HANNIBAL

ROMA'NIN BÜYÜK DÜŞMANI

PATRICK N. HUNT

ÇEVİRİ : SAMET ÖZGÜLER

Kronik

HANNIBAL'E METHİYE

"Patrick Hunt'ın *Hannibal* eseri, kusursuz bilginliğin ve güzel yazımın nadiren bulunan bir birleşimi."

–Robert L. O'Connell, *The Ghosts of Cannae* yazarı

"Bu kitap, Hannibal'in MÖ 218 yılında Alpleri ünlü geçişini özellikle ele alıyor... Hunt, muharebeleri tarif etme konusunda çok üstün."

–Thomas E. Ricks, *The New York Times*

"Tarihin en büyük kumandanlarından biri üzerine heyecan verici bir biyografi... Tarihin en parlak stratejist ve taktik uzmanlarından biri hakkında nefes kesen, sürükleyici bir kitap."

–*Krikus Reviews* (yıldızlı inceleme)

"Patrick Hunt, dünyanın en büyük Hannibal uzmanlarından birisi. Bu muhteşem kumandanı enerjiyle ve detaylı bir şekilde bu harika kitabında hayata döndürüyor. *Hannibal*, bütün askerî tarih öğrencilerinin okuması gereken bir yapıt."

–*The Death of Caesar: The Story of History's Most Famous Assasination* yazarı, Cornell Üniversitesi mensubu Barry Strauss

"Açılıştaki anekdottan sonuçtaki tartışmaya, Hunt'ın biyografisi hem efsane Hannibal hem de gerçek Hannibal'i tam olarak ele almakta -efsanenin muğlaklıklarını ve tezatlarını onaylarken gerçeği hakkında nelerin bilinebileceğini ve bilinmesi gerektiğini bizlere söyler. Hannibal askerî bir deha mıydı yoksa şanslı bir kumarbaz mıydı, kendiliğinden çıkan bir kuyruklu yıldız mıydı yoksa kaderin bir cilvesi mi, bir dehşet figürü müydü yoksa acınma figürü mü? Bütün bunlar ve çok daha fazlası."

–*New York Times* çok satanı *Roma: The Novel of Ancient Rome* yazarı Steven Saylor

"Hem antik hem de modern kaynaklardan uyarlanmış bu kitap, konu üzerinde uzman olmayan kişiler için kolayca anlaşılabilir; askerî tarih meraklıları ise kitaptan keyif alacaktır."

–*Library Journal*

"Hunt'ı ünlü bir canlı yayın karakteri yapan gösterişli sözler göz alıcı şekilde parlıyor... İcraatları, kendisini alt etmiş olanlarınkinden çok daha meşhur olan bu talihsiz kumandanın hikâyesi, askerî tarih veya strateji alanlarına ilgi duyan bütün okuyuculara hitap edecektir."

–*Publishers Weekly*

"Hunt, anlatım konusunda önemli bir detay olan bir romancı bakışına sahip."

–David Walton, *The Dallas Morning News*

HANNIBAL

—

PATRICK N. HUNT

KRONİK KİTAP: 127
Dünya Tarihi Dizisi: 12

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

ÇEVİRİ
Samet Özgüler

EDİTÖR
Can Uyar

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Nurel Naycı

1. Baskı, Ekim 2019, İstanbul

ISBN
978-605-7635-27-3

KRONİK KİTAP
Şakayıklı Sk. No:8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 34569

www.kronikkitap.com
kronikkitap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI
© Patrick N Hunt, 2018, New York, "Hannibal" özgün adıyla Simon & Schuster, Inc tarafından yayınlanan, telif hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınan bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik Kitap'a aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

HANNIBAL

ROMA'NIN BÜYÜK DÜŞMANI

PATRICK N. HUNT

ÇEVİRİ : SAMET ÖZGÜLER

Kronik

PATRICK N. HUNT

1951'de Kaliforniya'da doğan Patrick Hunt, Londra Üniversitesi'nde doktorasını arkeoloji bölümünde tamamladı. 1993 yılından beri Stanford Üniversitesi'nde beşerî bilimler, arkeoloji, mitoloji ve sanat dersleri vermektedir. Arkeolog, tarihçi ve biyografi yazarı olan Hunt, 1994'ten 2012'ye kadar Stanford Alpine Archaeology Project başkanlığı yapmıştır ve sonrasında 2013'ten 2016'ya kadar Alplerde "Hannibal's Expedition" projesini yürütmüştür. Arkeolojik olarak bütün araştırmalarını Hannibal üzerine yoğunlaştıran Hunt, Londra'daki Royal Geographical Society üyesidir. Hannibal üzerine makaleleri National Geographic, Archaeology ve Earth dergilerinde yayınlanmıştır. Hannibal'in adım attığı her yeri bizzat ve ekibiyle gezmesiyle tanınıyor.

SAMET ÖZGÜLER

1994 yılında Ankara'da doğan Özgüler 2017 yılında İstanbul Üniversitesi Latin Dili ve Edebiyatı'ndan mezun oldu. Aynı üniversitede Eskiçağ Tarihi kürsüsünde yüksek lisans eğitimine devam eden Özgüler'in Caesar, Ammianus Marcellinus ve Vegetius çevirileri vardır.

Yalnızca savaşla meşgul olan,
savaşın acı veren sorunlarını bilen dünyadaki tüm büyük askerlere.

"Savaş sık sık cehennemin derinliklerinden çıkar
fakat cennetin bile kendi savaş borazanları vardır."

PATRICK N. HUNT

İÇİNDEKİLER

	Yazarın Notu	8
	Çevirmenin Notu	8
	Ön Söz	9
1	YEMİN	13
2	GENÇ HANNIBAL	29
3	İSPANYA	37
4	SAGUNTUM	49
5	PİRENELERDE	58
6	RHÔNE'U GEÇMEK	67
7	ALPLER GEÇİDİ	76
8	İKİNCİ PUSU	84
9	ALPLERİN ZİRVESİ	94
10	TICINUS	102
11	TREBIA	116
12	APENİNLER VE ARNO BATAKLIKLARI	132
13	TRASIMENE	145
14	FABIUS MAXIMUS VE KAÇIŞ	160
15	CANNAE	172
16	GÜNEY İTALYA SEFERİ	195
17	ROMA'YA YÜRÜYÜŞ	213
18	İSPANYA'DA SAVAŞ	227
19	SCIPIO CARTAGENA'YI ELE GEÇİRİYOR	239
20	METAURUS	252
21	ROMA ZAFERİ, İTALYA'DAN İSPANYA'YA	269
22	ZAMA	285
23	SÜRGÜN	316
24	HANNIBAL'İN MİRASI	338
	Teşekkür	351
	Bibliyografya	357
	Dizin	385

YAZARIN NOTU

Aksi belirtilmedikçe bütün tarihler MÖ'dür.

ÇEVİRMENİN NOTU

Kitap boyunca, Antik Çağ tarihçilerinin isimlerinin transliterasyonu Latince ve Yunanca asılları esas alınarak yapılmıştır. Mesela Livius, Polybios, Diodoros, Thukydides ve Sallustius gibi. Yani İngilizce kullanımları olan Livy, Polybius, Thucydides, Sallust ve Diodorus gibi kullanımlar yazar tarafından İngilizcedeki transliterasyonu ile kullanılmıştır. Metin boyunca fark edilecek farklılıklar bu yüzdendir.

ÖN SÖZ

Hannibal, gençliğimden beri hayal gücümde geniş yer etmiştir. Başarıları ve zamanının tarihi üzerine okudukça on yıllar boyunca üç kıta üzerinden onun ayak izlerini takip etmeye çalıştım. Keşfettiğim kadarıyla bu konuda çok sayıda muğlaklık var. Antik kaynaklar, Hannibal'in güdüleri ve eylemlerine dair genelde çelişkili veya tartışmalı yorumlar sağlamaktadır. Zamanın akışını göz önünde bulundurarak her ne varsa kabul etmeli miyiz?

Arkeolojik saha araştırmalarım on yıllardır Hannibal üzerine yoğunlaşmıştır. Geçmiş yirmi yıl boyunca her yıl, takvimdeki her sezonda kayalık patikalardan ve yol yüzeylerinden inip çıkarak Alp geçitlerinin zirvelerinde bulundum. Isıran rüzgârlarda veya tipilerde -ağustos ayında bile 2,400 km üzerinde hiç de nadir değildir- veya fırtınalı, daha güneşli günlerde Hannibal'in cesur yürüyüşlerinde ve seferlerinde karşılaştığı zorluklara hayret ettim, özellikle de neredeyse dikey olan kayalıkların ormanlık yokuşlara ve oldukça aşağıdaki ovalara doğru alçaldığı muhteşem alanlara saatler boyunca tırmandığımda. Zaman geçtikçe cevaplardan ziyade daha çok soruyla birlikte, tekrardan kuma dikkatli bir şekilde bırakmadan önce bir keresinde eski bir iskerlet kabuğunu aldığım -ünlü Kartaca erguvan renginin kaynağı- Gizli Liman'ın bulunduğu Kartaca'ya seyahat ettim. Birçok kez Kartaca Cartagena'sının kalıntılarında, Saguntum'un duvarla çevrili taraçalarında, İspanya'nın batı kıyılarında ve antik adıyla Galya, bugünkü Fransa içindeki doğu Pireneler'de ve Rhône ve Isere vadilerinde gezindim. Hannibal'in askerî seferlerinde

önem arz eden İtalya'daki bütün muharebe alanlarında ve İtalya'daki Hannibal ile alâkalı muhtelif bölgelerde ileri geri yürüyüp durdum. Birçok durumda da Türkiye'de, güneşle parıldayan Marmara Denizi kıyılarında Gebze boyunca gezinmek bana Hannibal'in son günlerini tefekkür etme imkânı verdi. Stanford öğrenci ekipleriyle birçok kez ve birden fazla kez de mühendisler ve jeologlarla birlikte, Hannibal'in Alpleri nereden geçtiğini saptayabilmeyi denemek için en az otuz Alp geçidinde dikkatli bir araştırma yaptım. Hiçbir zaman masa başında çalışan bir tarihçi olamadım: Hakkında yazdığım şeyi anlamak için onu görmeli ve anlamalıyım.

Antik Çağ tarihçisi Polybios, tam anlamıyla ellerimde o kadar sık şekilde bana rehber oldu ki tarih kitabının kopyası neredeyse kullanılamaz hâle geldi. Tıpkı onun olduğu gibi ben de, eğer birisi tarihî olayları daha iyi anlamak istiyorsa mümkün olduğu kadar fazla bölgeyi ziyaret etmenin en iyisi olduğuna inanıyorum. Metinleri ve coğrafyayı mümkün olan her yerde eşleştirmeye çalışmak benim mihenk taşımdır. İncelediğim diğer antik kaynaklar arasında Livius'un geniş ve renkli metni, -her ne kadar verdiği coğrafi bilgiler genelde şüpheli olsa da- Appianos, Plutarkhos, Diodoros Siculus, Vergilius, Horatius, Iuvenalis, Frontinus, Cornelius Nepos, Ammianus Marcellinus, Valerius Maximus, Strabon, Dio Cassius, Vegetius (kaynaklar burada ille de kronolojik sırasına göre değil, eserim için arz ettikleri öneme göre sıralanmıştır) ve mümkün olduğu kadar orijinal dilleri olan Yunanca ve Latince birçok farklı fragman hâlindeki kaynaklar da vardır. Bu kaynaklardan Hannibal'in, olağanüstü zorluklara karşı verdiği taktiksel karşılıkların değişkenliği dolayısıyla tarihteki en büyük askerî dehalardan biri olduğunu çıkarıyorum. Hannibal'in binlerce yıllık dönemde dikkat çeken bir konu olması ve bir muamma olarak kaldığından böyle olmaya devam etmesi, neden çok sayıda yazarın onu farklı açılardan yorumladığını açıklamaktadır. Hannibal ile tanışmayı ve günümüze dek güvenilir kaynaklardan verilen cevaplara hâlen meydan okuyan soruları ona sormayı ne kadar da çok isterdim.

Stanford, 2017

Atlantik Okyanusu
Kartaca Zaferleri
Roma Zaferleri
Alpler
Rhone Nehri
Trebia Nehri
MÖ 218
Massilia
Trasimene Gölü
MÖ 217
Metaurus
MÖ 207
Tarraco
Baetula
Muharebesi
MÖ 208
Saguntum
Roma
Cannae
MÖ 216
Capua
MÖ 209
Tarentum
Yeni Kartaca
(Cartagena)
MÖ 209
Akdeniz
Sicilya
Syracusae
Numidia
Zama
MÖ 202
Hannibal'in Rotası, MÖ 218-202
Hasdrubal'in Rotası, MÖ 208-207
Scipio'nun Rotası, MÖ 210-207
Scipio'nun Rotası, MÖ 202
N
W
E
S
0 100 200 mil
0 100 200 300 kilometre
II. Kartaca Savaşı, MÖ 218-202

Atlantik Okyanusu
Massilia
Saguntum
Roma
Tarentum
A k d e n i z
Kartaca
Syracusae
0 100 mil
0 200 kilometre
MÖ 219
İtibarıyla Kartaca
Bölgeleri
Kartaca

Atlantik Okyanusu
N
W
E
S
Massilia
Saguntum
Roma
Tarentum
A k d e n i z
Kartaca
Syracusae
0 100 mil
0 200 kilometre
MÖ 208
İtibarıyla Roma
Fetihleri
Roma

1

YEMİN

Romalı tarihçi Valerius Maximus, genç Hannibal hakkında ilginç bir hikâye anlatır. Kartaca'da genç delikanlılar olarak Hannibal ve erkek kardeşleri birbirleriyle güreşirmiş. Babaları Hamilcar Barca ise "Evlatlarım, Roma'nın sonunu getirmek için yetişen aslan yavrularıdır" diyerek konuklarına iftiharla övünürmüş. Böyle bir şey gerçekten yaşandı mı bilemeyiz, fakat babasını memnun etmek isteyen ve Hamilcar'ın övüncünden gururu okşanan genç Hannibal'i hayal edebiliriz.[1]

Hannibal, ünlü komutan Hamilcar'ı oldukça fazla bir süre meşgul eden Kartaca ile Roma arasındaki uzun savaş esnasında MÖ 247 civarında doğdu. Anne babası ona "Baal, bana karşı cömert ol" veya "Baal, bana karşı merhametli ol" anlamına gelen dinî açıdan zengin bir isim verdi. Baal, kendisini gök gürültülü fırtınalarda ortaya çıkaran büyük bir bereket tanrısıydı; ona böyle bir isim vererek ailesi Hannibal'in geleceğini kişisel tanrısına ve böylece talihine bağlamış oldu. Doğumunda tanrılara adanan kurbanlarla birlikte Hannibal'in takip edeceği uzun bir askerî gelenek vardı.

Kuzey Afrika'daki Kartaca, bugünkü adıyla Tunus'ta şehrin kurucuları Fenikeliler tarafından konumu göz önünde bulundurularak

1 Babasının gözetimindeki Hannibal'e dair bu hikâyenin doğru olup olmadığını bilmiyoruz. En iyi kaynağımız Valerius Maximus'un (MS I. yüzyıl) *Factorum ac Dictorum Memorabilium* adlı eseridir; bkz. 9, 3.2. Valerius burada Hamilcar'ın dört oğlu olduğundan bahseder, fakat çoğu tarihçi bu rakamı üç olarak verir: Hannibal, Hasdrubal ve Mago. Her halükârda Hannibal, en büyük kardeş olarak gözüküyor.

kurulmuştu. Fenikeliler bu bölgenin ticaret için mükemmel bir yer olduğunu düşünüyordu. Doğal bir körfez ve insan eliyle yapılmış limanlar, kısa bir deniz seyahati mesafesinde olan bereketli Sicilya ile ticaret yapan Kartaca gemilerine koruma sağlıyordu.[2] Kartaca'nın limanları yüksek surların arkasında gizlenmiş ve dışarıdaki dünyanın meraklı gözlerinden korunmuş olsa da Hannibal, memleketinin meşhur çifte limanını sık sık görürdü. Aile üyeleriyle, belki de ablaları ve hizmetkârları ile birlikte, ünlü liman boyunca bulunan hoş kokulu baharatlarla dolu egzotik pazarlardan geçerek yürüyüş yapardı. Yaklaşık olarak MÖ 814'de Kartaca'yı kurmuş olan Fenikeliler, doğudaki Mezopotamya topraklarından tıpkı çekirgeler gibi akın eden Asurlu istilacılardan kaçan Tyroslu[3] sığınmacılardı. Tyros, Kartaca'nın doğduğu şehir olarak ticaretiyle ve yaygın ticaret ağıyla meşhurdu, ki peygamber Ezekiel, kitabında (23:7-8) Tyros'a karşı bu konuda şöyle küçümseyici sözler etmişti: "Tyros'un adımları, kendi kolonilerini kurmak için onu yabancı topraklara götürmüştür, tacirleri prenstir, tüccarları dünyanın en iyileridir". Anasına bak, kızını al!

Küçük bir çocuk olarak Hannibal, Kartaca'nın yaklaşık olarak 500 yıldır Batı Akdeniz'e rakipsiz bir şekilde hükmettiğini defalarca duymuş olmalıydı. Ticaretine ek olarak Tyros, Kartaca'ya Fenike alfabesini ve Fenike dilini miras bırakmıştı ki bu dilde Kartaca lehçesi "Pönce"[4] olarak biliniyordu. Her iki dil de ölüdür.

Akdeniz'de yüzyıllar boyunca Kartaca'nın rakibi yoktu, ta ki Roma, Kartaca'nın gücünü kırana dek.[5] Artık İtalya'dan yükselen

2 Patrick Hunt, "The Locus of Carthage: Compounding Geographical Logic," *African Archaeology Review* 26, no. 2 (2009): 137–54.

3 Tarihî bir Fenike kolonisi olan şehir (Lat. Tyrus), bugünkü Lübnan Sur (ç.n.).

4 Romalıların Kartaca için kullandığı *Punicus* (Pön olarak Türkçeye geçmiştir) terimi, metin boyunca Kartaca olarak kullanılmıştır (ç.n.).

5 Vergilius'un (Publius Vergilius Maro) *Aeneis* eseri üzerine yazılan şerh metinleri, Kartaca'nın kuruluşuna dair farklı bir hikâye anlatır. Romalılar, Tyros kralının erkek kardeşinin başka bir erkek kardeşi tarafından öldürüldüğü bir aile içi kan davasından bahseder. Elissa ya da Dido olarak bilinen dul kraliçe, kendisine sadık olan Tyroslular ile birlikte kaçmış ve Kartaca'yı kurmuş. Kindar yerel Afrikalı önderler, bir *bursa*nın yani "öküz derisinin" ölçebileceği kadar toprağa sahip olabileceklerini söyleyerek, Fenikeli sürgünlere sembolik

bir gölge vardı. Türedi Romalılar Kartacalılardan çok daha haristi, sürekli yeni toprakları hâkimiyet altına almak için çabalıyorlardı. Kartaca'nın İspanya'da ve başka yerlerde kolonileri vardı, fakat bunlar çoğunlukla ticarî amaçla kurulmuştu. Kartaca, İspanya'daki Keltiberleri[6] ve diğer kolonileri Kartacalı yapmayla ilgilenmiyordu, öte yandan Roma, kolonilerinin Romalı olduğunu düşünmelerini isterdi ve bu gerçekten de Roma vatandaşlığını bir ihtimal kılardı. Beklendiği kadar Kartaca'ya mal ve hazine aktığı müddetçe Kartaca şehir devleti, kolonilerinin istedikleri yönde politik olarak örgütlenmesine izin verirdi. Buna karşın Roma dünyasında köleler bile zenginleşebilir, hatta bunlar zamanla özgürleşebilirdi. Elimizdeki kanıtlar Kartaca'da kölelerin böyle bir fırsata hiçbir zaman sahip olamadığı yönündedir.

Hannibal, askerî önderlerden ve tüccar hükümdarlardan gelen aristokrat bir aileye sahipti.[7] Büyük ihtimalle Kartaca'nın denizden gelen ikindi meltemlerinin estiği tepelerden birindeki ailesinin köşklerinden birinde yaşamıştı. Fakat Kartaca'nın limanı şehrin gururu ve keyif kaynağıydı. Dünyadaki en iyi demir atma yerine sahipti. Dış tarafı dikdörtgen biçimli olan limanın suyu tüccar filosunun ve 220 kadar gemiye alan sağlayabilen iskelenin etrafında parıldardı. İç taraftaki dairesel liman ise genelde savaş gemileriyle ve bronz levhaları güneş ışığını yansıtan çok kürekli *trireme* ve *quinquireme* gemileriyle dolu olurdu. Belki de genç Hannibal sık sık hakkında duyum aldığı en büyük deniz savaşlarından birine bir savaş gemisiyle gitmek istiyordu.

---

bir izin verirdi. Dido'nun zeki danışmanları bu deriyi, tüm bir hisar için kullanılacak bölgenin ölçüsü için yeterli olacak uzun bir şerit boyunca kesmek suretiyle bu pintice toprak izninden "hainee" yararlanmıştır. Tarihî olarak, başından beri denizcilikle uğraşan Fenikelilerin ülkelerinden ötede yeni ticaret kolonileri ve pazarları açarak, derin koyu ve potansiyel bir ideal limanı olan bu bölgeyi Afrika'dan Sicilya vasıtasıyla İtalya'ya geçişte bir sıçrama tahtası olarak bulmuş olması daha muhtemeldir.

6 İber Yarımadası'nın merkezinde ve doğusunda yaşamış Kelt kökenli kavim (Lat. *Celtiberi*) (ç.n.).

7 Dexter Hoyos. *Hannibal's Dynasty: Power and Politics in the Western Mediterranean, 247–183 BC* (London: Routledge, 2003), 21.

HANNIBAL'İN AİLESİ

Hannibal'in ailesi, birkaç günlük yürüyüşün ardından ulaşılan, o zamanlar buğdayın bol olduğu, doğudaki ormanlık Atlas Dağları ile sulanan Kuzey Afrika'nın Sahel bölgesinin güneyindeki geniş arazilerin sahipleri olan Barca hanedanıydı.[8] Daha da önemlisi doğrudan soyundan geldiği ataları askerî komutanlar ve efsanevi savaşçılardı. Barcalar, eski Fenike aristokrasisinin tipik tarzında doğuştan gelen liderler oldukları için[9] Hannibal hayatının erken dönemlerinde babasının yalnızca, kendilerinden nefret edilen Romalılarla savaştığı Sicilya'da çarpışmaya girdiğini görüyordu. Hane halkındaki konuşmalardan genç Hannibal Romalıların artık, bu bölgedeki hakimiyetin büyük adayı kontrol altına alacağı Kartaca'ya meydan okuduklarını anlayacak şekilde büyümüş olabilir. Babası, Sicilya'nın kuzey kıyısında cereyan eden yıldırım hızındaki çarpışmalar arasında o kadar çok hareket ediyordu ki Kartaca'dan gelen habercilerin ardı arkası kesilmiyordu. Hannibal'in doğduğu 247 yılı ayrıca Hamilcar Barca'nın, Kartaca'nın birliklerinin büyük bir kısmına komuta edeceği askerî görevini aldığı yıldı.

Hannibal'in annesi hakkında çok şey bilinmiyor. Annesinin ismi bile meçhul, fakat Kartaca'daki başka bir aristokrat aileden geliyor ve o zamanlar aristokrat aileleri için yaygın olduğu üzere gümüş, arazi ve kölelerle dolu bir çeyizle evlenmiş olmalıydı. Çarpışmalar

---

8 Atlas Dağları o zamanlar oldukça sık ormanlık bir yerdi (bkz. Vergilius, *Aeneis*, 4, 248-49, "çamla kaplı kafa" *Atlantis, cinctum ... piniferum caput*), fakat Roma İmparatorluğu'nun geç dönemlerinden beri ağaçlarının büyük kısmı yok olmuştur. Buradaki Hippo, Hadramentum, Sabratha ve Leptis Magna gibi bütün şehirler daha sonra, Atlas Dağları'ndan gelen alüvyonlu tabakaların nehirleri doldurmasıyla yavaş yavaş terk edilmiştir. Bu akarsu yatakları en sonunda, sonraki dönemlerde gerçekleşen Kuzey Afrika'nın Sahra Çölüyle kaplanmasıyla yağmurların büyük oranda durduğu zaman akmayı durdurmuştur; bu kuvvetle muhtemel bir açıdan antropojenik ya da fazla nüfus ve ormanları tahrip etmenin birleşmesiyle insan kaynaklı bir sorundur. Bkz. Hunt, "Locus of Carthage", 137-54, özellikle 142 ve takip eden sayfalar.

9 Raymond Chevallier, review of *Hannibal*, by G.C. Picard, *L'Antiquité Classique* 36, no. 2 (1967): 730–33, özellikle sayfa 730.

yaşandığı esnada, babası Kartaca filolarıyla birkaç aylığına geri geldiği zaman annesi, Hasdrubal ve Mago adında iki oğlan daha doğurdu. Annesi ve babasının Hannibal'den evvel üç kızı daha vardı, bu kızların isimleri de tarihte bilinmemektedir. Yine annesi ve babası kızlarının, diğer önde gelen askerî ailelerden birileriyle evleneceğinin garantisiydi. Bu kızlardan yaşça en büyüğü, Kartaca filosunun amirali olacak olan Bomilcar adındaki biriyle evlendi. İkinci sıradaki kız ise, daha sonraki dönemlerde Hamilcar'a, o zamanlar İspanya hakkında çok şey bilindiği üzere Iberia'yı fethetmesi ve yönetmesi için yardım edecek olan Hasdrubal ile evlenecekti. Üçüncü kız ise, politik bir müttefiklik için Numidia[10] yakınlarındaki yerel bir önderle evlenerek Kartaca aristokrat ailesinden çıkacaktı. İşte bu şekilde Barcalar Kartaca'da birbiriyle bağlantısı yüksek olan bir aileydi.

Hannibal'in eğitimi, genç bir aristokrat oğlandan bekleneceği şekildeydi. Ona bir ihtimal Homeros'un destanlarından bazı kısımları ve okumayı öğretmiş Sosylos adında Yunan bir edebiyat öğretmeni olduğundan başka bir şey söylemek güçtür. Sosylos ona Aristoteles'in mantığını da öğretmiş olabilir, zira Hannibal Aristoteles'in ünlü öğrencisi Büyük İskender ve onun askerî başarıları hakkında çok şey biliyordu. Ayrıca Odysseus'u da öğrenmiş olabilir, çünkü Hannibal, hilelerle dolu olan bu Yunan kahramanın kurnaz karakterini paylaşıyordu. Hannibal'in eğitimi ne zaman başladı bilmiyoruz, fakat Sosylos Hannibal'e İtalya'daki seferlerinde bile eşlik edecekti.

BİRİNCİ KARTACA SAVAŞININ SONU

Hannibal altı yaşındayken MÖ 241 yılında her şey değişti. Birinci Kartaca Savaşı'nın sonuna doğru gerçekleşen olaylar, erken gelebilecek başarıları tersine döndürdüğü için askerî bir felaket Kartacalıları mahvetti. Düşman Romalılar, savaşın patlak verdiği ve deniz savaşlarının başladığı MÖ 264 yılından itibaren filo üstüne filo, yedi yüzden fazla gemi ve yüz bin kadar adam kaybetmesine rağmen

10 Kuzey Afrika'da bugünkü Cezayir'i ve Tunus'un, Libya ve Fas'ın küçük bir kısmını içeren bölge. (ç.n.)

asla pes etmemişlerdi. Kartaca MÖ 244 yılından sonra çok daha farklı bir liderliğe sahip oldu. Yaşlılar Meclisi -Gerousia- yirmi yıldır süren uzun Kartaca Savaşı'na gittikçe daha fazla karşı çıkar olmuştu. (*Punicus*, Kartaca için Roma terimidir, muhtemelen Yunancada köken olarak "kırmızı boyalı insanlar" anlamına gelen *Phoinikes* teriminden türeyen bir kısaltmaydı.[11] Deniz kabuklarından çıkan bu önemli elbise rengi, Fenikelilerin yüzyıllar boyunca sahip olduğu ticaret tekelinde bir maldı.) Romalılar, kötü sonuçlarla geçen yirmi yıllık süre boyunca teslim olmayı reddetmişlerdi ve yalnızca son deniz savaşını kazanmışlardı. Fakat Kartaca, Romalıların sonsuz kaynakla seferber olmasından artık yılmıştı.

Gerousia, Kartaca'nın yönetim organıydı. Aristoteles'in *Politika*'sına göre Kartaca anayasal bir yapıya sahipti ve devlet memurları seçerdi. Gerousia, muasırı Roma Senatosu kadar güçlü değildi, fakat özünde Roma Senatosu kadar oligarşikti. Kartaca'da toplumun üst sınıfı varlıklı tüccarlardan ve toprak sahiplerinden oluşur, bu yüzden Gerousia da ticarî çıkarları korumayı isterdi. Bunun sonucunda Gerousia, askerî eylem konusunda muhafazakâr ve dikkatli olma eğiliminde olurdu. Barcalar gibi askerî ailelerin, eğer doğrudan bir tehdit olmazsa genelde Gerousia ile araları açık olurdu. Şunu da unutmamalıyız ki Kartaca'nın askerî gücünün çoğu, belki de doğuştan Kartacalı olmayan tüccarlardan müteşekkildi.

Kartaca'daki askerî önderler, 249 yılında Sicilya'daki Drapanum'da (bugünkü Trapani) gerçekleşen son çarpışmanın, Romalıların geleneksel olarak Kartaca bölgesi olan batı Sicilya'da hak iddia etmekten vazgeçecekleri kadar Kartaca için mutlak bir zafer olduğu yönünde yanlış bir görüşe kapılmıştı. Asker olmaktan ziyade büyük bir toprak sahibi olan Hanno'nun sayesinde güvercin etkisiyle[12] hareket eden Gerousia filoları geri çağırmaya ve dağıtmaya başladı. Kartacalılar büyük filolarını terhis ederek birçoğunu tüccar

11 M. E. Aubet, *The Phoenicians and the West: Politics, Colonies and Trade*, 2nd ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 1–5, 6–11ff.

12 Son zamanlarda özellikle ekonomik jargonda, gevşek para politikaları için kullanılan güvercin terimi, askerî jargonda ise savaştan ziyade diplomatik çözüm arayışı olan kişiler ve düşünceler için kullanılıyor. (ç.n.)

gemisine çevirdi ve bunları tekrardan yaygın ticaret bölgelerine gönderdi. Hanno, Kartaca'nın geleceğinin deniz aşırı bölgelerde değil Afrika'da yattığını düşünüyordu. Hamilcar Barca ise hâlen Sicilya'da binlerce askere komuta ediyordu ve hatta Güney İtalya'ya ani saldırılar düzenliyordu, fakat Kartaca Senatosu barışı o kadar çok istiyordu ki Roma'nın azmini körü körüne hafife almıştı.

Hamilcar Barca'nın beklediği darbe gelişme açısından yavaş fakat etki açısından hızlıydı. Roma Senatosu, iyi konum almış casuslarından Kartaca'nın artık gemilerini ülkeye geri gönderdiğini duymuştu. İtalya'da, Güney Campanialı senatörler ve zengin toprak sahipleri, Sicilya'daki yakın Kartaca varlığından her zaman en büyük kaybı yaşayan kişilerdi. İşte bu varlıklı Romalılar alışılmadık bir plan yaptılar. Roma, yeni bir filoyu finanse etmeye muktedir veya hevesli olmadığı için, bu senatörler ve toprak sahipleri ellerini derin bir şekilde ceplerine attılar ve bütün masrafları üstlendiler. Kendi topraklarına zarar verecek ölçüde borç alarak dahi Kartaca deniz gücüne üstün olmak gibi bir avantaj elde ettiler ve ellerinden geldiği kadar yeni gemileri teçhiz etmek için para harcadılar. Akıllı iş adamları olarak bu zengin Romalılar, masraflarının geri ödenmesini yalnızca zafer durumunda istediler. Kartaca'da ise Hamilcar bir şahin[13] olarak azledilmişti. Komutanın, rıhtımlardaki yeni kesilmiş kereste yığınları ve İtalya'daki limanlarda hızla büyüyen tekneler hakkındaki haberlerini ileten ulaklarına kulak asılmadı.

Roma'nın denizde verdiği birçok kayıptan sonra, Kartaca ile Roma arasındaki bu mücadelenin sonunu bir deniz muharebesi getirdi. Romalılar son zamanlarda, enkaz hâlindeki bir Kartaca gemisinin omurgasını, marangozları ve gemi ustaları tarafından incelenmek üzere Sicilya sularında taramıştı. Sürpriz bir şekilde İtalyalı gemi ustaları inanılmaz bir şey keşfetmişti: Kartaca gemisinin üzerindeki her odun parçası numaralandırılmıştı. Romalıların, Kartaca gemilerinin bir kalıba göre kerestelerle kolayca monte edildiğini anlamaları uzun sürmedi. Bu, gemi yapımını daha kolay hâle getirdi,

13 Yine ekonomi alanında sıkı para politikaları için kullanılan şahin terimi askerî alanda da savaşa girmeyi savunan görüşler için kullanılır. (ç.n.)

zira bütün kereste boyutları önceden belirleniyor, yalnızca tek bir bölgeye oturtuluyor ve kalafatlanıyordu. Artık, bir gemi yapmak için gemi ustasına sahip olmak neredeyse gereksiz olmuştu. Birçok gemi aynı anda yapılabiliyordu. Pratik Romalılar bu tekniği hızla ikiye katlayıp, bir filo oluşturmak için gereken vakti hızlandırdılar.

MÖ 241 yılının 10 Mart'ında, Sicilya'nın batısında zuhur eden Aegates Muharebesi'nde Roma'nın yeni filosu, küçük ve aceleyle hazırlanmış Kartaca filosuna kesin bir üstünlük kurdu. Bir zamanlar denizlerin en güçlüsü olan Kartaca'nın donanması yok edilmişti. Düşünülmesi bile mümkün olmayan bu ilk deniz mağlubiyeti ile cesareti kırılan Yaşlılar Meclisi, Hamilcar'ı çileden çıkaracak şekilde hızlıca teslim olma konusunu görüştü. Teslim olma koşulları Kartaca'ya hiçbir şey bırakmıyorken her şeyi Roma'ya veriyordu. Bunun sebebi bir bakıma, Hanno'nun etkisindeki Kartaca Senatosu'nun denizdeki gücünü devam ettirmeyle ilgilenmemesiydi, kaderinde yayılma ihtiyacı olduğunu anlayan Roma için ise durum tam tersiydi. Hanno'nun senatodaki hizbi yalnızca kendisinin Afrika bölgesindeki hâkimiyetini düşünüyordu. Muzaffer olan Romalı eski konsül Amiral Gaius Lutatius Catulus'tan adını alan MÖ 241 Lutatius Antlaşması, Kartaca deniz gücü için kalıcı bir darbe ve görünüşe göre Hamilcar Barca'ya da şahsi bir hakaretti. Hamilcar'ın asla affedemeyeceği Roma niyetlerini gösteren bir felaketti. Tek bir antlaşma ile Kartaca'nın denizlerdeki geleneksel tekeli sonsuza dek kırılmış oldu. Hamilcar Barca, Roma ile müzakere masasına gelmeyi bile reddetti.

Roma ile Kartaca arasındaki rekabet hakkında yazmış olan Yunan tarihçi Polybios, teslim olma koşullarını dikkatli bir şekilde kayıt etmiştir. İlk olarak Kartaca, Sicilya'daki bütün Kartaca vatandaşlarını çıkaracak ve bu devasa, bereketli ada üzerindeki bütün iddialarından vazgeçecekti. İkinci olarak, bütün Kartaca gemileri ve askerleri, Sicilya ve İtalya arasındaki ve etrafındaki birçok adadan çekilecekti. Buralar, Kartaca gemilerinin yüzyıllardır demir attığı elverişli bölgelerdi. Üçüncü olarak Kartaca, muhteşem limanından ötürü şiddetle kontrol altına almak istediği Sicilya'daki güçlü şehir devleti olan Siracusae ile bütün bağlarını kesecekti. Hamilcar doğru bir şekilde,

bu antlaşmanın Kartaca'nın Batı Akdeniz'de yelken alma ve ticaret yapma yönündeki tarihi haklarına bir son vereceğini fark etmişti. Son olarak Kartaca 3.200 gümüş *talentum* değerinde -yaklaşık olarak 10 milyon şekel- bir savaş tazminatı ödeyecekti ve bunun üçte biri, Roma savaştaki zararın karşılanmasını istediği için derhal ödenecekti. Kısa vadede bu koşulların yeteri kadar ağır olduğunu kabul etsek de uzun vadede, baskı ne kadar yavaş olursa olsun bu Kartaca için idam hükmü olabilirdi. Hamilcar bunu biliyordu ve küplere binmişti. Kartaca'nın yeniden yükselebileceğine inanıyordu.

HAMILCAR'IN KARTACA'YA DÖNÜŞÜ

Kartaca'dan gelen zorunlu geri dön emrine gönülsüz bir şekilde uyan Hamilcar, Sicilya'dan sinirli bir şekilde anavatana geldi ve kısa sürede askerî birlikler de geri döndü. Bununla birlikte o kadar çok tüccarın parası ödenmemişti ki MÖ 239 yılında isyan çıkardılar ve zayıf Kartacalı yaşlılar bir tazminat ödeme konusunda tereddüt yaşadılar. Kartaca şehri ise, haklı olarak kendilerine söz verilen parayı geri isteyen Libyalı ve diğer yabancı tüccar askerlerinin kuşatmasına girmişti. Kartaca'nın bazı ordularına Sicilya'da komuta eden Gisco gibi bazı komutanların da aralarında olduğu her iki taraftan da birçok kişinin vahşice katledilmesinin ardından Hamilcar, kendisiyle birlikte bazıları Sicilya'da savaşmış olanların bile olduğu isyankâr tüccarları mağlup etti. Savaşın üstünlüğü isyancılar ve şehir arasında gidip gelirken birçok kişi çarmıha gerdirilerek zalimce öldürüldü. Hem isyancılar hem de Kartacalılara işkence uygulandı ve bu insanlar birçok yol ve şehir surları boyunca herkese açık bir manzarada çivilendi. En sonunda Hamilcar üstün geldi ve isyancı liderleri savaş filleriyle ezdi geçti. Komutanın popülerliği, kuşatmayı kıran ve Kartaca'yı kurtaran liderliği sayesinde iyice artmıştı.

MÖ 238 yılında neredeyse aynı günlerde genç Hannibal, Roma'nın Sardinya Adası'nı ilhak ettiğinde çıkan yeni bir kriz ortamında yaşıyordu. Bu ada, 241 yılındaki Lutatius Antlaşması ile Roma'ya boyun eğmeyen yerlerden biri değildi, fakat Roma Kartaca'nın

kuşatılmasından istifade etmişti ve Kartaca ekonomisi isyancı savaşından ötürü zayıflamıştı. Roma uzun bir süredir, Tharros gibi asırlık Fenike kolonileri olan Sardinya Adası hakkında huzursuzdu. Sardinya hakkında bir Roma deyimi bile vardı "İtalya'nın karşısında demir atmış uzun bir gemi gibi" diye,[14] fakat Roma Sardinya'yı işgal ettiğinde Kartaca, Roma'ya bunu protesto edecek elçiler göndermekten başka bir şey yapamamıştı. Roma Senatosu, Kartaca'nın bulunabileceği herhangi bir düşmanca eylemin savaş olarak düşünüleceği cevabını verdi. Mevcut durumları daha da kötü noktaya getiren Roma, antlaşmaya yeni bir madde de ekledi. Antlaşmanın üzerinden uzun süre geçmesine karşın Kartaca'dan 1.200 gümüş *talentum* daha istedi. Roma taraftarı olan Polybios bile tarih kitabında Roma'nın, bu saygısız hareketiyle Hamilcar Barca'yı amansız bir düşman hâline getirdiğini ve bunun sonuçlarının, yakında çaresiz kalacak olan Kartaca için felaket olmayacağını yazar.[15] Hamilcar'ın sesindeki gerilim, artık hem Roma'ya hem de kendi halkının öngörüsüzlüğüne karşı öfkelenmesiyle evinde yankılanıyor olmalıydı. Hamilcar ayrıca rakibi Hanno'ya karşı, Kartaca Senatosu'nu, hiçbir zaman tatmin olmayacak olan Roma'nın gönlünü almaya sevk ettiği yönünde sert söylemler vermişti.

Artık, beş ila sekizli yaşlarında olan genç Hannibal, MÖ 241 ila 238 yılları arasındaki ailesinin nefret içerikli konuşmalarını sessizce izlerken veya dinlerken, tıpkı babası gibi fikirler benimsemeye başlamış olmalıydı. Hamilcar'ın zihninde en çok tarttığı şey Romalılardan intikam almaktı. Genç Hannibal de bu tür düşünceleri sık sık duymuş olmalıydı.

HANNIBAL'İN BABASINA YEMİNİ

MÖ 237 yılında dokuz yaşındayken Hannibal'in hayatı geri dönülmez bir şekilde değişti. Hamilcar en sonunda Yaşlılar Meclisi'ni, Kartaca'nın Roma'nın dayattığı ücreti ödeyebilmek için hızlı bir

14 Serge Lancel, *Hannibal*, çev. Antonia Nevill (Malden, MA: Blackwell, 1998), 23.
15 Polybius. *The Histories*, çev. W. R. Paton, bk. 3, 10.4.

şekilde para toplayabileceği İspanya'ya gitmesine izin vermesi için ikna etmişti. İspanya, ünlü gümüş madenleri açısından zengindi, daha demokratik bir çizgide olan Hamilcar, Hanno'nun etkisi altındaki egemen oligarşiden bıkmıştı ve Kartaca'yı terk etmek için can atıyordu. Bu sırada Hanno'nun hizbi popüler bir muhalifi, Roma'yla olan sorunu kolayca körükleyemeyeceği bir mesafede tutmak gibi bir fırsat bulmuştu. Birçok oğlan gibi genç Hannibal de babasına büyük sevgi ve saygı duyuyor olmalıydı. Ayrıca şüphesiz ailesi Hamilcar'ın ve ailenin seçeneklerinden de konuşmuş olmalı. Eğer babası Kartaca'ya geri dönmek istemediği yönünde konuşmuş olsaydı oğlu da faydasız bir şekilde beklemek istemezdi. Hannibal, babasına eşlik etmek için gücü yettiği müddetçe her şeyi yapardı.

Polybius'a ve sonraki dönem Roma tarihçisi Livius'a göre Hamilcar genç Hannibal'i, oğlanın hiçbir zaman aklından çıkmayacak bir yere kendisiyle birlikte götürdü. İnsan kurbanının yapıldığı bir yer olan Baal Tapınağı ve *tophet* denilen kutsal mezarlık da dahil olmak üzere Kartaca'nın kutsal alanlarından bazıları sık sık insan kurbanı için kullanılan mahzenler olarak yorumlanıyordu. Kartacalıların insan kurban edip etmediği tartışmalı bir konudur. Modern tarihçi Brody'nin, Tyros'taki *tombolo*dan (kumlu höyük) oldukça yeni bir demir levhadan (MÖ 1000-550 arasına tarihleniyor) yorumladığı üzere özgün olarak Kenanların veya Fenikelilerin atalarının çocuk kurban etmiş olabilir,[16] fakat bu ille de batıdaki Kartaca kültüründe tamamen devam ettiği anlamına gelmeyebilir. Sami dilindeki *tophet* kelimesi, ölünün yakıldığı defin bölgesi olarak, Yunancada hem cenaze ritüelleri hem de mezar veya defin bölgesi anlamına gelebilecek *taphos* kelimesi ile bağlantılı olabilir.[17] *Tophet* uygulaması konusundaki tartışma hâlen araştırmacıları hararet-

16 Aaron Brody, "From the Hills of Adonis Through the Pillars of Hercules: Recent Advances in the Archaeology of Canaan and Phoenicia," *Near Eastern Archaeology* 65, no. 1 (2002): 69–80, özellikle 76.

17 Bu konuda daha fazla araştırma yapılması gerekiyor. Bkz. F. Brown, S. F. Driver, and C. A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament* (Oxford: Clarendon Press, 1951), 1075; H. G. Liddell and R. Scott, *Greek-English Lexicon* (Oxford: Clarendon Press, 1996), 1761.

li tartışmalara ve iğneleyici karşı savlara yönlendirmektedir. İnsan kurban etme konusundaki bu hikâye hiç de yeni değildir, zira Diodorus Siculus gibi tarihçiler, bir kısım tarihçi bunu büyük ölçüde Kartaca dinine karşı bir propaganda olarak yorumlasa da böyle bir iddiayı uzun bir süre önce ortaya atmıştı.[18] Polybios insan kurban

18 Fenike ve Kartaca dinleri oldukça karmaşıktır. Fenike ve Kartaca kurban törenlerinde yaşananlara dair yorumlar tartışmalıdır. Bkz. "Phoenician Religion," *Bulletin of the American Society of Oriental Religion* 279 (1990): 55–64. Kartaca'daki *tophet* için bkz. Lawrence E. Stager, "The Rite of Child Sacrifice at Carthage," in *New Light on Ancient Carthage*, ed. John Griffiths Pedley (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1980), 1–11; Stager, "A View from the Tophet," in *Phönizier im Westen*, ed. H. G. Niemeyer (Mainz, Ger.: Philip von Zabern, 1982), 155–66; Lawrence E. Stager and Samuel R. Wolff, "Child Sacrifice at Carthage: Religious Rite or Population Control?," *Biblical Archaeology Review* 10 (1984): 30–51; Patricia Smith and Gal Avishai, "The Use of Dental Criteria for Estimating Postnatal Survival in Skeletal Remains of Infants," *Journal of Archaeological Science* 32, no. 1 (2005): 83–89.
Diodoros Siculus (MÖ I. yy.) *Bibliotheca Historia* adlı eserinde (20, 6-7) sık sık Roma propagandası sayılan fakat yine de güvenilir görünen insan kurbanına dair tartışmalı bir pasaj aktarır. Öte yandan, Lawrence Stager ve Joseph Greene'e ve Kartacalı çocukların kurban edilmesine dair yoruma karşı çıkanlar arasında Sabatino Moscati, Mohammed-Hassine Fantar, Piero Bartoloni ve son dönemlerde Jeffrey Schwartz gibi güvenilir İtalyan ve Tunuslu arkeologlar vardır. Atalarının melez bir Kartaca soyundan geldiğini düşünebilecek olan Tunuslular ve İtalyalıların, böyle kurbanların düzgüsel veya zaman zaman rastlantısal olduğuna yönelik fikirlere karşı çıkması anlaşılabilir bir şeydir. Bu konudaki karşı argüman ise bu çocuk kemiklerinin yalnızca bir çocuk mezarlığı olduğunu ve çocuklarda görülen yüksek ölümlerin veya hastalık oranlarının bir sonucu olabileceğini öne sürer. Neredeyse yedi asırlık birikmiş stratigrafik kanıtlar tabaka tabaka üst üste yığılması ve Kartaca'daki muhtemel toplam *tophet*lerin %10'u kazılmış olan çocuk, hayvan ve insan kalıntılarını içeren üç binden fazla adak kabıyla (adaklarla sunuluyordu) Stager'in bunların çocuk kurban edilmesine dair ön kabulünü, Tanit ve Baal gibi tanrılara adanmış bazı kaplar ve adak yazıtlarıyla karışmış hayvan kalıntılarının varlığı destekler. Dahası, Kartaca *tophet* için tek yer de değildir; diğer Kartaca *tophet*leri de Sicilya'daki Motya'da, Tunus'taki Sousse'de ve Sarindya'daki Tharros, Sulcis ve Monte Sirai'de de bulunabilir. Temel sorulardan biri de, bunun düzgüsel mi yoksa ara sıra olan bir uygulama mı olduğudur; belki de bundan daha önemli olan soru da bunun gerçekten bir kurbanlık mı yoksa ölü doğmuş olana mı yoksa sonraki yaşlarında ölmüş olan çocuklara yapılan kutsal bir adak mı olduğudur.

etme hususunda hiçbir şey söylemezken bu olayın Hannibal'in hayatındaki belirleyici an olduğunun altını çizer.

Hamilcar ve Hannibal, Baal Tapınağının olduğu alana gitmiş, rahiplerin beklediği kapı ve geçitlerden geçerek içeri girmişti. Bir tapınağa özgü kutsal giriş yerinin ötesinde ziyaretçileri derin bir sükûnet çevreliyor olmalıydı. Eğer ki hikâye doğruysa Hannibal'in ismi daha sonra yaşanmış olanlar için bir ipucu olabilir. Hannibal'in kendi sözlerine göre -hayatının çok daha sonraki dönemlerinde tekrar edilmiştir- babası kendisini kurban kesme bölgesine getirmişti. Hamilcar muhtemelen oğlunu sunağa çıkarmış ve burada bir yemin etmesi için elini kurbana koymuştu. Sunağa bağlanmış olan hayvan son nefeslerini veriyorken Hannibal hayvanın sıcak nefesini alıp verdiğini hissetmiş olmalı. Tam olarak Polybios'un kelimeleriyle, elini kurbana koyarak yemin ettiği sırada bu fiziki eylem kendisi ile kurban arasında kesin bir bağlantı kurmuş olmalı.[19] Hannibal, Baal gibi tanrıların önünde yapılan bu tür yeminlerin bozulamayacağını biliyor olmalıydı. Bu kurban ritüelinin en önemli parçası, tanrılara edilen bir yeminin şahitliğiyle yaşayan bir canlının ölmesiydi.

Böylece, Hannibal'in kaderi, tanrısı olan Baal'e hem "kurban edilmiş" hem de takdis edilmişti. Hannibal kısa süre içinde, kendi hayatının tamamen tanrısının merhametine borçlu olduğunu fark etmiş olmalıydı; yeminini etmek için kendisi yaşıyorken bir hayvanın öldüğünü anlamıştı.

Bu son derece önemli olayın sonunda Hannibal'in babası ondan, Roma'ya karşı ebedi bir düşmanlık yemini etmesini istedi ve Hannibal de böyle yaptı. Bir ihtimal oğlanın, bunun ne anlama geldiğini tam olarak algılamamasına karşın etkisi hayatı boyunca kendisinde büyüyecekti. Eğer Polybius ve diğer yazarlar bu hikâyeyi doğru bir şekilde aktarıyorsa Hannibal, ölümünden birkaç yıl evvel Roma'nın doğudaki bir diğer düşmanı III. Antiokhos'a anlatmış olması sebebiyle bu anın detaylarını hayatının sonuna kadar hatırlıyordu. Bir bakıma çocuk Hannibal o gün ölmüştü. Artık giderek artan oranda,

19 Polybius, *Histories*, 3, 11.5–8; diğer yazarlar arasında aynısı Livius'ta ve Valerius Maximus'ta da tekrar edilir.

o andan itibaren yalnızca Roma'nın sonunun gelmesini görmek amacıyla yaşayan biri olmuştu.

Daha sonraki dönemlerde Livius, Hannibal'in sapkın ve dinsiz (nulla religio) olduğunu iddia etmiştir. Bu doğru değildir. Hannibal, gelecek dönemlerdeki seferlerinde Roma kahinlerine saygı gösterirken -Roma kehanetlerinin, Roma zaferi gelmeyeceği yönünde olduğunda doğal olarak bundan faydalanıyordu- muhakkak ki Kartacalı tanrılara gösterdiği saygıdan ötürü dindar birisiydi. Görünüşe göre Romalılar bağlılığının ne anlama geldiğini asla tam olarak anlamamıştı. Hannibal'in çocukluğunda ettiği yeminin gerekliliklerinin farkında değildiler.

MÖ 237 yılından birkaç yıl sonra Hannibal, Kartaca'dan ayrılmak üzere babasına eşlik etmek için hazırlıklarını yaptı. Annesini, ablalarını ve erkek kardeşlerini arkasında bırakmak üzereydi. Hasdrubal ve Mago, İspanya'ya doğru bu zor yolculuğu yapmak için çok gençti, fakat aradan yıllar geçtikten sonra bunlar da gelecekti. Onlara eşlik etmediği için belki de annesinin de, diğer çocukları ve akrabaları da dahil olarak Kartaca ile birçok bağı vardı. Kadın hakkında yine de hiçbir şey duymayız.

HANNIBAL İSPANYA'YA GİDİYOR

MÖ 237 yılında, kışın ardından deniz ticaretinin tekrar başladığı ilkbahar veya karanın bir yürüyüş yapmak için yeterince kuru olduğu yaz esnasında Hamilcar ve genç oğlu, kendilerine eşlik eden sadık askerlerden, genç görevlilerden ve kölelerden müteşekkil bir heyetle Kartaca'yı terk etti. Bir günde mümkün olduğu kadar çok mil kat etmeye başlamak için genelde şafak vakti en iyi vakitti. Büyük ihtimalle şehir, balık ağlarının sabah avları için çekilmeye başlandığı liman pazarları hariç henüz güne uyanmamıştı. Barcaları ayrıca, komşu krallık ve Kartaca'nın müttefiki olan Numidia'dan (günümüzde Cezayir) gelen mağrur süvariler olan, adı bilinmeyen binlerce Kartacalı birlik ve yük hayvanları, yolculuk yapan metal ustaları, aşçılar, ikmalciler, sivil levazımatçılar (veznedar ve iaşe memuru),

orduyu takip eden hizmetkârlar ve her zamanki gibi avareler ile eşya ve ahlaksızlık işportacıları da takip etti.

Karadan veya denizden olmak üzere İspanya'ya giden birkaç yol orduya açıktı. Diodoros Siculus'un iddia ettiğine göre Hamilcar ve Hannibal körfezden bir gemi alıp Mağrip kıyısı boyunca İspanya'ya, batıya yelken açabilirdi. Öte yandan Polybios, orduyla birlikte Gibraltar'ın karşısındaki kıyıya doğru Afrika'daki karadan yürüyüş yaptıklarını ima eder.[20]

Belki de hayatında ilk defa yaşadığı bu tecrübe dolayısıyla ilk gece boyunca heyecan içinde uyanık kalan genç Hannibal, fark edilebilir Kartaca zırhının yanında kabilelerine ve klanlarına has teçhizatlarıyla farklı kalıpları ve kıyafetleri olan yürüyüş hâlindeki gürültülü ordunun görünüşünden hoşlanmış olmalı. Hiç şüphesiz bir komutan için on yaşındaki oğlunu kendisiyle beraber götürmek sıradan bir şey değildi. Hannibal kaba şakalar, ordugâh şarkıları ve babasına verilen raporları duymuş ve gösterilen nezaket ve muameleden hayrete düşmüş olabilir. En önemlisi de ordunun, askerî kariyerinin zirvesinde bir başkomutan olarak babasına gösterdiği saygıyı görmüş ve tadını çıkarmıştı.

En sonunda deniz yoluyla Afrika'yı terk ederek, dağlık burunların rüzgârların vurduğu tepelerin yükseldiği Herkül'ün efsanevi sütunlarını ve Gibraltar Boğazı'nı geçmiş olmalılar. O zamanlar geleneksel bir şey olduğu üzere, İspanya kıyısına çıktıktan sonra Hannibal muhtemelen babasını ve bir miktar seçme muhafızını rüzgârlı ve kayalıklı bölgelerden birine doğru -belki de, Tanrı Melqart için terk edilmiş fakat kutsal bir sunağın bulunduğu Gibraltar Kayalığı'na- takip etmişti. Hannibal'in yolculuğu, bir zamanlar eski Fenike vatanındaki Tyros'un şehir tanrısı, fakat artık yeni yolculukların tanrısı olan Melqart'ın lütfunu gerektiriyordu. Buna ek olarak Melqart, Hamilcar Barca'nın şahsi tanrısıydı, babasının ismi bu tanrıyla onurlandırılmıştı.

Hamilcar'ın tedbirli düşünceleri ne olursa olsun geriye dönüş olmadığını biliyordu. Gibraltar tepesinde Hannibal, bir tarafta

20 Polybius, *Histories*, 2, 1.6.

doğuya doğru mavi Akdeniz'in muhteşem manzarasının, diğer tarafta batıya doğru genelde gri olan Atlantik Okyanusu'nun tadını çıkarmış olmalı. Şüphesiz, bir daha uzun bir süre boyunca görmeyeceği Afrika'ya doğru da bakmıştı belki. Ayrıca, denizin ve kıvrımlı kıyı şeridinin ötesindeki parıldayan mavi bir ufuk olan gümüş madenleriyle zengin Sierra Morena Dağları'nın nerede olduğunu da görmüş olabilir.

2

GENÇ HANNIBAL

Polybios'un söylediğine göre[21] Sicilya'daki savaşın sonucundan "şevki kırılmayan" fakat "içerlemiş" olan Hamilcar'ın, neredeyse istediği her şeyi yapabileceği ve askerî zekasını daha iyi kullanabileceği yeni bir bölge için Kartaca'yı terk etme konusunda kavgalı olması sürpriz değildir. Kartaca, Fenikeli kökeni kadar çok askerîleşmemiş, fakat tüccarlara bağlı ticarî bir toplumdu.[22] Öte yandan İspanya dağlık bir bölgeydi, gümüş gibi değerli metal bakımından inanılmaz ölçüde zengindi ve buna ek olarak ormanları boldu, kıyı şeridinde çok sayıda balık da vardı. Topraklarının derinleri verimliydi ve Kartaca kolonileri için tarımsal vaatlerle doluydu.

Hannibal artık, İspanya'daki bu kaynakların babası için ne kadar önemli olduğunu anlayacak konuma gelmiş olmalıydı. Belki de Lutatius Antlaşması ile kararlaştırılan Roma tazminatının getirdiği cezaların Kartaca'nın bağımsızlığına karşı ne anlam ifade ettiğini anlamamıştı, yine de İspanya'nın zenginliğinde bağımsızlığın nasıl bir potansiyeli olduğu hakkında bir şeyler duymaktan kaçamamıştı.

Antikçağ tarihçileri MÖ VI. Yüzyıldan itibaren gelen İspanya'nın maden zenginliğinden söz etmiştir. Eğer Hannibal babası ile birlikte Sierra Morena yakınlarındaki gümüş madenlerini ziyaret

21 Polybius, *Histories*,. 3, 9.6, özellikle de Hamilcar'ın "öfkesi" (*thumós*).

22 Giovanni Brizzi, "L'armée et la guerre," in *La civilization phénicienne et punique: Manuel de recherche*, ed. V. Krings, Handbuch der Orientalistik, sec. 1: Near and Middle East, vol. 20 (Leiden, Neth.: E. J. Brill, 1995), 303– 15, özellikle 303 ve 304–6.

etmişse -ki muhtemelen etmiştir- bu madenlerin dört bir yöne doğru kilometreler boyunca uzadığını görmüştür. Ayrıca demirin, kaya üzerindeki bronzun ve gümüş parıltısını taşıyan çekiç ve keskinin sesini duymuş olmalıydı. Ahşap merdivenler dört bir taraftan çukurlara giriyor, her biri kesik kesik gelen darbeler ve diğer seslerin gürültüsüyle yankılanıyordu. İnsan eliyle yapılmış maden tepeleri her yerde istiflenmiş ve hava, kaya tozlarıyla dolmuştu. Hamilcar Barca'nın keskin gözleri, gümüş külçelerle dolu bir hazineyi toplamak için gereken zamanı ve emeği hesaplarken hiçbir şeyi kaçırmıyordu.[23]

Eğer ki Hamilcar, MÖ 237 yılından birkaç yıl sonra eski Fenike gümüş madenciliği işlemlerini yeniden canlandırmaya muktedir olsaydı bu, Roma'ya Kartaca tazminatını ödemek için içinde bulunduğu şiddetli mecburiyet ve Roma'ya karşı bir savaş kasası oluşturma amacı doğrultusunda olurdu. Kendisi bunu görmek için yaşıyor olmasa bile Hannibal'in böyle yapacağından emindi. Hamilcar, yalnızca gümüş madenciliğini yeniden canlandırmak için değil, ayrıca Kartaca ile müttefiklikleri hassas olan Keltiber kabileleri de ziyaret etmek için doğudan batıya doğru Andalucia'yı geçmişti.

Fenikeliler İspanya'nın güney bölgesini asırlardır araştırıyordu. Kıyı şeridi boyunca geniş nehirlerin sarp ve girintili çıkıntılı tepeler boyunca aktığı bölgelere gemilerini ilk çıkardıklarında karayı dikkatli bir şekilde keşfe çıkmışlardı. Yaygın bulunan demiri yavaş bir şekilde işleyen İberyalı kavimlerle ticaret yaparak daima metal ve benimseyebilecekleri yerli madencilik işlemlerini arıyorlardı. Fenikeli tüccarlar, İberya madenleri veya diğer ürünler karşılığında Yakın Doğu veya Yunan tarzı çanak çömlekler, renkli cam boncuklar, Mısır'dan gelen fildişi, baharatlar, devekuşu yumurtası, kadınlar için erguvan renkte kıyafetler, kaba saba fakat kullanışlı tekstil ürünleri ve erkekler için tarım aletleri gibi işlenmiş ürünleri getirerek küçük ticaret noktalarındaki ağlarını genişletmişti. Kendilerine karşı kullanılabilecek silahlarla İberyalıları silahlandırmama

23 J. S. Richardson, "The Spanish Mines and the Development of Provincial Taxation in the Second Century BC," *Journal of Roman Studies* 66 (1976): 139–52.

konusuna dikkat gösteriyorlardı. Yerel tarım ürünleri ve Andalucia kıyısındaki bereketli balıklar da İberya'nın doğal zenginliğinin bir parçasıydı. Balıkçılıkla uğraşan çok sayıda köy, Cádiz kıyısı boyunca sıralanmıştı. İbiza Adası, MÖ VII. yüzyıldan beri devasa balıkçılık endüstrisinin bulunduğu alandı.

Yunan filozof Poseidonios, Fenikelilerin Gadir kolonisini (ayrıca Gades veya Cádiz olarak da bilinir) MÖ 1100 civarında kurduğunu söyler. Burası Hannibal'in zamanında, bölgedeki bütün Fenike madenciliği ticaretinin merkezi olan genişleyen bir şehirdi. Fenikelilerin bu bölgedeki nesli, Kartacalı kuzenlerinin, Burja Tepesi'ndeki Kartaca'nın üzerinde yükselen Eshmoun Tapınağı ile övündükleri kadar, erken dönemlerde kurdukları Melqart Tapınağı ile övünüyordu. Kıyı şeridi boyunca yerel İberyalılar ayrıca Kartacalı efendilerinin tanrılarını ödünç almış, benimsemiş veya bunları kendi tanrılarına eklemişlerdi. Kartacalı tanrıçanın sembolleri mezarlarda boyanmış veya kaldırımlara döşenmiş bir şekilde görülebilirdi, üçgen şeklindeki eteği, Sicilya'daki Selinius'ta bir mozaikte daha sonraları görüldüğü üzere bir Kartaca dinî ikonu kadar kolayca fark edilebilirdi.

Andalucia'nın sınırlarında, Hamilcar'a büyük sıkıntı çıkarabilecek olan düşman Turdetani veya Turdulli kavimleri vardı. Keltiber kuzeyi hâlen vahşi kavimlerle ve her zaman Fenike ileri karakollarına akınlar düzenlemek için yeteri kadar adamı toplama tehdidinde bulunan kabilelerle doluydu. Hamilcar'ın daima, herhangi bir olağandışı kabile hareketini düzenli aralıklarla kendisine haber verecek sınır boyunca uzanan hisarlarda ve şehirlerde konuşlandırılmış talimli kıdemli askerlerden oluşan silahlı birlikleri vardı. Haberciler düzenli olarak, Gades ve ileri karakollar gibi komuta merkezleri arasında gidip geliyordu, zira haberleşme hayati bir meseleydi ve madenlerin korunması çok önemliydi. Eninde sonunda Hamilcar iç tarafa doğru ilerleyecek ve Keltiber kavimlerle karşı karşıya gelecekti.

Hamilcar Barca, Kartaca'dan ayrıldıktan sonraki iki yıl içerisinde, Murcia şehrinin kuzeydoğusunda bulunan kuzey Andalucia'nın Akdeniz kıyısındaki Akra Leuke kolonisini kurmuştur. Akra Leuke, uzakta beliren beyaz platoların altında bulunuyordu ve Yunanca

ismi, "yüksek beyaz bölge" anlamına geliyordu; daha sonra Endülüs zamanındaki Orta Çağ Mağrubî krallığı döneminde Arapçada *Alicante* adını almıştır.

MÖ 235 yılından itibaren Hamilcar, yeni operasyon üssü Akra'da, ergenlik çağına girmekte olan oğluna yeni bir öğretmen ayarlamış gibi görünüyor. Sosylos, Hannibal'e eski Yunanlar hakkında öğretim vermeye devam ederken yeni öğretmeni delikanlıyı erkeklerin kullandığı silahlarla talim etmiş olmalıydı. Hannibal'in yeni hocası yaşını başını almış bir kıdemliydi ve büyük ihtimalle tek bir işi vardı: Onu, oyuncak silahlardan ziyade gerçek silahlarla, silahşorluk ve okçuluk konusunda eğitmek.

Hannibal, her yere babasıyla birlikte gittiği için zaten eyer konusunda pekişmiş ve güneşten kızarmıştı. Bir dereceye kadar askerî kamplarda yetişmiş talimli bir asker olarak büyük ihtimalle maharetle ve kolaylıkla ata biniyordu. Adamlarını son derece iyi tanıyan efsanevi bir lider olarak Hamilcar da, Hannibal'in oldukça erken bir şekilde savaşmaya hazır olması gerektiğini biliyordu.

HANNIBAL SAVAŞI ÖĞRENİYOR

Livius bu lakabı onaylamasa da, Hamilcar'ın bir savaş kumandanı olarak hayranları nezdindeki "İkinci Mars" ününden kinayeli bir şekilde söz eder.[24] Hannibal, bir komutanın otorite hissini ve emir-komuta zincirinin barışta ve savaşta nasıl işlediğini öğrenmişti. Hamilcar'ın ordusu genelde mobil, talim seviyesi yüksek bir kuvvetti ve at üstündeki deneyimli subaylar ile yüzlerce veya binlerce piyade askerlere bölünmüştü. Hamilcar, etrafını itinayla seçilmiş Kartacalı kıdemli askerlerle çevreleyebilir ve diğerleri arasından Numidialı süvarileri seçebilirdi. Numidialılar ünlü atlılardı ve Kartaca'nın müttefikiydi. Hannibal, hem at üstünde hem de yayan bir şekilde bir ordunun farklı bir arazide ne kadar hızlı yürüyüş yapabileceğini kavrayarak kendisini atıyla birlikte bir birim olarak

24 Livy, *History of Rome*, 21, *From Saguntum to the Trebia*, çev. Aubrey de Selincourt, 10.

düşünmeyi öğrenmiş olabilirdi ve bunu, gençlik gücünü sınamak ve geliştirmek için kendi başına yapmış olmalıydı. Numidialılar nasıl geri dönüyor numarası yapmayı, düşman buna neredeyse hiç ihtimal vermiyorken sürpriz bir savaş hilesi ile arkasına bakarak çok daha şiddetli bir şekilde savaşmayı öğrenmiş olabilir. En sonunda, sıyırıp geçen oklardan aldığı yaralar veya çatışmalar da dahil olmak üzere kendi savaş tecrübesini kazanmıştı.

Her şeyden önemlisi Hannibal babasının örneğinden nasıl öncülük yapılacağını ve her askere karşı nasıl adil olunacağını, ne zaman cesaret vereceğini ve hak verilebilir öfkesini ifade etmeyi öğrenmişti. Daha sonraki askerî deneyimlerden çıkarılan sonuçlarla, genç Hannibal hızlı bir şekilde düşüncesizce davranan veya öfkesinin kendisine hâkimiyet kurduğu biri olmamayı, ne zaman çarpışmaya gireceğini, ne zaman çarpışmadan kaçınacağını, savaşın yapılacağı araziyi nasıl seçeceğini, babası yüzünden değil de şahsi strateji algısından ve savaş zekasından ötürü adamlarının kendisine saygı duymasını sağlamayı öğrenmiş gibi duruyor. Hannibal'in çocukluğu annesinden ve üzerine titreyecek olan ailenin kadın üyelerinden çok uzaklarda ergenliğe geçmişti.

Eğer Hannibal, ergenliğin sıcak tutkularına kapılıp herhangi bir kişiye âşık olmuş veya gönlünü kaptırmış olsaydı tarih âşığının ismini muhafaza etmiş olmazdı. Uzun hayatı boyunca sahip olduğu âşıkları ve metresleri oldukça mahrem olmalıydı, zira Imilce adındaki İspanyol karısının isminin kısaca bahsedilmesi haricinde bu kadınların ismini, Hannibal Salapia'da bir fahişe ile yaşadığı zaman bile olmak üzere hiçbir zaman duymayız. Ayrıca, göründüğü kadarıyla hiç de olağandışı olmayacak bir şekilde Hannibal'in herhangi bir çocuğu olup olmadığını bilmiyoruz. Öte yandan, ailesi, metresleri ve en sonunda da etrafındaki yakın askerî danışmanları dışında bir ilişki geliştirmeye yetecek kadar uzun süreliğine tek bir yere bağlı yaşamaktan uzak askerî bir hayat yaşamıştı. Tarihte nadiren herhangi bir genç adam, tek bir şeye kendisini adamıştır: Bu şey savaş sanatıydı ve bu da, kendi neslinin muhtemelen en iyi komutanı olan babası dolayısıylaydı.

Hamilcar, Akra Leuke'yi kurduktan sonra bütün dikkatini buradaki, Andalucia'nın diğer bölgelerindeki ve hatta Valencia'nın da batısındaki insanları MÖ 235 ila 231 yılları arasındaki birçok askerî operasyonla kendi kontrolü altına almaya çevirdi. Cartagena Körfezi yakınlarındaki Cape de Palos civarında bulunan Batuli kabileleri, Hannibal'in ablasının kocası ve kendisinin damadı olan Adil Hasdrubal'in[25] eşlik ettiği Hamilcar tarafından fethedilmiş halklar olarak MÖ 236 yılı dolaylarında yeterince hızlı bir şekilde asimile oldular. Hasdrubal ayrıca, birkaç kilometre doğuda ve gümüş madenleri bakımından zengin bir bölgeye bitişik olan Cartagena'yı, Akdeniz'deki doğal limanların en iyilerinden birinde kurdu. Saldırılara karşı iyi korunan bu derin limandan nakliye yapmak ancak bu kadar kolay olabilirdi. Hasdrubal burada bir hisar, muhtelif tapınaklar ve kalıntıları bugüne kadar gelmiş olan taş yapılı kuvvetli bir koloni kurmuştu; Hamilcar'ın aldığı askerî yardımın veya askerî mühendislerinin idaresinde de bir şüphe yoktu.

Görünüşe göre yeni gümüş para baskılarında Hamilcar'ın portresi vardı, bunların çoğu madenlerden ve derin limandan Kartaca'ya gönderildi ve kalan kısmı da komutanın gelecekteki seferleri için stoklandı. Hamilcar ayrıca Hannibal'e, yiyecek ve erzak için yerlilerle askerî görüşme yapma veya ordudaki paralı askerlere ödeme yapma konusunda gümüşün değerini öğretmiş olsa gerek. Romalılar MÖ 231 yılı civarında, Kartaca'nın madencilik faaliyetlerini soruşturması için bir heyet gönderdiğinde Hamilcar'ın verdiği cevap büyük ihtimalle, 241 yılından gelen savaş tazminatını ödeme konusuyla alâkalıydı.[26] Görünüşe göre Romalılar bu cevabı kabul etmiş ve onu tek başına bırakmıştır.

Cartagena'nın hemen kuzeyinde bulunan Murcia yakınlarındaki Mastetani kabilesi de kısa süre içinde Hamilcar'ın askerî radarına girecekti ve bu büyük oranda başarılı bir askerî operasyon gibi görünüyordu. Dahası MÖ 229 yılında Hamilcar, kuzeyde bulunan

25 Lakabı bu yöndeydi. (ç.n.)

26 Cassius Dio, fragman, 46. Bu hikâye başka yerde anlatılmaz ve görünüşe göre şüphelidir.

bugünkü Toledo'nun yakınlarındaki Helike bölgesini de fethetme girişiminde bulunuyordu. Burası, savaşçı Turdulli ve Turdetani kabilelerinin kuzeydeki müttefiki olan Keltiber Vettoni kabilesinin bulunduğu yerdi. Hamilcar için maalesef, İspanya'nın derinliklerindeki iç bölge -ki müzakereler burada gerçekleşecekti- kıyıdaki uzun ikmal hatları için oldukça uzaktaydı. Keltiber Oretani kabilesi, Hamilcar'e büyük oranda sayısal üstünlük sağlanana kadar Vettoni kabilesini savunmaya yardım etmek için Manchegan ovalarından güneye doğru ilerledi; Hamilcar'ın ordusunun ana kısmı, kendisi müzakereler için doğuya gittiği sırada birkaç kilometre doğuda bırakılmıştı. Bununla birlikte Vettoni kabilesi, bütün Kartaca ordusuna saldırmak için Hamilcar'ın liderliğinden fazlasıyla korktu ve buna saygı duydu. Hannibal de neredeyse her seferde babasının yanında olmalıydı ve bu seferde de şüphesiz onunlaydı.

HAMILCAR'IN ÖLÜMÜ

Birkaç yüz yıl sonra yazmış bir kaynak olan Diodoros Siculus, Hamilcar'ın yalnızca birkaç görevlisi ile birlikte hain Vettoni kabilesi ile müzakere yaptığı sırada tuzağa düşürüldüğünü söyler. Bu, antik dönemdeki savaş protokollerine kesin bir şekilde aykırıydı, çünkü müzakereler esnasında barış olurdu. Fakat Keltiberler, birleşik bir ordudan ziyade kaotik barbarlardı.

Hamilcar, küçük bir devriye birliğine komuta eden Hannibal için korktuğundan ana ordudan çıktı. Hannibal'in yaşı bu sırada on dokuz civarında olmalıydı, erkek kardeşi Hasdrubal de küçük birliğinde kendisiyle beraberdi. Antik kaynaklara göre Hamilcar, tuzağa düşürüldüğü zaman oğullarıyla birlikte olan küçük birlikten dikkatleri çekmiş ve onları kurtarmak için kendisini feda etmişti. Diodorus'a göre Hamilcar, büyük ihtimalle yaralı bir şekilde Jucar Nehri'nde boğulmuş, fakat ondan daha kısa ve öz bir kaynak olan Polybios'a göre ise etrafı çevrilmiş, son adamına kadar Vettoni kabilesi ile savaşmış ve ardından kendisini öldürtmüştür. Son olarak, MÖ I. yüzyılda yaşamış Romalı bir biyografi yazarı olan Cornelius Nepos, Hamilcar'ın

ilk başta Vettoni kabilesi ile savaşa girdiğini fakat daha sonra Tagus Nehri'nde öldüğünü yazar.[27] Bütün kaynakları değerlendirdiğimizde Vettoni kabilesinin bir pusu kurmuş olduğu ve Hamilcar'ın da ölümcül bir yara altıktan sonra kısmen kaçmayı başardığı ve sonunda suda boğulduğu daha olası gözüküyor. Ayrıca onun, ne kadar iyi bir asker ve taktik deha olduğu düşünüldüğünde oğulları için kendisini feda etmiş olması Hamilcar'ın karakterine uymaktadır.

Böylece Hannibal, yirmi yaşına gelmeden evvel babasından kopmuştu. Fakat her ne kadar zamanlama vakitsiz gözükse de babasının iradesi ve deneyimi, Hannibal'in savaşa komuta etmeye hazırlıklı olduğuna ortaya çıkarmıştı. Hannibal büyük ihtimalle babasını kaybetmenin acısını özel olarak yaşadığı sırada artık şimdiden her açısıyla bir savaşçı olmuştu ve askerlerin savaştaki ani ölümlere karşı duygusal ve psikolojik olarak katı olması gerekiyordu. Kişisel kayıplara karşın iyi kararların alınması gerektiğini bilerek, askerlere silah arkadaşlarının ölümünü artlarında bırakıp yollarına devam etmeleri öğretildiği üzere hassas olmak için çok az vakit vardı. Hannibal, babasının tarafında yıllar boyunca adanmış bir askerî talime sahipti ve bu noktada liderlik yapmaya da hazırdı. Babasının pelerinini giyme konusunda olduğu kadar, Kartaca'da verdiği hayatını değiştiren sözünü uygulama konusunda da hazır olmalıydı: Roma'dan nefret etmek için edilen yemin.

27 Diodorus, *Library of History*, bk. 25, 10.3–4; Polybius, *Histories*, bk. 2, 1.8; Cornelius Nepos, *Hamilcar* 4.2; Lancel, Hannibal, 37, İskenderiyeli Appianos'un verdiği hikâyeyi (*Roman History: Iberia* 5) Keltiberlerin etraftaki yük arabalarını ateşe verdiği ve Hamilcar'ın bu alev çemberinde can verdiği çok fantastik bir ölüm olduğu gerekçesiyle kabul etmez.

3

İSPANYA

Hamilcar'ın ölümü Kartaca'nın durumu ve Hannibal'in şahsı için büyük bir darbeydi; babasının ölümü hakkında Kartaca'dan veya bizzat Hannibal'den bir kelime çıkmadığı için Hannibal'in yalnızca tepkisini tahmin edebiliyoruz.

Hamilcar'ın ölümünün Afrika'da nasıl karşılandığı, Yaşlılar Meclisi olan Gerousia'daki çoğunluğun karizmatik ve popüler generalin mi yoksa, ülkeye yakın kalmayı ve Roma'yı kışkırtacak kadar cüretkâr davranmamayı isteyen Hanno gibi güvercin düşmanlarının mı tarafında yer alıp almadığına bağlıydı.

Şimdi, kolonilerin tek kumandanı olan Hasdrubal, MÖ 228'den 221'e kadarki sürede, yardımcısı Hannibal güney İberya'nın ötesinde askerî olarak kendisine hizmette bulunup yeni bölgeleri Kartaca hâkimiyetine alıyorken zaten kontrol altında tutulan bölgeleri iyice güçlendirerek Kartaca İspanya'sını etkin bir şekilde yönetmiştir. Savaş şefi ve gerçek hükümdar olarak Hasdrubal, diplomatik pragmatizmle İspanya'yı yönetme konusuna, kendisine Keltiber kabilelerin korku duymasını sağlayan askerî gücü ve acımasız taktikleriyle bölgenin altını üstüne getirecek Hamilcar'dan daha meyilliydi. Bu husta Hasdrubal, askerî güce daha az, ticari birlik konusuna da daha fazla yatkın olan geleneksel Kartacalı hükümdarlara daha çok benziyordu.[28] Polybios, çağdaşı Romalı tarihçi Quintus Pictor Fabius'un, Hasdrubal'in hırslı, güce aç biri olduğu ve İspanya'daki politikasının

28 Brizzi, "L'armée et la guerre," 303–4ff.

İkinci Kartaca Savaşı'nın temelini oluşturduğu yönündeki ithamını reddeder. Ona göre İkinci Kartaca Savaşı'nın "çıkmasına en çok katkı yapan" kişi Hamilcar idi, fakat buna karşılık Hannibal, Hasdrubal'in liderliğine hayranlık duyuyordu.[29] Hasdrubal sayesinde İspanya'nın güneyinin yarısı zamanla Kartaca hegemonyasına girmiş veya en azından çeşitli otonomi dereceleriyle Kartaca'nın gölgesinde var olmuştu. Kartaca, sıcak güneyde Gibraltar'ın Atlantik kıyısı boyunca Gades'ten Yeni Kartaca'ya (bugünkü Cartagena), doğuda Akdeniz kıyı şeridi boyunca ormanlık Sierra Morena'nın kuzeyine ve sonunda Tagus Vadisi boyunca merkezi İspanya'nın iç bölgelerine kadar, yakınlardaki herhangi bir düşman veya en azından, o zamanlar yalnızca kendisine kıskançlıkla bakabilen Roma için rekabet edilemeyecek düzeydeydi. İspanya'daki garnizonlara dağılmış seçkin birlikler artık Kartaca ticaretini ve mühendislik harikalarını tamamlıyordu.

Hamilcar'ın benimsediği kapsamlı politika devam edecekti. Hannibal'in artık danışmak veya daha ileri düzeyde askerî talim yapmak için bir babası olmasa da genç komutanda, askerlerine karşı gittikçe artan sorumluluk üstlenecek ve daha da kuzeye ve batıdaki İspanya sınırlarına ilerleyecek kadar doğuştan gelen bir liderlik kabiliyeti vardı. Hannibal'in, büyük ihtimalle Hasdrubal'in Keltiberlerle müzakere yapma konusundaki yeteneği sayesinde artık İspanyalı bir karısı vardı. Yukarı Gaudalquivir Nehri'ndeki Kartaca müttefiki Castulo'dan gelen prenses Imilce hakkında, Hannibal'e daha sonra bir çocuk, büyük ihtimalle de bir oğlan doğurmuş olabileceğinden başka günümüze gelen hiçbir bilgimiz yoktur.[30]

Bu sırada gümüş madenciliği operasyonları ve diğer İberya ticareti girişimleri muazzam ölçüde başarılıydı, Kartaca'nın casusları, muhbir ağı ve Galya'daki -kabaca bugünkü Fransa- Rhône Nehri'nin ağzında bulunan Massilia örneğindeki koloniler gibi ticaret ortakları sayesinde Roma, Kartacalıların öyle düşündükleri kadar Lutatius Antlaşması'yla kendilerine dayatılan sinir bozucu savaş tazminatı altında sıkıntı çekmediklerini fark etmeden duramadı. Artık

29 Polybius, *Histories*, bk. 3, 8.1–9.5.

30 Livy, *History of Rome*, 24, 41.7.

Roma da şüphesiz İspanya'daki gümüş zenginliğinden kendisi için bir pay istiyordu; İspanya'daki Kartaca gücünü ve refahını düşürmek için bekliyorlardı.

ROMA İSPANYA'DA HAK İDDİA EDER

En sonunda Romalılar, Kuzey İtalya'daki Lombardia'da bulunan Po Nehri Vadisi'nin hemen güneyinde yaşayan bazı Keltlere boyun eğdirdikten sonra Kartaca'nın İspanya'daki nüfuzunun çok kâr sağlayabileceğine ve Roma'nın refah menfaatlerine çok yakın olduğuna karar vermişti. 226 yılında Roma diplomatlarından oluşan küçük bir elçi heyeti, kuvvetle muhtemel Cartagena'da Hasdrubal'e gelmiş ve kendisinden Ebro Nehri'nde Kartaca sınırını çizmesini istemişti. Eğer bu diplomatik görev gerçekten de Cartagena'da gerçekleşmişse Roma heyeti, şehrin limanından akan yerel gümüş zenginliğini fark etmemiş olamazdı.

Her iki tarafta da her ne kadar gerçek niyetler gizlense de, Kartaca'nın Ebro Nehri'ndeki sınırı kabul ettiğine ve "savaş açmak için" bu sınırı geçmeyeceğine dair İspanya'daki Kartacalılar ve Romalılar arasında küçük bir antlaşma imzalanmıştı. Ebro Nehri, İspanya'nın uzun kıyı şeridindeki doğu kıyısını üçte iki oranda güneye ve üçte bir oranda da kuzeye doğru böler, fakat sarp Pireneler kadar doğal bir sınır değildir. Bu pürüzlü antlaşma Hasdrubal ve Hannibal için Roma'nın elini oynadığı anlamına geliyor, Ebro üzerindeki İspanya'nın geri kalanı için emellerini ortaya koyuyordu. Yine de Hasdrubal razı olmuştu, bunu halkına zaman kazandırmak için mi yoksa İspanya'nın geri kalan bölgesindeki Kartaca'nın istekleri için Roma'yı ikna etmek için mi yaptığını bilmiyoruz.

Fakat Hannibal ve şüphesiz Hasdrubal Lutatius Antlaşması'ndaki felaketi ve Roma'nın, Kartaca'yı gemicilik için bile olsa Sicilya'daki haklarını bırakmaya zorlayarak, yıllar süren savaştan sonra barış ve kıyı ticaretini sürdürme yönündeki Kartaca'nın isteğinden nasıl faydalandığını hatırlıyor olmalıydı. Ayrıca, Roma'nın kısa süre içinde Sardinya'yı bir savaş zaferi, diplomasi veya antlaşma olmadan nasıl

asimile ettiğini -çünkü Sardinya, Lutatius Antlaşması'nın bir parçası bile değildi- ve adayı bütünüyle hile yaparak, el altından kendi çıkarı için silahlı bir ayaklanma çıkartarak ve buraya davet edildiğini iddia etmek suretiyle barışı muhafaza etmek için bir askerî birlik çıkartması yaparak elde ettiğini hatırlıyor olmalıydılar. Bu, tarih boyunca genellikle işe yarayan eski bir taktikti. Şüphesiz Hasdrubal ve Hannibal, Romalılara Ebro sınırı konusunda da güvenilmeyeceğini göz önünde bulundurmuş olmalıydılar. Bu antlaşma, İspanya'yı birkaç yıl daha yalnız bırakacak olan Roma'yı tatmin etmiş olmalıydı.

MUHAFIZ DEĞİŞİMİ

Hannibal için koşullar bir kez daha değişmişti. İspanya'yı beş yıldan biraz daha kısa bir süre idare ettikten sonra Adil Hasdrubal, MÖ 221 yılında uzak kuzeydeki asi Keltiberlerin çıkardığı bir savaşta öldürüldü. Hannibal, toplanan orduların başına olması gereken sıfatıyla komutan olarak geçmeye hazırlıklı olmasaydı bunun şoku çok daha büyük olacaktı. Hannibal, hızlıca başkomutan olarak seçildi. İspanya'daki talimli Kartaca askerî varlığı yalnızca Kartacalı, Numidialı ve diğer Libyalılardan değil ayrıca asimile olmuş İberyalılar, Keltler, Balear Adalılar, Ibizalılar, Mallorca ve Menorca gibi diğer adalardan gelenler ve İspanya yarımadasına yayılmış dost kabilelerden gelenlerden müteşekkildi. Livius bu değişimi talihin bir tecellisi olarak aktarır. Hannibal'in babasına olan fiziksel benzerliği bile bu konuda bir etmendi:

> (Ordular) Hannibal'in, tıpkı gençliğinde göründüğü gibi Hamilcar'ın yerini aldığını sanmıştı. Onun yüzünde aynı etkileyici ifadeyi ve keskin bakışları, aynı özgüveni ve kararlı çehreyi görmüşlerdi. Fakat Hannibal, babasına olan benzerliğinin yalnızca üstünkörü bir fiziksel benzerlik olmadığını ve bu ikiz görüntünün ordunun desteğini alma konusunda en az önemli şey olduğunu kanıtlamak için zamana ihtiyaç duymadı. Bundan önce komuta ve askerlerinin itaati meselelerinde daha yetkin olan bir dahi gelmemişti... Başka bir önder de adamlarını böyle cesaret ve cüretle doldurmamıştı... Ayrıca bedenen ve ruhen yorulmak

> nedir bilmeyen bir adamdı ve adamlarından başka bir rahatlık veya zevk nedir bilmezdi, sanki en değersiz gözcülerinden biri gibi bir battaniyeye sarılmış bir şekilde geceleri yattığı sık sık görülebiliyordu. Kendisini belirgin kılan şeyler yalnızca, adamlarına benzeyen kıyafetleri değil ayrıca atları, silahları ve her şeyden öte savaşa ilk giren ve savaştan son çıkan olma durumuydu.[31]

Bu metinde Hannibal'in, Livius'un belirttiğine göre dikkatli bir şekilde sadakatlerini kazandığı ve bunu büyük ihtimalle kendi çıkarı için kullandığı askerlerinin hayatlarına dair teşvik ettiği eşitlikçi rolü görmemek zordur. Yalnızca değişmeyen askerî ünüyle değil ayrıca kişisel erdemleriyle de güven veriyordu. Roma'daki veya başka bir yerdeki çok sayıda tarihî akranları kadar şatafat düşkünü ve azgını değildi.

Hannibal'in fiziksel sertliğinin, öğretmenleri vasıtasıyla öğrendiği Büyük İskender'in hikâyelerinden etkilenmiş olması imkânsız değildi.[32] Pers diyarındaki zaferlerine giderken İskender'in, konu kişisel rahatlığa geldi mi tıpkı bir Spartalı gibi oldukça sert ve ağırbaşlı olduğu sık sık söylenmiştir -ki öğretmeni Leonidas kendisini gençliğinde eğitmişti. Hannibal'in babası Hamilcar ile geçirdiği yıllar da onun şahsi disiplinini kuvvetlendirmişti. Askerlerinin yaşadığı günlük zorlukları paylaşmak Hannibal ile adamları arasındaki bağı daha da sağlamlaştırıyordu.

Konu "sadakat" meselesine geldiğinde -Livius'un, askerlerin cevabı için kullandığı kindar kelime- Hannibal, durum mantıksız ve tehlikeli gözükse bile adamlarının kendisini her zaman takip etmesini umuyordu. Yine de Hannibal, stratejilerinin güvenilir olduğunu ordusuna defalarca kanıtlayacaktı. Bu, Hannibal tarafından komuta edilen ordunun en büyük güçlerinden biriydi, öyle ki tarih bunun dengini öncesinde veya sonrasında nadiren görmüştür. Fakat bu, kendisini yarı tanrı veya kahraman bir avatar olarak düşünen İskender'in sık sık sergilediği şekilde tehlikeyi önemsememek değildi, kendi zayıflığını anlama ve bundan faydalanma yeteneğiydi. Livius, Hannibal'i

31 Age. 21, 4 (çeviri yazara aittir).

32 Richard Miles, *Carthage Must Be Destroyed: The Rise and Fall of an Ancient Civilization* (New York: Viking, 2011), 263–64.

askerî bir "deha" olarak tanımlamak zorunda kalır, zira eğer dahi olmasaydı Hannibal nasıl Roma ordularına böylesi bir yıkım yaşatabilirdi? Livius'un tek başka açıklaması, Hannibal'in güvenilmez biri olduğu yönündeydi, ki bu Roma tarihçisinin okuyucularına göstermek istediği bir özellikti.

HANNIBAL'İN İSPANYA'DAKİ LİDERLİĞİ

MÖ 221-220 yılında Hannibal, otoritesini tesis etmek ve Turdetani, Turdulli, Cynetes ve Lobetani, Veitones, Vaccaei ve Olcadi gibi kuzeydeki kabilelerin içinde olduğu Batı İspanya'nın uçlarındaki kabileleri dizginlemeye başlayarak askerî gücünü denemek için derhal yola koyuldu. Hasdrubal'in politikalarından çok şey öğrenen Hannibal ayrıca İspanya gümüşünün yarımadaya saçılmış hâlde olduğunu da biliyordu. Hamilcar da, fetihlerden elde edilen ganimetlerle artan, askerlerin beklediği standart fiyatlara göre paralı askerlerine ödeme yapma konusunda dikkatliydi ve Hannibal, MÖ 240-238 yıllarında Kartaca'daki paralı asker savaşlarında[33] babasını gözlemleyerek ilkin, paralı askerlerle ilgilenmenin ne kadar önemli olduğunu öğrenmişti. Şansına, İspanya'ya yayılmış bol miktarda gümüş vardı.

Hannibal, tıpkı Hasdrubal'ın yaptığı gibi Cartagena'da konuşlanarak, talimli askerlerden müteşekkil mümkün olan en iyi orduyu dikkatli bir şekilde oluşturdu; bir taraftan, kıdemli paralı askerlerin sadakatini satın alıyor, diğer taraftan da başka paralı askerlere, yıldırım harekâtları ve kuşatmalarla yarımadayı boyunduruğu altına alırken İspanya fethinden gelecek ganimeti paylaşma fırsatını teklif ediyordu. Babasının kolonileştirdiği ve Andalucia'nın hemen dışında bir askerî yönetim kurduğu Akra Leuke'yi hâlen ziyaret etmekte olmasına karşın daima, ana Kartaca operasyon üssü ve Kartaca ile bağlantı noktası olan Cartagena'ya ve gümüş madenlerine dönüyormuş gibi görünüyordu. Kartaca'daki liderlerin, gümüş külçeleri kendisinin raporlarını ikna edici bir kanıtla en açık ve belirgin şekilde göstermesine karşın, gümüş sevkiyatlarına eşlik etmesi için başarılarına dair olumlu raporlarının olduğunu hep garantiye alıyordu.

33 Polybius, *Histories*, 1, 68.6; Lancel, *Hannibal*, 12–19.

CARTAGENA'NIN KURULUŞU

Limana en yakın noktadaki Cerro del Molinete tepesinde Hasdrubal'ın yapımını başlattığı hisar, Kartaca sitili işlenmiş taştan yapılmıştı: Detaylı kenarları ve izleri tepeyi günümüze kadar gelmiş duvarlarla çevreleyen çok sayıda yapı temelleri vardı. Bu tepenin uç noktalarında mavi limanın veya diğer tepelerin zirvelerinin karşısında Kartaca tanrılarının şehir hisarlarını veya tapınaklarını hâlen görebilirsiniz. Yakın zamanlardan beri Kartaca gümüş sikkeleri burada basılıyordu, yerel arkeoloji müzesinde Baal'in eşi Tanrıça Tanit'in gümüş Kartaca sikkesi vardır, bu da Cartagena'da veya yakınlarında, ayrıca, özellikle de Sardinya ve Sicilya'da erken dönem kutsal alanları bulunduğuna göre diğer İberya kolonilerinde de bir Tanit tapınağı veya *topheti* bulunabileceği anlamına gelir.[34] Bin yıl boyunca bu doğal liman tarihi olarak o kadar değerli olmuştur ki burası 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar İspanya İmparatorluğu ve son zamanlarda da İspanya'nın denizaltı filosu için Akdeniz'deki esas liman olmuştur.

CARTAGENA'NIN TOPOĞRAFYASI VE TARİHİ

Gemiyle Cartagena limanına geldiğinizde sivri kıyı şeridi, uzakta beliren platoların altından çok sayıda küçük koya doğru açılır. 17. ila 19. yüzyıllar arasındaki dönemden gelen top tabyalarının panoramik kalıntıları ile, tahkimli Cartagena'nın ününün dünya tarihindeki en ele geçirilemez limanlarından biri olduğu değerlendirilebilir. Bu limanın, İspanya'daki en zengin gümüş madenlerinden yalnızca birkaç kilometre uzakta oluşu, hünerli ve pratik zekalı Kartacalıların, azami düzeyde ticari fayda amacıyla deniz kıyısı kolonileri için ne kadar dikkatli bir şekilde bölge seçtiklerini gösterir. Cartagena Arkeoloji Müzesi, Kartaca amforalarını -zeytinyağı veya şarap doldurmak için kullanılan büyük kaplar- ve her türlü biçim ve boyuttaki evde kullanılan çanak çömleği sergiler. Bunlardan çok azı Kartaca'dan veya Yunan kolonilerinden getirilmiştir, diğerleri ise yerel örnekleridir;

34 Ora Negbi, "Early Phoenician Presence in the Mediterranean Islands: A Reappraisal," *American Journal of Archaeology* 96, no. 4 (October 1992): 601.

bunların hepsi, Kartaca'nın ana şehrinden sürekli gelip giden insanlar olmasına karşın buradaki birkaç bin insandan oluşan Kartaca nüfusu için önemli bir kanıttır. Cartagena'nın çevre uzunluğunun ve bazı yüksek dorukların ölçümünün arkeolojik keşfi hâlen, Baal'e ve Tanit'e adanmış birkaç kutsal alanı ve bilinen surların dışında destek veren bazı toplulukların yaşadığı bölgeyi açığa çıkarabilir. Cartagena'nın hemen güneybatısındaki günümüzde kurulmuş olan lagün, bütün tüccar gemilerini veya savaş gemilerini barındırıyordu belki de. Ne yazık ki, Romalılar birkaç yıl sonra Scipio ailesinin önderliğinde İspanya'yı fethettiğinde, Kartaca yapıları ve şehirdeki Kartaca izi tamamen yok edilmiştir, hem de kasıtlı bir şekilde.[35]

MÖ 230'dan 220'ye kadar, yarımadanın kızıl renkli tepelerinden hemen doğusuna doğru Cartagena'nın içine sürekli bir şekilde kağnı trafiği olmalıydı: Sırtlarında istiflenmiş gümüş külçeleri bulunan sağlam yük hayvanlarının yüzlercesi. Kartacalı saymanlar ve levazımatçıların gözü külçeler üzerindeydi, Kartaca madenleri de, muhtemelen birçoğu Barca ailesinin imgelerinin üstünde olduğu gümüş sikke basma işiyle meşguldü. Hannibal, bu bol İspanyol gümüşüyle inanılmaz ölçüde zengin olabilirdi, fakat bunun yerine ekonomik politikasını askerî meselelere odaklamayı seçti. Cartagena'da basılma aşamasındayken bulunan günümüze gelmiş birkaç Kartaca gümüş sikkesi -zira Romalılar daha sonra bu sikkeleri tedavülden kaldırmış ve kısmen, Hannibal'in zaferlerini hatırlatmasını önlemek için erittirmiştir- bir tarafında yaşlı Hamilcar Barca'nın sakallı yüzünü veya sakalsız genç Hannibal'in yüzünü gösteriyor gibi duruyor. Buradaki eşit profillerde sanki, bu yetenekli Kartacalı komutanlar dünyanın ucunu görebiliyormuş ve gözleri geleceğe bakıyormuş gibi görünüyor. Portre profilin arka tarafında ise bu yeni Barca ailesi üyelerine ait gümüş darphaneleri sık sık, nesillerdir yetiştikleri Suriye bölgesinden getirilen orduda kullanılan bir fili tasvir etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Hannibal, İspanya'da Carpetani kabilesine karşı yapılan savaşta ilk defa fillerden başarılı bir şekilde istifade etmiştir; Tagus Nehri

35 Roger Collins, *Spain: Oxford Archaeological Guide* (New York: Oxford University Press), 1998, 13, 100, 104–6.

civarında koşuşan bu kalın derili hayvanlardan kırk tanesini, çıkan bir ayaklanmadan sonraki direnişi tuzağa düşürmek ve ezip geçmek için kullanmıştı. Bu hayvanların birçoğu, kendisiyle birlikte iki sene sonra İtalya'ya götürdüğü aynı filler olabilir.

Hannibal'in filleri belki de kendisinin gözü pek tarihi için en dayanıklı simgesiydi. Bu devasa mahlukların yürüyüşünü neredeyse herkes gözünün önüne getirebilir, bu görüntü, fillerin bariz bir tezat oluşturduğu Alpleri geçerken çok daha etkileyiciydi. Çok sayıda ünlü çizim Hannibal'in ordusuyla birlikte genelde etraflı kayalıklı zirvelerle çevrili filleri karda tasvir eder.

Hannibal fillerle yürüyordu çünkü bunlar oldukça korkutucu ve yıkıcıydı. En iyi savaş filleri, tehlikeli ve uzun, genellikle de sivriltilmiş veya ucuna jilet keskinliğindeki bir metal takılan fildişleriyle birlikte darbe vurmak için doğal içgüdülerini artırma yoluyla talim ediliyordu. Bunlar, tıpkı bizim yaba kullanmamız gibi bu fildişlerini kaldırıp şiddetle savuruyorlardı. Fillerin ayrıca, özellikle de deri kıvrımlarının ve nasırlarının oluştuğu genelde bir buçuk inçlik veya daha kalın olan oldukça kalın derileri vardı -filler için kullanılan Yunanca *pachyderm* yani "kalın derili" ismi de buradan gelir. Mızrak ve ok gibi havadan sık sık atılan mermiyatlar, çok yakın bir menzilden atılmadıkça -kim o kadar yakın olmak isterdi ki?- bu deriyi çok zor delebilirdi. Dahası, neredeyse bütün süvari atları -Hannibal ile birlikte bulunan Numidialı atlar bile- bu canavarların kendilerine has kokularından nefret eder ve savaş için yetiştirilseler bile sık sık korkarak kaçardı.

Keltiberler ve daha sora da Galyalılar filleri ilk defa görüyordu. Polybios, karlı Alp dağlarındaki pejmürde Galyalıların ne pahasına olursa olsun Hannibal'in fillerinden kaçındığını ve bunların yanında asla saldırı veya pusu yapmadığını söyler.

Hannibal'in ne tür fillere sahip olduğunu herkes bilmek ister. Özellikle Polybios ve Livius olmak üzere hiçbir antik kaynak bu hayvanları detaylı bir şekilde kaydetmemiştir. Bunun yerine söz konusu tarihçiler yalnızca, Hannibal'in Galya ve Alpleri otuz kadar fille birlikte geçtiğini -tarihî tahminler yirmi yedi ila otuz yedi arasındadır- söyler. Günümüze kadar hiç kimse Hannibal'in ne tür fil kullandığını

kesin olarak bilmemektedir, fakat en öne çıkan aday *Elephas maximus* olarak bilinen Asya veya Hindistan filidir. Bu filin dört veya beş alt türü Asya'da ve Güneydoğu Asya'da bin yıl boyunca yetiştirilmiş ve iş gücünde ve savaşta kullanılmıştır. Asya fili, hiçbir zaman tam olarak evcilleştirilemese de oldukça eğitilebilir bir türdür. Bu hayvanlar, tekli veya saf dizilimdeki düşmanlara hücum etmek ve onları ezip geçmek için savaşta zorla eğitiliyordu. Otobur olarak yetişkin bir fil her gün, ağırlığının %10'u kadar -yaklaşık 250 kilo- bitkiyi kolaylıkla yiyebilir ve ortalama olarak 113 litre su içebilirdi. Fillerin azami hızı, her ne kadar saatte 3 ila 6 km. süratle yavaşça yürümeyi tercih etse de, koşarak hücum etmedikleri sürece genelde saatte 24 km. idi.

Tarihsel olarak Asya fili ile ilk olarak muhtemelen Büyük İskender'in MÖ 331 yılındaki Perslere karşı Gaugamela Muharebesi'nde ve sonrasında da, MÖ 325 civarlarında Hindistan'ın Indus Nehri sınırlarındaki Kral Porus ile savaşlarında karşılaşıldı; Hydraspes Nehri Muharebesi'nde neredeyse yüz tane filli karşısında bulmuştu. Asya filleri daha sonraki dönemlerde İskender'in Seleukos halefleri tarafından Hindistan'dan getirilip Suriye'de besleniyordu, ayrıca Epirus Kralı Pyrrhos tarafından MÖ 280'de Makedonya'da da kullanılmıştı.[36] MÖ III. yüzyılda filler pahalıydı fakat İskenderiye'den Kartaca'ya da sıklıkla ithal ediliyor ve burada savaş için yetiştiriliyorlardı.

Antik çağlarda Kuzey Afrika'daki Atlas Dağları'nda yaşayan az sayıda fil çeşidi vardı, *Loxodonta africana pharaoensis* olarak bilinen bu hayvanların bugün nesli tükendiği düşünülüyor. Coğrafi yakınlığı göz önüne alındığında bu hayvanların Kartacalılar tarafından kullanılmış olması muhtemeldir, bazı tarihçiler de bunların bir ihtimalle Hannibal'in filleri olduğunu düşünür.

MÖ 221'den 219'a kadar iki yıl boyunca Hannibal liderliğini yavaşça güçlendirdi ve adamlarını dünyadaki en iyi savaşçı birimler olarak yetiştirdi; askerlerin farklı etnik gruplardan geldiği ve muhtelif komutanları Hannibal'den gelen emirleri bildirip uygulamak için

36 R. F. Glover, "The Tactical Handling of the Elephant," *Greece & Rome* 17, no. 49 (1948): 1–11; F. E. Adcock, *The Greek and Macedonian Art of War*, Sather Classical Lectures (Berkeley: University of California Press, 1957, özellikle 4. bölüm "Cavalary, Elephants, and Siegecraft"), 47–63.

yeterli ölçüde Kartaca dili konuşmasına karşın farklı diller konuştuğu düşünüldüğünde bu büyük bir başarıydı. Bu sırada, beklemede olan Hannibal, İspanya'daki veya Kartaca'daki müttefiklerinin uzun vadeli amacını anlamış veya tahmin etmiş olup olmamasına bakmadan, nihai amacı olan Roma'dan intikam almak üzere bir sonraki adımı için çok sayıda silah ve gümüş depoluyordu.

İSPANYA'DAKİ KELTİBERLER

Hannibal'in bilgilerinin bazısı askerî seferlerdeki gözlemlerinden geliyordu, diğer bilgiler paralı muhbirlerden ve istihbarat da ileri karakollardaki gözcülerinden, bazıları da casusların iki katı olan tüccarlardan alınıyordu.

Hannibal'in kesin değerlendirme ve gözlemler yapmak için geliştirdiği yeteneği şüphesiz kendisi İspanya'da genç bir delikanlıyken babasının teşviki ve cesaretlendirmesiyle mümkün olmuştu. Galya ve İtalya'ya yürüyeceği bir sonraki on yıl için bu dersi ardı arkasına gelen çarpışmalarında uygulayacaktı. Hannibal akıllıca, eğer bunların güçlerinden istifade edebilir ve zayıflıklarının üzerine gidebilirse Keltiberlerin ve akrabalarının becerikli müttefikler veya en kötüsü Romalılara karşı askerleri için cephede bir tampon olabileceğini düşünmüştü. Bunların güvenini kazanır ve aynı anda da onları Romalıların niyetleri konusunda şüpheye düşürerek bağımsızlık isteklerini kendi çıkarına kullanabilirse, Romalıları sekteye uğratmaktan çok daha fazlasını yapabilecek görülmemiş bir askerî güç toplayabilirdi. Kartaca tarafına geçmiş bu Keltiberlerin bazıları daha sonra Hannibal'e İtalya yolculuğunda eşlik edecek ve en yavuz kıdemlileri bakımından hayati bir birim oluşturacaktı.

Hannibal'in Kelt kültüründen istifade edebileceği şeyler -özellikle de iyi kalite İspanya çeliğinden mamul silahlar ve savaştaki cesaretleri- Roma İtalya'sına daha da yaklaştıkça bunların daha fazla soydaşıyla yapacağı görüşme ve anlaşmalar için devasa bir fayda sağlayacaktı. Hannibal'in, Keltler ve onların İspanya ve Galya'daki yakın soydaşlarıyla birlikte Romalılardan çok daha başarılı olduğu -savaş

ve barış zamanında onlarla nasıl en iyi şekilde başa çıkılacağını gözlemleyerek ve öğrenerek- muhtemelen, İspanya'da harcadığı vaktin İtalya'yı istila etmesi için gerekli bir adım olduğuna dair kanıttır.

Hannibal'in İberya'da sürekli başarı elde etmesi, bazı Romalıları endişelendirmişti fakat o zamanlar Illyria konusuyla daha çok ilgilenen Roma Senatosu'nu çok da düşündürmemişti. Illyrialıları oluşturan kitlesel halklar bugünkü Hırvatistan, Sırbistan ve Dalmaçya kıyısındaki Arnavutluk bölgelerinde yaşıyordu. Romalılar, İspanya'daki genç Kartacalı zıpçıktıdan daha büyük bir öncelik olarak hızlı bir şekilde kuzeydoğu kanatlarındaki Illyrialılarla ilgilenmek zorundaydı. Gittikçe artan Illyria korsanlık faaliyetleri yıllardır Adriyatik Denizi'ndeki Roma gemiciliğini tehdit ediyordu, Roma'nın bu konuda başvuracağı yöntem ise diğer menfaatleri pahasına yeteri kadar lejyonla Illyria'yı işgal etmekti. Şimdilik Roma'nın İspanya üzerindeki emelleri ertelenmiş bulunuyordu. Roma'nın Illyria meselesine haddinden fazla eğilmesinin ölümcül bir hata olduğu MÖ 219 yılında Saguntum'da ortaya çıkacaktı.

4

SAGUNTUM

Romalılar, Kartacalıların Ebro Nehri'ni bir sınır olarak görmesini istemişti. Saguntum kasabası, Roma sınırının dışında ve kabaca Cartagena ile Ebro arasındaki yolda, nehrin güneyine kilometrelerce uzakta bulunuyordu. Ne var ki Saguntum, Galya'daki Roma kolonisi Massilia'ya ticari olarak bağlı bir başka Roma müttefikiydi. MÖ 219'da Romalılar görüldüğü kadarıyla Hannibal'i gözetlemek ve muhtemelen İspanya'yı bölmek için Saguntum'dan istifade ediyordu. Bildiğimiz kadarıyla Saguntum'dan, Hasdrubal ile Roma arasında yapılan Ebro Nehri sınırı antlaşmasında bahsedilmemişti, fakat Romalılar şüphesiz bu kasabayı da antlaşmaya dahil edebileceklerine inanıyordu.

Mesele her neyse, Saguntum İkinci Kartaca Savaşı'nın kıvılcımını ateşlemiştir. Roma, MÖ 220'de Adriyatik Denizi'ndeki Illyrialı korsanlarla mücadele ediyor olsa bile İspanya'ya da önem vermiştir.

ROMA'NIN MÜTTEFİKİ OLARAK SAGUNTUM

Polybios, Saguntumluların Hannibal'in zamanından çok önce kendilerini Roma'nın himayesine koyduklarını söyler.[37] Kendisi Roma'ya karşı önyargılı olduğu için Polybios'un tam olarak Saguntum'un resmî himaye altında olmasıyla neyi kastettiği belli değildir. Saguntum'un Roma ile olan ilişkisinin ne tür olduğu ve ne zaman başladığı uzun zamandır tartışma konusudur -resmi bir müttefiklik mi (Latince *foedus*)

37 Polybius, *Histories*, 3, 30.1.

yoksa koruma isteyen bir bağımlı şehir mi (*deditio in finem*) olduğu bilinmiyor. Polybios buna bir müttefiklik (*symmachia*) diyor, öte yandan Livius ise Saguntum ile Roma'nın müttefiklik yükümlülüklerine sahip olduğunu (*fides socialis*) söylüyor. İkisiyle de bağlantılı olan soru, Saguntum'un müttefikliğinin MÖ 226'da Roma'nın Ebro Nehri beyannamesinden önce mi yoksa sonra mı başladığıdır, çünkü Roma sınırı dışında bulunan Saguntum'un konumu, Kartaca menfaatlerini kışkırtacaktı.[38]

220 yılı dolaylarında Roma, Saguntumlular ve batı bölgesindeki dağlık arazilerde yaşayan Turboleti kabilesi arasında hakemlik yapması için çağrıldığını iddia ederek Saguntum'da politik bir kavgaya müdahil oldu.[39] Turboleti, güneydeki Kartacalılarla ticaret yapıyor ve büyük ihtimalle de kıyıdaki Saguntumlular üzerinden onların tarafında yer alıyordu.[40] Romalılar, daha önceden Adil Hasdrubal ile oluşturdukları sınırın güneyinde kesin bir şekilde işe karışarak MÖ 264'de Sicilya'da ve hemen ardından MÖ 240'da Sardinya'da benimsedikleri yayılmacı politikalarını devam ettirdi. Roma'nın Saguntum'a tam olarak haksız bir şekilde müdahale etmesi Hannibal için tek bir şey anlamına geliyordu: Sicilya ve Sardinya'yı kaybettiği için iki kez öfkelenen Kartaca'nın tekrar aynı şeyi yaşamasına izin verme niyetinde değildi. Kartaca, Roma'nın İspanya üzerinden kendisiyle ile mücadele edeceğini tahmin etmek için bir kâhine ihtiyaç duymamıştı. Eğer Hannibal, Saguntum'da müdahalede bulunmayı seçerse, kendisinin yalnızca ticarî müttefikleri olan Turboleti kabilesinin çıkarlarını savunduğunu iddia edebilirdi. Polybios'a göre Hannibal'in harekete geçmesini tetikleyen birçok şey vardı: Roma'yı daha fazla İspanya fetihlerinden mahrum bırakmak, İberya kabileleri arasında korku yaymak ve askerlerinin moralini yükseltecek ve Kartaca'yı da rahatlatacak bir ganimet elde

38 Brian Caven, *The Punic Wars* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1980), 88–99; Adrian Goldsworthy, *The Punic Wars* (London: Cassell, 2000), 144 burada eğer bağlantı o zaman güçlüyse (MÖ 226) Saguntum'un Ebro bildirisinde dahil veya belirtilmiş olması gerektiğini söyler.

39 Ernle Bradford, *Hannibal*, tekrar baskı (London: Folio Society, 1998), 26.

40 Lancel, *Hannibal*, 47.

edip bunu dağıtmak.[41] Bir tarihçiye göre bu, Hannibal'in hayatının dönüm noktasıydı:[42] Roma'nın Saguntum'a müdahale etmesini kabul edecek miydi, yoksa Romalıların blöf yaptığını mı ortaya çıkaracaktı?

HANNIBAL'İN SAGUNTUM KUŞATMASI

Adamları kış izninde olan komutanlarına danışan Hannibal, MÖ 219'da oldukça hızlı bir şekilde harekete geçip bir ordu topladı ve Cartagena'dan Saguntum'a neredeyse bir hafta içinde yürüdü. Yol mesafesi, eğer ki Akra Leuke'nin kuzeyinden (günümüzde Alicante) düz yolu takip ettiyse yaklaşık 224 km., fakat kuzeydoğu ve daha sonra da Valencia Körfezi boyunca kıyı şeridindeki rotayı takip etmişse 320 km. civarındaydı.

Saguntumlular gözcülerinden, bir ordunun Valencia ovasına girmekte olduğunu duymuş olmalıydılar. Yüksek surlarından izleyerek atları ve ikmal hatları ile birlikte on binlerce askerin çıkardığı tozu endişe içinde görmüşlerdi. Şüphesiz Hannibal de yol boyunca bazı yerli birlikleri ordusuna eklemiş, yerel halktan alınan erzak ve diğer malzemeleri de stoklamıştı. Saguntumlular her ne kadar doğal uçurumları ve buna ek olarak taş setlerinin ardında iyi şekilde korunuyor olsa da çoktan hayvanlarını, besi hayvanlarını ve atlarını iç hisara sürmüşlerdi. Ordu, ova üzerinde daha da yakında belirdikçe, kuzeydeki müttefik Massilia'ya ve oradan da Roma'ya haber gönderdiler; Roma'nın yardımlarına gelmesini istiyorlardı. Hannibal, kaleyi çevresindeki tarımsal bölgeden ve platonun hemen kuzeyindeki iyi sulanan Palancia Nehri vadisinden ayırma konusunda hiç vakit kaybetmedi.

Hannibal, MÖ 219'da Saguntum'da bir kuşatma kurarak artık şüphesiz bundan geri dönüş olmayacağını biliyordu. Polybios, Romalıların tarihe kattıkları bir beyan olarak bu eyleminin *casus belli*, yani savaş sebebi olduğunu iddia eder. Fakat Hannibal'in tarafından

41 Polybius, *Histories*, bk. 3, 17.5–7.

42 John F. Lazenby, *Hannibal's War: A Military History of the Second Punic War* (Warminster, UK: Aris and Phillips, 1978), 25.

-Polybios bunun Kartaca için geçerli bir açıklama olduğunu kabul eder-[43] Romalıların Sardinya'yı bir antlaşma olmadan elde etmesi onun ana gerekçesiydi. Çok sayıda modern araştırmacıya göre Roma, İspanya'da daha fazla Barca yayılması olmaması için Saguntum ile ilişkilerini başlatmıştır.[44]

Hannibal, Romalıların Saguntum'da ellerini oynamasını zorlamayı seçerek, kendisi Roma'nın cevabı üzerinden kumar oynarken İspanya'daki ve Galya'daki Keltleri etki altına alacaksa gözü pek bir şekilde hareket etmesi gerektiğini biliyordu. Eğer ki, hâlihazırda Illyria'da meşgul olan Roma, kendisini durdurmak için bir ordu göndermezse onları Keltlere karşı zayıf göstermeyi başarabilir miydi? Böylece Romalıların, Kartaca gibi düşmanlarıyla olan antlaşmalarına bağlı kalmayacaklarını, fakat eğer Saguntum'u terk ederlerse müttefikleri için de güvenilmez olduklarını ispat edebilir miydi?[45]

MÖ 219'da Saguntum, kıyıdan yaklaşık bir km. uzaklıktaki platonun üzerinde neredeyse 50 hektarlık tahkimli bir *oppidum* (etrafı çevrili yüksek bölgedeki kale) idi. Son derece sarp uçurumların kıyıya doğru neredeyse dikey bir şekilde yükseldiği fakat batıdan yaklaşırken karaya doğru daha sığ olan bir bölgeydi. Diğer müstahkem mevkiler gibi Saguntum'un derin kuyuları ve sarnıçları, kuru mevsimlerde bir kuşatma olduğunda birkaç aylık, sarnıçlarda su toplanmasının mümkün olduğu kış yağmurları döneminde de muhtemelen biraz daha uzun su sağlayabilirdi. El Ciudadillo ve Castillo'da olduğu gibi kalın mazgallı siperleri, MS 711-1492 yılları arasında İspanya'ya Endülüsler olarak hükmetmiş Mağrubîlerin

43 Polybius, *Histories*, 3, 30.4.

44 Paul Erdkamp, "Polybius, the Ebro Treaty and the Gallic Invasion of 225 BCE," *Classical Philology* 104 (2009): 495–510, özellikle 508.

45 Thomas F. Madden, *Empires of Trust: How Rome Built–and America Is Building–a New World* (New York: Penguin, 2008). Kişisel bir muhabbetimde (2008) bu yazar, söz konusu meseleyi tez olarak ortaya attığı için Madden ile uyum içindedir: Bu, Roma'nın Geç Cumhuriyet Dönemi ve en sonunda da İmparatorluk hâline gelmesinin güven üzerinde inşa edildiği ve Saguntum'un, daimî bir politika olması için devasa bir onarıma ihtiyaç duyan bu güvenin sarsıldığı ilk yer olduğudur.

zamanından gelen, hâlâ ayakta kalan bir kanıttır. Bin yıl kadar geriye giden harabe surlarının çok sayıda taraçalı kalıntısıyla Saguntum bugün dahi, ilk kurulduğu zamanki kadar unutulmaz bir yerdir.

Saguntum kuşatması, Polybios ve Livius doğru bilgi veriyorsa sekiz ay kadar sürmüştür. Kuşatma, yüksek bölgede surlarla çevrili olan şehir doğu, kuzey ve güney olmak üzere üç tarafından neredeyse zapt edilemez ve surlar eğimli batı tarafında korkutucu olduğu için uzun sürmüştür. Hannibal, ilkbahar ekiminden hemen sonra yürüyüşe ve saldırıya geçtiği için yiyecek en önemli mesele olmalıydı. Kış dönemi yiyecek ambarları veya ikmalleri halihazırda, uzun bir süre hayatta kalmak için ideal miktarından daha da azdı.

Saguntumlularda büyük ihtimalle, ucu yakıcı katrana bulanmış ağır demir mızraklar olarak atılan *falarica*, yani savunma amaçlı ateşli silahları vardı. Keskinleştirilen uçlar bir metre uzunluğundaydı ve Hannibal'in kuşatma ordusuna muhtelif sur setleri üzerinden yağmur gibi yağıyordu. Silius Italicus gibi sonraki dönemlerde Saguntum üzerine yazmış bazı Romalı yazarlar, *falarica* mızraklarının "bir mancınıkla atıldığını" belirtir.[46] Saguntumlular kaçmayı veya düşman birliklerinin gözü önünde erzak ikmali yapmayı imkânsız bulurken, göz korkutucu yüksek surlar görünüşe göre yarım yıldan daha uzun bir süre boyunca saldırılamaz bir unsur olarak kalmıştı. Hannibal'in de bir saldırı girişiminde kalçasına gelen bir mızrakla yaralandığı söylenir.

SÜRMEKTE OLAN SAGUNTUM KUŞATMASINA ROMA'NIN CEVABI

Kuşatmadan haber alan ve bu konuyla nasıl ilgileneceğini senatoda tartışan endişeli Romalılar, İspanya kıyısına çıkmak üzere gemiyle elçiler gönderdiler. Saguntum'a karşı yürütülen askerî operasyonların derhal durdurulmasını talep ettiler ve Hannibal'in, Roma menfaatlerine karşı yapılacak bütün düşmanlıkları yasaklayan Lutatius Antlaşması'nı çiğnediğini iddia ettiler. Göründüğü kadarıyla Hannibal

46 Silius Italicus, *Punica*, 1, 350–64.

elçileri şahsi olarak kabul dahi etmemiş, fakat Kartacalılara karşı yapılan yanlışları düzelttiğine ve Saguntum'un hiçbir şekilde önceki antlaşmaya dahil edilmediğine dair mesajını yardımcıları vasıtasıyla göndermiş. Polybios, Lutatius Antlaşması varsayıma göre müttefikleri de koruduğu için Hannibal'in Saguntum'a saldırma konusunda haksız olduğunu itiraf eder,[47] fakat konu üzerindeki tartışmalarda olduğu gibi Hannibal'e göre durum böyle değildi. Romalılar kendisine Saguntum'dan uzak durmasını söylediğinde Hannibal de -görünüşe göre öfke içinde- Romalıların, Kartaca'nın dostu olan birkaç Saguntumluyu ve yerliyi infaz ederek ve kendi belirledikleri Ebro Nehri sınırı antlaşmasını çiğneyerek zaten aradaki güveni ortadan kaldırdıkları yönünde sert bir cevap verdi.

Saguntum'un dışında küçük düşürülen diplomatik elçiler derhal Kartaca'ya yelken aldılar. Hannibal, Romalıların İspanya üzerindeki gerçek gündemini ortaya koyduğu haberi Yaşlılar Meclisi'ndeki Barca hizbi taraftarlarına önceden göndererek bu durum için zaten hazırlık yapmıştı. Kartaca'da Hanno hizbi Hannibal'i bir savaş çığırtkanı olarak durdurma yönünde oy verdi, fakat Yaşlılar Meclisi o zaman için kati bir şekilde Barca ailesi taraftarıydı -büyük ihtimalle İspanya gümüşünden etkilendikleri için. Roma elçileri paket şekilde gemilerine geri gönderildi.

Roma'da senato, Saguntumlu *amici populi Romani*, yani "Roma halkının dostları" için ne yapılacağı konusunda tartışıyordu.[48] Illyria seferi, hatırı sayılır derecede masraf ve zayiatla bitmek üzereydi, muhafazakâr Fabii ailesi de her zaman başka bir yolun peşinden gitmekten nefret ederdi. Eski Aemiliuslar ve Kartaca Savaşları süresince ünlü olacak olan diğer *patricius* ailesi Scipiolar olmak üzere iki birbirine karşıt aile, harekete geçilmesini istedi. Saguntum zor durumdayken Roma panik ve kararsızlık içindeydi.

219 yılının yaz mevsimi boyunca Hannibal, ordusunun küçük bir kısmını kuzeydoğuya, Oretani ve Carpetani kabilelerinin bir

47 Polybius, *Histories*, 3, 30.3.

48 Klaus Zimmerman, "Roman Strategy and Aims in the Second Punic War," *A Companion to the Punic Wars*, ed. Dexter Hoyos (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011) içinde 16. bölüm 280–98, özellikle. 281–82.

kısmının Kartaca asker toplama girişimlerini reddettiği Manchega ve Kastilya bölgelerine doğru göndererek bir isyanı kontrol altına almak için uzun kuşatmaya kısa bir ara vermişti. Bazılarının iddiasına göre[49] Hannibal'in Pireneler üzerinden geçip Galya'dan gelen davetli bir elçi heyeti kabul etmiş olması da muhtemeldir. Bunlar, Rousillon yakınlarındaki Volcae kabilesinden Keltlerdi. Bu Keltler, Saguntum'da olup bitenleri kendileri için gözlemlemiş olmalı ve bunu daha sonra da hatırlayacak olmalıydılar. Görünüşe göre Hannibal, sadakatleri ölçmek ve Romalıların Galya'da nasıl görüldüğünü anlamak isteyerek uzun vadede düşünüyor ve gelecek için hazırlanıyordu. Roma ile doğrudan mücadele etme vakti geldiğinde çoktandır müttefik aramaktaymış gibi görünüyordu.

Kuşatma aylar boyunca sürdü, kaynakları azaldığı için Saguntumluların da motivasyonu düşmekteydi. Hannibal, birliklerini oraya yığarak çabalarını Saguntum'un batısında yoğunlaştırdı. Burası, platonun kademeli bir şekilde yükselmesi dolayısıyla Saguntum'un saldırıya en açık kanadıydı. Bugün, çok daha sonraki dönemlere ait Batı Mağrubi hisarının kuleleri hâlâ görülebilir, bunlardan bazıları daha sonra Napolyon'un top atışlarına maruz kalmıştır. Hannibal'in son saldırılarının birden fazla bölgede zuhur ettiğine şüphe yoktur, fakat açlığa yakalanmış Saguntumluların güçleri kesindi. Hisardan Hannibal'in ordusuna atılan taş yağmurları yavaş yavaş azalmaya başladığında Hannibal, şehrin artık dayanamayacağını biliyordu. Başarılı son saldırı, 219 yılının sonbaharının başlarında gerçekleşti.

SAGUNTUM'UN DÜŞÜŞÜ

Daha sonraki efsaneler detayları abartmış olsa da olmasa da kuşatmanın sonu dehşet verici olmuştu. Romalı propagandacı yazarlar bizi, bütün besi hayvanlarını ve daha sonra da at ve diğer hayvanlarını da tüketen Saguntumluların açlıktan ötürü bütün nihai sosyal tabuları yıkıp yamyamlık yapmaya başladığını inanmaya sevk eder. Birden fazla antik kaynak -Saguntumlulara yönelik kasıtlı bir şekilde

49 Lancel, *Hannibal,* 54.

sempati duyarak ve Hannibal'e karşı da ahlaki bir hakaret yönlendirerek- bitik durumdaki Saguntumluların artık en sonunda ölü veya canlı fark etmeksizin kendi çocuklarını yemeye başladığını söyler. Açlık çoktan birçok aileyi mahvetmişti, yalnızca fakirlerin evlerinde değil bütün aristokratları da etkiliyordu, bunların altın ve gümüşleri, satın alacak bir yiyecek olmadığı için de etkisiz hâle düşmüştü.

Sekiz aylık kuşatmanın sonunda, dış taraftaki son surlarda da gedik açıldı ve en son kalan bitap hâldeki müdafiler katledildi, ordunun da tamamen serbest şekilde şehre girmesine izin verildi. Fakat, Saguntum'un ölü kalbinde toplanan Hannibal'in ordusu korkunç bir manzarayla karşılaştı. Kokuya karşı burunlarını kapatan birlikler, yavaşça yanan cesetlerin yakıldığı uçsuz bucaksız odun yığınını gördü, bir deri bir kemik kalmış Saguntumluların en son kalanları, açlıktan ölmüş, yarı iskelet çocuklarını öldürdükten sonra alevler içinde yanmak için kendilerini bu cehennem ateşine atmıştı. Her ne kadar şu anda da olduğu gibi savaştaki korkunç şeylere alışkın olsa da Hannibal bile bu durumdan dehşete düşmüş olmalıydı. Fakat belki de kabahati ve suçu dengelemek veya Roma'yı suçlamaktan başka çok sayıda soruyu bastırmak için, ölülerden kurtulduktan sonra muzaffer ordusunu zengin altın, gümüş ve diğer değerli hazinelerden oluşan ganimeti paylaşmaya gönderdi.

Hannibal ve görevlileri üç çeşit Saguntum savaş ganimeti elde etmişti. İlki hayatta kalan insanlardı, bunların çoğu köleydi; ikincisi, satılabilecek değerli eşyalardı; son olarak üçüncüsü ise külçe ve sikke de dahil olmak üzere altın ve gümüş malzemelerdi. Ne kadar Saguntumlunun şehri savunduğu ve öldüğü hiçbir zaman kesin olarak bilinememiştir, fakat Hannibal'in aldığı ganimet göz önünde bulundurulduğunda, şimdi köle yapılan diğer Saguntumlularla birlikte ölü sayısı en azından yedi bin kadar olmalıydı. Hannibal'in ordusu ganimeti bölüştü, kendisi de bir açıdan şahsına yönlendirilecek suçlamaları rüşvetle defetmek için Kartaca'ya gönderilmek üzere değerli eşyaların çok büyük bir kısmını ayırdı. Görünüşe göre kendi kişisel serveti için ganimetten hiç nemalanmamıştı, bunun yerine şimdi açıkça planladığı Roma'ya karşı bir sefer için hatırı sayılır

meblağda parayı kenara koymuştu. Paralı askerleri, sadık askerleri ve görevlileri, büyük miktarda ganimetten ötürü mutlulardı, gelecekte daha çok şey kazanma sözüyle de seferlere devam edeceklerdi.

Hannibal, beklenen Roma misillemesine karşı plan yapmak amacıyla, sadık askerleriyle birlikte kış mevsimi için MÖ 219 yılında Cartagena'ya geri döndü.

Saguntum'un sonuna dair korkunç haberler hızlıca İspanya'nın ötesine, Pirenelerden Galya'ya, oradan da kısa süre içinde Roma'ya yayıldı. Alplerin ötesinde ve İspanya'da Galyalıların çoğu şüphesiz bu haberi almıştı, Hannibal ile hiçbir anlaşma yapmamak için Massilia üzerinden sürekli bir şekilde gelen Roma isteklerini geri gönderiyorlardı.

Hannibal, yıllar boyunca benimseyeceği bir plan oluşturuyordu: Kim Roma'nın müttefiki olmak istiyorsa, bunu uzunca ve iyice düşünsün.

5

PİRENELER ÜZERİNDEN

Hannibal, Roma'nın Saguntum meselesine vereceği karşılığı tahmin etmekte pek de vakit kaybetmedi: Savaş artık gerçeklik olmuştu. Roma, konsülleri Publius Cornelius Scipio ve Tiberius Sempronius Longus'un hâkimiyetinde eski ve yeni lejyonları toplamaya çoktan başlamıştı bile. Scipio, dikkatli ve olgunlaşmış kıdemli bir askerdi, Longus ise onun mevkidaşı fevri bir adamdı. Hannibal'in Cartagena'da toplanan ordusu Kartacalı, Libyalı, Numidialı ve Keltiberlerden oluşuyordu, bunların büyük çoğunluğu paralı askerdi.

Polybios ve diğer kaynaklara inanacak olursak, ilk başta yaklaşık olarak 90.000 piyade ve 12.000 süvariden oluşan bu ordu oldukça büyüktü, fakat I. Xerxes ve III. Darius'un komutasındaki Pers orduları kadar değildi; en tutucu kaynaklar bile MÖ 480'de Xerxes ile birlikte Ege kıyısında bulunan Sardis'i terk eden askerleri yaklaşık olarak 300.000 -MÖ V. yüzyıl tarihçisi Herodotos bu rakamın 2 milyon olduğunu iddia etmiştir-, MÖ 333'de III. Darius'un komutasında Issos Muharebesi'nde savaşan askerleri de 100.000 olarak tahmin eder.[50] Hannibal'in ordusunda dört veya beş farklı dili

50 Xerxes'in, MÖ 480'deki Yunanistan seferi için, Herodotos'un iddiasına göre 2 milyonun üzerinde bir ordusu vardı ki bu rakam, ne kadar paralı askerin veya kölelerin dahi savaşa zorla götürüldüğü önemli olmaksızın son derece olasılık dışıdır. MÖ 333'daki Issos Muharebesi için Arrianos Pers ordusunda 600,000 askerin olduğunu iddia etse de bu rakam da genelde mantıksız olarak değerlendirilir ve verdiği 10,000 kişilik Yunan paralı askerler de küçük görünüyor. Diodoros Siculus III. Darius için 400,000, Quintus Curtius Rufus da 250,000 asker iddia eder. Karşılaştırma için bkz. Donald Engels, *Alexander*

konuşan gruplar vardı, fakat standart Kartaca dili en çok konuşulan dildi. Hannibal, alışılmadık hamleler yapma ve hareketli olma konusunda bir model olarak Büyük İskender'den dersler almıştı ve kültürel olarak birbirinden farklı olan askerlerden müteşekkil böylesine geniş bir orduyu başarılı bir şekilde idare etmenin büyük bir lojistik maharet gerektirdiğini biliyordu.

Hannibal'in neredeyse Ebro'ya doğru yürüyüşe geçtiğini bildiren gözcüleriyle birlikte Romalılar, Kartaca'yı kuşatma altına almak için Longus'un yönetiminde gemilerle bir ordu göndermeyi planladılar. Ayrıca, Hannibal'i Ebro Nehri'nde durdurmak için Scipio'nun yönetiminde İspanya'ya yelken alacak bir başka ordu da hazırladılar.[51]

İTALYA'YA AKIN ETMEK İÇİN YÜRÜYÜŞ PLANLAMAK

Hannibal, MÖ 219 yılının ilkbahar mevsimi boyunca bütün güney İspanya'dan birliklerini geri topladı. Bu birliklerini baştan aşağı teçhiz ederek, temel talimin üstünde demircilik ve dericilik gibi işlerle ilgilenerek birkaç ay daha geçirdi. En sonunda bu devasa birlik bir orduya dönüşmüştü. Hannibal, askerlerinin görevlerini bilmelerinden iyice emin olmalarını sağladı: İtalya'ya ve nihai olarak da Roma'ya yürümek. Bazı askerlerin hemen gözünün korkmuş ve firar etmiş olması muhtemeldir. Öte yandan diğerleri bu uzun mesafeyi cazip bir macera ve Hannibal'in söz verdiği üzere yol üzerinde bulunan büyük miktarda ganimet için kendisine çeken bir albeni olarak görmüş olmalıydı.

Keltiberler ve diğer İspanyalı askerler, kabul edilebilir düzeyde askerî hazırlıkta olmaları için büyük bir disipline ihtiyaç duyuyorlardı. Bir yürüyüşte ne kadar çok ağır iş ve yükün olduğunu keşfettikten sonra İspanyalı paralı askerlerin bir kısmının, ilkbaharın

the Great and the Logistics of the Macedonian Army (Berkeley: University of California Press, 1978); Peter Green. *Alexander of Macedon, 356–323 B.C.* yeni baskı, *A Historical Biography* (Berkeley: University of California Press), 1992; John Warry. *Warfare in the Classical World: An Illustrated Encyclopedia of Weapons, Warriors, and Warfare in the Ancient Civilisations of Greece and Rome* (Norman: University of Oklahoma Press), 1995.

51 Polybius, *Histories*, 3, 40.2.

ortasında Cartagena'dan Ebro geçişine kadarki yaklaşık 480 kilometrelik yolda geceleyin askerî kamplardan sıvışıp kaçmış olması da muhtemeldir. Hannibal'in ordusu MÖ 218 yılının ilkbahar aylarının sonlarına doğru, muhtemelen ilkbaharın son kar döneminde nehrin yüksek debili suyunun batıdaki Cantabria'ya doğru erimesi üzerinden çok geçmeden ve sulak arazilerin hâlen taştığı veya en azından iyice dolduğu sırada nehri geçmiş olabilir.

EBRO NEHRİ

Ebro Nehri geçişi, Hannibal'in tarihî kararlılığının en önemli göstergesiydi. Doğudaki Akdeniz'e doğru akan İspanya'daki ana nehirlerden biri olarak Ebro'da neredeyse her mevsimde bir sığlık oluşması kolay değildi. Kıyıda oluşan bataklıklar Hannibal'in ordusunu birkaç kilometre iç tarafa yönelmeye, muhtemelen bugünkü adı Tortosa olan Keltiber köyü Dertosa yakınlarından karşıya geçmeye mecbur bırakmış olabilir. Bu bölgede nehir, İberyalı Ilercavones kabilesi tarafından kontrol edilen bir geçiş bölgesi olan köyün yukarısında bulunan platodan inen ırmak kolları dolayısıyla büyük ölçüde yelken almaya müsait olmazdı.[52] Hannibal, ordusunu karşıya geçirmek amacıyla kayıklarını ve diğer kaynaklarını kullanmak için bu kabileyi ya yenmek ya da rüşvetle satın almak zorundaydı. Yaz aylarında bile Ebro Nehri bu bölgede en azından yaklaşık olarak 92 metre genişliğindedir, nehrin deltasında ise menderesli kanalları dolayısıyla bundan çok daha fazla genişlik olur.

Ebro ile yıkanan İspanya'ya antik ismi olan İberya'yı veren şey Ebro Nehri idi. Eğer başarılı Saguntum kuşatması yeterli olmadıysa, Hannibal'in Ebro Nehri'ni geçişi çok daha açık bir provokasyondu; böylesine açık bir sınır üzerinden Roma otoritesine meydan okuyarak ne yaptığını bildiğini gösteriyordu. Ordunun ve yerel halktan alınan insan gücünün kayıklarla karşıya geçirilmesi en azından bir gün sürmüş olmalı, on binlerce askere, yük hayvanlarına ve fillere

52 Patrick Hunt. "Ebro River," in *The Encyclopedia of Ancient History*, ed. Roger S. Bagnall et al. (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012), 2259–60.

sürekli lojistik destek vermek ve kendi topraklarına karşı büyük bir tecavüz olduğu için bu konuya itiraz edebilecek düşman yerel klanlara karşı da gözleri dört açıp tetikte olmak gerekiyordu. Hannibal, Ebro'yu geçişinin birçok İberyalı için bir tehdit ve Romalılar için de resmi bir savaş ilanı olarak algılanabileceğini biliyordu. Ayrıca, Hannibal'i durdurma konusunda Keltlerin Roma'nın gücüne duyduğu güvene de zarar verecekti. Fakat Ebro'yu geçmek, daha sonra Kelt direnişini kışkırtabilecek bir dar boğaz da yaratabilirdi.

Hannibal, ilkbaharın son dönemleri ile yazın erken dönemleri esnasında Ebro Nehri'nin ötesine, kuzeye doğru yürürken artık yerel Keltiber ve İber klanlardan kaynaklı çok sayıda tehlikeyle karşılaşıyordu. Bu direniş onu, dilediğinden çok daha uzun bir süre olarak mayıs ve haziranın ilk günleri boyunca geciktirdi. Dağlık Katalonya bölgesi, Keltiber kabilelerden gelecek saldırılar ve potansiyel pusular için çok sayıda gizlenme bölgesi sağlıyordu, ki bu da Hannibal'in kuzeye doğru yürüyüş temposunu düşürüyordu.[53]

Yaz mevsiminde Hannibal, sadece çok az seçeneği olduğu için asker sağlamış olan Keltiber kabilesi eski müttefiki Carpetani'nin bariz bir şekilde şevkinin düşmesiyle karşılaştı. İberyalı komşularıyla savaşma konusunda sempati duymuyorlarmış gibi görünüyor. Livius'un söylediğine göre,[54] Pirene Dağları'na doğru dönük olan -onlar için hiçbir zaman onaylamadıkları ürkütücü bir set ve geri dönüşün olmadığı bir bölge anlamına geliyordu- kendilerini yenmeden önce Hannibal'e karşı cesurca direnmiş bu kabileden üç bin Carpetani piyade askeri hızlı bir şekilde firar etmiş. Bu, artık İspanya'nın merkezinde evlerinden uzakta oldukları ve yenilgiye uğradıktan sonra gönülsüz bir şekilde hizmet etmeye mecbur bırakıldıkları için hiç de şaşırtıcı bir şey değildir. Ayrıca, yüzeysel sadakatlerini devam ettirmek için çok az ganimet paylaşılmıştı.

Hannibal, yedi bin kişilik başka bir Keltiber birliğini salıverek ordusunu düzenlemiş ve kırpmıştı, İspanya'yı terk eden on bin kişilik başka bir birliğini de kaybetmişti. Fakat yine de İspanyalı

53 Polybius, *Histories*, 3, 35.2.

54 Livy, *History of Rome*, 21, 23.4–6.

müttefiklerinden, onlara rüşvet ödeyerek ve bu amaç uğruna hacimli bir gümüş ödemesi ayırarak, kanatlarını korumasını ve Cartagena ile aradaki uzun haberleşme ve ikmal ağını saldırıdan uzak tutmasını bekliyordu. Hayatının bağlı olduğu bu hususu daha da sağlama almak ve mutsuz kabilelerden gelebilecek misillemeleri önlemek için ayrıca, kardeşi Hasdrubal'in komutasında yirmi bir fil ve en azından seksen iki gemiyle beraber on bir bin kişilik Kartacalı ve Libyalı bir birliği de İspanya'da ardında bırakmıştı.[55] Bu, ordusundaki mevcudun yetmiş binden daha az bir sayıya gerilediği anlamına geliyordu.

PİRENELERİ GEÇİŞ

Katalonya boyunca kuzeye doğru ilerleyen ordusu ile Cartagena dışında yaklaşık üç ay geçirdikten sonra Hannibal'in gözcüleri, en iyi rotanın Pireneler üzerinden geçmek olduğuna karar vermiş olmalıydı. Bir ordunun lojistiği için coğrafya her zaman hayatî bir anlam ifade ediyordu, Hannibal de, yeni bir bölgeye yabancı olsa da arazinin ve coğrafyanın avantajlarını ve dezavantajlarını anlama konusunda ustaydı. İberyalı yereller arasındaki az sayıda müttefik veya yenilmiş olanların raporlarından Hannibal'in gözcüleri, Katalonya kıyı şeridi boyunca uzanan, denize doğru dalan sarp uçurumların iyice zorlaştırdığı rotanın hem çetin hem de uzun olduğunu biliyor olmalıydı.

İspanya tarafında Hannibal'in ordusu, Perthus Geçidi'nin (İspanyolcada El Pertus, Fransızcada Le Perthus veya Col du Perthus, bölgenin yüksekliği en az olan kısmı) yan tarafını oluşturan meşe ve düzensiz çam ağaçlarının bulunduğu ormandan Pirenelerin çıktığı kuzeyde bulunan Llobregat deresi boyunca yola devam etmiş olmalıydı. Askerler, dağ silsilesinin Tech Nehri ile karşılaşana kadar kuzey boyunca tepetaklak gittiği Kelt tarafından aşağı inmiş ve muhtemelen Banyuls-dels-Aspres bölgesinin hemen aşağısında bütünüyle Keltlerle dolu olan alana geçmiş olabilir. Perthus Geçidi bugünkü Fransa'nın Perpignan bölgesinin güneyinde otuz kilometrelik bir geçittir. Hannibal'in gözcüleri, bunun Galya'ya, kuzeye doğru giden

55 Polybius, *Histories*, 3, 43.14–16.

en iyi rota ve bu yüzden Pireneler'den geçişin en mantıklı olduğu yer olduğunu müttefik veya yenilmiş Keltiberler, İberyalılar ve Keltlerden duymuştu. Öyle olsa bile görünüşe göre dağlar üzerinden yolunu açmak Hannibal'e neredeyse bir aya mal olmuştu.

MÖ I. yüzyılın sonlarına doğru pratik zekalı Romalılar, Galya ile (Gallia Narbonensis) Hispania (bugünkü İspanya) arasındaki alçak geçişte Via Domitia yolunu, Hannibal'in bu rotayı seçmesindeki aynı sebeplerden ötürü inşa edecekti: Kıyıdaki koylardan, uçurum ve bataklıklardan kaçınmak.

HANNIBAL'İN KELTLERLE GÖRÜŞMESİ

Polybios, Hannibal'in yaz aylarının sonlarına doğru, Roma'yı topraklarını Alplerin her iki tarafında bulunan Galya'ya doğru yaymaktan beraber alıkoyacaklarına dair İtalya'daki Boii kabilesine kadar uzun bir bölgeden bir araya toplanan Keltlerden bazı imtiyazlar elde ettiğini ve onlara sözler verdiğini söyler.[56] Normalde mücadeleci Keltler bu sayılarla bir görüşmeye gelmezdi, bu yüzden Hannibal, yalnızca onların topraklarından geçip gittiği ve İtalya'yla yetinmeyecek Roma'nın genişlemesine karşı bir müttefiklik kurduğu konusunda onları ikna etmiş olmalıydı. Şüphesiz, Roma'nın İtalya'nın merkezinde ve kuzeyinde son zamanlardaki yayılma hareketleriyle alâkalı bolca kanıt sağlamıştı. Boii gibi İtalyan Keltleri de Roma yayılmasıyla yaşadıkları tecrübelerinden ötürü bu konuda onunla anlaşmışa benziyor.

İSPANYA'DAN GALYA'YA HANNIBAL'İN ASKERÎ GÜCÜ

Antikçağ tarihinin modern tartışmaya her zaman açık kapı bıraktığı bir soru, savaştaki toplumların sahaya sürdüğü savaşçı sayılarına dair verilen rakamlardır. İspanya'dan Galya'ya giden uzun yolculuk boyunca Hannibal'in ordusundaki faal mevcudu teyit etmek zor ve hatta kafa karıştırıcı veya çelişkilidir. Görünüşe göre ordusu, Galya'ya ulaşmadan önce bile muhtemelen yarı yarıya azalmıştı. Yazın

56 Ibid. 44.4-9.

geç dönemlerine kadar güney Galya'da Hannibal ile birlikte kalan askerlerin çoğu kıdemli, adanmış askerler olmalıydı. Bazı sadık Kuzey Afrikalı askerlerini (Kartacalılar, Numidia ve Libyalılar) arkasını korumaları için İspanya'da bırakmak ve sadakatleri şüpheli İspanyalı müttefiklerini de, bazılarını asker olarak Kartaca'yı korumaları bazılarını da rehine olarak Kuzey Afrika'ya göndermek, şüphesiz Hannibal için tipik bir mahirane stratejiydi.

HANNIBAL, ROMA'YI ŞAŞIRTARAK GALYA'YA GELİR

Şaşkına dönen Romalılar, Massilialı müttefiklerinden Hannibal'in Pireneleri geçtiğini ve şimdi Galya'da olduğunu öğrendiler. Po Vadisi'nin doğusundaki Boii gibi bazı Kelt kabileler, kuzey İtalya'daki Romalılara karşı topluca ayaklanmış ve Po Vadisi'nin batısındaki Piedmont bölgesinde bulunan Insubres kabilesini de kendi ayaklanmalarına dahil etmişlerdi;[57] Placentia'daki (bugünkü Piacenza) ileri karakollarından Romalıları doğuya doğru Mutina'daki (bugünkü Modena) kolonilerine kadar geriye püskürtüyorlardı. Romalılar hızla savaş planlarını değiştirdi. Ebro'da Hannibal'i durdurmak için çok geç kalmışlardı. Şimdi, onun çoktan Pireneleri geçtiğini duyduğu için Roma, İtalya'da bu bölgeleri hazırda tutabilmek için benzeri bir akına karşı İtalya'yı korumak zorundaydı. Hannibal'in Kuzey İspanya ve Pireneler boyunca sergilediği göreceli hızı -kendi standartları için sinir bozucu ölçüde yavaştı- yine de Romalıların yürüyüş hızını gölgede bırakmıştı.

Hannibal'in bir sonraki büyük mücadelesi, Alplerden Akdeniz'e akan Rhône Nehri'ni geçmekti. Şanslı bir şekilde bu nehrin en alçak bölgelerinden birinden geçecekti. Fakat bundan sonra da çok daha büyük bir mücadele olan Alpleri geçmek vardı. Hannibal'in Galya'daki müttefikleri onu engellerden ve ayrıca kendi halklarının dağlar üzerinden yüzyıllardır takip ettiği rotalardan haberdar etmişti. Keltler ona, yüksek bir rakımda bulunan kısa dağlık geçitten geçmesini tavsiye etti. Hannibal, sonbahar boyunca dağdaki geçitlerin derin karlarla

57 Ibid. 40.7-8.

kaplı olacağını ve yükselen dağlardaki havanın hiç tahmin edilemez olduğunu biliyordu. Kelt müttefiklerine gümüş dağıtarak, onlara çok daha fazla ganimet sözü vererek ve gözcülerinden, casuslarından ve müttefiklerinden mümkün olduğu kadar fazla istihbarat toplayarak, mümkün olan en hızlı şekilde Rhône'a doğru ilerlemeye başladı.

HANNIBAL'İN CASUSLARINI KULLANIŞI VE İSTİHBARAT TOPLAYIŞI

Neredeyse bütün araştırmacılar Hannibal'in şaşırtma taktiklerine övgüler diziyor veya hayranlık duyuyor olsa da birçok kişi onun, zaferlerini temin eden istihbarat toplama ve casusluktaki muhteşem uygulamasını takdir etmez. Bazı açılardan, antik dünyada eşine rastlanmamış örneklere vesile olmuştur.[58] Polybios, Hannibal'in Alpler üzerinden istihbarat olmadan geçmediğini, bunun yerine dikkatli bir şekilde Keltlerden ve diğer kaynaklardan güvenilir bilgiler aldığını söyler.[59] Hannibal, Polybios'un sık sık bahsettiği üzere çok sayıda gözcüyü ve üst düzey keşif birliğini kullanıyordu. Livius, yakalanmadan önce bizzat Roma'da iki yıl boyunca çalışmış olan bir Kartacalı casustan bahseder. Bu adamın cezası ellerinin kesilmesi olmuştu.[60] Hannibal'in casuslarından bazıları, Romalılarla uzun süredir

58 Francis Dvornik, *Origins of Intelligence Services: The Ancient Near East, Persia, Greece, Rome, Byzantium, the Arab Muslim Empires, the Mongol Empire, China, Muscovy* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1974), özellikle klasik antik dünya üzerine olan 3–5. bölümler. Dvornik Yunan ve Roma casuslarının bazı hilelerinden bahseder; ayrıca bkz. Chester G. Starr, "Political Intelligence in Classical Greece," supplement (supp.) 31, *Mnemosyne: A Journal of Classical Studies* (1974); N. J. E. Austin and N. B. Rankov, *Exploration: Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople* (London: Routledge, 1995), özellikle 10, 13, 35, 53, 60, 63, 90–91.

59 Polybius, *Histories*, 3, 34.2 ve 48.1–4.

60 Livy, *History of Rome*, 22, *The Disaster of Cannae*, 33.1. Casusların, fark edilmeden kalabalıklara karışabileceği sık şehir yerleşimlerinde yaşadığına dair fikre dikkat edin. *Anon. Strat.* 42.7, J. A. Richmond, "Spies in Ancient Greece," *Greece & Rome* 45, no. 1 (April 1998): 6 içinden alıntılanmıştır.

temas kurduğundan ötürü yerliler gibi Latince konuşuyordu. Ayrıca, muhtemelen Etrüskler (bugünkü Toskana ve Umbria bölgesinde bulunan toplum) ve doğal olarak Romalılardan korkan diğer İtalyanlar gibi diğer dilleri konuşan kişilerden de istifade ediyordu. Yerli arabacılar ve kağnıcılar, Etrüsk maden işçileri, zanaatkârlar ve gıda teminatçıları ve muhtemelen Romalı müttefiklerin arasından bir miktar köstebek çalıştırmış olmalı. Dahası bir ihtimal, genelde yabancı kadınlardan müteşekkil, Romalılardan bilgi toplamak için "yastık muhabbeti" yapan, ordugâhı takip eden bir grubu da olabilirdi. Hannibal'e istihbaratın nasıl geldiğini söylemek mümkün değildir, çünkü bunun gizli bir şekilde yapılması isteniyordu; fakat yeteri kadar iyi bir şekilde işlemiş olmalı. Ayrıca, Hannibal büyük ihtimalle istihbarat almak için bazı işkence yöntemlerini de kullanma konusunda hassas değildi.

Hem Polybios hem de Livius, Hannibal'in muhtelif durumlar ve genelde gizlenmek için kılık değiştirdiğini ve değişik peruklar ve kostümler giydiğini söyler, o kadar ki "en yakınındakiler bile onu tanımakta zorlanıyordu".[61] Hannibal, şüphesiz kendisini tanıdığı "kurnaz" Odysseus'a çok benziyordu. Hannibal'in düşünülmüş modellerinden bazıları kolaylıkla Yunan efsanelerinde ve edebiyatında bulunabilir. Finansal kaynaklara sahip olduğu müddetçe Hannibal bu Kartaca parasının yeniden çıkarılabilir olmadığı konusunda dikkatli olmasına karşın, gümüşle ödeme yapıyordu.

Fakat şimdi Rhône Nehri'ni geçme zamanı gelmişti.

61 Livy, *History of Rome*, bk. 22.1; Richard Gabriel, *Hannibal: The Military Biography of Rome's Greatest Enemy* (Washington, DC: Potomac Books, 2011), 239n36.

6

RHÔNE NEHRİ'Nİ GEÇMEK

Hannibal'in İtalya yolunda neden Akdeniz kıyı şeridini takip etmediğine dair en bariz sebep, kıyıdaki Alp dağlarının, tamamıyla Roma tarafından kontrol edilen bir rota olarak neredeyse bugünkü Riviera'ya kadar güneye doğru uzanmasıdır. Burada, Rhône Nehri'nin doğu ağzında Massilia (Marsilya) ve Nicaea (Nice) şehirleri bulunur; Massilia dağlık arazinin batısına doğru nispeten düz zemine hâkimdir. Kıyı şeridi boyunca Roma'ya sadık olan çok sayıda şehir ve ileri karakol, bu bölgeden geçen herhangi bir geçitte karşılık verecekti. Hannibal, bu geleneksel rotayı takip etmenin yol boyunca tam teçhiz ordularla savaşmak anlamına geleceğini kesinlikle biliyordu.

Hannibal, Rhône Vadisi'nin batıdaki alçak platosuna yakın kalarak bataklıklı sulak arazilerin ve tuz göllerinin (*étangs*) kenarından geçti, bununla birlikte Roma'ya bilgi verebilecek olan Massilialı haberci ve casuslardan uzak durmayı umut ederek Massilia tarafından kontrol edilen Rhône ağzının doğusundan da sapmıştı. Rhône Nehri Vadisi'nin her iki tarafında da bulunan Volcae gibi tedirgin kabilelerden mümkün olduğunca hızlı bir şekilde uzaklaştı. Büyük ihtimalle ağustos ayının sonlarıydı ve yerel mahsuller büyük ölçüde hasat edilmişti.

Bu büyük nehrin geniş mendereslerine ve bugünkü Fourques ve suyla dolu Camargue bölgesinin üzerindeki her iki tarafta bulunan aralıklı Kelt çiftliklerine rağmen bitki örtüsü bataklıktan ormanlığa doğru döner. Bu zamanlarda, kavak gibi yaprak döken ağaçlar kuvvetle muhtemel nehir kenarının yüz metre içinde birçok yerde

büyüyordu. Hannibal'in ordusu kuzeydoğuya doğru yürürken böylesine ormanlarla korunmak istemişse, hareketlerini gizleme yararına göze alınan risk hatırı sayılır ölçüde yavaşlamaktı.

Hem Massilia'ya hem de Romalılara haber gittiği dolayısıyla Hannibal, yürüyüşünü gizli tutma konusunda öyle tamamen başarılı değildi, fakat yine de nispi hızından ötürü düşmanlarının yalnızca tahminde bulunmasını sağlamaya devam ediyordu. Hannibal'in, Rhône'un batı kıyısına ulaştığı aynı zamanda Cornelius Scipio'nun Roma filosunun Massilia'ya ulaşmış olması muhtemeldir. Filo, Etruria ve Liguria'dan (yaklaşık olarak bugünkü Genoa bölgesi) Hannibal'i, Galya'yı İtalya'ya bağlayan standart rota olan Akdeniz kıyı şeridi boyunca doğuya doğru yürümekten alıkoymak için gemilerdeki orduyla beraber en azından bir hafta boyunca yol almıştı.

Güneye doğru akan Rhône Nehri, en sonunda bugünkü Arles (Roma döneminde Arelate) olacak olan bir Kelt köyü yakınlarında batıdaki ve doğudaki kollarıyla bataklıklı deltaya doğru akarak büyük bir çatal oluşturmuştu. Ordu nehre yakınlaştığında, bir miktar Kelt direnişinden ötürü hızlıca ilerlemek suretiyle ve Roma'nın kendisini kapana kıstırmasını deneme ihtimalinden dolayı kesin bir faaliyete geçmek zorundaydı. Bu sırada, Roma Massiliasını ve Hannibal'i ayıran Rhône Nehri'nin ağzının yakınlarındaki bataklıkları geçmek o kadar zordu ve bu bölgeler o kadar seyrek bir yerleşime sahipti ki Hannibal, Romalılara bağlı olarak muhtemelen ilerleyişinde bir gecikme olmasını bekliyordu. Cornelius Scipio, Hannibal'in Rhône'a yaklaşmakta olduğunu duyduktan sonra -bu hiç beklenmeyen bir şeydi, çünkü Romalılar düşman ordusunun bataklıklı arazi ve Kelt direnişiyle tam anlamıyla çıkmaza gireceğini düşünüyordu- *tribunus*larına (yüksek rütbeli askerî görevliler) danıştı ve mümkün olan en hızlı şekilde Hannibal'in yerini saptamak için üç yüz kişilik bir süvari grubu gönderdi. Bu manevra da, Camargue bataklıkları göz önüne alındığında zor olmalıydı.

İşte bu noktada Hannibal, Rhône Nehri'ni geçmek için büyük bir lojistik buluşuna ihtiyaç duyacaktı. Yalnızca nehirde bir sığlık yaratacak yere değil ayrıca yeteri kadar kayığı bir araya getirip, asker

ve hayvan kitlelerini mümkün olduğunca hızlı ve güvenli bir şekilde getirmek için -özellikle de kendi casusları muhtemelen Massilia'ya ulaşan Roma filosundan haberdar olduğu sebebiyle- yerellerden destek toplayacağı bir yere ihtiyacı vardı.

HANNIBAL'İN RHÔNE NEHRİ'Nİ GEÇMEK İÇİN YAPTIĞI HAZIRLIKLAR

Yaz mevsiminin son günleri olduğu için, büyük ölçüde sığ olan nehrin akıntısı şimdi en alçak noktadaydı, fakat birkaç metre ötesinde, nehrin merkezinde son derece şiddetli akıntılar olması muhtemeldi. Hannibal'in ordusu Rhône'un batı kıyısına, kuvvetle muhtemel, Polybios'un söylediğine göre[62] nehrin "denizden dört günlük yürüyüş mesafesindeki tek başına akıntı" hâline geldiği Avignon'un birkaç kilometre içinde bir yerde yığılmaya başlamıştı. Hannibal, mevcut kayıklara el koymak ve orduyu karşıya geçirmek için ihtiyaç duyulan yeni salları hızlıca yapmaya olanak sağlamak için hem rüşvete hem de şiddete başvurmuştu. Volcae kabilesinin büyük bir çoğunluğu -genelde buradaki nehir geçişlerini kontrol etmekten kâr sağlıyorlardı- Rhône'un doğu kıyısına yığılmışken, batı kıyısındaki yeteri kadar kabile de kayıklarını ve kanolarını satarak ve Hannibal'in marangozlarına yardım sağlayarak onun ordusunun barınma ihtiyacını temin ediyordu:

> Hannibal, Volcae kabilesinin hatırı sayılır bir sayıya tekabül eden bütün kanolarını ve kayıklarını satın aldı, zira Rhône kıyılarındaki birçok halk su taşımacılığıyla haşır neşirdi. Ayrıca, daha fazla kano yaptırmak için onlardan kullanıma uygun fazlasıyla kütük elde etmişti, böylece iki gün içerisinde neredeyse sayısız miktarda gemi yapan usta ekibine sahip olmuştu; nehrin ötesine geçmek için durmaksızın çalışan askerlerinden mümkün olduğunca çok sayıda kişi de onlara yardım ediyordu.[63]

62 Polybius, *Histories*, 3, 42.1.

63 Ibid. 42.2-4.

Hannibal'in Keltlerin bütün kayıklarını ve mevcut olan kerestelerini elde etmesinde birkaç sebep yatıyordu. Bariz olan neden, ordusunu karşıya geçirmek için bu miktara ihtiyaç duyduğuydu; daha az bariz olan neden ise, yerli halk işbirliği yapmaktan ziyade rüşvetle satın alınmışsa her zaman bir ihtimal olduğu üzere, olur da kendisine karşı cephe alırlarsa Volcae ve diğer kabilelerin elinde hiçbir şey bırakmamaktı belki de.

Her ne sebeple olursa olsun, Volcae Keltlerinin Rhône'un karşı kıyısında toplanan büyük kısmı şimdi Hannibal'in ordusunu karşıya geçmekten engellemeye çalışıyordu. Hannibal elindeki bütün seçeneklerini düşündü. Beklemede olan büyük bir Kelt saldırısı ile birlikte, saldırıya açık bir geçiş yapmayı zorlayamasa bile, beklemeye zamanı olmadığına karar verdi. Daha çok Volcae mensubu ve diğer Keltlerin doğu kıyısında ve belki de Rhône Nehri'nin her iki kıyısında da toplanması riskine karşın parlak bir hamle yaptı.

HANNIBAL, DUMAN İŞARETLERİYLE HANNO'YU NEHRİN YUKARISINA VE KARŞISINA GÖNDERİR

Rhône Nehri'nin kıyılarındaki üçüncü gün Hannibal, en seri piyadeleri ve Numidialı süvarilerinden bir kısmını, güvenilir Kelt rehberlerle birlikte kuzeye gönderdi. Büyük ihtimalle bütün hepsini, gece karanlığının sağladığı gizlenmeyle, Hamilcar'ın oğlu kendi akrabası Hanno'nun liderliğinde göndermişti. Bunlar batı yakasından hızlıca nehrin yukarısına doğru hareket edecek, en sığ geçiş bölgesinden (büyük ihtimalle bugünkü Pont-St.-Esprit bölgesi) uydurma kayıklarla birlikte -bu durumda, nehrin bölündüğü yerden- Rhône'u geçecek ve doğru zaman gelene kadar bir veya iki günlüğüne tabii olarak güçlü bir bölgede saklanacaklardı. Beşinci gece, toplanmakta olan Volcae kabilesinin devriye menzilinden her zaman uzak durmak suretiyle gizlice doğu kıyısı boyunca güncye doğru hareket edeceklerdi.

Hannibal geçiş yapmaya hazırdı fakat, nehirdeki Volcae kabilesi ile hızlıca çarpışmaya girebilecek mesafeye geldiklerinde Hanno'dan

ve askerlerinden gelecek önceden hazırlanmış duman işaretini bekliyordu. Henüz şafak sökmemişti ve Hannibal, kuzey yakasındaki en ağır ve güney yakasındaki en hafif olanlarıyla başlayarak kayıkları doldurmaya başlamıştı. Gün, doğu yakasında doğmaya başlar başlamaz, nehrin ötesindeki pususunun ilerlemeye başladığını ifade eden kuzeyden gelecek duman işaretini gözlemlemeleri için gözcülerini koordine etti. İşaret geldiğinde Hannibal, nehir boyunca aralıklarla çalınacak olan sesli emrini zamanladı. Kayıklar, daha ağır olan gemiler nehrin yukarısında akıntı şiddetini bir miktar soğururken derhal kıyı boyunca akıntının en zayıf olduğu yere hareket etti.

Karşıda bulunan Volcae Keltlerinin sesleri, bekledikleri, silahlarını salladıkları ve şüphesiz bazılarının, tarihin kaydettiği üzere kan dondurucu korkunçlukta savaş naralarını attıkları sırada nehrin ötesinden duyulabiliyordu. Kolayca kurbanları olacağını düşündükleri bu fırsatın tadını çıkararak ve kendilerini en boğuk gürültü seviyesine çıkararak Keltler nehrin kenarına koştular. İlk mızrak yağmuru denemeleri suyun yaklaşık olarak elli metre içine doğru gitti; bu, kayıklar yaklaştıkça olabilecek şeylere dair büyük ölçüde bir işaretti. Attıkları oklar daha da ileri gitmişti, fakat nehri geçmekte olan ordu atılan mermiyatları soğurmak veya sektirmek için kalkanlarını kullanmış olmalıydı. Kayıkların çoğu, yarı yarıya yüzen fakat ayrıca nehir akıntısına kapılmış ve şüphesiz ürkmüş olan üç veya dört süvari bineği hiç rahat olmayan bir şekilde dizginlenmiş ve kayıklara bağlanmış olduğu için, arkalarında çektikleri atlardan ötürü yavaşlamıştı. Tek bir hantal geçiş bile, akıntının içinde Kelt atışlarının menziline karşı saldırıya açık olan bir ordu için yirmi dakikadan fazla sürmüş olmalıydı. Nehre saplanmış olan ordu mümkün olduğu kadar bir arada durmaya ve nehir boyunca aralıksız bir savaş cephesi oluşturmak için kitle hâlinde karaya çıkmaya çabalamış olmalıydı. Nehrin her iki tarafındaki cendere, Kartacalılar Keltlerin coşkunluğuna karşılık olarak cesaretlendirme için nara atarken çok çarpıcıydı

Görünüşe göre Hannibal'in zamanlaması muhteşemdi. Beklemede olan Keltler, umdukları kurbanlarını gözlerken Volcae birliğinin ardında birdenbire bir kargaşa çıktı. Hanno'nun pusucu birliği

ordugâhlarına ulaşmış ve burayı ateşe vermişti. Şimdi Keltler, bir tarafta nehirden gelen, diğer tarafta da hiç beklemedikleri bir şey olan artlarından gelen bir birlikle savaştıklarını fark ettiler. Farkına vardıkları bu korkunç durum onları paniğe sürükledi.

HANNIBAL'İN ORDUSU RHÔNE'U GEÇİYOR

Hannibal, akıncılarının ilk grubuyla birlikte nehri geçmiş olmalıydı; zira derhal disiplinli adamlarını, birçoğu bir önüne bir arkasına bakmakta olan panik hâlindeki Keltlerle karşılaşması için yüreklendirmelerle göndermişti. Çoğunluğu arkasını dönüp Hannibal'in sıkı bir şekilde ilerleyen kıdemli birliklerinden kaçan şaşkınlığa uğramış Keltler için bu çok fazlaydı. Hannibal, uygulanabilir olduğu an hemen kalan piyadelerini ve süvarilerini bu tarafa getirme işiyle ilgilendi, birlikler kısa bir dizilimle, ordusundan çok uzağa kaçmakta olan Volcae birliklerinden görülen çok az bir direnişle tamamlandı. O gece Hannibal'in ordusu, her ne kadar kendisini bir daha rahatsız etmeyecek olsalar da, kampa gizlice yaklaşıp bir kargaşaya yol açabilecek olan Volcae askerlerini gözleyen ileri karakollarla birlikte nehrin doğu kıyısından çok uzak olmayacak şekilde kamp attı.[64] Sonraki günün sabahının erken vaktinde Hannibal, Romalıların Massilia'da olduğuna ve güvenli bir mesafeden durumu gözlemlemeleri için beş yüz süvariyi gönderdiklerine dair raporu aldı.

FİLLER NEHRİ GEÇİYOR

Hannibal yolculuğunda, gençken Kartaca'dan getirilmiş ve İspanya'da eğitilmiş olan en az otuz yedi tane savaş filine sahipti. Mühendisler bu hayvanları karşıya geçirmek için, neredeyse su üstünde

64 Dexter Hoyos, *Hannibal: Rome's Greatest Enemy* (Liverpool: Liverpool University Press, 2008), 109. Yazar burada konuyla ilgili Volcae kabilesinin, yaklaşmakta olan Roma ordusundan haberdar olduğunu ve kendileri daha fazla kayıp vermeden iki işgalci ordunun birbirlerini imha edecek şekilde savaşmasına izin vermek için alanı terk ettiğini belirtir.

yüzen köprüler gibi görülen birbirine bağlanmış çifte sallar yapmak zorundaydı. Bu yapılar nehrin her iki kıyısındaki ağaçlara bağlanan halatlarla güvence altına alınmıştı. Küçük sallar, neredeyse bütün nehrin eni yalnızca, çok sayıda küçük salın öne ve arkaya gideceği akıntının tam ortası haricinde kaplanana dek hizalanmış ve halatlarla birbirine bağlanarak bir "köprü" gibi iki şerit oluşturmuştu. Filler, küçük sallara gelene kadar epeyce zapt edilebilir hâldeydi, bu noktaya geldiklerinde ise sabit olmayan su yüzeyinde aslında dalgalandıklarını fark ediyorlardı. O anda fillerin çoğu ürküp kaçıştı, üzerlerindeki fil seyisleri de (onları süren veya sevk eden eğitimli adamlar) üstlerinden nehre doğru atıldı, çoğu da sudaki göğüs göğse çarpışma etrafında boğularak öldü. Öte yandan filler ayaklarını sığ yerlere koymayı veya hatta yavaşça yürür gibi yüzmeyi başarmıştı. Eğer su onlar için çok derin geliyorsa hortumlarını nehir yüzeyinin üstünde tutuyorlardı, bu sırada kafaları büyük ölçüde su altında kalıyordu; bu şekilde çok sayıda fil karşıya sanki "şnorkelle yüzmüştü". Canlı bir tanığın anlatımından geliyor olması gereken Polybios'un metnine göre tek bir fil dahi yitirilmemişti.[65]

GALYA'DAKİ BİR ÇARPIŞMADA İTALYA'DAN GELEN KELT KABİLELERİ VE ROMALILAR İLE KARŞILAŞMA

Polybios bu esnada yaşanan iki önemli olay daha aktarır. Birincisi, Bologna yakınlarındaki Boii kabilesinden Magilus'un (veya Magol) komuta ettiği İtalya'nın dost Keltleri Hannibal ve görevlileri ile Rhône'un doğu kıyısında karşılaşmış, orduyu kendileriyle müttefiklik yapmak için teşvik etmiş ve yol üstünde çok daha hercai olan Keltlerden ne beklemeleri gerektiğini onlara açıklamıştı. Hannibal'in ordusu, kendi taraflarında olan Keltleri uzak mesafeden görmekten

65 S. O'Bryhim, "Hannibal's Elephants and the Crossing of the Rhone," *Classical Quarterly* 41, no. 1 (1991): 121–25.

özellikle etkilenmiş ve yüreklenmişlerdi.[66] İkinci olay ise Hannibal'in, Numidialı süvarilerden müteşekkil devriye birliğinin dönmüş olmasıydı.[67] Bu sırada Cornelius Scipio da Hannibal'in ordusunu gözlemek için bir süvari devriye birliği göndermiş ve iki düşman süvari birliği de kazara veya bilerek birbirleriyle karşılaşmıştı. Ölümcül bir çarpışma yaşandı, Kartacalılar yaklaşık 200, Romalılar ve Massilialılar da yaklaşık 140 tane adam yitirmişti. Camargue'nin biraz güneyinde yaşanan bu sulak arazideki çatışma aslında, Roma birliğini geciktirerek Hannibal'e Rhône Nehri geçişinde yardım etmiştir. Romalı süvariler, Scipio'ya rapor vermek için güneye doğru hızla geri döndüğünde Hannibal çoktan Rhône'un ötesine geçmişti ve kuzeye doğru yürümekteydi. Scipio ordusuyla beraber takibe geçti ve terk edilmiş ordugâhı buldu, fakat Kartacalıların kamp ateşinin külleri çoktan soğumuştu.[68] Romalıların büyük afallamalarıyla -bu, ilerideki örneklerin ilki olacaktı- Hannibal'in ordusu tamamıyla gözden kaybolmuştu.

Hannibal'in neden Galya'dayken Romalılarla çarpışmaya girmekten kaçındığı sorusu sıkça sorulur. Hoyos, buna mantıklı bir cevap önerir: Hannibal, Roma'yla araları bozuk olsun olmasın, mümkün olduğu kadar çok Kelt müttefike sahip olmayı hedefliyordu. "Galyalıları müttefiki olarak kazanmış ve onları tarafsız tutmuş olsa da Romalılarla Galya bölgesinde savaşmak, toprakları bu ağır yüke maruz kalacak olan insanları memnun edecek bir plan değildi".[69]

HANNIBAL'İN ORDUSU KUZEYE HAREKET EDER

Drôme bölgesinin içine doğru yukarı Provence'den kuzeye doğru hareket eden Hannibal zaman zaman, doğuya doğru uzanan kıyı Alplerini görebiliyordu. Rhône boyunca buradaki coğrafya çoğunlukla alçakken Hannibal'in gözcüleri ve Kelt rehberleri, genelde hemen tepelerinde yükselen kümülonimbus bulutları yüzünden görülmesi mümkün olmadığı zamanlarda bile dağların varlığını

66 Polybius, *Histories*, 3, 44.5.

67 Ibid. 45.1-4.

68 Ibid. 49.1.

69 Hoyos, *Hannibal: Rome's Greatest Enemy*, 109.

saptayabiliyordu. Cornelius Scipio, hızla Hannibal'in peşine takılmadı; Romalı artık onun kurnazlığına ikna olmuştu.

Scipio ihtimalleri düşündü ve isabetli bir şekilde, Hannibal'in Massilia'dan ve kıyıdaki rotadan kaçındığı, bunun yerine çok daha inanılması güç bir şekilde Alplere tırmanmayı hedeflediği çıkarımını yaptı. Hannibal, kendisi gibi savaş tecrübelisi bir adamın dahi tahmin etmeyeceği bir rotadan İtalya'ya ulaşmayı deniyor olacaktı. Scipio'nun Kelt müttefikleri, böyle bir taktik mümkün olsa da yılın bu zamanında oldukça zor olacağını ve kendisinin böyle bir şeye kalkışmaması gerektiğini beyan etti. Cornelius Scipio, Kartaca ikmal hattını aksatması ve Keltiberleri zapt etmesi veya Romalıların tarafında yer almaları için şiddet dahi kullanarak ikna etmesi amacıyla ordusunun yarısı ile beraber kardeşi Gnaeus Scipio'yu hızlıca İspanya'ya gönderdi. Ardından kendisi de, korkutucu Alplerden ne zaman ve nerede inerse -tabi eğer böyle bir şey olursa- Hannibal'in ordusuyla karşılaşmak için vakit kaybetmeden yelken aldı.

7

ALP DAĞLARI GEÇİDİ

Kademe kademe daralan Rhône Vadisi'ne doğru ordusuyla birlikte kuzeye döndükten sonra Hannibal, güneşli Provence bölgesini arkasında bıraktı. O zamanlar Galya'dan geçen bu yol, Rhône Nehri üzerindeki bugünkü Montélimar'a yaklaşıyordu, uzaktaki Alplerin sivri uçlu zirveleri, özellikle de Drôme Nehri'nin döküldüğü Val Drôme'a doğru olmak üzere doğudan zaman zaman gözlemlenebiliyordu. Hannibal, dört günlük yürüyüş esnasında Keltlerden çok az direnişle karşılaştı, fakat bu, Keltlerin onun ilerleyişini dikkatli bir şekilde incelemedikleri anlamına gelmiyor. Bilakis bu Keltler, kendi tarlalarını yağmalayabilecek, kaynaklarını tüketebilecek veya daha kötüsünü yapabilecek aç bir orduyu geciktirme konusunda çok istekli değildi.[70] Hannibal, toplaşmakta olan Kelt savaşçı gruplarıyla

70 Livy, *History of Rome*, 21, 31.9. Eski Yunanca ve Latince üzerinde yetkin en saygın ve önemli filolog (Walbank) ve filolog-arkeolog (Lancel) Hannibal'in rotasına ilişkin bu konuda tartışır. Açık şekilde bir karışıklık içinde Livius'ta –"şimdi sola döndü (*ad laevam*)," sanki batıya dönmüş gibi- ve sonrasında Hannibal, kuzeye yol aldıktan sonra güneydoğudaki diğer dağ geçitlerinden Durance Nehri havzasına dönmektedir. Seçkin bir modern Polybios tarihçisi olan Walbank ve birinci sınıf bir klasik dönem arkeoloğu olan Lancel -bu bölgede uzun süre yaşadığı için bu konuya daha da aşikârdır- bu coğrafya üzerinde Gavin de Beer'ın argümanlarını kabul etmez. Bkz. Lancel, *Hannibal*, 74–76, ve Walbank, "Hannibal's Pass," 37–45, ve *Polybius, Rome and the Hellenistic World: Essays and Reflections* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002). Kendisi bir klasik filolog olarak eğitim görmediği ve saçma sapan dilbilimsel iddialar ortaya attığı gerekçesiyle Beer'ın tamamen yanlış

savaşa girmeyi riske etmektense biraz Kartaca gümüşü dağıtarak zaman zaman erzak satın almış olabilir. Şu anda ilerleyişini durduracak herhangi bir şey istemiyordu.

Eylül ayı gelmişti, altın sarısı rengine dönmekte olan yaprak döken ağaçlara gitgide daha soğuk olan geceler eşlik ediyordu. Sonbahar rüzgârları ağaçları soymaya başlamıştı ve yol boyunca çok daha fazla çıplak dal kendini gösteriyordu. Debisi ne kadar azalmış olsa da daha geçilecek su kanalları vardı ve bunlar, ordunun işe İspanya'da yaz ayında başladığı dönemden hatırı sayılır ölçüde daha soğuktu.

Ordu, hızlı Isère Nehri'nin doğudan Rhône Nehri'ne doğru aktığı muazzam büyüklükte bir üçgen alan oluşturan alçak ve verimli bir ovada durdu.[71] Bu nehir birleşme yeri, kalabalık nüfuslu Allobroges'in yüzyıllardır süregelen geleneksel kabile sınırıydı[72] ve MÖ 125 yılında Romalılar, Massif'in merkezinden gelen Allobroges ve Arverni kabilelerinin birleşik ordularıyla karşılaşacaktı. Hannibal'in ordusu şimdi, topraklarında Rhône boyunca Isère'nin kuzeyine doğru giden yolun büyük bir kısmının yayıldığı o zamanların en büyük Kelt kabilesi olan Allobroges ile karşılaşmıştı. Allobroges topraklarının merkezinden birisi, daha sonra İsviçre'nin Cenevre şehri olacak olan bölgeye yakındı; diğeri de bugünkü Grenoble yakınlarındaydı.[73] Isère ile Rhône nehirleri arasındaki Galya'nın bu bölgesi büyük ihtimalle, Polybios'un "Ada" olarak bahsettiği delta alanıydı.[74] Rhône'un hemen doğusunda ve Isère'nin hemen güneyinde Alp dağlarının ön kitleleri kuzeydoğuya doğru yükselmeye başlar.[75]

---

olduğunu iddia eder. Bkz. Walbank, "Hannibal's Pass" ve *Polybius, Rome and the Hellenistic World*, 24, 164–68ff.

71 Polybius, *Histories*, 3, 49.6.

72 Lancel, *Hannibal*, 74.

73 Jean-Pascal Jospin, "Grenoble de Cularo à Gratianopolis," *Atlas culturel des Alpes occidentales*, ed. C. Jourdain-Annequin (Paris: Picard, 2004), 128–29 içinde; Jospin, *Allobroges, Gaulois et Romains des Alpes*.

74 Polybius, *Histories*, 3, 49.5.

75 Hunt, "Rhône," 5843–44.

HANNIBAL, KABİLE ŞEFLİĞİNE DAİR BİR ANLAŞMAZLIĞA MÜDAHALE EDER

Bu esnada iki tane kabile şefi erkek kardeşi, hangisinin kral olacağı konusunda bir liderlik anlaşmazlığına düşmüştü. Anlaşılan o ki yalnızca büyük olan kardeş, kendisini tahta geçirmeye yardımcı olması yönünde ona teklifte bulunmak üzere Hannibal ile buluşması için dikkatli bir şekilde barışçıl bir delege göndermiş. Polybios, bu konuda bir şey söylemediği için küçük kardeşin kendisine ulaşıp ulaşmadığı meçhuldür. Fakat Hannibal, aşikâr bir şekilde mantıklı olan bu isteği kabul etmişti: Bir güç gösterisiyle, genç kardeşi destekleyen mevcuttaki bütün kişileri saf dışı bıraktı.

Apaçık bir minnettarlık göstergesi olarak Isère ovasının yeni şefi, Hannibal'in ordusunu çok ihtiyaç duyulan bolca yiyecek, ışıl ışıl silahlar ve yaklaşan soğuk havalar için, kalın deri ayakkabıların da içinde olduğu yolculukta giyilecek sıcak tutan giyeceklerle destekledi.[76] Ayrıca Hannibal'in ordusu, artlarında yürüyen silahlı bir muhafız birliği için de minnettar olmuştu.

Isère boyunca ordunun doğuya doğru ilerleyişi, Galya'daki çiftlik açısından en zengin ve içinde bol miktarda büyükbaş hayvan bulunan tarlaları olan ülkelerden birinden geçiyordu. Hasat edilen mahsuller Keltlerin ahşap ambarlarında stoklanmıştı. Neredeyse bütün çiftçilik sonbahardan ötürü durmuştu, yenilebilecek son yumrular ve kökler topraktan çıkarılmış ve dikkatli bir şekilde mahzenlerde depolanmıştı. Bu bereketli topraklar dolayısıyla yaşça büyük olan kardeş, Hannibal'e bu fazladan gelen bol miktardaki tarımsal ürünü satmaya veya vermeye muktedir olmuştu. Fakat kendi toprakları, çok daha engebeli bir bölge olan dağlık vadilerin arasında bulunan doğudaki yaşça küçük kardeş ise bunu yapamamıştı.

Isère Nehri'nin güney kesiminde, kötü düşünceli dağ kitleleri, nehir kanyonundan yalnızca birkaç kilometre olan, neredeyse dikey bir şekilde yükselen Ön-Alplerdeki sıkı ağaçlı, korkutucu Vercors silsilesi içinde yaklaştıkça yaklaşır. Polybios bu bölge hakkında "Buradaki yer seviyesini, tırmanması zor ve bazılarının söyleyebileceği

76 Polybius, *Histories*, bk. 3, 49.10–11.

üzere ulaşılması mümkün olmayan bir dağ silsilesi oluşturur" yorumunu yapmıştı.[77] Vercor kitlelerinin ulaşılamaz bir yer olduğu, azmiyle ünlü Vercor Fransız Direnişi, Almanların ve Vichy hükümetinin buranın kökünü kazımalarının imkânsız olduğunu gösterdiğinde kanıtlanmıştı. Burası da diğer Allobroges kabilesi şeflerinden olan diğer kardeşin dağlık bölgesiydi. Hannibal'in ilk kararı ikinci tahminiydi belki de, fakat buradan doğuya doğru ilerlemeyi isterse bunun için çok geçti.

ALPLERE AÇILAN GEÇİT

Bugünkü Grenoble'ın dışında hemen kuzeye doğru kale gibi yükselen, içinde Isère Nehri'nin dar vadilerden akıntıya karşı dağların arasından fışkırarak aktığı "Alplere açılan geçit" bulunan ikiz kayalıklar vardır.[78] Vercors silsilesi güneybatıda, Chartreuse kitlesi de dar Isère Nehri'nin kuzeydoğu kısmında yükselir. Birdenbire ortalama bir şekilde, yüz seksen iki metre rakımın biraz daha altındaki nehir kanyonundan muhteşem bir altı yüz metre yükselerek bu dağ silsileleri kelimenin tam anlamıyla tıpkı parçalanmış devasa bir duvar gibi görünür. Burada Isère Nehri dağın dışından dökülür.

Burası, Isère Nehri'nin en dar kanyonudur. Kolay olan tek geçit, tufanlardan gelen çökeltiyle dolu nehrin yanındaki alüvyonlu bir vadinin içine doğru sıkışır: Neredeyse bir kilometre kadar geniş, nehirle paylaşılan bir ağız.

Herhangi bir kimse buranın tehlikeli olduğunu -özellikle de ciddi bir şekilde pragmatik olan Hannibal- ve sıkıntıların çok geçmeden geleceğini hissederdi. Kartacalılar için ne yazık ki ovadaki Allobroges müttefikleri buradan daha öteye gitmeyecek ve evlerine dönecekti.[79] Hannibal'in badiresini biliyorlardı, şimdi mağdur olmuş hısımlarının burada nasıl karşılanacağını da biliyorlardı.

77 Polybius, *Histories*, 3, 49.7.

78 Jean-Pascal Jospin. "Des Allobroges Alpins: Souverainetés, Résistances et Autonomies," *Rester Libres! Les expressions de la liberte des Allobroges a nos jours* (Grenoble, Fr.: Musee Dauphinois, 2006), 13–21.

79 Polybius, *Histories*, 3, 50.3.

İLK PUSU BÖLGESİ

Bu doğal geçidin kontrolü tamamen, dağda yaşayan Allobroges halkının ellerindeydi; bu halkın hisarı belki de bugünkü Voreppe bölgesinin hemen yukarısındaydı, ki bu Polybios'un bize söylediği akla yatkın bir pusu bölgesidir. Bu bölge, dağ silsilesi boyunca çok sayıda gözetleme yerine sahipti ve buradan herhangi bir kişi aşağıdaki vadideki bütün yönlere doğru olan hareketleri görebilirdi.[80] En makul patika Isère vadisinin kuzey tarafındaki sarp platonun temelinin hemen altında yatar. Hannibal'in gözcüleri, bu patikanın yalnızca yukarıdaki silahlı adamların gözetiminde olmadığı ayrıca bunların, ordusunun geçişine karşı koyacaklarına dair niyetlerini belli ettiklerine dair rapor verdi.

Öte yandan Hannibal'in Kelt rehberleri de onu, Allobroges kabilesinin gözetleme bölgelerini terk ettiği ve Hannibal'in muhtemelen karanlık çöktükten sonra ilerlemeye devam etmeyeceğini düşünerek gece için hisarlarına ve yakınlardaki evlerine gittiğini bildirdi. Herhangi bir kişi, özellikle de sarp araziyi bilmeyen yabancılar için geceleyin bir yürüyüş yapacak olmak tamamen alışılmışın dışındaydı. Fakat Hannibal, Romalıların da kendi felaketlerine yol açacak şekilde keşfedecekleri üzere daima alışılmışın dışındaydı. Hannibal, yüksek mevkiden bir pusu yaparak Allobroges kabilesini kendi silahlarıyla vurmak üzere dikkatlice planını kurdu. Hannibal'in, fırsatçı Keltlerin yaptığı akınların sıkça uygulanan bir manevra olduğu Galya'daki kadar İspanya'daki Keltiberlerden akınları ve pusuları nasıl öğrendiğini merak edebilirsiniz.[81] Hannibal daha sonraları Romalılar üzerinde de büyük bir başarıyla benzer akınları ve pusuları uygulayacaktı.

80 Geoffroy de Galbert, *Hannibal en Gaule* (Grenoble, Fr.: Editions Belledone, 2007); Patrick Hunt, "Hannibal in the Alps: Alpine Archaeology, 1994–2006," *Alpine Archaeology* (New York: Ariel Books, 2007) içinde 8. bölüm, 97–108. Fransız tarihçi de Galbert ve diğerleri tarafından dikkatlice araştırılan bu yeni bulunmuş muhtemel Kelt *oppidum*u, bu yazar tarafından yönlendirilen Stanford'un da bir takımının bulunduğu planlı Fransız-Amerikan ortak işbirliğinin odak noktasıdır.

81 Barry Cunliffe, *The Ancient Celts* (Oxford: Oxford University Press, 1997), 76.

Hannibal, düşmanları teskin etmek için her zamanki gibi yakılan kamp ateşiyle birlikte aşağı tarafta kamp atmış olan ordusunun ana kısmını ardında bıraktı ve en iyi adamlarından müteşekkil bir grup kurdu. Bunlara, patikanın en dar yerine tırmanmak ve Keltlerin gözetleme bölgelerini geceleyin ele geçirmek için komuta etti. Yolda önderlik etmek, onun kendileriyle aynı riski aldığını gören askerlerini daima sevindiriyordu. Hannibal'in hiç kimseye kendisinin kalkışmak istemediği bir şeyi yapması için emir vermeyeceğini fark etmişlerdi. Hannibal'in adamları, korunan yolun yukarısındaki Allobroges kabilesinin gözetleme bölgelerinin her birini ele geçirdi.

Gün doğdu ve şaşkına dönen Allobroges kabilesi bütün kontrol noktalarının Hannibal'in adamları tarafından ele geçirildiğini fark etti. Eğer ki, arazinin hayal edebilecekleri en fazla ikmal malzemesini ve yükü taşıyan ve vadi boyunca yavaşça sürünen yük hayvanlarıyla dolu olmasından ötürü şimdi dar bir alanda yürümesi gereken Hannibal'in askerlerinin uzun süredir eğitildiğini görmemiş olsalardı muhtemelen pes ederlerdi. Bir ordunun bu gerçekçi tedarik bolluğu, kendilerinin kurnazlıkla alt edileceğine dair içlerindeki tereddütü yıkıp geçmişti. Allobroges kabilesi, tam olarak yük hayvanlarının en seyrek olduğu ve askerler tarafından en az korunduğu bölgedeki uzun ordu kitlesine toplu hâlde saldırmak için hisarlarından koştular -bu, Stephen Allen'in belirttiği üzere[82] "çılgınca bir saldırı" için paldır küldür "ya hep ya hiç" anlayışıyla uygulanan tipik bir Kelt manevrasıydı. Genelde disiplinli olan fakat burada kapana kısılmış hâlde bulunan neredeyse üst üste sıkışmış bir ordu için bu büyük bir kargaşaydı.

Her ne kadar Hannibal böyle bir şey bekliyor olsa da, Allobroges yağmacılarından ve sarp patikadan çok sayıda hayvan ve insan zayiat verildiği için ilk başta bu pusu ordusu için korkunçtu. Ordudaki yaralanan atlar patikanın aşağısına yukarısına dört bir yana paldır küldür kaçışıyor, Keltlerin kendilerini üzerlerini soyup sürücülerini öldürdükleri dik yokuştaki sık çalılıklara doğru diğer çok sayıdaki yük hayvanını yoldan dışarı atıyordu.

82 Stephen Allen, *Celtic Warrior 300 BC–AD 100* (Oxford: Osprey, 2001), 44.

Adamlarının ve hayvanların çığlıklarından alarma geçen Hannibal, bütün erzak hattını kaybedebileceğini fark etti. Yüksek mevkideki yolu korumakta olan bütün adamlarını geri getirdi. Bazıları, birçoğu çaldıkları eşyalarla etrafa saçılmış olan aşağıdaki Keltlere doğru gönderildi, diğer savaşçılara ise, çarpışmanın en şiddetli olduğu bölge olan ordu hattının önüne gitmesi emredildi. Hannibal en sonunda, askerlerinin düşmanı ormana doğru dört bir yandan kovalamasıyla Allobroges kabilesini püskürtmüş olsa da bir miktar maddi hasara uğramıştı. Erzakla dolu çok daha fazla yük hayvanı, dehşet içinde kaçtıkları için ilk önce hesaba katılmamıştı. Ne var ki Hannibal'in adamları yavaşça bu hayvanları topladı ve ordusu, herkes yüksek sırtların altındaki daha geniş bölge olan Isère Nehri vadisine çıkana kadar son derece tehlikeli dar geçitlerden yürüyüşüne devam etti.

Fakat Hannibal, neredeyse boş olan Kelt hisarını da ele geçirmişti, zira buranın içindeki Allobroges mensupları yakınlardaki kırsal bölgelere kaçmıştı. Hannibal burada yalnızca, çarpışmada telef edilmiş olan yük hayvanlarının kalan kısmını geri kazanmakla kalmadı, ayrıca Allobroges kabilesinin yaklaşan kış için hasat etmiş olduğu bütün yiyecek stoğunu da ele geçirdi. Buna ek olarak, Allobroges kabilesinin bir kuşatma veya savaş olduğunda normalde surlarının içinde tuttuğu, şimdi terk edilmiş büyükbaş hayvanlarını da aldı. Hannibal'in başarısına ve Allobroges kabilesinin kayıplarına dair Kelt raporu öylesine etkili bir propaganda aracı olmuştu ki başka hiçbir kabile, dağlara doğru yolları yararak geçen Hannibal'in ordusuna saldırmaya cüret etmedi.

DAĞLARA YÜRÜYÜŞ

Hannibal, Isère'den sapmış ve bu yol yerine, Arc Nehri Vadisi'ndeki Keltlerin eski zamanlarda kurmuş olduğu Maurienne ticaret yolunu takip etmiş gibi görünüyor. Bu yol, Alplerdeki çok sayıda nehir setinde doğru olduğu üzere muhtelif Kelt dağ kabileleri için sınır bölgesiydi. Gözcüleri onu bu tarihi rota hakkında bilgilendirmiş olmalı. Allobroges kabilesinin kayıplarının haberleri, onlardan sonra

gelen Kelt köylerine ve kasabalarına yayıldığı için, her ne kadar bu daha küçük boyutlu kabileler, hesaplanması pek mümkün olmayan bir servetle yavaş yavaş geçmekte olan kafiledeki hayvanlara ve bunların taşıdığı istiflenmiş mallara özlemle bakmış olsa da, dört gün boyunca hiç kimse orduya bir zarar vermemişti.[83]

Dağlardaki sonbahar havası gittikçe daha çok soğumaktaydı. Kara bulutlar artık donmakta olan yağmurla, doluyla ve hatta sulu karla iyice ağırlaşmıştı ve orduyu, askerler sabah uyandığı zaman donla kaplanmış zeminde zorlu bir yürüyüşe mecbur bırakıyordu. Ekim ayının sonlarına doğru geliniyordu, bulutlar iyice yükseldiğinde, kamp ateşlerinin etrafından toplanmış olan adamlar, sıra sıra ağacın yukarısındaki dağ zirvelerinin ağır karla kaplandığını görebiliyordu. Her bir asker ve bizzat Hannibal de geceleyin artık ordunun daha ne kadar ilerlemesi ve İtalya sınırına ulaşmak için daha ne kadar yükseğe tırmanması gerektiğini merak ediyor olmalıydı. Fakat Hannibal, fedakârlık yaparak adamlarını sessizce cesaretlendiriyordu. Kartacalı bir asil ve onların başkomutanı olarak rütbesine yaraşır özel konforlar talep etmek yerine Hannibal, tıpkı dayanıklı askerleri gibi yalnızca birkaç ağır battaniyeye sarılarak mütevazı bir şekilde sert zeminde uyuyordu. Bir ihtimalle Büyük İskender'i taklit etme amacıyla yapılan bu eylem kendisi ve diğer ordular tarafından sonsuza kadar hatırlanacak ve daha sonra da gerektiği gibi bundan etkilenen düşmanları tarafından kayıt altına alınacaktı. Hannibal'in yaptığı her şey en azından bir stratejik amaca hizmet ediyor ve sadakati artırmak maksadıyla uygulanıyordu. Fakat bu niteliği yakın zamanda, ordunun hemen yukarısında yükselen ulu Alp dağlarında sınanacaktı.

83 Polybius, *Histories*, 3, 52.1.

8

İKİNCİ PUSU

Hannibal asla affedici bir düşman olmamıştı. Keltlerin bir kısmını, sert bir ders olsun diye zincirlere vurup götürdü, fakat ordusu Allobroges bölgesinde çok uzun bir süre kalmadı. Birliklerini saymakla, yaralılarla ilgilenmekle, dağılmış erzakı yeniden organize etmekle ve öndeki yolu gözetlemekle geçen bir günden sonra hızını tekrar kazanarak Hannibal, art arda dört gün boyunca Arc Nehri Vadisi boyunca bıkıp usanmadan ordusuyla ileri hareket etti. İlk başta yürüyüş, geniş vadi askerlerin birkaç hattı ve yük hayvanlarının yan yana yürümesi için yeteri kadar düz olduğundan ötürü nispeten kolaydı. Fillerin, sonbaharın sonuna doğru bile nehir boyunca hâlen yeteri kadar yemi ve otu vardı, fakat kışın ilk dönemleri yem kaynaklarını iyice zorlayacaktı.

HANNIBAL'İN DAĞLAR İÇİN YAPTIĞI HAZIRLIK

Hannibal'in İtalya'ya uzun, gözü pek yolculuğu öncesinde ne bildiğini ve neden ilk başta saldırıya geçeceğini düşünen Polybios, İtalya'daki Boii gibi müttefik kabilelerden ek olarak bilgece tavsiyeler aramak suretiyle onun İspanya'dayken bu sorun üzerine uzun bir süre boyunca çalıştığını oldukça açık bir şekilde ortaya koyar:

> "Alplerin eteklerindeki ve Po Nehri yakınlarındaki toprakların verimliliği, nüfusun sıklığı, insanların savaştaki cesareti ve her şeyden öte Romalılara karşı hissettikleri, onlarla yaptıkları eski

savaşlardan beri gelen nefret hakkında doğru bir şekilde bilgi edinmişti."[84]

Polybios da, Hannibal'in göz korkutucu Alpler yolculuğu için hazırlıksız olduğunu söyleyenlerle alay etmiştir; ona göre Hannibal Kelt ordulardan eski Alp geçitlerine dair bir şeyler öğrenmiş ve muhtemel rotalara dair iyi bilgi edinmişti.[85] Polybios ayrıca Hannibal'in bu yolculuğun "meşakkatli ve zor fakat hiç de imkânsız olmadığını" bildiğinden bahsetmiştir.[86] Hannibal, dağ geçişini zahmetc girmeye değer hâle getirmek için, Boii Keltlerinin ve Alplerin diğer tarafındaki bunlar gibi diğerlerinin Roma'ya karşı duyduğu nefrete güveniyordu. Dağlardan indiği zaman bunların yardımını almayı umuyordu. Beyhude bir şekilde Alplerin tıpkı bir duvar gibi kendilerine kalkan olacağını uman Romalılar şaşkınlığa uğrayan taraftı, çünkü bir ölçüde düz arazide bulunuyorlardı ve bir çiftçilik kültürü dağlar için çok daha az eğimliydi. Fakat Romalılar şimdiden Hannibal'in gelmekte olduğunu biliyordu ve nafile bir şekilde onun Alplerin neresinden çıkacağını tahmin etmeye çalışıyorlardı.

Romalıların Alplere dair genel bilgilerinin eksikliği, dağlarda onlara geri rapor verebilecek olan neredeyse hiçbir öne çıkan müttefiklerinin olmaması sebebiyle daha da kötüleşmişti. Hannibal'in batı tarafından tekrardan belirmesini beklemek üzere büyük oranda, Alplerden yeteri kadar uzak bir bölge olan Po Vadisi'ndeki Placentia civarında mevzilendiler.

Hannibal'in Alpleri tam olarak nereden geçtiği, yeteri kadar arkeolojik kanıtın olmamasından ötürü belirsizliğini korumaktadır.[87] Nihai olarak bu yolculukta hangi geçidi kullanmış olduğunun bir önemi olmaksızın, vadiler daha da daraldıkça ve eğimleri değiştikçe geceler Hannibal'in ordusu için gittikçe soğuyordu. Ordu, daha sıcak tutan kıyafetler ve derilerle veya bulabildikleri postlarla kendisini korumak

84 Polybius, *Histories*, 3, 34.2.

85 Ibid. 48.1-3.

86 Ibid. 34. 6.

87 Walbank, "Hannibal's Pass," 37. Walbank, bu sorun üzerine çok fazla şey yazıldığını ve araştırmayla geçen son elli yılın sorunu çözemediğini söyler.

zorunda kalmıştı. Ayaklar, nemli zeminden sızan soğukluğu dışarıda tutmak adına daha kalın derilerle sarılmak zorundaydı.

Arc Nehri Vadisi bölgesindeki en muhtemel Kelt kabilesi Medulli idi. Bunlar büyük ihtimalle, en azından dört tane hayati derecede önemli dağ geçidinin Arc Vadisi'ne açıldığı bugünkü St.-Jean-de Maurienne kasabası civarındaki Maurienne bölgesinde konumlanmış yerel ve vahşi bir halktı.

Hannibal ile müttefik olan Keltler için kabilelere ait bölgelerin değişmesi ve yabancı gelmesiyle tehlike, bir tuzağa düşürülebileceği raddeye kadar büyümüştü. Hannibal burada ordusu ve gözcüleri üzerinde büyük bir disiplin uyguladı. İstihbaratı ve coğrafi detayları doğrulamak amacıyla büyük ihtimalle Keltleri kendisinin güvenilir gözcüleriyle eşleştirerek, günde bir küçük gruplar hâlinde keşif yapacak rehberler gönderdiğinde, eğer bunların raporlarından herhangi bir tehlike veya iki taraflılık şüphesi alırsa, Keltleri yüz yüze sorguya çekecek, gözlerini ve vücut dillerini yakından izleyecekti.

Hannibal'in yanlış istihbaratı, muhtemelen öncesinde bir işkence ile hızlı bir şekilde ölümle cezalandırmış olduğuna dair çok az şüphe vardır; bu hem bir uyarı hem de daha sonra test edilebilecek olan bilgiyi ortaya çıkarmak içindi. Hannibal gibi deneyimli bir askerî lider doğrudan cevaplar veya dürüstçe belirsizlik içinde olma dışında herhangi bir şeye çok az müsamaha gösterirdi. İnsanları, özellikle de düşmanlarını okuma konusunda Hannibal'in psikolojik doğruluğuna dair çok olay yaşanmıştı; hiç şüphesiz, geceleyin nerede durulacağı, yiyeceği pay etme ve daima zorlu bir görev olan ve doymak nedir bilmeyen filler yüzünden çok daha zahmetli hâle gelen ordu için erzak temin etme gibi konularda birbirlerinin yolculuğunu planlama noktasında bilgece tavsiyelere ve en güvenilir tercümanlara da güvenmiş olmalıydı.

BİR ORDUNUN ERZAK İKMALİNDE YAŞANILAN LOJİSTİK SORUNLAR

Levazımatçılar (erzak görevlileri) ve muhasebeciler (hesaplama görevlileri) yiyeceği yerlilerden satın almadıkça ve aktif hâldeki avcılar

ve toplayıcılar levazımı sürekli bir şekilde biriktirmedikçe ve tayın taksimi iyi bir şekilde organize edilmedikçe, hareket hâlindeki bir ordu lojistik yiyecek desteği açısından bir kâbustur. Böyle bir ordu, yük hayvanlarının epey fazla mesafelerden taşıyabileceğinden çok daha fazlasını tüketebilir. Bu nihai olarak, tamamen farklı bir cinsten günlük bir savaştır. Hannibal'in Alp geçitlerinden geçerken yüzleştiği bu endişe verici çıkmaz, hızlıca yaklaşan kış ve azalmakta olan yiyecek kaynaklarıyla daha da şiddetlenmişti. Yalnızca son derece ileri görüşlü bir lider Hannibal'in muhtemelen başardığı şeyi becerebilir. O zaman bile ordusu, modern savaş ortamında kabul edilemez olan yıkıcı kayıplar almıştı.

Birinci pusudan beri geçen dördüncü günün erken vakti, Polybios'a göre[88] yukarıdaki nehre doğru gidilen yol esnasında dağda yaşayan güvenilmez Keltlerden bir grup, bir barış işareti olarak Hannibal'e hediyeler ve çelenkler getiriyormuş numarası yaptı. Kısa bir süre önce Allobroges kabilesinin yaşadığı utancı bildiklerini iddia ettiler. Hatta şefleri besi hayvanları ve rehine vermeyi de teklif etti, fakat aslında büyük ihtimalle basit bir şekilde mızrakları, kağnıları ve fırsatları hesap ediyorlardı. Polybios, bunun açık bir şekilde Kelt kumpası olduğunu ve Hannibal'in onların niyetinden biraz da olsa şüphelendiğini söyler. Sonunda, bilenmiş askerî içgüdülerine güvendi ve onların dalkavukça davranışlarına kanmadı. İspanya'daki Keltiber kültürlerinde yıllarca elde ettiği deneyimden Hannibal, gün esnasında ve artık herhangi bir vakitte bir saldırı gelebileceğini biliyordu. Gece vakti nöbetçilerini ve gözcülerini nizama soktu, gece karanlığının her şeye rağmen yerli Keltler için bile çok zor olacağından emindi. Saldırmak için doğru yeri bekleyen Keltler ise şüphesiz ordunun yüzlerce kamp ateşini izliyordu.

Eğer Hannibal'in rotası Ark Vadisi içinden geçtiyse, yakınlarda bir yerde Ark Nehri'ni geçmek zorunda kalacaktı. Vadinin yukarısındaki Medulli kabilesinin yüksek mevkideki hisarlarında bulunan gözü açık bekçilerin ve gözcülerin, dik yokuş daha da çetinleştiği için şimdi çok daha yavaş bir şekilde mücadele etmeye başlayan

88 Polybius, *Histories*, 3, 52.3–6.

ordu üzerindeki görüşleri muhteşemdi. Ordunun, bir Kelt patikası olan ve en sığ bölgeden Ark Nehri'ni geçmek için aşağı inene kadar daha geniş bir alan sağlayan Aussois'nın karşısındaki vadi boyunca yer alan kuzeydeki platodan yürümüş olması muhtemeldir.[89] Kelt nöbetçiler ordunun yaklaşmakta olduğunu görmüş olmalıydı. Burada, büyük ihtimalle Medulli Keltlerinden gelen, Demir Çağı buluntularının olduğu bir miktar ayrı hâlde kayalık tepe vardır.[90]

Hannibal'in Allobroges kabilesini nasıl cezalandırdığına dair Medulli kabilesine önemli raporlar gitmiş olsa da, erzakla dolu ve hantal bir şekilde tek sıra hâlinde ilerleyen çok sayıda yük hayvanının cazibesi bu dağda yaşayan Keltler için kolay bir aşırma vaat etmiş olmalıydı; kendi gıda kaynakları ve hayvanları da yaklaşan kışla birlikte zora girecekti.

Hannibal, birkaç kırsal ve küçük dağ köyünden geçerken dar vadilerdeki uzun süredir hasat edilen tarlalardan ara sıra gelen anızı görmeyi özlememiş olmalıydı. Yüksek bölgelerdeki köylerde yemek için yakılan ateşten gelen orman üzerindeki ince duman tabakasını görmüş olmalıydı. Burada yaşayan hacimli bir dağlık nüfusun olduğunu biliyordu -şiddetli bir savaş gücü oluşturacak kadar geniş- ve

89 Fransız ulusal yolu D215'in bugün Modane, Fort Saint-Gobain, Villarodin-Bourget ve bir ordunun Fransız ulusal yolu D83'ü takip ederek fakat Bramans'ın hemen batısındaki Les Glières etrafındaki Ruisseau d'Ambin-Arc Nehri kavşağından çıkarak çok daha sığ bir coğrafyada Arc Nehri'nc doğru doğuya kolayca inebileceği Aussois'dan geçtiği bu bölge akla yatkındır.

90 Sollières'deki yerel Arkeoloji Müzesi (Musée Archéologique) bu buluntuların bazılarının toplandığı yerdir (çoğunluğu, eski çağların en azından altı bin yıllık dönemini kapsayan Grotte des Balmes'dandır); Société d'Histoire et d'Archéologie de Maurienne'den Fransız arkeolog René Chemin, Bramans ve Lansvillard arasındaki Val Cenis bölgesinde yüksek miktarda Kelt etkisini belgelemiştir. Bu topluluk bölgedeki birçok arkeolojik projeye sponsor olmuş ve sergi ve konferanslar vermiştir. René Chemin tarafından yerel bölgedeki Kelt etkisi üzerine 2013 yılı Ağustos ayında Lanslebourg'da bu tür bir konferans verilmiştir; 2013'deki başka bir sergi Jean Barthélémy'nin "L'expédition d'Hannibal dans les Alpes: Etat des hypothèses" sergisi ve diğeri de Grenoble'daki Dauphinois Müzesi'nden (Musée Dauphinois) Jean-Pascal Jospin'in sergisidir.

eğer birkaç yerli onu karşılamaya çıkıp gelirse bunun dağda yaşayan Keltler arasındaki düşmanlıktan kaynaklandığını biliyordu.

Geçmekte olan ordunun, ormanın kenarlarındaki dalların ezilmesinden duyduğu sık sesler, yem aramakta olan yaban domuzları gibi hayvanlardan geliyor olmalıydı, dehşete düşmüş Keltlerden değil. Betimleme konusunda Polybios'tan daha fazla ilgili olan Livius, tırmanışın bu noktasında ordunun bakış açısından o beklenilen sinematik süslemeyi verir: "Korkutucu manzara artık gözlerinin önündeydi: Dik bir şekilde yükselen zirveler, havaya doğru tırmanan karla kaplı doruklar, kayalıklara yapışmış kabaca kulübeler, vahşi ve dağınık, buzdan sertleşen saçları olan insanlar."[91]

Polybios'a göre Hannibal, gerektiği zaman endişe duyan birisiydi, tehlikeyi ve herhangi bir dostça Kelt temasının aniden eksildiğini hissediyordu. Özellikle de yük hayvanlarından oluşan hattı ve süvarileri uzun ordu kitlesinin önüne, ağır piyadelerini de arkaya yerleştirerek dikkatli bir şekilde birliklerini ayırdı. Polybios, Hannibal'in tam olarak yapmış olduğu şeyi yapmamış olsaydı ordusunun tamamen yok edilmiş olabileceğini iddia eder.

DAĞLARDAKİ İKİNCİ KELT PUSUSU

İki gün sonra, tam da ordu bir sonraki gün en zor tırmanış için hazırlık yaparken Ark Nehri geçişinin yakınlarında saldırı gerçekleşti. Ordu, Polybios'un *leukopetron* veya "beyaz kayalık bölge" dediği[92] sarp, kayalıklı kanyonun altından yavaş bir şekilde geçiyordu. Bugünkü Fransız Bramans köyünün olduğu beyaz geçit, çarpıcı bir şekilde etrafındaki ağaçlara karşı çıkıntı yapar, pul pul dökülen

91 Livy, *History of Rome*, 21, 32.

92 Polybius, *Histories*, 3, 53.6. "Beyaz kaya" için kullanılan Eski Yunanca kelime leukopetron'dur. Beyaz kayalıklı bu manzaraya Alplerde birçok bölgede rastlanılabilse de burası kuvvetle muhtemel, karanlık bir ormanla çevrelenmiş devasa bir kayalığın çarpıcı topografik özelliğidir. Bu, ikinci pusunun yine de ağaç silsilesinin altında gerçekleştiğini -normalde Alplerde 1820 ila 2150 metre arasındadır- ve eğer bölge "beyaz (ya da çıplak) kayalık" olarak adlandırılıyorsa karın bol olduğunu öne sürer.

polomit ve alçıtaşı yukacı (dağlara doğru yukarı eğilen jeolojik bir şelale) binlerce yıldır sembolik bir işarettir.[93] Alplerde, ağaç sıralarının üstündeki "beyaz kayalık" bölgeleri sayılamayacak kadar çokken bu bölge kendisini önemli ölçüde öne çıkarır, çünkü karanlık ormanlarla çevrelenmiştir ve Galya ile İtalya arasındaki önemli bir Alp rotasıyla bağlantısı olan dağ zirvesinden bir günlük mesafe içinde bulunmaktadır.

Bramans bölgesinde -eğer burası doğru yerse- ağaç sıralarında gizlenmiş görünmez Kelt kitleleri birdenbire iri kaya parçalarını yuvarlayarak veya taş atarak yüksek mevkiden pusularını gerçekleştirdi. Ardından bir ok yağmuru geldi. Hayvanların feryatları ve yankıların, çığlıkların ve çarpışan kayaların gürültüsünü iyice artırdığı bu dar bölgede nizamı korumaya çalışan Hannibal'in ordusunun bağırışları arasında bir kargaşa koptu.

Bu araziyi iyi bilen gizlenmiş Keltler yakındaki ormandan hızlı bir şekilde bir araya gelip, hiddetli bir kuvvet dalgasıyla Hannibal'in artçı birliğine hücum edince, Hannibal tarafından burada konuşlandırılmış talimli ağır piyadeler birdenbire gelen bu mücadeleyi büyük ölçüde karşıladılar. Fakat savaş cephesinin en yakınlarında yük hayvanlarının çoğunluğu ve çok sayıda adam kayalıkların altında ezildi ve ezilen erzakları da etrafa saçıldı veya hasar gördü. Leşçil hayvanlar dışında bunlar kullanılmaz hâle geldi. Korkan askerler şahlandı ve kayalıklar ve büyük taşlar etraflarına düştükçe sürücülerini tepelerinden attılar. Yaralanan adamların ve can çekişen hayvanların çığlıkları geçidin ötesinde yankılanıyordu. Belki de yalnızca filler zarar görmemiş gibi görünüyordu, çünkü Keltler bu garip hayvanlardan korkuyordu ve muhtemelen onlardan mümkün olduğunca uzak durmuşlardı.

93 Stanford ekibimiz bu geçidin eski çağlara uzandığını, taşın kimyasal çözünürlük oranlarına bağlı en azından 2,500 yıllık katmanlı çıplak bir dolomit ve alçıtaşı yukacı olarak doğrulamıştır. Richard A. Jolly, "Hannibal's Pass: Results of an Empirical Test," *Alpine Journal* 67, nos. 304/305 (1962): 246, 248 *leukopetron* "beyaz kaya" bölgesinin, her ikisinin de jeolojik durumları aynı olsa da Bramans Geçidi'nin 2,5 km. batısındaki L'Echeillon Geçidi yakınlarında olduğunu öne sürer.

Çiğnenmiş ve can çekişmekte olan çok sayıda adamıyla, Hannibal'in ordusunun sonu gelmiş gibi görünüyordu. Keltler, gece karanlığı düştüğü zaman işgalcileri bastırdıklarından eminlerdi ve haşat edilmiş ordu bu geçitte son derece konforsuz bir gece geçirmek zorunda kalmıştı. Yaralı ve ölmekte olan hayvan ve insanların iniltileri karanlığa karışıyordu. Ordunun geri kalanı, geçitten uzağa vadinin aşağısına doğru çekilmiş olmalıydı. Polybios'un bu konudan bahsetmemesi dolayısıyla Hannibal'in Bramans bölgesinde iki yüzlü rehberlerle bir tuzağa sürüklenip sürüklenmediği bilinmiyor, fakat bu olasılıksız bir şey değildir. Livius, bazı rehberlerin arasında "kasıtlı bir düzenbazlık" olduğunu iddia eder.[94]

Öte yandan, ne kadar şiddetli olduğu fark etmeksizin pusuyu gerçekleştirmiş olan Keltler, talimli bir ordunun ne kadar hızlı bir şekilde karşılık verebileceğinden bihaberdi. Düşmanlarını esrarengiz bir maharetle kurnazca yenebilen bu kurnaz generali tamamen hafife alarak, kendilerinden önceki Allobroges kabilesine benzer bir şekilde ciddi bir hata yapmışlardı. Hannibal'in tuzağa düştüğünü ve geçit içinde hareketsiz kaldığını düşünen Keltler, gün ışığını bekleyerek pusularının meyvesini çıkarmak suretiyle anlaşıldığı kadarıyla dinlenmek üzere geceleyin evlerine gittiler.

HANNIBAL GEÇİTTEN KAÇAR

Fakat hızlı düşünen Hannibal çoktan bir sonraki hamlesi için plan yapmıştı. En olası senaryoya göre karanlıkta çember çizip vadi girişinde bırakılmış olan birkaç nöbetçinin boğazını kesmeleri için talimli ve sinsi suikastçılar gönderdikten sonra Hannibal, günün tam doğduğu ana kadar beklemiş ve sıvışıp gidecekleri yere kadar adamlarını mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde kayalıkların üzerinden ilerletmişti. Eğer bu pusu gerçekten de Bramans Geçidi'nde gerçekleşmişse en mantıklı kaçış rotası, böylesine gittikçe daha da darlaşan bölgelerde bir orduyu engellemek için harekete geçebilecek Kelt köylülerinin bulunduğu Ark Vadisi boyunca kuzeye doğru devam etmektense geçidin dışından doğuya doğru tırmanmaktı.

94 Livy, *History of Rome*, 21, 35.

Tuzağa düşürülmüş orduyu bulmak için ertesi sabah erkenden heyecanlı bir şekilde geri dönmüş olan Keltlerin, ordunun kaçmasıyla yaşadığı şoku bir hayal edin. Şiddetli bir hayal kırıklığı içinde, arkada bırakılmış ölülerin üstü soyulmuş cesetlerini, ölmüş yük hayvanlarını ve kayalıklara ve nehir yatağına saçılmış bir işe yaramayan erzakları gördüler. Tanık oldukları en büyük ödül ellerinden kayıp gitmişti, Keltler ikmal malzemelerinden ne bulabildilerse alıp somurtkan bir şekilde köylerine geri döndüler.

Bu Keltler, sürpriz unsurunun artık gitmiş olduğunu fark etti; Hannibal'in ordusunun kendilerine yetişeceğini de biliyorlardı. Öte yandan Hannibal henüz tehlikeden kurtulmuş değildi, çünkü şimdi tırmanışın en dik kısmıyla karşılaşması gerekiyordu. Alplerin olağanüstü güzellikteki zirveleri, Hannibal'in adamları hızla akan akıntıların ve devasa kayalıkların üzerindeki hızlı akan şelalelerin yanında bir patikadan yavaşça tırmandıkça üzerlerinde yükseliyor ve etrafları çam ve kara çam ağaçlarıyla doluyordu. Yeni yaralananlar, tırmandıkça nefesleri kesildiği için ana kitlenin arkasına düşmeye başlıyordu. Dağılmış ordudaki herkes artık üzerlerindeki tepelerde, en büyük devasa buz alanlarıyla birlikte zirvelerdeki yeni karı görebiliyordu.

Hannibal'in şimdi yüzleştiği sırtındaki en büyük yük, neredeyse bütün erzak hattını kaybettikten ve geriye çok az yük hayvanı kaldıktan sonra ordusunu nasıl besleyeceğiydi. Hayatta kalan hayvanların çoğu muhtemelen kısa süre içinde kesilecekti, çünkü artık, yol üzerindeki ormandan alınan yakacak odun haricinde neredeyse hiçbir şey taşımıyorlardı. Üç düzine civarındaki hantal filler bile açlıklarını dile getiriyor olmalıydı; kayalıkların arasında yeteri kadar ot bulamadıklarında -bulabildikleri tek şey bu soğuk bölgede yetişebilecek az miktarda ottu- zaman zaman çıkardıkları boru sesi yukarı doğru gitmekte olan vadide yankılanıyordu. Diğer tarihçiler de yüksek dağlarda yiyecek arayan fillerin sebep olduğu zorluğu belirtmiştir; bunun sebebi özellikle, bu hayvanların hayatta kalabilmesi için günde asgari 45 kg. kadar yem yemesiydi, ki bu, söz konusu geçici yolculuk birçok gün boyunca sürecekse, Alp zirvelerinde fevkalade bir sorun demekti.[95]

95 Shean, "Hannibal's Mules," 175.

HANNIBAL'İN AKLINDAN ÇIKMAYAN KÖTÜ TAVSİYE

Fazlaca tartışılmasına ve çoğunlukla kabul edilmemesine karşın, daha sonraki dönemlerin Romalı tarihçileri tarafından tüyler ürperten bir hikâye anlatılmıştır. Buna göre Hannibal'e, Alp yürüyüşüne geçmeden önce, açlıktan ölmek üzere olan askerlerini yemekte kullanmayı düşünmesi söylenmiş. İddia edildiğine göre bu ihtimal Hannibal Monomachos adında Kartaca savaş kurulunda yer alan bir adam tarafından teklif edilmiş. Polybios'un bu ihtimali tartışması da bu konuya biraz daha gerçekçilik ekler,[96] fakat şurası neresiyle kesin olarak görünüyor ki Hannibal hiçbir zaman böyle bir şey yapmak durumunda kalmamıştır. Zira Polybios, böyle bir şeyin uygulandığından asla bahsetmez, bunun yerine Hannibal'in yamyamlık yapılması için asla kendisini ikna edemediğini belirtir. Hannibal'in daha sonraki çağlarda zalimlik konusundaki abartılmış ünü düşünüldüğünde böyle bir Roma propagandası şaşırtıcı değildir. [97]

Hannibal'in ordusu, tipi fırtınasının vurduğu bodur ağaçların kayalıklara bitişik olduğu rüzgârlı ağaç sıralarına ulaştığı zaman, gözün gördüğü tek şey soluk hava ve etraftaki uçurumların üzerindeki sarp kayalıklardı. Soğuk vadideki patika kıvrımlı bir şekilde daha da yükseğe tırmanıyordu. Yorulan ordunun nefesi tükenmişti, şüphesiz böylesine çorak ve zorlu bir arazide de iyice gerilen fillere başka bir dondurucu ses karşılık veriyordu: Bir araya toplaşan Alp kurtları, sürünün çok arkasında kalanlar için ölümü hissettikçe birbiri ardına uluyorlardı. Herkes yakın bir zamanda derin ve takatten düşüren bir açlığın ne olduğunu öğrenecekti. Hannibal, güçten düşmüş ordusunun bu koşullarda uzun süre dayanamayacağının bilincindeydi. Etrafı kuşatılmış ordusunu mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde önündeki karla kaplı zirvelere sevk etti.

96 Polybius, *Histories*, bk. 9, 24.4–8.

97 Giovanni Brizzi, "Carthage and Hannibal in Roman and Greek Memory," *A Companion to the Punic Wars*, ed. Dexter Hoyos (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011) içinde 27. Bölüm, 483–98.

9

ALPLERİN ZİRVESİ

Sivri uçlu dağ zirvelerinin uzaktan belirdiği yüksek vadiden tırmanan Hannibal ve tükenmiş adamları, soğuk ve fırtınalı havanın standart olduğu ve hayvanlar için çok az yemin bulunabileceği Alplerin zirvesine ulaştı.[98] Polybios, bunun Alplerin en yüksek geçidi olduğunu söylemişti ki bu, hiç şüphesiz Romalılar için en yüksek bölgesiydi, bugün ise bilinen en yükseği değildir.[99] Kasım ayının ilk

98 Lazenby, *Hannibal's War*, 45.

99 Polybius, *Histories*, bk. 3, 53.6. "Alplerin en yüksek geçidi" ifadesi neredeyse sınırsız tartışmaya sebep olmuştur. Gavin de Beer'den beri bazlarının benimsediği en zayıf argümanlardan birine göre Polybios, Col de la Traversette'yi ima etmiş olmalıydı, fakat Romalıların ve dahası Polybios'un bu bölgenin varlığına dair hiçbir haberi yoktuysa bu yanıltıcı bir görüştür. Antik dönemdeki insanlar, özellikle de Romalıların dağ coğrafyası konusunda bilgileri kısıtlıydı ve Col de la Traversette, son zamanlardaki parçalanma oranından ötürü jeolojik olarak antik çağlara bile ait olmayabilir: 30 metre genişlikten fazla olmayan ufak penceresinde kısa süre önce düşmüş kayalıklar dağılmıştır Orta Çağ'ın geç dönemlerinde bilinen ilk yağmalanmasından gelen yazıtların yarısı aşınmıştır. Geç Orta Çağ döneminde bile buranın altında daha "güvenli" bir geçit için bir tünel yapılması gerekti. Küçük zirve, Polybios'un da söylediği üzere bir ordunun ordugâh kurması için imkânsız bir yerdi ve bu yükseklikteki (2,200 metre) bitki eksikliği hayvanların -özellikle de geniş iştahları olan fillerin- yine Polybios'un belirttiği gibi birçok gün boyunca gerekli yiyeceği bulabilmesini aşırı derecede olasılık dışı kılıyordu. Buradan daha mantıklı olan zirve ise Col du Clapier-Savine Coche Geçidi'ndeki çimenlik Lac du Savine vadisi zirvesidir. Filolojinin bile dahil olmadığı Col de la Traversette'ye karşı çok sayıda olanaklı ihtimalden yalnızca birkaçı, Walbank tarafından ele

günleri Hannibal'in ordusu, karın yer zeminini kapladığı rakımın çoktan üzerine çıkmış olmalıydı. Polybios şöyle yazar:

> "Dokuz günlük bir tırmanışın ardından Hannibal dağın zirvesine ulaştı, ordusunda hayatta kalanları dinlendirmek ve arkada kalanları beklemek için orada kamp atarak iki gün boyunca kaldı... Pleiades yıldız kümesinin doğması yakın olduğu için kar çoktan zirvede toplanmıştı".[100]

Yedi yıldızdan müteşekkil, gece takvimini belirten ve yüksek ölçüde görülür olan ünlü yıldız kümesi "*Pleiades*'in doğuşu" ile yılın zamanını kaydeden Polybios, kasım ayının ilk günleri olsa da ekim ayının son günlerine işaret eder. Havada asılı olan veya güneşin yüksek kayalıkların altında zar zor ulaştığı kuzeye doğru bakan zirvelerin derin gölgesinde kar çoktan birikmeye başlamıştı ve yaklaşık 2700 metre yukarıda bir yıl boyunca kalacaktı. Yılın o zamanı, kar erimesinin iyice azalmasıyla çekilmiş olan nehirler, su akmayı durdurduğu için donmuş olmalıydı.

HANNIBAL'İN ALPLER ROTASINA DAİR ARKEOLOJİK BULUNTU KITLIĞI

Hannibal'in tam olarak rotasının ne olduğunun tartışmalı olmasının sebeplerinden biri arkeolojik buluntuların eksikliğidir. Fakat bu kıtlık açıklanabilir bir şeydir. Alpler tırmanışının en kötü kısmında yolda ölmüş olan herkesin, son defa yere düşüşünden neredeyse hemen sonra üzeri soyulmuştu. Neredeyse bilincini kaybetmiş bir şekilde düşmüş olan ordudaki askerlerin bir kısmının, kıyafete ihtiyaçları olan çaresiz silah arkadaşlarının bıçaklarıyla daha da hızlanan yaklaşmakta olan ölümlerini bulmuş olması muhtemeldir. En az değeri olan herhangi bir eşya bile hızlı bir şekilde alınmış olmalıydı.

---

alınmıştır: "Hannibal's Pass," 37-45, özellikle de 43-45. Her zamanki gibi mühendislik öğrencilerinin de dahil olduğu yirmi kişilik Stanford ekibimiz 2006 yılında Col de la Traversette'yi yayan şekilde geçtiğinde, Polybios'un ölçütleri için güvenilir hiçbir eşleme bulmamıştı.

100 Polybius, *Histories*, 3, 54.9–54.1.

Bunun gibi bütün sikkeler, silahlar, bronz veya demire dair herhangi bir belirti, kendilerini korumak için çok zayıf kalmış kişilerden alınmış olmalıydı. Bu ıssız patikalarda ölmüş olan kişileri gömmek için neredeyse hiçbir teşebbüs olmamış gibidir, zira bu iş için gereken muhteşem efor bu kayalıklı, sığ zeminde çok fazla olmalıydı. Hannibal'in ordusu dağlardan indikten sonra, kışa göğüs germiş ve kalıntılarla beslenmiş olan Kelt çapulcuları, geriye kalan azıcık şeyi de toplamıştı. Kurtlar da kemikleri iliklerine kadar koparmış ve götürmüş olmalı.[101]

Gün ışığının geri kalan zamanlarında bile, ordunun korunaklı maltızlarda taşıdığı, sürekli mevcut bulunan közlerle ateş yakılıyordu. Fakat, muhtemelen 2,700 metreden daha az olmayan bir rakımda odun ve kavın soğukta yanması imkânsız gibi bir şeydi.[102] Nem durumu daha da kötü yapıyordu, adamların kıyafetleri ıslaksa, artık nadiren dondurucu havanın biraz üzerine çıkan zirvedeki hava, hayatta kalmak için çok sayıda ateşin etrafında üşümekten gelen, sürekli tekrarlayan şiddetli nöbetlere yakalandıklarında bile

101 2000 yılında Stanford ekibimiz bir saha sezonunda, Dr. Cinzia Joris ve Davide Casagrande'nin yönetimindeki Valle da Aosta'dan Soprintendenza ile birlikte 2,450 metre yükseklikteki Gran San Bernardo'da bunun gerçek olduğunu kanıtlamıştır. Eski Roma yolu Via Alpis Poenina boyunca kısmi bir gömü, etrafında dağınık taşlarla bir adamın gövdesini kapatmış, fakat kollarını ve ayaklarını yalnızca toprakla kaplamıştı. Kurtlar kolları ve bacakları deşip kemiklerini götürmüş; yalnızca kolun üst kısmını (kare şeklindeki humerus kemiği) birkaç metrelik etki alanında köpek dişi deliklerinin derinlerinde bulduk. Ayrıca bkz. P. Framarin, "La ripresa defli scavi e l'aggiornamento della topographia del sito di Plan de Jupiter. I sondaggi 2000 e 2007," in *Alpis Poenina, Grand Saint-Bernard: Une Voie À Travers l'Europe,* ed. L. Appolonia, F. Wiblé, and P. Framarin (Aosta, It.: Interreg IIIA, Italia-Svizzera, 2008), 33–39; konu bağlamında ayrıca bkz. Stefano Galloro, içinde fig. 2, 40.

102 M. Arnold. "The Radiative Effects of Clouds and Their Impact on Climate," *Bulletin of the American Meteorological Society* 72 (June 1991): 795–813; Patrick Hunt, "Alpine Climate and Its Effects on Archaeology," chap. 2 in *Alpine Archaeology* (New York: Ariel Books, 2007), 19–28; ayrıca Hunt, "Alpine Archaeology: Some Effects of Climate and Altitude," Archaeolog, Stanford Üniversitesi internet sayfası, son düzenlenme 5 Aralık 2005, https://web.stanford.edu/dept/archaeology/cgi-bin/archaeolog/?p=17.

elbiselerini buzla örtüyordu. Yürürken metabolizmaları, soğuğun bir kısmını defedebiliyordu fakat en sonunda dağın zirvesine kamp atmak için ulaştıklarında birdenbire acı bir şekilde, kuvvetle muhtemel çoğunun hayatları boyunca görüp görebileceği en düşük dondurucu havanın farkına vardılar.

Polybios'a göre Hannibal'in ordusu soğuk, mahrumiyet ve tükenmişliğin yol açtığı, adamlarının şiddetli bir bunalım yaşadığı böylesine zorlayıcı koşullar altında kamp atmıştı. Polybios, bu toplu halet-i ruhiyeyi, tam da Alp geçişinin en zorlayıcı kısmında son tırmanışı yapacakları zamanda, ikinci pusuyu takip eden son iki gün boyunca çekilen müthiş zahmete yorar.[103]

ZİRVEDEN İTALYA'YA DOĞRU TARTIŞMALI BAKIŞ

Hannibal, ordunun moralini yükseltmek için büyük bir efor sarf etti; adamlarını, havada görüşü engelleyecek bir bulut veya sis olmadığında müthiş bir manzarası olan, zirvedeki ordugâhın uç noktasındaki sarp kayalıkların hemen yakınına doğru götürdü. Bu yükseklikten İtalya, çok aşağıdaki Po Vadisi'nin yarattığı ovaya doğru dalgalar hâlinde bir dağ silsilesi görüntüsü yaratarak, bakanların gözleri önüne serilir. Bu manzara özellikle, insanoğlunun Neolitik Çağ'dan beri geçtiği Savine-Coche Vadisi'nin güney kısmından bakınca daha güzeldir.

Livius, Hannibal tarafından verilmiş ünlü bir söylevin detaylı metnini bize aktarır, fakat bu kuvvetle muhtemel başkasının uydurduğu bir şeydir. Öte yandan Polybios böyle bir söylevden bahsetmez.[104] Livius, müthiş bir tükenmişliğin getirdiği ümitsizliğin askerlerin yüzüne yazıldığını bile söyler; Polybios böylesine duygusal bir detayı kaydetmemiş olmasına karşın bu muhtemelen doğruydu. Polybios, Hannibal'in askerlerini neşelendirmek için açlıktan kırılan ordusunu dağın zirvesindeki bu toplantı bölgesine çağırdığını aktarır. Onlara aşağıdaki Po ovasını göstermiş ve orada yaşayan, kendilerine dost olan Keltleri hatırlatmış, ayrıca ufkun ötesindeki

103 Polybius, *Histories*, 3, 54.2.

104 Livy, *History of Rome*, 21, 35.

Roma'ya giden yolu da işaret etmiş. Polybios'ta, yüksek mevkide bulunan bir hisarı (dağlık Alpler) aşağıdaki daha düz zeminle (İtalya) karşılaştıran, yüzünde coğrafi bir gülüş bulunan bir Hannibal portresi vardır.[105] Yunan yazar, bu akıllı bir şekilde düşünülmüş motivasyon aşılayan anın bir noktada işe yaradığını iddia eder, çünkü bitap düşmüş adamlar artık Hannibal'in tam olarak demek istediği şeyi açıkça görebiliyordu; ayrıca Kartacalının yüreklendirmesi, birçok ay öncesinden Pirenelerden beri kendileriyle birlikte yürüyüşte olan bazı Boii Keltleriyle de destek bulmuş olabilirdi.

ZORLU ALPLER İNİŞİ

Zor durumda olan ordusunu dinlendirmek ve dağların zirvesine tırmanış esnasında geride kalan mümkün olduğu kadar çok insan ve hayvanı yeniden toplamak için bu bölgede dondurucu havada üç berbat gün bekledikten sonra Hannibal Alplerdeki ordugâhını bozdu ve yavaşça dağdan inmeye başladı. Şimdi de başka bir zorlukla yüzleşiyordu. İtalya'ya doğru doğudan inen dik yamaç birçok yerde öylesine dikeydir ki ordusu düşmelerle karşılaşmış ve özellikle karla kaplı olduğu zaman olağanüstü derecede tehlikeli olan yere düşmüş kirişleri yokuş aşağı salmış olmalıydı. Dağa tırmanışta insan yokuşa doğru eğildiği, fakat inişte ileri doğru hareket ettiği için, iniş esnasında yerçekimi bir düşman olabilir, çünkü bu kuvvet insanı çok hızlı bir şekilde ileri iter. Alpler, İtalya'ya doğu bölgesinden inişte çok daha şiddetli bir yamaca sahiptir.

Polybios'un bahsettiğine göre kısa süre sonra Hannibal'in ordusunun bir bölgede, sarp uçurumlardan ve kayalıklardan kopan taşlarla oluşan heyelandan yolu tıkanmıştı.[106] Ayak basacak zemin öylesine tehlikeliydi ki Polybios, bu zaman tüketen yolun temizlenmek zorunda kalındığını söyler.

105 Polybius, *Histories*, 3, 54.2–3.

106 Ibid. 54.7. Kuhle ve Kuhle yeterli şekilde Eski Yunancadan, bunun yukarıdan gelen çığ birikintisinin sıraladığı yığıntının oluşturduğu bir yokuştan ziyade kopan bir kayadan kaynaklanan dik bir yamaç olduğunu tartışır. Bkz. "Hannibal Gone Astray?," 591–601, and "Lost in Translation," 759–71.

LIVIUS'UN ÜNLÜ FAKAT ŞÜPHELİ KAYA YARAN SİRKE HİKÂYESİ

Bu noktada Livius, oldukça ünlü ve hayret uyandıran fakat temeli olmayan, araştırmacılar tarafından uydurma diye önemsenmeyen bir hikâyeden bahseder. Dar patikayı kapatan, yukarıdan düşmüş kayaları halletmeye çalışırken (Livius'un daha sonraki dönemlerde Polybios'tan elde ettiği bilgi) ordudaki mühendisler bu problemin bir kısmını, ısıyı ve sıvıyı birleştirmek suretiyle "zekice" bir yöntemle çözmüş.[107] Geçilmesi mümkün olmayan kayalıklara karşı kesilmiş kalaslar istiflenmiş, bu irtifada böyle bir şey zor olsa da kuvvetli fırtınanın da yardımıyla bunlar yakılmış. Ardından, ısınmış olan kayalar, ısıyla birleştiği zaman kayayı ufalanmaya yatkın hâle getiren, ordudaki temel gıda maddelerinden biri olan "ekşi şarap" ile (sirke) bulanmış. Bu yöntem, eğer ki bu doğal çatlaklar bu şekilde genişletilecek olursa, özellikle karbonatlı veya benzer kayalıklar olmak üzere bazı kayalarda işe yarayabilirdi. Ne kadar olağandışı görülse de Livius'un bu hikâyesi daha sonra Ammianus Marcellinus ve diğerleri tarafından da tekrar edilmiş ve çağlar boyuna devasa spekülasyon ve yorumlara yol açmıştır.[108]

Polybios bu ilgi çekici anekdota yer vermez, yalnızca tıkanan yolun etrafından dolaşmayı denedikten sonra askerlerin "son derece zahmetli bir iş olan, uçurum boyunca bir patika yapmaya başladığını, böylece filleri, açlıktan sefil bir hâlde olsa da karşıya geçirebilmek için üç gün boyunca büyük bir zorluk yaşandığını" söyler.[109] Livius, büyük ağaçların düştüğünü -nereden kesildiği belirsiz- söylerken Polybios, genelde yaklaşık olarak 2.000 ila 2.150 metrenin üstünde

107 Livy, *History of Rome*, 21, 37.

108 Lancel, *Hannibal*, 78–79; Patrick Hunt, "Hannibal's Engineers and Livy (XXI.36–7) on Burned Rock–Truth or Legend?," *Archaeolog*, Stanford Üniversitesi internet sitesi, son düzenlenme 6 Haziran 2007, https://web.stanford.edu/dept/archaeology/cgi-bin/archaeolog/?p=127; Erin Wayman, "On Hannibal's Trail: The Clues Are in the Geology," *Earth* (2010).

109 Polybius, *Histories*, 3, 54.8.

bulunan Alplerde hâlen ağaç sıralarının yukarıda olduğunu kesin olarak söyler. Bu rakımda büyüyen her ağaç bodur kalmış olmalıydı.[110]

Korkunç iniş, uzun ordu kitlesi dar bir patikadan geçtiği, iri kaya parçalarının etrafa saçıldığı uçurumlar son derece kayalık araziyi yavaş yavaş terk ettiği ve en sonunda tekrar ormana ve çayırlara doğru indiği üç sancılı gün boyunca sürdü.[111] Hayatta kalanlar, bitkilerle ve avlanan hayvanlarla yemek yiyerek güçlerini topladığı ve günler boyunca dinlendikleri için hareket edemedi.

Polybios, dağlardan inişin dağlara tırmanış kadar çok hayata mâl olduğunu ve son derece zor geçtiğini söyler.[112] Kelt saldırıları ve pusularından ziyade, dağlık arazilerden ve kaygan kardan kaynaklanan doğal afetlerle Alpler seferinde çok daha fazla hayatın yitip gitmiş olması muhtemeldir. Bu doğrultuda, otuz sekiz bin piyade ve sekiz binden fazla at veya süvariyle birlikte Alpler yolculuğuna başladıktan sonra Hannibal, ordusunun yarısından fazlasını Alplerde kaybetmiştir. Bu kadar fazla zayiat modern harp koşullarında kabul edilemez bir şeydir; bu öylesine sorumsuzca görülürdü ki, böyle bir şeye yol açan herhangi bir liderin yetkisi elinden alınırdı.

Fakat Kartaca soruşturma mahkemelerinden oldukça uzakta bulunan Hannibal, böylesine fazla insan ve erzak kaybına karşı vurdumduymaz da değildi, bunun askerî koşullarda ne anlama geldiğinin oldukça farkındaydı. Romalılara saldırmak ve onların kibirlerini kırmak olan görevinin şimdi çok daha zor olduğunu biliyordu. İtalya'daki müttefik Keltlere büyük ölçüde bel bağlamak zorundaydı, ki bu, bir kabileden beklenecek dönek ve belirsiz sadakatleriyle potansiyel bir kâbustu. Hannibal'in bu konuyu yakın çevresindeki görevlilerine ne kadar açtığı bilinmez, fakat bu bilginin, yol boyunca ne kadar çok askerin yitip gittiğini bilen yorgun düşmüş kıdemli komutanlarıyla paylaşılmış olması olasılıksız değildir.

110 Livy, *History of Rome*, 21, 37.2; Lancel, *Hannibal*, 78–79.

111 Polybius, *Histories*, 3, 56.1; Lazenby, *Hannibal's War*, 46.

112 Ibid. 60.5.

HANNIBAL'İN ORDUSUNUN PERİŞAN DURUMU

Polybios hazin bir şekilde, Alplerde geçirdiği iki haftalık zamanın ardından Hannibal'in ordusunda hayatta kalmış olan perişan hâldeki insanların, açlıktan, soğuk ısırmasından ve devasa bitkinlikten hayatta kalmanın en düşük seviyesinde, görünüş ve vaziyet bakımından insandan ziyade hayvana benzediğini de söyler.[113] İşte bu nokta, kışın karşılaşılan yiyecek tedariki sorunlarının bir orduya en çok musallat olduğu andır. Hareket hâlindeyken ilkbahardan sonbahara kadar yiyecek tedarik etmek zaten yeteri kadar zordu, kışın ise bu riskler çok daha şiddetlenmişti.[114] En sonunda ordunun, açlıktan ve yakında olan ölümden kaynaklanan neredeyse cinnetin yerini uyku ve yiyecek almıştı, askerlerin endişe veren rüyaları umut ışıklarına dönüşüyordu.

Alçak rakımlarda dinlenerek geçirilen günlerden sonra bu askerler ellerinden geldiği kadar hızlı bir şekilde kâbuslarını geride bırakmış olmalı. Ayakları yeniden yumuşak ve düz çimlere basıyordu. Hannibal, gönülden gelen teşekkürleriyle, muhtemelen yalnızca, fırtınalı dağların tanrısı olan kişisel tanrısı Baal'e olmak üzere kurban kesmiş olabilir; belki de, Alpler kadar kuvvetli olan yitirilmiş adamlarının hayatlarının bu tanrı için de bir kurban olup olmadığını merak ediyordu.

113 Ibid. 60.6.

114 Louis Rawlings, "The War in Italy, 218–203," chap. 17 in *A Companion to the Punic Wars*, ed. Dexter Hoyos (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011), 299–319, özellikle 305.

10

TICINUS

Hannibal'in ve ordusunun Alpleri geçmesi on beş gün civarında sürmüştü, bundan sonra şimdi sıra o çok ihtiyaç duyulan toparlanma zamanına gelmişti.[115] Askerler, bu yolculuğun tek yönlü destansı bir sefer olduğunu anlamış olmalıydı. Tarihçilerin gösterdiği üzere Hannibal'in ordusunun geri dönecek olması çok ihtimal dahilinde değildi. Livius'un kelimeleriyle, Hannibal askerlerine dobra bir şekilde şu konuşmayı yaptı:

> "Kuzeyden ve güneyden deniz sizleri kuşatıyor. Hayatlarınızı kurtarmak için kaçmak üzere tek bir geminiz bile yok. Önünüzde Po Nehri, ardınızda ise gücünüzün zirvesinde ve uç noktasında bile neredeyse geçmeyi başaramadığınız Alp bloku. Ya muzaffer olacaksınız ya da öleceksiniz."[116]

Livius'un bu kelimeleri, Hannibal'i kati kalpli biri yapmaktan ziyade yalnızca pragmatik birisi yapar. Geri dönmeye gücün olmayışı, ordunun daha sert bir şekilde savaşması için iradesini tazelemek adına düşünülmüş bir fikirdi. Tek seçenek, ordunun İtalya'yı istila edip muzaffer olmasıydı, bundan başka bir sonuç ölümdü. Askerler

115 Lazenby, *Hannibal's War*, 47-48'de yerinde bir şekilde on beş günlük bu Alp yürüyüşünün yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ve bunun belki de bütün dağ bölgesinde geçirilen vaktin yalnızca bir kısmı olduğunu belirtir. Ayrıca, Polybios'un bunun, tırmanmaktan inmeye kadar dağın zorlu geçidinin zirvesine çıkmak için gereken vakit olduğunu ima etmiş olabileceğini söyler.

116 Livy, *History of Rome*, 21, 43.

kendi hayatlarını kurtarmak için sorumluluk almak zorundaydı, bunun gerçekleşmesi için de tek yol, Romalı düşmana karşı yumuşak veya merhametli olmaya tahammül etmeyen acımasız, organize bir savaş birimi olarak cenk etmekti.[117]

Polybios, Alpler geçişinden sonra hayatta kalan birlikleri Afrika'dan on iki bin (Kartacalı, Libyalı, Numidialı ve bu tür askerler) ve altı bin süvari ile birlikte sekiz bin İspanyalı piyade, toplamda yirmi altı bin olarak toparlar.[118] Tarihçiler bu akıncı birliğin ne kadar acıklı bir şekilde az ve Roma'yla mücadele edebilmek için üzücü bir şekilde yetersiz olduğuna dikkat çekmiştir.[119] Hannibal, emin bir şekilde kendisiyle müttefiklik yapmaları için yeteri kadarının gönlünü alarak Keltler üzerinde müthiş bir etki yaratmak zorundaydı.

Po Ovası'nın başladığı Alplerin doğusundaki ordugâhındayken Hannibal artık yeniden birleşen ve bir şekilde dinlenen ordusunu tekrardan değerlendirebilirdi. Hayatta ve arkada kalan herkes toplanmıştı, eğer Hannibal ve görevlileri toplam zayiatı hesaplamış ise, mevcut asker gücüyle aynı şekilde ilgileniyor olmalılardı.

Hayatta kalanlar, çok fazla geride kalanların akıbetini merak ediyor olsun olmasın -arkada kalanların çoğu sinsice bir fırsat kollayan dağcı Keltlere ve güçten düşmüş artçıları gizlice takip ettiğini gördükleri aç kurtlara kurban düşmüştü- Hannibal'in ordusu teçhizatını tamir etti ve perişan hâle gelmiş kıyafetlerini dikti. Eğer buradaki rotadan bir çıkarım yapmak gerekirse, kuvvetle muhtemel, bu noktada hâlen etrafı dağlarla çevrili ve henüz Po Ovası'nda olmayan, Dora Riparia Nehri Vadisi'ndeki Segusio (bugünkü Susa, İtalya) yakınlarında bir yerde kamp atmış olmalıydılar. Hiç şüphesiz, yakınlardaki ormanlardan yaban domuzu gibi hayvanlarla beslenmiş, silahlarının pasını cilalamış ve doğuya, İtalya'ya doğru kaçınılmaz yolculuk için tekrardan talim yapmaya başlamışlardı.

Keltlerden Taurini kabilesi, bugünkü Turin bölgesindeki ovanın uç noktasındaki Po Nehri'nin kıyılarında yaşamıştı, bunu arkeoloji

117 Andreas Kluth, *Hannibal and Me: What History's Greatest Strategist Can Teach Us About Success and Failure* (New York: Riverhead Books, 2011), 92–93.

118 Polybius, *Histories*, 3, 56.4.

119 Lazenby, *Hannibal's War*, 48.

ve filolojik metinler de doğrular.[120] Burası hâlen, karanlık bir şekilde görülen Alplerin gölgesinde kolayca saklanabilecek bir yerdir; Taurini kabilesinin yerleşim alanları ve tarım arazileri Po Vadisi'nin batı kısmı boyunca yayılmıştı. Livius da Hannibal'in, Taurini topraklarından aşağı indiğini iddia eder.[121]

Hannibal'in ordusu artık dağ eteklerinde toplanmıştı. Ordudaki gözcüler ve casuslar, Taurini kabilesinin kendileri için düşman olan, görünüşe göre Hannibal'in tarafında yer almış Insubres kabilesiyle kavgalı olduğunu rapor ettiler. Dora Riparia ve Po'nun kesişme noktasının tam güneyinde, çiftçilikle uğraşan kabilelerinin en yoğun olduğu bölge, yarı kentsel Taurasia kasabası vardı ve buranın batısı, Taurini kabilesinin Hannibal'e karşı koymaya karar verdiği yerdi.

Polybios'un söylediğine göre Hannibal'in elçileri "bazı tekliflerde bulunarak" Taurini ile müttefiklik yapmaya çalışıyordu[122] ve şüphesiz Roma karşıtı fikirleri üzerinde de duruyorlardı, fakat yabancıları sevmeyen ve aşırı derecede iyimser olan Taurini kabilesi böyle bir dostluğu reddetti. Görünüşe göre bu İtalyan Keltlerine, sanki ayın diğer tarafında gibi Alplerin ötesinde bir mesafede yaşandığı için, Allogroges kabilesinin başına gelenlerin haberi henüz ulaşmamıştı. Hannibal, bir tarihçinin aktardığına göre,[123] bir tür

120 Enrica Culasso Gastaldi and Giovanella Cresci Marrone, "I Taurini ai piedi delle Alpi," in *Storia di Torino dalla Preistoria al commune medievale*, vol. 1, ed. Giulio Einaudi Editore (Torino, It.: Accademia della Scienze di Torino, 1997), 95–134, özellikle Gastaldi, "Annibale e i Taurini," 116–21. Ayrıca bkz. F. Landucci Gattinoni, "Annibale sulle Alpi," *Aevum* 43 (1984): 38ff. Ayrıca Piemonte Arkeoloji Müzesi'ndeki (Museo di Antichità di Torino) koleksiyonlara bkz.; ayrıca Walter Finsinger and Willy Tinner, "Holocene Vegetation and Land-Use Changes in Response to Climatic Changes in the Forelands of the Southwestern Alps, Italy," *Journal of Quaternary Science* 21, no. 3 (March 2003): 243–58, özellikle 254 bölgenin tarihindeki antropojenik değişimi tartışır; ayrıca bkz. Martha D. Pollak, "From Castrum to Capital: Autograph Plans and Planning Studies of Turin, 1615–1673. Journal of the Society of Architectural Historians 47, no. 3 (September 1988): 263–80.

121 Livy, *History of Rome*, 21, 38.6.

122 Polybius, *Histories*, 3, 60.9.

123 John Prevas, Hannibal Crosses the Alps: The Invasion of Italy and the Punic Wars (Cambridge, MA: Da Capo Press, 2001), 178.

"psikolojik savaş" şeklinde bir açıklama yapmalıydı. Diğer tarihçilere göre ise, esir alınmış düşmanlara nispi bir merhamet göstermesine karşın "Hannibal'in, kendisine direnenlere karşı tutumu uzlaşmacı olmayan bir tutumdu".[124]

Taurini kabilesi, kısa süre önce çok fazla şeye katlanmış ve hâlen güçlerini toplamakta olan katılaşmış askerler için bile bir rakip değildi. Hannibal'in ordusu Taurasia'nın etrafını kuşattı[125] ve kasabayı üç gün içerisinde dumanı tüten bir harabeye çevirerek, Taurini kabilesini de katletti. Ortak düşmanları Roma'ya karşı uyum içinde birdenbire birleşen batıdaki Padana kabileleri, Polybios'un aktardığına göre, karşı koymanın benzer bir neticeyle sonuçlanacağının iyice farkında oldukları için hızlı bir şekilde Hannibal ile müttefiklik kurdular.[126]

Öte yandan Publius Scipio, geniş vadinin ortasında Po'yu lejyonlarıyla geçerek bölgeye intikal etmişti, etkili bir şekilde Padana Keltlerini iki gruba bölmekte ve onların Roma'ya karşı birlik olmalarını engellemekteydi. Bu cesur hamle ilk başta başarılıydı. Doğudaki Boii kabilesi bile engellendi. Bunlar kısa süre önce, mahalli Roma garnizonlarının birçoğunun katledildiği bir ayaklanmada Romalılara sıkıntı vermişlerdi ve hiç şüphesiz, önceki yıllarda İspanya'da Hannibal'e samimi bir karşılamada bulunan elçiler göndermişti.

GADDARCA BİR KARŞI KOYMA DERSİ

Artık hem Romalıların hem de Kartacalıların Po Vadisi boyunca askerlerini farklı stratejilerle yüreklendirdikleri bir dönem başlamıştı. Publius Scipio daha önce Po'yu geçmişti ve Po Nehri'ne kuzeyden akan Ticinus Nehri'nin karşısına doğru bir köprü inşa ettiriyordu. Askerlerini topladı ve adamlarına, ayakta kalıp savaşmaktan ziyade Alpleri geçmeyi tercih ederek, kendilerinden önce Kartacalıların korku içinde nasıl kaçmış olduklarını vurguladı.[127] Hannibal'in

124 A. E. Astin, "The Second Punic War," Cambridge Encyclopedia of Ancient History, vol. 8 (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 76.

125 Gastaldi, "Annibale e i Taurini," 118–20.

126 O'Connell, Ghosts of Cannae, 90, 107.

127 Polybius, *Histories*, 3, 64.1–11.

askerlerinin, meşakkatli Alpler geçişinden sonra şimdi ne kadar zayıf ve tükenmiş hâlde olduğunu ve Roma'nın ne kadar sınırsız bir asker desteğine sahip olduğunu söyledi. Kartacalıların şimdi İtalya'ya akın etmelerini ve kendileriyle yüzleşmelerini ölçüsüz bir hareket olarak değerlendirmelilerdi.

Romalıların tam tersine, Hannibal'in ordusundaki toplaşma da hem Polybios hem de daha da dramatik bir şekilde Livius tarafından kaydedilen ünlü bir anekdot sağlar.[128] Bazıları, bunun Hannibal'in karakterindeki vahşi zalimliğin gizli ve gerçek yönünü ortaya çıkardığına inanır; diğerleri ise bunun, Hannibal'in mutlak olarak askerleri için açıklığa kavuşturduğu son derece parlak bir ders olduğunu belirtir. Muhtemelen kamp ateşiyle aydınlanan bir kış akşamı, ilk olarak katı kıdemlilerinden oluşan çeşitli ordusuna ilham verici bir konuşma yapmak yerine Hannibal adamlarını topladı ve ağır zincirlere bağlanmış düşman Kelt esirlerini ortaya çıkardı. Vücutları savaştan yara bere içindeydi ve açlıktan da zayıf düşmüştü. Bu esirlere katı bir fırsat verdi: Arena ve amfitiyatrolarda ölümüne yapılan gladyatör savaş oyunlarını bilen Livius gibi Romalılar üzerinde bunun sonraki zamanlarda etkisi kaybolmamıştı. Askerlerinin bu sahneye gözlerinin yapışmasıyla Hannibal bu Kelt esirlerin önüne, silahları bol en gösterişli ve en süslü Kelt zırhını ve onların en büyük şeflerinin, halklarının tek savunucusu olarak önden gidecekleri savaştan önce sergiledikleri gibi at ödüllerini koydu. Onlara, ölümüne savaşmalarını ve özgürlükleri kadar çok istedikleri o şanlı zırhı ve ödülleri kazanma teklifini sundu. Yenilen ölecekti ve böylelikle bu acı köleliğinden bir bakıma özgürlüğünü kazanacaktı. Esir ve düşman Keltlerin her biri ahenk içinde, birbirleriyle savaşmak yönündeki isteklerini haykırdılar ve onların arasından iki kişi kurayla seçildi. Diğer esir Keltlerin hepsi, muzafferce özgürlüklerini kazanmak veya hızlı bir ölümle serbest kalma şansına sahip olamadığı için yas tuttu.

Kelt savaşçılar kollarını kaldırıp seslerini yükseltti, zafer için tanrılarına dua etti ve sonra birbirlerine karşı hiddetli savaşlarına başladılar. Hannibal askerlerinin kendilerini her iki savaşçıyla

128 Ibid., 62.1–14; Livy, *History of Rome*, 21, 44.9.

özdeşleştirmesini amaçlamıştı, onlardan yenilene karşı acıma ve galip için de gurur hissetmelerini istiyordu. Ölen adam meydandan sürüklenip götürüldüğünde, gergin bir şekilde dikkatle izleyen adamların feryat figanları arasında Hannibal durdu ve yukarıda verilen o kısa ve acımasız açıklamasını yaptı. Hannibal, adamlarının bu uzun sefer boyunca nelerle karşılaşabileceğini görmelerini istemişti. Zafer yalnızca pelerinlerin, ganimetin, atların gösterişi değil, daha ziyade insanoğlunun bir kıskançlığıydı. Savaş alanındaki ölüm bile bir tür ödüldü, daha sonra gelecek acılardan kurtuluştu. Yolculuk yaptıkları uzun yoldan, arada karşılarına çıkan düşmanlardan ve geniş nehirlerden ötürü adamları, ölmekte olan silah arkadaşlarını terk ederek veya korkunç bir şekilde ters gitmiş olan bir savaştan geri çekilip kaçarak evlerine gitmeyi umamamıştı. Bunun yerine tek bir şey düşünerek katı olmalı ve herhangi bir Romalının veya başka birinin özgürlüklerini ellerinden almasına izin vermemelilerdi, arkadaşlarını veya memleketlerini bir daha asla göremeyecekleri sürgün ve esaret içinde yalnız bir hayatın çilesini çekmemelilerdi. Romalılar daima evlerine kaçabilirdi; fakat Kartacalı, Libyalı, Numidialı, İspanyalılardan ve diğer toplumlardan oluşan ordusu kaçamazdı.

Bu olaya dair kaydedilmiş Hannibal'in sonuca dair açıklamalarından biri ironik olarak bir denizciliğe ait bir figür, belki de bir dalganın durgunluğunu kullanmıştır: "Güvenliğinden umudunu kesenlerin cesareti önünc kattığı her şeyi sürükleyecektir." Hannibal'in verdiği ders, amaçlandığı gibi oldukça ciddi bir etkiye yol açtı ve askerleri sahte bir vaatle teskin edilmekten ziyade hakikatle daha da cesur oldular. Hannibal, şu ana kadar yaptıkları ve katlandıkları için övgü dizerek ordusunu serbest bıraktı ve onlara seher vakti tekrardan yürüyüşe çıkmaya hazır olmalarını emretti.

Hannibal'in verdiği bu dramatik ve küçük düşürücü -vahşi olursa ayrıca da zorlayıcı olan- derslere dair başka bir örnek de, Ticinus Muharebesi öncesinde yaptığı "kurban" idi. Bir eline küçük bir kuzu, diğer eline de bir taş almış. Özellikle Baal olmak üzere tanrılardan, eğer ki sözünden cayarsa tanrıların ona, kendisinin yaptığı şeyi yapmaları için tanık olmasını istemiş: Kuzunun kafasını taşla

ezerek ve hayvanın beynini, Livius'un söylediği üzere bu dramaya tanıklık edebilecek kadar yakın olan herkese püskürterek, "tanrıların umutlarını güvence altına aldığına" dair adamlarını ikna etmiş.[129] Artık iki taraftaki ordu da hazırdı, muhtemelen Hannibal'in ordusu çok daha azimliydi.

TICINUS MUHAREBESİ

Bugünkü Ticino Nehri'nin bulunduğu alan, ekilebilir arazi ile kavak ağaçlarından müteşekkil bir ormanın aynı anda bulunduğu bir yerdir, fakat her iki taraftaki başkomutana da süvarilerine güven duymasını sağlayan şey, bugünkü Vigevano (antik Victumulae) veya Lomello civarındaki bölgenin düz oluşuydu. Zira geniş Padana Ovası ve Po Nehri Vadisi, süvari manevraları için büyük bir avantaj sağlar. Her halükârda, iki ordu da birbirleriyle bu kadar hızlı bir şekilde karşılaştıkları için şaşkınlığa uğramıştı.[130]

Ertesi gün hem Kartacalı hem de Romalı kuvvetler, Po Nehri'nin kuzey kıyısında birbirlerine karşı harekete geçti. Publius Scipio, köprüsünün tamamlandığı Ticino Nehri'ne doğru Hannibal'in öncesinden yürüyüşe geçmişti. Scipio batıya, Hannibal de doğuya yürüdü. Ertesi gün, her iki ordunun gözcüleri de mesafeyi ölçtükten sonra, her komutana karşısındakinin pozisyonunu bildirdikten sonra geri döndüler. Muhalif ordular kamp attı ve çarpışmaya girmeye can atar şekilde gece boyunca bekledi. Tan yeri ağarınca her iki ordu da, göreceli kuvvetlerine, pozisyonlarına ve hangi birliklerin toplandığına göz atmak niyetiyle birbirine karşı ilerledi. Publius Scipio, tıpkı Hannibal gibi bütün süvarilerini ve ayrıca mızrakçılarını da getirmişti. Her iki lider de yaklaşmakta olan ordularının çıkardığı toz bulutunu gördüğünde -ki bu yalnızca kışın oldukça kuru bir dönemi anlamına gelir-[131] harekete geçilmesi yönünde emir verdiler. Scipio, mızrakçılarını ve Kelt süvarilerini, ön cephenin ortasında ve daha az hareketli olan piyadelerini de arkada konuşlandırdı. Ağır

129 Livy, *History of Rome,* 21, 45.

130 Polybius, *Histories,* 3, 61.1-6.

131 Bradford, *Hannibal*, 69-70.

silahlı süvarilerinin, Hannibal'in piyadelerinin ana kısmını biçmesini umut etmiş olmalıydı.

Fakat bu strateji yalnızca, Hannibal'in saldırıya karşı koymak için ön cephede bir süvarisi olmadığı koşulda başarılı olabilirdi. Hannibal bunu öngörmüş müydü? Hem Romalılar gibi hem de onların aksine Hannibal ayrıca, müttefik İspanyalı ve Kelt süvarileri ve piyadeleri içeren ağır silahlı savaşçılarını ön cephenin ortasında konuşlandırmıştı. Fakat yüksek ölçüde hareketli, hafif silahlı Numidialı süvarileri, Romalıların kanatlarına hızlı bir şekilde üstünlük kurmayı umarak dıştaki kanatlara yerleştirdi.

Her komutan da istekli bir şekilde ilerlerken ve ağır silahlı süvariler birbirlerine karşı gümbür gümbür hareket ederken, çarpışma alışılmadık ölçüde hızlı bir şekilde başladı. Muhalif ağır teçhizatlı süvariler, tam hızda birbirleriyle karşılaşmak üzereyken, en ön safta bulunan Romalı mızrakçılar (*iaculatores*) mızraklarını atacak vakit bulamadı.

Başlangıçta muharebenin en şiddetli olduğu yer merkez noktası ve buranın yakınlarıydı. Romalı piyadeler ve Kelt süvarileri birlikte savaştı, fakat artık adamların baskı uygulamasından ve alan kalmamasından ötürü müttefik Kelt süvarileri için manevra yapabilecek bir yer kalmamıştı, bu yüzden atlar gerçekten de işlevsiz kalmıştı. Bu açık bir şekilde, tam da Hannibal'in umduğu şeydi; hareketli Numidialı hafif süvarileri tam anlamıyla, kümelenmiş Roma ordusunun kanatlarına üstünlük kurmuştu ve şimdi baskıya uğramış Romalılara artlarından saldırmak için arkaya doğru dönmüştü. Yaya bir şekilde geri çekilen Romalı mızrakçıları, kelimenin tam anlamıyla onları, üzerlerinden at sürerek çiğneyip geçiyor ve dağıtıyorlardı.

Publius Scipio'nun Romalı askerleri kendilerinin hem önde hem de arkada çarpıştığını ve artçı birliğin çökmekte olduğunu görünce muharebe birdenbire değişti. Mücadelenin ortasında ciddi bir şekilde yaralanmış olan Publius Scipio'nun etrafında bir miktar gerçek Romalı toplanmış olsa da, atlarına yeniden binen Roma müttefik süvarileri şimdi her yöne dağılmıştı. Livius, Scipio'nun etrafında yeniden kümelenen ve aslında onun hayatını kurtaran askerlere, daha sonra hikâyemizde ana karakterlerden birisi olacak olan on sekiz

yaşındaki genç oğlu Publius Cornelius Scipio'nun komuta ettiğine dair büyük bir iddiada bulunur.[132]

Öte yandan, bu konudaki esas övgü Ligurialı bir köleye ait olmalı.[133] Her ne kadar Romalılar da Hannibal'in ordusunda bir miktar zayiata yol açsa da, kendilerinin zayiatı artık o kadar artmıştı ki Scipio, Ticino'ya doğru geri çekilmeyi emretti. Hannibal'in süvarilerinin büyük ölçüde üstün olduğunu fark etmişti ve umutsuzca, çok büyük bir felaket yaşamadan evvel kaçmakta olan lejyonlarını Ticino Köprüsü'nün ötesine geçirmeyi ummuştu. Hannibal daha fazla Roma piyadesiyle çarpışmaya girmeyi umuyordu, fakat yeteri kadar hızlı olmamasına karşın kovalamaya geçti.

Romalıların ana çoğunluğu, kendi taraflarında Numidialı atlıların saldırısına uğrarken karşıya geçti. Hannibal'e karşı koyması için silahlı bir muhafız birliği konuşlandırarak mümkün olduğu kadar Ticino Köprüsü'nü tahrip ettiler ve Hannibal'in daha fazla takip etmesini engellemek için köprüyü bir tahta iskeletine çevirdiler. Hannibal, köprünün işe yaramaz olduğunu gördü, böylece, köprüyü korumaları için arkada bırakılan altı bin Romalıyı esir olarak ele geçirdi. Bunlardan bazıları, keresteleri sökmekte olan ordu mühendisleri olabilirdi.[134]

Diğer taraftan Publius Scipio, Romalıların daha öncesinde yapmış olduğu Po Nehri üzerindeki köprüden geçerek, yeni Roma kolonisi Placentia'ya doğru güneye çekildi. Ciddi yaraları için gereken medikal bir destek arıyordu. Placentia, sekiz bin Romalıdan oluşan yepyeni bir Roma yerleşimiydi. Trebia Nehri yakınlarındaki Po Nehri Vadisi'nde yaşamış olan Anamares Keltlerinden alınmış topraklar üzerinde 218 yılının erken dönemlerinde kurulmuştu.[135] Scipio'nun etrafı kuşatılan adamları, oldukça zayıflamış Kartacalılara karşı kaybetmeyi beklemedikleri için ruhlarının da bedenleri

132 Livy, *History of Rome*, 21, 46.

133 Lancel, *Hannibal*, 84.

134 Ibid.

135 "Placentia-Piacenza, Italy," in Princeton Encyclopedia of Classical Sites, ed. Richard Stillwell, William L. MacDonald, and Marian Holland McAlister (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976).

kadar hırpalandığını fark etti. Güvenilir ve kıdemli başkomutanları Publius Scipio, Hannibal'in Rhône yakınlarında kendilerinden kaçtığını söylememiş miydi? Hayatta kalan askerleri, dağları aşmakla geçen bu çileli uzun yolculuktan hâlâ bitap düşmemiş miydi? Ne kadar Romalının hayatını kaybettiği yalnızca bir tahmin olacaktır, fakat bu apaçık bir bozgundu ve Hannibal, Ticino Köprüsün'de bırakılmış en az altı bin Romalıyı esir almıştı. Livius, Ticinus Muharebesi'nin Hannibal'in süvari bakımından üstünlüğünü gösteren ilk çarpışmalardan biri olduğunu söyler.[136]

Hannibal iki gün boyunca batıya doğru geri yürüdü ve Po Nehri üzerinde kendisi bir köprü yaptırdı. Hasdrubal'e arkasından orduyu karşıya geçirmesini emretti, çünkü kendisi barışçıl bir şekilde toplanan Kelt elçileriyle buluşmak üzere ilk olarak hızlıca karşıya geçmişti. Romalıların geri çekilişinden sonra iki gün içinde olayın haberi Padana'dan, zaten Romalılara karşı direnmiş veya gönülsüz bir şekilde tarafsız kalmış olan bütün Kelt kabilelere yayıldı. Şimdi de Hannibal ile müttefiklik yapma aşamasına geldiler. Kuzey İtalya'daki Kelt kabileler Romalıların, geleneksel olarak Keltlere ait olan tarım arazilerini ele geçirme yönündeki emellerini açıkça anlamıştı. Hiç şüphesiz, Romalıların yayılmacı politikalarıyla hali hazırda en azından bir asırlık tecrübesi olan -ve şimdi de Hannibal'in geçici bir müttefiki olan- Insubres kabilesi Romalılara karşı düşmanlığı iyice kızıştırma konusunda yardım etti. Po'da toplanmış olan bu Keltler, elçilerini ve tekliflerini saygı ve dostluk çerçevesi içinde kabul etmiş olan Hannibal'e şimdi erzak ve müttefik savaşçılar teklif ediyordu.[137]

Artık birlikleri Po'nun güney kıyılarına başarılı bir şekilde geçiş yapınca Hannibal, hepsi Placentia'ya geri çekilmiş olmasına karşın civarda herhangi bir Romalı askerle karşılaşma umuduyla nehrin aşağısına doğru yeniden doğuya askerlerini sevk etti. Yani Hannibal ordusunu, Romalıların onu açık bir şekilde görebileceği bir yere götürmüştü; bu savaşmak için açıkça bir meydan okumaydı. Hannibal'in açısından bu, artık kışın ilerleyen zamanları olduğu ve

136 Livy, *History of Rome*, 21, 47.1.

137 Polybius, *Histories*, 3, 68.8.

Scipio'nun savaşacak durumda olmadığını bildiği için birkaç sebepten ötürü güvenli bir iddia olabilirdi. Hatta, yeni Kelt müttefiklerinin iyiliği için böyle bir tutum sergilemiş olması da muhtemeldir. Fakat, toparlanmakta olan Scipio, surların içinde son derece güvenli bir konumda olduğunu bildiği için yerinden hareket etmeyecekti. Bu yüzden Hannibal Placentia'nın on kilometre kadar batısına çekildi ve orada ordugâhını kurdu.

KELT SORUNU VE ROMA'YA KARŞI İHANETLERİ

Hannibal'in parlak durumunu ve Romalıların birdenbire savaşmaya karşı duyduğu gönülsüzlüğü gören, Placentia'nın içindeki Roma müttefiki Keltler -muhtemelen Roma için acemi asker olarak savaşmaya zorlanan birçoğu da dahil olmak üzere- hainee bir hamle yaptı. Romalıların, gece için çekilmesini çadırlarında bekledikten sonra herkes durgunken sessizce yerlerinden kalktılar ve hızlı bir şekilde yakınlarda uyuyan Romalıları ordugâha kaçmadan evvel katlettiler. Düşmanların kafasını kesen kendilerine özgü tavırla[138] -"Keltlerin oldukça dehşet veren bir âdeti, düşmanlarının kafasını kesmekti"-[139] mümkün olduğu kadar Romalının kellesini alıp kaçtılar.

Toplamda yaklaşık iki bin Kelt ve iki yüz Kelt süvari, şafak sökmekteyken hızlı bir şekilde Placentia'dan geçip Hannibal'in ordugâhına gitti ve yaptıkları hainliğin bir kanıtı olarak ürkütücü kelle

138 John T. Koch, Celtic Culture: A Historical Encyclopedia (Santa Barbara, CA: ABC-Clio, 2006), 895: "Kesilmiş kafalar, savaşta öldürmüş olduğu düşmanlarının sayısını onaylayan, savaşçının cesaretinin kanıtıydı." Fakat, Kelt edebî anlatılarında kafa kesmenin sıklığından yola çıkarak bu, düşman ölümünü doğrulayan ve açık bir şekilde Kelt ritüelleriyle bağlantılı olan, büyülemeden daha fazlasıydı. Ayrıca bkz. Cunliffe, *Ancient Celts*, 127-28: "Kesilmiş kafa kültü (sütun heykellerinde gösterildiği gibi) kesik kafalarla ilgili olan Roquepertuse'de tekrar eden bir sahnedir."

139 Thomas George Eyre Powell, The Celts, repr. (London: Thames and Hudson, 1995), 130; Gerhard Herm, The Celts (New York: St. Martin's Press, 1976), 54: "Yunan tarihçilerinin gözünde Keltlerin en korkunç âdeti, kafa avcılığıydı." Herm ayrıca Herm. 55'de şu alıntıyı yapar: "Diodoros bir keresinde, dizginlerinde sallanan kurbanlarının kellelerinden oluşan bir çelenk görmüştü."

ganimetleriyle[140] başkomutanı selamladı. Hannibal onları müttefikleri olarak memnuniyetle karşıladı ve yüreklendirdi, fakat bu Keltleri ödüller veya vaatlerle kendi kabilelerine ve köylerine geri gönderdi. Onlara, Roma ordugâhının tam ortasında nasıl bir şey başardıklarını hısımlarına haber vermelerini söyledi -bu Hannibal'in yaptığı kurnazca bir hamleydi, çünkü Keltlerin bundan gurur duyduğunu ve bu bilgileri açıkça paylaştıktan sonra Roma ile tekrardan müttefiklik kurmayı daha zor bulacaklarını biliyordu. Onlara ayrıca, eğer şimdi müttefiklerse, çok sayıda Keltin Roma'ya karşı direnişte bu örnekle gaza geleceğini umarak dost kabileleri Roma'ya karşı kendisine katılmaları için teşvik etmelerini söyledi.

Şimdi Boii kabilesi de (Bologna bölgesi ismini bu kabileden alır) Hannibal'e geldi ve yanlarında, kabilelerinin topraklarını bölmeleri için Roma'dan delege olarak gönderilen üç tane esir Romalı görevliyi zincire vurulmuş şekilde getirdi. Bu adamları bir ihanet yaparak rehin almışlardı ve şimdi de Hannibal'e sunuyorlardı. Buna karşılık Hannibal onlara, bu adamları Romalılara Boii rehinelerini iade etmeleri için -ki bu, Boii kabilesinin ilk başta Romalı görevlileri esir almasına yol açan sebepti- pazarlık gücü olarak ellerinde tutmalarını söyledi.

Görünürde cömertçe olan bu taktik -zalimlikten daha ziyade yüce gönüllülük olarak görülse de aslında bu aslında sadece pragmatist

140 Ayrıca bkz. Miranda Green, "A Carved Stone Head from Steep Holm," *Britannia* 24 (1993): 241-42. Galbert'e göre (2009'daki kişisel muhabbetimde) yaklaşık olarak 1909 yılında, tahminen Kelt akınlarının kurbanları olan en az on dokuz iskelete ait kesik kafa Savoie'deki Grenoble bölgesinde bulunan Grotte de Fontabert'te bulunmuştur. Ayrıca bkz. Galbert, *Hannibal et César dans les Alpes* (Grenoble, Fr.: Editions de Belledonne, 2008), 158–59; H. Müller, "Tombes gauloises de la Tène II, découvertes au pied des Balmes de Voreppe," *Bibliothèque municipal de Grenoble*, Fonds Dauphinois, 1909; Stephen Fliegel, "A Little-Known Celtic Stone Head," *Bulletin of the Cleveland Museum of Art* 77, no. 3 (March 1990): 89, 91: "Klasik edebî kaynaklardan ve ayrıca temsili ve arkeolojik kaynaklardan Keltlerin ritüel uyarınca kafa kesme uyguladığı, yani ölümden sonra kafayı bedenden kopardığı bilinen bir şeydir" ve "Keltler, özellikle de önemli düşmanlarından olmak üzere kelle koleksiyonlarına büyük önem verirdi. Diodoros (*Library of History*, vol. 29) bu kellelerin sahiplerinin bunları yabancılara gururla gösterdiğini açıklar."

bir hamleydi- Hannibal'in yalnızca, Boii kabilesi hakkında iyi bir askerî zekâya sahip olduğunu değil ayrıca, canlı olduklarını bildikleri müddetçe bu görevlilerini bırakmayı istemeyecek olan Romalılarla nasıl müzakere yapılacağını anladığını gösterir. Onlar da, karşısındakilerin ellerinde pazarlık yapabilecekleri bir şey varken aynı şekilde Boii rehinelerini öldürme konusunda çekingen olacaktı. Bu, Hannibal'in layıkıyla oynadığı savaş oyununda açık bir cingözlüktü.

Bu sırada Publius Scipio, Placentia'daki ordugâhında Kelt ihanetinden perişan olmuş durumdaydı ve bunun civardaki bütün Keltler üzerinde büyük etki bırakmasından korkuyordu. Bu gelişmenin, bir süredir sorun çıkarmakta olan ve genelde hoşnutsuz olan Keltleri yeniden kazanmaya dair elindeki bütün şansları zayıflatacağını biliyordu. Roma'nın bölgede, yıllardır kendilerine sadık olan ve Kartacalılara yardım etmek için taraf değiştirmeyen bazı Kelt müttefikleri olmasına karşın Publius Scipio Keltlerin -özellikle de kısa süre önce Hannibal'e katılanların- genellikle ünlü bir şekilde dönek olduğunu ve o anda avantajlı olduğunu anladıkları tarafa kendilerini kolayca atabileceklerini biliyordu. Keltlerin, Hannibal'in çıkarları için kendi topraklarının dışında savaşmaya gönüllü olmayacağını umuyordu.[141]

Öte yandan Scipio Roma birliklerinde, konsül Tiberius Sempronius Longus'un komutasında, Adriyatik kıyısındaki Ariminum'dan (bugünkü Rimini) batıya doğru ilerleyen, yeni toplanmış lejyonlardan müteşekkil takviye kuvvetlerin kısa süre içinde bölgeye geleceğini biliyordu. Bunların, tıpkı eski konsül kumandanlar gibi genç ve talimsiz olduğunu da biliyordu. Scipio, kış süresince yeni lejyonları talim etmenin en iyisi olacağına inanıyordu ve iyileşmekte olan yaralarından sağlığının riskte olması sebebiyle Hannibal ile tekrardan çarpışmaya girmeden evvel beklemesi gerektiğini biliyordu. İsabetli bir şekilde Sempronius'un, yaklaşan seçimlerde tekrardan konsül olmak için politik çıkar uğruna Hannibal ile savaşma konusunda istekli olacağından ötürü de endişeliydi.

141 Astin, "Second Punic War," 76.

ROMA'NIN ALDIĞI BAŞKA BİR DARBE: CLASTIDIUM'DAKİ TAHIL AMBARININ KAYBEDİLMESİ

Başka bir umulmadık darbe Romalıları şoke etti, bu özellikle de Publius Scipio için acı bir gelişmeydi. Aralık ayının sonlarına doğruydu. Keltler kendilerine erzak sağlıyor olsa da Kartacalıların yiyeceği azalmaktaydı. Clastidium'daki (bugünkü Casteggio) Roma'ya ait büyük bir müstahkem tahıl ambarında fazlaca tahıl bulunuyordu. Clastidium, Po Nehri'nin güneyine yalnızca on kilometre kadar uzaklıkta bulunuyordu, fakat Trebia yakınlarında kamp atmış Hannibal'in ana ordusunun bulunduğu batıdan birkaç günlük mesafedeydi. Hannibal'in hâlen, Padana bölgesinin yakınlarında mümkün olan her yerden yiyecek toplayan avcıları ve hareketli birimleri vardı -Clastidium ve hisarı, Padana'nın bir parçasıydı-, Hannibal'in adamları muhtemelen bu sebepten ötürü ambara saldırmak üzereydi. Fakat sonrasında hiç kimsenin beklemediği bir şey oldu.

Tahıl ambarını muhafaza eden Clastidium'daki garnizonun komutanı bir Romalı değildi, Dasius adında Brundisiumlu (bugünkü Brindisi) bir Roma müttefikiydi. Askerleri de Romalı değil, Calabria'daki Messapia'dan gelen müttefiklerdi. Yalnızca, İtalya'nın merkezindeki Roma etkisinin ana alanlarından olan güneydeki bu şehirler değil bunlar da kültür, dil ve görünüş olarak Roma'dan ziyade önceki dönemlerden gelen Magna Graecia'nın Yunan kolonilerine daha yakındı. Dasius öncelikli olarak kapıları Hannibal'in adamlarına açtı ve yalnızca birkaç ay önce hasat edilmiş olan ve Publius Scipio'nun komutasındaki Roma lejyonlarının kış erzakı olarak bel bağladığı stoklanmış bütün Roma tahılını onlara verdi. Messapialı askerlerden müteşekkil Clastidium garnizonu da, kendilerini samimi bir şekilde kabul eden Hannibal'in tarafına geçti.

Kelt sorunu hem onların müttefikliğine ihtiyacı olan Hannibal için hem de özellikle Kuzey İtalya'da olmak üzere topraklarının işgal edilmesine büyük bir öfke duyan Romalılar için devam edecekti. Clastidium'daki çalıntı Roma tahılını ele geçirmenin kolaylığı, Hannibal'in İtalya'nın güneyindeki Roma hâkimiyetinin ne kadar yüzeysel olduğunu görmesi için de gözlerini açmıştı.

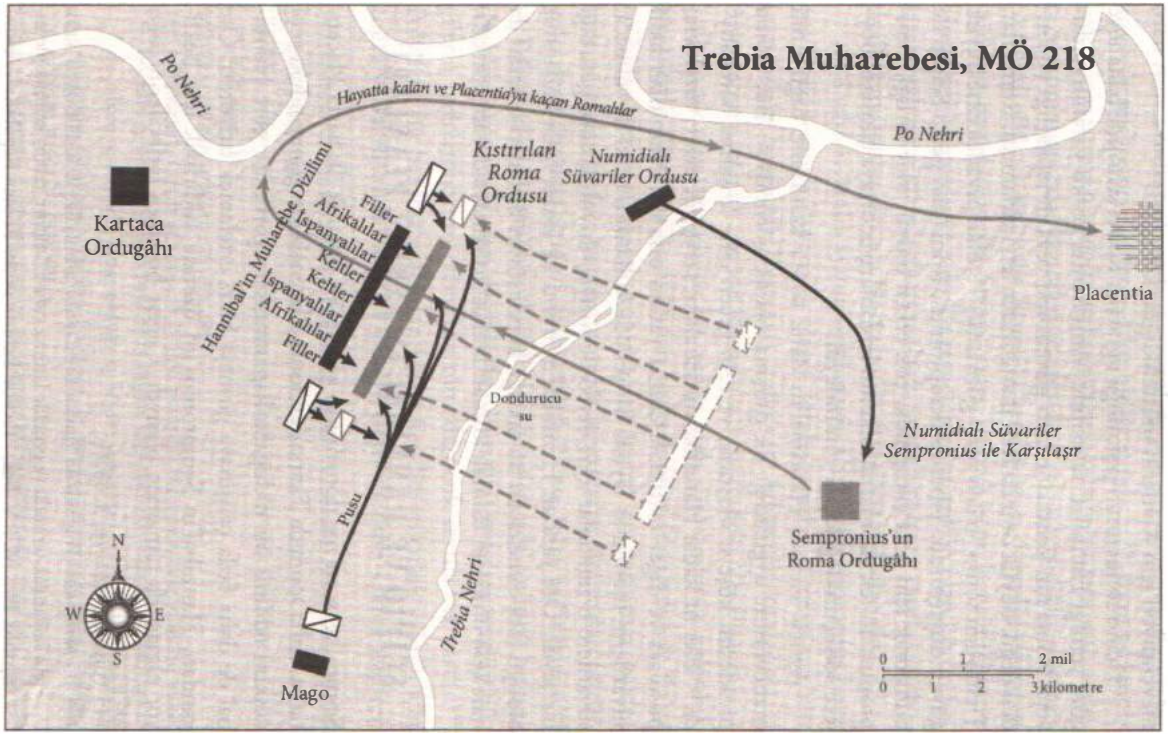
11

TREBIA

Polybios da dahil olmak üzere tarihçilerin çoğu, Romalı ve Kartacalı askerî kuvvetlerin Ticino'da yalnızca kısmi bir çarpışmaya girdiğini konusunda anlaşır ve bunu topyekûn savaştan ziyade bir süvari çarpışması olarak adlandırır.[142] Yine de bu, Hannibal'in organize bir Roma kuvvetine karşı gerçek anlamda girdiği ilk çatışmaydı.

Her iki taraf için de belirleyici bir zafer olmasa da Romalılar demoralize olmuştu ve muhtemelen birçok açıdan kaybeden taraftı. İlk olarak zaferi uman taraf Romalılardı, fakat bunun yerine muharebenin sonucunun açık ara düşmanın tarafında olduğunu görmüşlerdi. İkinci olarak Hannibal'in süvari gücünün, özellikle de Romalı mızrakçıları püskürten ve arkadan saldıran hareketli ve hafif tertibatlı Numidialı süvarilerinin Romalı atlıların ve piyadelerin rakibi olmaktan çok ötede olduğu kanıtlanmıştı. Üçüncü olarak, Ticino Nehri'nin ötesinde doğuya doğru kaçmak için düzensiz bir şekilde savaş alanından çekilen Romalılardı. Dördüncüsü, Hannibal en azından altı bin Romalıyı esir almışken, savaşa dair hiçbir belgede gerçek anlamda bir Kartacalı esirden söz edilmez. Beşincisi ve belki de bahsedilecek sebepten ötürü en önemlisi, Publius Scipio ciddi bir şekilde yaralanmıştı ve bir süreliğine tekrardan savaşamamıştı. Son olarak, deneyimli bir liderin komutasında bile Romalıların savunmasız olduğu gerçeğinin kanıtlanmış olması Padana Keltlerine

142 Polybius, *Histories*, bk. 3, 68.9; Michael P. Fronda, "Hannibal: Tactics, Strategy, and Geostrategy," chap. 14 in *A Companion to the Punic Wars*, ed. Dexter Hoyos (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011), 243.

Trebia Muharebesi, MÖ 218
Po Nehri
Hayatta kalan ve Placentia'ya kaçan Romalılar
Po Nehri
Kartaca Ordugâhı
Hannibal'in Muharebe Dizilimi
Filler
Afrikalılar
İspanyalılar
Keltler
Keltler
İspanyalılar
Afrikalılar
Filler
Kıstırılan Roma Ordusu
Numidialı Süvariler Ordusu
Placentia
Dondurucu su
Pusu
Numidialı Süvariler Sempronius ile Karşılaşır
Sempronius'un Roma Ordugâhı
Trebia Nehri
Mago
N
W
E
S
0 1 2 mil
0 1 2 3 kilometre

dalga dalga yayılmıştı. Hannibal, en azından kuzey İtalya'daki geçici mevcudiyeti için Keltlerin müttefikliğini kazandı.

Ticino sonucunun şaşkınlığa uğrattığı Roma şehrinde bahaneye göre yenilgi Hannibal sayesinde -ismi henüz korku yaratmıyorduveya Roma'nın kendisine aşırı güvenmesi veya ihmalkârlığı yüzünden değil, büyük oranda Kelt ihanetinden kaynaklamıştı. Romalılar, Ticino'dan sonra "hâlen zarar görmemiş"[143] olan piyadelerine büyük güven duyuyordu. Tiberius Sempronius, Roma'dan geçip Scipio ile buluşmak için yola çıktığında, çok erken oluşan fikir birliği, Sempronius'un tek yapması gerekenin lejyonlarıyla ortaya çıkması, böylece sonucun değişeceği yönündeydi.

Ayrıca Ticino, Hannibal'in daha sonra kendisine özgü ünlü manevrasını uyguladığı ilk çatışma olarak görünüyor: Bu, Roma piyadesini köşeye sıkıştıran ve ezip geçen çifte kuşatma harekâtıydı.[144] Her ne kadar Hannibal numaralara, savaş hilelerine, tuzaklara, pusulara ve diğer taktiklere daima yatkın olsa da, Numidialı hafif süvarilerin inanılmaz faydalı bir şekilde kullanımı belki de yalnızca, süvarilere o zamanlar aşırı derecede ihtiyaç duyulmasının getirdiği bir şeydi. Öte yandan Hannibal'in bunu ne kadar fazla kullanmış olduğu fark etmeksizin bu taktiği, kendi süvari birlikleri o kadar da hareketli olmayan Romalı kumandanları şaşırtmaya devam etmiştir.

SCIPIO VE HANNIBAL'İN FARKLI PLANLARI

Scipio, kışın en zor döneminin geçmesini umarak ilk başta Placentia'ya, daha sonra da Ticino'dan sonra Placentia'nın güneyindeki yeni tahkim edilmiş bir ordugâha kapanmışken, görünüşe göre Hannibal de daha fazla çatışmaya girmeyi biraz ertelemek istiyordu. Öte yandan, Hannibal'in Sempronius'un üzerine saldırmak için bekliyor olması da tamamen olasıydı. Çağlar boyunca tarihçilerin çoğu

143 Polybius, *Histories*, 3, 68.11.

144 Bir *manipulus* (Polybios'un Yunancasıyla *speira*) altmış ila yüz kişilik askerî birim için kullanılan terimdir ve genelde Latince *cohors* (kohort, tabur) kelimesiyle karıştırılır. Bkz. M. J. V. Bell, "Tactical Reform in the Roman Republican Army," *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 14, no. 4 (October 1965): 404–22.

Hannibal'in, Scipio ile Sempronius arasındaki anlaşmazlığı rapor eden Roma ordugâhlarında gözü kulağı olduğu konusunda -bunlar kuvvetle muhtemel Keltlerdi- fikir birliği içindedir.[145] Ayrıca Hannibal, Scipio istisna olmak üzere Romalıların büyük bir kısmının aceleci Sempronius kadar kendilerine aşırı derecede güvendiğini duymuş olabilirdi. Büyük ihtimalle Roma'da kendisine şu önemli istihbaratı sağlayan casusları vardı: Sempronius, gelecek sene konsüllüğünün biteceğini biliyordu ve şan elde etmek için mümkün olan bütün fırsatlar hızlı bir şekilde kullanılmalıydı, ya da hiçbir şey yapılmamalıydı.[146] Sempronius tam da Hannibal'in ekmeğine yağ sürecekti.

218 yılının Aralık ayının ortalarında Tiberius Sempronius Longus ve iki lejyonu Padana'ya ulaştı. Lilybaeum'dan (Sicilya'nın batı kıyısındaki bugünkü Trapanai) İtalya'nın Adriyatik kıyılarındaki Ariminum'a, büyük ölçüde Roma'nın kuzeyindeki Via Flaminia'yı kullanarak yaya bir şekilde bir aydan fazla süre boyunca yolculuk etmişlerdi. Flaminia Kapısı'ndan geçerek Roma'dan çıkmak Po'ya ve bölgedeki yeni Roma kolonilerine giden en kesintisiz yoldu. Her ne kadar Livius, Sempronius ile lejyonların Sicilya'dan bütün yolu denizden kat ettiğini iddia etse de[147] bu, yılın geç dönemi[148] ve Polybios'un Roma'dan yürüdükleri bilgileri göz önünde bulundurulduğunda pek olası değildi. Polybios ile Livius'un verdiği bilgilerin bağdaşmasının mümkün olmadığı çok sayıda yer vardır.[149] Polybios, bir bakıma yollardan bizzat kendisi yolculuk yaptığı için coğrafya konusunda nadiren yanılır, diğer taraftan Livius nadiren

145 William O'Connor Morris, *Hannibal: Soldier, Statesman, Patriot, and the Crisis of the Struggle Between Carthage and Rome*, (1937), 127.

146 Livy, *History of Rome*, 21, 53; Lazenby, *Hannibal's War*, 55; O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 112.

147 Livy, *History of Rome*, 21, 51, 6ff.

148 O'Connell, *Ghosts of Cannae* 111'de mantıklı bir gerekçeyle yılın bu vakti, dönemi genelde eylülün sonlarına doğru kapanan Akdeniz'de güvenli şekilde yelken açmak için uzun olduğunu söyler. Livius'un anlattığı hikâyenin bu versiyonu dolayısıyla yazarın Polybios ile karşılaştırıldığında güvenilirliğini düşüren başka bir örnektir.

149 J. A. Cramer, *A Dissertation on the Passage of Hannibal over the Alps* (London: J. W. Parker and G. and W. B. Whittaker, 1820), xix.

yolculuk yapmıştır. Tarihçilerin çoğu, arada farklar olduğu zaman, böyle yapılmaması için bir sebep olmadıkça (Livius'a nazaran) Polybios'u tercih eder.[150]

TIBERIUS SEMPRONIUS LONGUS

Padana'ya ulaştıktan sonra Sempronius yorgun düşmüş askerleriyle, Scipio'nun ordugâhının oldukça yakınlarına kamp attı. İki ordugâh da muhtemelen Trebia Nehri'nin hemen doğusundaki bugünkü Rivergaro kasabası yakınlarındaydı. Scipio'nun, iki lejyonuyla beraber Sempronius'u gördüğü için sevinmiş olduğu şüphelidir: Bir yönden Sempronius'un orada bulunuşu imalı bir eleştiriydi. Takip eden günlerde Sempronius, kendisini hızla savaşa girmekten vazgeçirmeye çalışan Scipio ile görüşmelerine mukabil Hannibal ile savaşmak için planlarını hazırladı.

Hannibal ve Sempronius birbirlerinden oldukça farklıydı. Sempronius büyük ölçüde şan peşinde koşan bir politikacıyken Hannibal tam bir askerdi ve kişisel değil ulusal bir çıkar peşinde koşuyordu. Publius Cornelius Scipio ile beraber senato tarafından 218 yılının konsülü seçilen Tiberius Sempronius Longus'tan (MÖ 260-210) Kartaca'ya doğrudan baskı kurması bekleniyordu. İlk olarak, Afrika'yı istila edecek bir birlik toplaması ve hazırlaması amacıyla Lilybaeum'a gönderilmişti. Livius, Sempronius'un piyadelerden müteşekkil iki lejyon, yeteri kadar süvari, 14.000 müttefik piyade ve 1.600 at ile donatıldığını söyler.[151] Ayrıca, her ne kadar bu rakamın altmışa düşmüş olması muhtemel olsa da nakliye için yüz altmış tane beş sıra kürekli kadırgası vardı. Sempronius, başka yerlerde meşgul olan bir Kartaca'dan Malta Adası'nı ele geçirme konusunda mütevazı bir şekilde başarılıydı. Scipio ise, Galya'ya ulaşmadan evvel Hannibal'in yolunu kesmek amacıyla İspanya'ya gitmesi için Galya'daki Massilia'ya gönderilmişti. Başarılı olamadığı için, Hannibal'in Alplerden çıkışını beklemek üzere Kuzey İtalya'ya hızlıca geri dönmüştü ve ardından Ticino'daki muharebe gelmişti.

150 Goldsworthy, *Punic Wars*, 173.

151 Livy, *History of Rome*, 21, 17.

Scipio'nun yaralanması ve Hannibal'den geri çekilmesiyle Roma Senatosu derhal Sempronius'u yeni lejyonlarıyla beraber Sicilya'dan geri çağırdı ve onu Padana'ya gönderdi. Scipio'nun Ticino'da neredeyse büyük bir felakete uğraması ve Malta'daki gereğinden fazla abartılmış zaferiyle Sempronius, kendisinin daha yetkin bir general olduğuna inanıyor ve bunu kanıtlama konusunda sabırsızlanıyor gibi görünüyordu.

Livius, Hannibal'in Sempronius'un düşüncesizce hareket eden biri olduğunu tamamen bildiğini ve ona kısa sürede reddedemeyeceği bir fırsat verdiğini iddia eder. Kartacalılar, bazı yerel Keltlerin iki tarafa da oynamaya çalıştığını fark etmişti, bu şaşırtıcı bir şey değildi, zira durumlar hâlen oldukça değişkendi. Hannibal, Keltlerin iki yüzlülüğünü cezalandırmak ve onları seçim yapmaya zorlamak için yaklaşık olarak 2.000 piyade ve 1.000 Kelt ve Numidialı süvariden müteşekkil akıncı bir kuvveti, yerel bölgeyi yağmalamaları ve sahtekâr kasabalardan bütün fazlalık yiyeceği almaları için -hiç şüphesiz bu kolay bir aşırma olacaktı- gönderdi. Bu kasabalar şimdi hızlı bir şekilde gerçek renklerini gösterdiler ve açık açık, birleşik Roma ordugâhlarına geçerek Hannibal'e karşı adalet sağlanmasını istediler.

Kartacalıların gerçekleştirdiği akınlara ve Keltlerin cezalandırma taleplerine dair gelen haberlerle Sempronius birdenbire karargâhından dışarı fırladı. Süvarilerinin büyük bir kısmını ve 1.000 tane mızrakçıyı, ganimetle yüklenmiş küçük Kartaca akıncı birliğini bulmaları için gönderdi. Bu Romalı birlik bir miktar Kartacalı öldürüp yağmalanan mallarının çoğunu ele geçirdi. Kartacalılar ana ordugâha doğru geri çekildiler. Hannibal, akıncı birliğe arka çıkmaları için takviye kuvvetler gönderdi; bu, Sempronius'un sahadaki birliklerinden çok daha küçük bir kuvvetti. Bunun karşılığında Sempronius, şimdi tamamen sayı bakımından üstünlüğü kaybederek toplu hâlde ana ordugâha çekilmiş olan Kartaca takviye kuvvetlerine karşı koymaları için süvarilerinin geri kalanını ve mızrakçılarını gönderdi. Hannibal şimdi ordusunun bu küçük kısmına, geri dönmelerini engellemek ve Sempronius ile karşılaşmak üzere arkaya dönmelerini sağlamak için komuta ediyordu, ne var ki adamlarına Romalılara saldırmayı yasakladı.

Hannibal, eğer ki adamları en azından Romalılara biraz daha yakına gelmeleri yönünde bir meydan okuyor gibi görünmeden ordugâha geri çekilirse Kelt müttefiklerine karşı psikolojik itibarını kaybedeceğini biliyordu. Açıkça görülebilir mesafeden birbirleriyle karşılaşan iki ordu da gergin bir şekilde birbirinden çekiniyordu, fakat Romalılar Hannibal'in çarpışmaya girmeyeceğini fark edince dönüp ordugâhlarına geri çekildiler.

Sempronius, özellikle de Romalılardan daha fazla Kartacalının bu küçük çarpışmada ölmesinden ötürü bunun belirleyici bir sınama olduğuna inanıyordu. Scipio, daha hazırlıklı olmaları için bu yeni birliklerinin kış boyunca talim ve eğitim alması gerektiğini iddia ederek kendisini dikkatli olması yönünde uyarmasına rağmen Hannibal ile topyekûn savaşa girmek için sabırsızlanıyordu. Scipio da bir yandan tam olarak gücünü topladığı ana kadar beklemeyi istiyorken diğer yandan mantıklı bir şekilde Keltlerin sadakatinin bir su kadar akıcı olduğunu ve eğer çok uzun bir süre boyunca atıl hâlde kalacaklarsa Hannibal'in tarafında yer almayacaklarını iddia ediyordu. Fakat bu mantıklı tavsiyesinin muhatabı sağır kulaklardı.

Sempronius da konsül meslektaşını ısrarla teşvik ediyor ve Livius'un belirttiği gibi "ordudaki görevlilere hararetli bir şekilde nutuklar veriyordu". Livius, Sempronius'un Scipio'nun ağırdan alma taktiğiyle alay etmiş olabileceğinden bahseder: "Üçüncü bir konsülü ve başka bir orduyu mu bekliyorlardı?[152] Sempronius, hâlen iyileşmekte olan Scipio'ya gerek kalmadan Roma zaferinin şanının tamamen kendisinin olmasını umuyor olabilirdi!".

Hannibal, Keltlerin dönek olduğunu ve motivasyonlarını yüksek tutmak için kendilerine çok fazla zaman veya yetersiz ölçüde zafer verilirse kolay bir şekilde bağları koparabileceğini fark etmişti. Daha da kötüsü Keltler, müttefiklerinin sayısını hatırı sayılır ölçüde azaltacak şekilde yeteri kadar mevcutla Romalıların tarafına geçebilir veya özellikle her iki orduda da Keltlerin birbirine karşı çarpışması durumunda toplu hâlde kaçabilirlerdi. Alplerdeki çileli yolculukla şiddetli bir şekilde sayıları azalan birlikleri ile beraber

152 Livy, *History of Rome*, 21, 53.6–15.

Hannibal'in Romalıların ihtiyaç duyduğundan daha çok Kelte ihtiyacı vardı. Ayrıca, Sempronius tarafından komuta edilen tecrübesiz acemi Roma birliklerini avlamayı tercih ettiği için Scipio'yu bu savaştan uzak tutmayı umuyordu.

Böylece, Hannibal Scipio ile strateji konusunda birçok noktada aynı fikirdeyken, Roma çok daha büyük bir orduyu sahaya sürmeden evvel, mümkün olduğu kadar seri hareket ederek[153] düşman topraklarında hızlı bir şekilde savaşmasının kendisinin faydasına olacağını biliyordu. Hızlıca ve ayrıca akıllıca, kendisine uygun muharebe koşulları oluşturması gerektiğini biliyordu.[154] Hannibal, düşman topraklarında bulunan her kumandanın yapacağı gibi kendi belirlediği koşullarda savaşmak istiyordu. Ayrıca, Polybios'un da tam olarak belirttiği üzere[155] müttefiklerinin başarının geleceğine güvenmesini istiyordu. Hem kendisinin hem de Roma ordugâhındaki istihbarat birimleri sayesinde düşmanlarının kaynaklarını biliyordu.

MUHAREBE ALANINI TARAMAK

Bir sonraki aya doğru Trebia Nehri Vadisi'nde kamp atmış olan Hannibal kabaca Kartaca ve Roma ordugâhları arasında nehrin batısında düz, ağaçsız bir bölge fark etti. Nehir haricinde görüşü tıkayan bir şey yoktu, nehrin dik kıyılarındaki kamışlar ve çalılar da saklanmak için güzel bir yer sağlıyordu. Hannibal, nehrin dik kıyıları yakınında pusucu birlikleri saklayabileceğini biliyordu. Bunlar, alabildiğine geniş alandan büyülenecekleri için Romalıların fark etmeyeceği gizli kuvvetlerdi. Hannibal ayrıca geniş ve düz arazinin, üstün olan Numidialı süvarilerine muharebede manevra yapma alanı vereceğini de biliyordu.

Bugün bile Trebia Nehri birçok yerde beş ila yedi metre arasında bir yüksekliğe sık sık çıksa da, iki bin yıllık erozyon sonrasında

153 Yaklaşık iki bin yıl sonra I. Napoléon Padana'da ve Trebia'da da aynı Hannibal stratejisini izlemeyi denemiştir. Bkz. John Peddie, *Hannibal's War* (Thrupp, Stroud, Gloucestershire, UK: Sutton Publishing, 1997), 32.

154 Polybius, *Histories*, 3, 70.12.

155 Ibid. 70.11.

MÖ 218 yılından tahminime göre çok daha derin bir nehir kanalıdır. Bölgedeki modern çiftçilikten önce bu yüksekliğin yarısının bile mevcut olmasıyla, Trebia'nın çalılık dolu kıyıları içinde pusucu birlikleri saklamak için yeterli olmalıydı.[156] Ağaçlar bu konuda bir etken değildi zira artık aralık ayıydı ve yaprak dökülmüyordu.

Hannibal bu bölgeden ve açık ovalarda savaşma yönündeki Roma arzusundan avantaj elde edilebilecek bir plan tasarladı. Daha sonra bu planını genç kardeşi Mago'ya açarak onu tamamen, Romalıları kapana kıstıracağı hilekâr stratejisine çekti. Bunlar birlikte, kıdemli askerî önderlerin iki yüz tanesini seçtiler: Yüz tane süvari ve yüz tane piyade o gece ordugâhta Hannibal ile buluşacaktı.

Bu kıdemli önderler kendisiyle buluşmaya gelince Hannibal bunların her birinden, tanıdıkları en cesur on askeri seçmelerini istedi. İki bin kişilik bir birlik toplandığında -bin süvari ve bin piyade- onları gecenin yarısı gizlice, Romalılardan gizlenen ve besbelli korunaklı bir pusu bölgesi olan, daha önceden belirlenen o bölgeye gönderdi. Hannibal çoktan bu pusu bölgesinde bir tarama yapmış olmalıydı. En katı ve en cesur önderleri ve savaşçıları seçmiş olmasına şaşmamalı, zira bunlar soğuk gecelerde dışarıda kalacaktı. Hannibal ayrıca Mago'ya, ertesi gün yapılacak olan şeyler için önceden belirlenen işaretleri gösterdi. Eğer her şey planlandığı gibi giderse Hannibal, Mago'ya pusu bölgesini terk edeceği zamanı söyleyebilirdi; eğer planlananın tersi olursa Hannibal, kendi kuvvetleri ile pusu bölgesi arasında herhangi bir bilgi ve plan değişikliğini aktaracak, aralıklarla alana yayılmış ağaçlarda saklanmış gözcüleri ve borazancıları olabilirdi. Özellikle hayatî olan şey zamanlamaydı ve Hannibal kötü bir haberleşme ağının böylesine dikkatli bir planı mahvetmesine izin veremezdi.

156 Rivergaro yaklaşık olarak, güvenilir tarihçilerin çoğunun Trebia'nın doğusundaki (Canneto yakınlarındaki muharebe alanının yaklaşık 9 km. uzağında) Scipio ve Sempronius'a ait birleşik Roma ordugâhını konuşlandırdığı yerdir. Trebia muharebe alanının en muhtemel yeri, nehrin batı yakasındaki hemen kuzeyde bulunan Canneto'dadır; Hannibal'in ordugâhı da Trebia'nın batı yakasındaki Campremoldo di Sopra yakınlarındaki Canneto muharebe alanının bir miktar kuzeybatısındaydı (yaklaşık 3 km.). Bkz. Goldsworthy, *Punic Wars*, 174.'deki harita.

ROMALILARI TUZAĞA ÇEKMEK

Hannibal'in stratejisinin ne kadar parlak olduğu hemen göze çarpar. Ordusunun erkenden yatağa gittiğinden ve gece boyunca dinlendiğinden emin olmuştu. Askerler şafaktan hemen önce uyanmış, kendilerini güçlendirmek için iyice yemek yemiş ve ayrıca aralıklarla yağmur ve muhtemelen sulu kar yağdığı için meydana gelen soğuk havaya karşı bir yalıtım sağlamak amacıyla kendilerini sıvı ve katı yağ ile kaplamışlardı. Şiddetli soğuğa karşı atlarını da sıvı ve katı yağlarla yağlamış olabilirlerdi. Hannibal'in esas planı Romalıları bir yere çekmekti, böylece taktiklerini açıkladıktan ve her bir adamına mükâfat sözü verdikten sonra şafak sökerken Numidialı seri süvarilerini Trebia'nın karşısına gönderdi. Onlara, Roma hatlarına mümkün olduğunca hızlı bir şekilde at sürmeleri ve Sempronius ve ordusunu yemek yemeden önce dışarı çekme umuduyla, muhtemelen sataşmalar eşliğinde Roma ordugâhına gerekli olduğu kadar fazla ok atmaları talimatı verilmişti. Hannibal'in, Sempronius'un bu yemi yutacağını nasıl bildiği şaşkınlık vericidir. Ne var ki daha sonra yaşanacak olanlar Hannibal'in açısından çok daha iyi bir planlamaydı.

Hannibal, muharebeye girmek için bu günü seçmiş gibi görünüyor, zira Roma sistemine göre kumandanların komuta yetkisini gün gün değiştirdiğini biliyordu. Şimdi sırada Sempronius'un komuta edeceği gün olduğunu biliyor olmalıydı. Scipio muhtemelen onu o gün savaşmama ve bunun, özellikle de tüm gece boyunca etkili olarak zemini ıslak ve yarı donmuş hâle getiren olumsuz hava koşulları sebebiyle kötü bir fikir olduğu konusunda uyarmıştı. Fakat yalnızca şanı düşünen ve Hannibal'i fazlasıyla hafife alan Sempronius, Scipio'yu dinlemedi; aptalca tam da Hannibal'in istediği şeyi yaptı.

Cevval Numidialılar, atlarını etrafta döndürüyorken Roma ordugâhına gürültülü bir şekilde sataşarak saldırdı. Sempronius da bu Numidialılarla çatışmaya girmek üzere birkaç bin ağır süvarisine emri verdi. Ardından altı bin mızrakçıyı gönderdi ve bütün ordusunu silahaltına aldıktan sonra onları takip etti. Alelade düşündüğü şey, düşman süvarileri kendisinin sayısal olarak üstün olduğunu gördüyse, bu duruma baskın kuvvet tarafından hızlı bir şekilde son verileceğiydi.

Fakat Sempronius neredeyse bütün adamlarına kahvaltı yapmadan ve tam da Hannibal'in umduğu gibi şiddetli soğuğa ve yağmakta olan kara karşı hazırlıksız bir şekilde muharebeye girmeyi emretti.

Sempronius'un üstünlük taslayan beklentilerine kapılan ve ağır zırhlarına ve sayısal üstünlüklerine güvenen Romalılar, muharebe alanına hücum ederken bu durumu onayladıklarına dair gürlediler. Fakat ağır teçhizatlı Roma süvarileri, etraflarında dönüp duran ve bu amaç doğrultusunda talim edilen seri ve hafif Numidialı süvarilere yetişemiyordu. Onların arkasındaki Roma piyadesi de yetişemiyordu, fakat askerler, silah menzillerinin hemen dışına atlarını sürüp durarak kendileriyle alay eden Numidialıları hâlen duyabiliyordu.

Ok gibi fırlayan Numidialılar devamlı bir şekilde Roma ordusunu kuzeyden tuzağa çekti. Romalılar, soğuk ve kötü havada muhtemelen mümkün olabilecek en hızlı ve nizami şekilde üç sıra hâlinde,[157] Trebia'nın doğu kıyılarından en azından bir veya iki kilometre boyunca ilerliyordu. Numidialılar, yavaş Roma ordusunun önünde nehri geçerek nerede tam olarak batıya dönüleceğini biliyordu. Piyadelerin önünde bulunan Roma süvarileri nehri geçmeye başladı, Roma piyade bölüklerinin (altmış ila yüz askerlik alt birimler) ana kitlesi ise Numidialılar karşıya geçtikten çok sonra nehir kıyılarına ulaşmıştı. Numidialı süvariler ilk başta nehrin diğer tarafında güvenli bir şekilde bekledi. Roma süvarileri nehri geçerken Numidialılar, kışkırtıcı sataşmalarına devam ederek kanatlara doğru ok gibi fırladılar. Roma ordusu büyük bir hızlanmayla, kabarmakta olan suda dizilimini parçalara ayırarak nehre hücum etti.

BİR SİLAH OLARAK TREBIA NEHRİ

Ordusu soğuk ve karla kaplı Alplerin insanı ne kadar güçten düşürdüğünü deneyimledikten sonra Hannibal'in, aynı deneyimi zorla Romalılara yaşatarak avantaj elde edebileceğini fark etmiş olması muhtemeldir. Şiddetli bir soğuk hava ve insanın iliğini kemiren açlıkla geçen bir hafta kendi askerlerinin gücünün yarısını aldıysa, buzlu

157 Goldsworthy, *Punic Wars*, 177.

bir kış günü Romalılara ne yapabilirdi? Hannibal aynı zamanda muhtemelen adamlarına, kendilerinin çok daha kötü koşullara dayandıklarını ve bundan kurtulduklarını, kıyas edilecek olursa bu kış muharebesinin hafif kalacağını söylemişti.

Hannibal'in planının ikinci aşaması işte burada gerçekleşti. O gece fazlaca yağmur ve sulu kar yağdığı için nehir normalden çok daha fazla yükselmekteydi. Numidialı süvarileri Trebai'yı geçtiğinde, süvarilerin yağa bulanmış atları dondurucu suyun şiddetine karşı koymuştu; süvariler büyük ölçüde suyun dışında yüksek bir şekilde at sürmüştü. Öte yandan, neredeyse on altı bin askerden ve yirmi bin müttefikten oluşan devasa Roma piyade hattı, etrafında kabararak yükselen ve göğüslerinin üzerine kadar çıkan dondurucu soğukla mücadele ediyordu. Numidialı süvariler, kendilerinden daha ağır olan Romalı süvarileri beyhude kovalamalarından sonra atlattı. Soğuk ve ilerlemeye çalıştıkları için muhtemelen dondurucu olan suyla donan Roma piyadeleri zar zor takip edebiliyordu. Kıyafetlerinin buz kesmesi onları fazlasıyla yavaşlatmıştı ve ayrıca vücut ısılarını da düşürmeye başlamıştı, fakat şimdi duramazlardı. Dahası, dondurucu suyu ikinci kez geçmek için de artlarını dönemezlerdi. Subaylar safları yeniden düzenledikten sonra Roma ordusu güçlükle ilerledi.

Şu ana kadar her şey tam olarak Hannibal'in planlarına uygun gidiyordu.

İNSANLARDAN DAHA FAZLASIYLA SAVAŞMAK: HAVA VE HİPOTERMİ

Hannibal bir süredir beklemedeydi, Polybios'un belirttiği üzere[158] "yavaş adımlarla ilerleyen" Roma ordusunun tamamını görünce ovanın yokuşuna doğru harekete geçti. Roma piyadeleri muhtemelen şimdiden halsiz kalmıştı, çünkü yürünecek bir de yokuş vardı. Hannibal ilk olarak, yağla kaplı mızraklı askerlerini ve Balearlı sapancılarını gönderdi, bunlar daima birlikte çalıştıkları için sekiz bin civarındaydı. Hannibal'in ordusu neredeyse bir kilometre kadar

158 Polybius, *Histories*, 3, 72.13.

ilerledi. Bunun ardından İspanya, Afrika ve Kelt topraklarından gelen yirmi bin kadar müttefike tekabül eden ağır silahlı piyadelerini tek bir hatta ileri gönderdi. Müttefik Kelt atlılarını de içeren yaklaşık on bin kadar süvarisini kanatlara yerleştirdi. Bu atlı sayısı Romalıların topladığından çok daha fazlaydı, çünkü piyadelerine çok fazla güveniyorlardı. Hannibal daha sonra otuz yedi civarındaki fillerini -bir aylık dinlenmeden sonra güçlerini büyük ölçüde geri kazandıkları için bunlar son derece kuvvetliydi- ek koruma sağlamaları amacıyla süvari kanatlarının önüne yerleştirdi.

Sempronius, Numidialıların temposuna yetişemediklerini fark ettiğinde en sonunda ağır süvarilerini geri çağırdı. Bu ölümcül bir hataydı, zira kanatlarını saldırıya açık bırakmıştı. Soğuktan donmakta olan askerlerini bir tür hizaya soktuktan sonra Sempronius, birbirinden farklı Kartaca kuvvetlerini şöyle bir gözükerek korkutmayı umup lejyonlarını yavaşça ilerletmeye çalıştı. Fakat bu işe yaramadı. Roma ordusu soğuktan ve donmaktan iyice ağırlaşan kıyafetlerinden ötürü bitap düşmüştü ve daha muharebeye girmeden açlıktan kıvranıyordu.

İki ordu da birbiriyle buluşup savaş başladığında Roma ordusundaki binlerce askerin savaşmaya neredeyse hiç gücü kalmamıştı. Roma mızrakçıları, yakalaması zor Numidialılara karşı mızraklarının çoğunu kaybetmişti ve ayrıca inatçı rutubetten de etkilenmekteydi. Sempronius, lejyonlarını bekleyen büyük felaketten bihaber görünüyordu.

Hannibal'in adamları daha toktu ve Romalılar korkunç koşullarda yürüyüş yapmaya çekilirken kendileri yalnızca ılık kalacak kadar ilerledikleri için nispeten daha sıcaktı. Daha fazla Kartaca süvarisi Roma kanatlarına ilerledi ve kendi süvarileri geri çekildiği için korunmasız kalan kitleler hâlindeki Roma piyadesinin kanatlarını sıkıştırarak içlere doğru döndü. Numidialılarla birlikte Kartacalı mızrakçılar da, ileriden başka gidecek yönü kalmayan Roma piyadelerine hücum ettiler.

MAGO'NUN PUSUSU GELİR

Mago'nun piyade ve Numidialı süvarilerden müteşekkil birlikleri birdenbire, pusu bölgelerini terk ettikten sonra arkada belirdi. Bu,

Roma hatlarında büyük paniğe ve karışıklığa yol açtı fakat yine de yerlerini korudular. Mago'nun daha küçük olan birliği arkadan Roma piyadelerine acımasızca saldırdı. Katledilen Romalılar bununla yüzleşmek için arkalarını döndü.

En ön saflardaki en üstün Roma askerleri, yalnızca ileri gidebilecekleri için bir süreliğine yerlerini korumasına rağmen -hatta bazıları, bir miktar Afrikalıyla beraber merkezdeki genelde düzensiz olan Keltlerin zayıf hattını[159] bile yarmaktaydı- kanatları ve arkaları imha edilmekteydi. Fakat bu askerler, bu korkunç koşullar altında ve daha üstün olan Kartaca süvarilerinin hâlen saldırmasıyla ordugâhlarına geri dönemeyeceklerini biliyordu. Ön cephedeki on bin askerlik bu sıkı Roma safı (bunların çoğunluğu büyük ihtimalle Scipio'nun kıdemli askerleriydi) Hannibal'in ince savaş hattını yardıktan sonra sıkı bir şekilde kalkanlarını bir arada tuttu. Bu Romalılar, Sempronius gibi bazı üst düzey görevlileri at üstünde koruyarak kuzeye doğru kaçmak üzere savaş alanını terk ettiler. Yirmi kilometre kadar Placentia'ya doğru tüm yolu geri çekildikten sonra bu kaçaklar, ilk muharebe alanının oldukça kuzeyinde bulunan bir köprüden Trebia Nehri'ni geçtiler.

Muharebe alanında kalan Roma piyadelerinin çoğu geri püskürtüldü ve askerler teslim olmadılarsa Trebia'nın kıyıları boyunca katledildi ve Hannibal'in filleri ve ağır süvarileri tarafından ezildiler. Dondurucu nehri çaresizce geri geçmeye çalışanların birçoğu da ölmüş olmalıydı. Savaş alanındaki kıyımdan sızmakta olan Roma kanıyla nehir kırmızıya boyanmıştı.

Bazı Kartacalılar Sempronius'u ve Roma kaçaklarını kovalamaya çalıştı fakat hava daha da kötüleştiği için pes ettiler. O günkü korkunç hava, çoğunlukla Kelt müttefikler olmak üzere Kartaca ordusunun da durumunu kötüleştirmiş, atlar ve filler de muhtemelen zatürreden

159 Görünüşe göre Hannibal Kelt müttefiklerine genelde bu şekilde kullanıyordu, onları en büyük hasarı karşılayacakları merkeze yerleştiriyordu. Her ne kadar şüphesiz onlara, muharebenin en büyük darbelerini alma konusundaki zayıf cesaretleri için mükâfat sözü vermiş olsa da Keltleri ölme ihtimali olan askerler olarak kullanmış olması muhtemeldir.

ötürü ciddi şekilde etkilenmişti. Polybios'a göre[160] Hannibal'in neredeyse bütün filleri Trebia Muharebesi'nden kısa bir süre sonra öldü.

MUHAREBE SONRASI

On beş bin kadar Romalının Trebia'da öldüğü ve birçoklarının da -muhtemelen binlercesi-[161] sayısı bilinmeyen Roma'nın Kelt müttefikleriyle beraber esir alındığı düşünülüyor.[162] Gerçek zayiat ne olursa olsun bu Hannibal'in Roma'ya karşı ilk gerçek zaferi ve Roma taktiklerinden ve çevresel avantajlardan faydalanarak gelecekte nasıl savaşacağını önceden deneyimlemesiydi.

Şimdi, Kuzey İtalya'daki geri kalan Keltlerin çoğu da Hannibal'in müttefikliğine geçti. Hannibal, o vakitten önce yalnızca Hellenistik bir fenomen olan oldukça olağandışı bir şey yaptı. Polybios'un aktardığına göre,[163] orada oluşunu kabul ederlerse Keltlere hem özgürlük hem de dostluk sözü verdi. Mevcudiyetinin yalnızca Roma'yı yenmek amacına hizmet ettiğini vurguladı.

Trebia'nın ardından Hannibal, Roma esirlerine oldukça sert bir şekilde muamele etme tutumu sergilerken -asgari düzeyde yiyecek vererek- Kelt esirlerine merhametli davrandı. Birden fazla kez Hannibal muhtemelen, evlerine döndükleri zaman Roma'ya karşı ayaklanma çıkarmak için diğer İtalyan Keltlerini askere alabilsinler diye herhangi bir ceza veya fidye olmadan Kelt esirlerini serbest bırakmıştı. Yaptığı şeyin propaganda değerini iyi biliyordu.

Aldığı korkunç yenilginin haberlerini Roma'ya göndermeyi hiç istemeyen Sempronius bütün iletişim olanaklarını ortadan kaldırdı. Geleceğine dair siyasi sonuçlardan korkarak aldığı mağlubiyeti mümkün olduğu kadar senatodan gizledi. Ne var ki, Polybios'un söylediğine göre[164] artık en sonunda haberciler göndererek "korkunç bir fırtınanın kendisini zaferden alıkoyduğunu" rapor verdi.

160 Polybius, *Histories*, 3, 74.11.

161 Bradford, *Hannibal*, 79.

162 Goldsworthy, *Punic Wars*, 180.

163 Polybius, *Histories*, 3, 77.5–6.

164 Polybius, *Histories*, 3, 75.1–2.

İlk başta Roma Senatosu Sempronius'a güvendi, fakat diğer kaynaklardan korkunç bir yenilgi alındığını öğrendi. Senato şaşkınlık içinde, Hannibal'in yalnızca bölgeyi terk etmemiş olduğunu değil ayrıca ordusunun da büyük ölçüde sağlam olduğunu haber aldı. Daha da kötüsü bölgedeki Keltlerin büyük çoğunluğu artık Hannibal'in tarafına geçmişti.

Hannibal Trebia'da, dikkatli bir strateji ve düşünülerek yapılan hazırlıklarla, kendisini sayıca geride bırakan bir Roma ordusuna karşı İtalya'daki ilk belirleyici zaferini almış oldu. Romalıların liderlik konusundaki zayıflığından faydalanmıştı. Dahası, özellikle de kendilerine üstün gelinen Roma süvarilerinde, yavaş piyadelerine dair Roma'nın aşırı güveninde ve ham silah kullanımında Roma'nın taktik anlamda zayıflığından istifade etmişti. Doğayı da tam anlamıyla kendi avantajına kullanmıştı. Roma'yı bozguna uğratmak için bir yol bulursa bütün bu stratejileri tekrar kullanmaktan çekinmezdi.

Bu felaket yenilgiden Romalılar için tek küçük teselli, şimdi artık savaşa bir kış arası verilmiş olmasıydı. Romalılar ayrıca Hannibal'in, hızlı bir yağma yapmadan ve Roma'ya karşı intikam almadan bölgelerini işgal ettiği için ordusuna karşı Keltlerin duyacağı hınçla yüzleşmesini umuyorlardı.[165] Fakat şimdilik Keltler Hannibal'in saflarını dolduruyor ve Alplerdeki ciddi kayıplarının kayda değer bir kısmının yerini alıyorlardı.

Askerî bir utançla konsüllüğü biten Tiberius Sempronius Longus, Gaius Flaminius Nepos'a konsüllüğe yükselmesi için yardım etmek amacıyla Roma'ya geri döndü ve Kartaca'ya karşı yapılan diğer, daha az feci olan askerî operasyonlarda savaştı.[166] Fakat Tiberius Sempronius Longus yalnızca, Hannibal tarafından kurnazca kandırılacak ilk ahmak Romalı kumandandı.

165 Peddie, *Hannibal's War*, 58.

166 Livy, *History of Rome*, 21, 15 ve 63. Ayrıca bkz. 23, Hannibal at Cannae, 35. Burada Livius, Hannibal'in kardeşine yapılan başarılı muharebede Sempronius'un yardım ettiğini ve onu Lucania dışına püskürttüğünü söyler. Sempronius'un aynı isimdeki oğlu 194 yılında konsül olmuştur ve ailesinin ismini bir ölçüde kurtararak Galya'nın bazı yerlerinde Roma kolonicilerini yönetmiştir. Karşılaştırma yöntemiyle bkz. Livy, *History of Rome*, 34; Close of the Macedonian War, 42.

12

APENİNLER VE ARNO BATAKLIKLARI

Trebia, Hannibal'in Roma'ya indirdiği ilk darbeydi ve bu muharebeden çok şey öğrenmişti. Roma'nın zayıflıklarını kendi güçleriyle kullanabileceğini fark etmişti. Baskıyı devam ettirmesi ve Roma şehrine daha da yaklaşması gerektiğini biliyordu. Kelt müttefiklerinin ne kadar önemli olduğunu anlamıştı fakat onlara güvenilirliğin tartışmalı olduğunu bildiği için, yeteri kadar hızlı bir tempo tutturmadıkça Kelt müttefiklerinin ilgisi kaybolacaktı.

Her ne kadar Hannibal, Roma'yı kendisinin kuzey İtalya'daki varlığını tanımasına ve buna saygı göstermesine mecbur bıraksa da Keltler hiç de öylece beklemeye gönüllü değildi, hele hele yapılacak tek eylem kendi toprakları içinde olacaksa. Keltlerin motivasyonlarından biri, birkaç nesil öncesine kadar Kelt toprakları olan zengin topraklara ve buradan gelen mallara sahip Romalılardan elde edilen ganimetten gelen refahtı. Hannibal kış aylarında bile Keltlerin yerinde duramamasını hesaba katmak zorundaydı ve artık kış mevsiminde savaşmak suretiyle eski savaş koşullarını değiştirdiğine göre Kelt müttefiklerinin kendisinden bu akınlarını yıldırım hızında devam ettirmesinin beklendiğini biliyordu.

Trebia'dan sonra Roma Senatosu muazzam miktarda pleb askere aldı ve yüz bin askerden müteşekkil on bir yeni lejyon oluşturdu.[167] Hannibal'in Roma'nın müttefiklerini yağmalamaya veya kendi Kelt müttefikleri üzerindeki bağlılığını azaltmak için Kelt olmayan kaynaklardan erzak bulmaya şiddetli bir şekilde ihtiyacı vardı. Bir

167 Lancel, *Hannibal*, 91; Miles, *Carthage Must Be Destroyed*, 270.

kurtarıcı olarak anlaşılacak bir şey, işgalci kuvvet olarak da şüphelenilecek başka bir şey vardı.

Polybios da Livius da, modern araştırmaların çoğunlukla dikkate almadığı[168] Hannibal'in Keltlerle ilişkisine dair tuhaf bir hikâye anlatır.[169] İddia edilene göre kalleş Keltler tarafından suikaste uğramaktan endişelenen Hannibal'in, kendisini öldürme girişimlerine karşı gizlenmek amacıyla çeşitli peruklar taktığı söylenir. Fakat bu şüpheli olay Hannibal'in, Romalıları henüz yeni bozguna uğratmış ve Kuzey İtalya'daki Keltlere yeni bir umut vermiş kişi olması sebebiyle pek inandırıcı gelmiyor. Bir tarihçinin akıllı bir şekilde işaret ettiğine göre Polybios, Hannibal'den en az bir nesil sonra ve Kartaca Savaşı'nın ardından, artık yatışmış olan Kuzey İtalya'yı ziyaret etmişti. Yok edilmiş olan Kartaca artık bir tehdit değildi. Polybios, ağaç kesen ve tarlalarını genişleten yeni Romalı yerleşimcileri görmüş olmalıydı, Kelt sınırını değil. Saldırgan Kelt sakinleri sürgün veya tutsak edilmişti.[170] Hannibal hakkındaki bu hikâyenin doğru olup olmadığının bir önemi olmaksızın, yeni müttefikler arasındaki güvensizlik havasından bahseder.

Padana'daki iki yeni koloni olan Cremona ve Placentia, Roma'nın ileri karakolları, kaçınılmaz olanın da keşif kollarıydı. Roma bu bölgeyi zapt ederek yayılmak zorundaydı, yoksa asla güvende hissedemezdi. Roma, Trebia'ya kadar güvende hissediyordu. Fakat şimdi kendi yarımadasında bir savaşa hazırlanmak zorundaydı ve bu işi ayarlamak için kayda değer ölçüde gayret etmek gerekiyordu.

Trebia'dan birkaç ay sonra Sempronius ve Scipio kısa bir süreliğine Roma'ya döndü, çünkü ortak konsüllükleri bitmişti. İkisi de eleştirilere uğradı, hatta Sempronius yüz karası oldu. Publius Scipio kısa süre sonra, Ebro Nehri'nin kuzeyindeki bölgede Kartaca ile sürmekte olan çarpışmalar için İspanya'da yeniden belirecekti.[171] Hannibal, bir-

168 Lancel, *Hannibal*, 90; Goldsworthy, *Punic Wars*, 181–82.

169 Polybius, *Histories*, 3, 78.1–4; Livy, *History of Rome*, 22, 1.

170 Polybios en iyi kaynağımız olsa da, yaşanan olaylardan sonra yazdığı için tarihî görüş açısı zaman zaman kusurludur.

171 Giovanni Brizzi, *Scipione e Annibale: La Guerre per Salvare Roma* (Rome: Bari: Editore Giuseppe Laterza e Figli, 2007), 48: "*il quale partiva per raggiungere il fratello Cneo in Spagna.*"

kaç Romalı kumandanı ahmak gibi gösterdikten sonra komutanın değişeceğini bekliyordu fakat yine de, eğer Romalılar Sempronius gibi tecrübesiz konsülleri Scipio gibi savaş gediklileriyle eşleştirmeye devam ederse, konsüllük döngüsünün işine yarayacağını biliyordu. Bu yüzden yeni konsüller hakkında olabildiğince fazla istihbarat toplamaları konusunda casuslarına talimatlar vermiş olmalıydı.

Trebia'nın doğusundaki Scipio'nun eski ordugâhını birkaç haftalığına ele geçirdikten sonra Hannibal -Romalıların boşalttığı ordugâhın şimdi düşmanlarıyla dolduğunu gözlemleyebilecek Keltler için zafere dair bir açıklama yaparak- Placentia civarındaki bölgeye zarar vermek için durmuş olabilir.[172] Fakat, bitkin bir şekilde yapılan kuşatmaların nasıl olabileceğini Saguntum'da zor yoldan öğrenmiş olması dolayısıyla şehri kuşatmaya almayacaktı.[173]

HANNIBAL, BOII KABİLESİYLE KIŞLAR

Placentia yakınlarında kalmak yerine Hannibal sonraki birkaç ay için ordusunu, bugünkü Bologna bölgesi olan Boii kabilesinin topraklarına doğru doğuya sevk etti. Boii, en uzun sürekli ve en sadık müttefik olmuştu. Bu kabile, Hannibal henüz İspanya'dayken Roma'ya karşı kendisinin yardımını isteyen en erken Keltler olabilirdi. Ayrıca, Pireneler yakınındaki Keltlerle olan münakaşalarından ötürü de önemliydiler. Boii kabilesi Hannibal'e tavsiyeler vermekle kalmadı, ayrıca diğer kabileleri kendisine askerî birlikler vermeleri konusunda ikna etmede de faydalılardı.

Boii kabilesi ile kışı bitirmek yalnızca, bu güçlü kabileyle Hannibal'in bağlarını güçlendirme yolu değil ayrıca oldukça pragmatik bir seçimdi de. Boii, yeni fakat savaş durumunda olan Placentia ve Cremona kolonilerinin ve Padana'nın merkezi ile Adriyatik kıyısının arasında bulunan eski Ariminum kolonisinin tam ortasındaydı. Ariminum, Roma'ya doğudan gelecek ve kıyıdan gelmesi dolayısıyla daha

172 Livy, *History of Rome*, 21, 57. Burası, Roma müttefiki Keltlere ait olan tahkimli Victumulae kasabasını da içeriyor. Livius, Hannibal'in Sempronius ile başka bir muharebeye daha girdiğini söyler fakat bu pek gerçek olarak değerlendirilmez.

173 Lancel, *Hannibal*, 91.

kolay olan girişimleri kontrol etme görevi olan güçlü bir Roma şehriydi. Daha da önemlisi Hannibal, Romalıların yeni konsüllerle birlikte yepyeni lejyonlar topladığını ve kendisini kıstırmak amacıyla iki yönden üzerine doğru hareket etmekte olduğunu casuslarından öğrenmişti.

Hannibal bir kez daha Roma'nın deneyimli bir askerî konsül ile deneyimsiz siyasî bir konsülü eşleştirme sistemine bel bağlayabilirdi. Gnaeus Servilius Geminus bu sefer deneyimli olan taraftı. Scipio ve Sempronius'un kalan lejyonlarını Ariminum'da topladı. Servilius'a, Hannibal'in Adriyatik kıyısına doğru doğuya yürümesini durdurma görevi verilmişti. İkinci yeni konsül ve savaş acemisi olan Gaius Flaminius Nepos da iki yeni lejyonu ve müttefikleri, İtalya'nın omurgasını oluşturan Apenin Dağları'nın güneybatı tarafına bakan Arretium'a (bugünkü Arezzo) götürerek Hannibal'i Apeninlerden Etruria'ya (bugünkü Toskana) geçer mi, geçerse de ne zaman geçer diye beklemeye koyuldu. Hannibal'in bu dağları aşmak için çarpıcı fakat çok fazla miktarda kar ve dondurucu koşullar yüzünden başarısızlığa uğrayan bir teşebbüste bulunduğunu belirten Livius'a rağmen -ki bu Polybios'un anlatımının tersidir- Hannibal kışın Apeninleri aşmamış olmalıydı.[174]

Kış karları erimeye ve sonrasında uzun yağmurlar azalmaya başladıktan sonra İtalya'nın yer zemini, bir ordunun çamura batmadan ilerleyebilmesi için yeniden yeteri kadar kuruduğunda Hannibal bir plan yaptı. İki Roma konsülü Hannibal'in, ya Po boyunca Adriyatik'e, akıntı yönünde doğuya doğru ya da Apeninlerden güneye doğru olmak üzere Boii topraklarından hareket etme ihtimaline karşı konumlanmıştı.[175] Sevilius ve Flaminius, Hannibal'i kapana kıstırdığına dair yanlış bir kanıya kapılmıştı.

ROMA İÇİN TEDİRGİN EDİCİ KEHANETLER

Öte yandan Roma, korkunç söylentiler ve kehanetlerle tedirginliğe düşmüştü ve konsüllerin değişimi alışılmadık olaylara sahne olmuştu. Roma şehrinde yaşananlara dair Livius'a drama ve betimleme

174 Livy, *History of Rome*, 21, 58.

175 Colin Hardie, "The Origin and Plan of Modern Florence," *Journal of Roman Studies* 55, nos. 1/2 (1965): 122–40.

sağlama konusunda güvenilebilir.[176] Hepsi birden kaotik olaylar ima eden, birçoğu her nasıl oluyorsa savaş Tanrısı Mars ile bağlantılı olan kehanet ve tahminlerden bahseder. Roma vatandaşları, bir miktar Romalı askerin mızrağının ateşle kaplandığını rapor ediyor, bazıları içi kanla dolu membalar gördüğünü, bazıları da güneşin garip bir şekilde ay ile kavgaya tutuştuğunu veya doğaya aykırı optik bir fenomen olarak doğudan iki tane ay doğduğunu söylüyordu.[177] Kehanetten fazlasıyla etkilenen ve kuş bilicileri büyük saygı gören Romalılar için bu tedirgin edici kehanetlerin hepsi, tanrıların kendilerini kaotik ve olağan dışı durumlara dair uyardığını öne sürüyordu. Bunlar, savaşın kehanetlerini okuma konusunda uzun bir süredir deneyimli olan kişiler tarafından yorumlanan işaretlerdi. Livius, belirsizliği ve kötü kehanetleri, Roma'nın başına gelecek olan felaketin günah keçisi olarak suçu Flaminius'a atar. Kehanet konusunda uçarı tipik bir Romalı olan Livius'un tersine Polybios, Roma'da korkuya yol açan ve evham veren kehanet hakkında sessiz kalır.

APENİNLERİ GEÇMEK

Hannibal'in Etruria'ya doğru ilerlediği güney yönü ve Flaminius'un Arretium'da bulunmasının, bizzat Flaminius ile bir alâkası olması gerekiyordu. Görünüşe göre Hannibal, Flaminius'u lanetleyen kanıtlar toplamıştı. Belki de bu sebepten ötürü güneydeki Etruria'ya doğru hareket etmeye karar verdi. Her halükârda Etruria'ya doğru güneye yapılacak yürüyüş, eğer doğru Apeninler rotası seçilirse daha düz ve hızlıydı. Bir tarihçiye göre Hannibal, mayıs ayının erken günlerinde Boii topraklarından yola çıktı.[178]

Polybios'a göre[179] seçeneklerini dikkatlice düşünen Hannibal ordusunu Apeninler üzerinden güneydeki Bologna'ya ve sonrasında da Arretium'a doğru götürdü. Romalılar Hannibal'in, beklenen ana kıyı yolundan ziyade daha iç taraftan Etruria'ya doğru bir rota

176 Livy, *History of Rome*, 21, 62.
177 Ibid.
178 Lazenby, *Hannibal's War*, 60.
179 Polybius, *Histories*, 3, 78.6.

seçmesine şaşırmıştı,[180] çünkü diğer yollar daha uzaktı ve tetikte olan Romalılar için gün gibi ortadaydı.

Birçok tarihçi Hannibal'in Reno Nehri'ni takip ederek alçak Collina Geçidi'nden[181] -yalnızca 952 metre- Apeninleri geçtiğini ve Arno Nehri kıyılarındaki bugünkü Pistoia'ya indiğini tahmin eder.[182] *Reno* kelimesi -büyük ihtimalle *Ren* ile aynı kökenli- "akış" anlamına gelen eski bir Kelt kelimesinden türer. Yaklaşık 210 kilometrelik bu nehir, Bologna'dan kıvrımlı vadiler boyunca daha sarp Arno Nehri Vadisi'ne dik bir şekilde dökülene kadar tıpkı bir yılan gibi dolandığı için neredeyse Apeninler kadar geniş bir şekilde güneybatıya akar.

Güneye veya batıya doğru hareket etmek yerine Hannibal Arno bataklıkları boyunca aşağı doğru doğuya hareket etti. O zaman hâlen dağdaki kar erimeleri ve uzayan yağmurlardan ötürü bölge akıntıların akışıyla dolmakta olduğu için bu hiç beklenmedik bir geçişti. Eğer bölge kuru olsaydı bir parça daha düz bir rota olabilirdi, fakat suyla ıslanmış toprakları dolayısıyla bölge tehlikeliydi. Hannibal'in, rotayı bilen Boii rehberleri yanında olmalıydı. Yılın o döneminde Arno rotasının geçilemez olduğuna inanan Romalılar

180 Lazenby, *Hannibal's War*, 11. Lazenby ayrıca Hannibal'in, Etrüsklerin kendisinin tarafına geçebileceğini umut ederek Etruria içinden geçen yolu takip ettiğini öne sürer.

181 Bu geçit veya Porretta Geçidi, Lazenby'ın fikridir; bkz. Lazenby, *Hannibal's War*, 61; Goldsworthy, *Punic Wars*, 184; and O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 117.

182 Teknik olarak hem Porretta hem de Collina Geçidi büyük oranda İtalyan Trans-Apenin ulusal yolu SS-64'ü ve Commune Granaglione'ye kadar yolun büyük bir kısmı boyunca Reno Nehri'ni (Flume Reno) takip eder. Buradan sonra Reno Nehri neredeyse yolun geri kalanı boyunca Reno'nun kaynağına kadar SP-632'yi takip eder. Porretta Geçidi, Apenin rotasının kuzey yarısında (Emilia Romagna) Collina Geçidi ise güney tarafındadır (Toskana). Collina yakınlarında SS-64 otoyolu ise, bugünkü Bologna'dan Prato'ya giden kuzey-güney otoyolu A1'in kabaca 20 km. batısındadır. Modern A1 otoyolunun bir kısmı Reno Nehri Vadisi'ni takip etse de Bologna'dan ayrılarak hâlen Emilia Romagna'da iken Reno Nehri'nden sapar. Reno Nehri'nin kaynağı ise, Collina Geçidi'nin yaklaşık 5 km. batısında, 745 metrededir. Yani eğer Hannibal Porretta-Collina geçitleri rotasını takip etmişse daha yüksek bir bölgeden Apeninlerin zirvesine ulaşana dek Reno Nehri havzası boyunca yolculuk etmiş olsa gerek.

(ya da en azından Flaminius)[183] Hannibal'in kuzeybatıdan üzerlerine gelmesine karşı hazırlıksızdı.

ARNO BATAKLIKLARINI GEÇERKEN YAŞANAN KÂBUS

Alp Dağları yürüyüşü kadar ünlü olmasa da Hannibal'in Arno bataklıklarından geçen dört günlük yürüyüşü belki de diğer açılardan Alpler kadar korkunçtu. Polybios da Livius da Hannibal'in ordusunun bu uzun, sağlıksız ve hatta yaşamı tehdit eden zahmetli görevde yavaşça acı çektiğini aktarır. Bataklık koşulları çamurdan, sivrisinek sürülerinden ve durgun ve pis sudan beslenip açgözlü bir şekilde ısıran diğer böceklerden dolayı Dante'nin *Cehennem*'inde anlatılan Styx Nehri kadar ağır olmalıydı.

Hannibal'in ordusu ilk başta onu Arno bataklıklarına doğru takip etme konusunda gönülsüzdü. Fakat diğer seçeneklere yer bırakmamıştı ve askerlerini dikkatli bir şekilde sıraya sokmuştu. En öne İspanya piyadelerini ve Afrikalıları, bunların ardında ortaya Kelt müttefiklerini ve arka kısma da kardeşi Mago'nun önderliğinde süvarilerini koydu. Yiyeceği daima hazırda tutabilmek amacıyla uzun bir sıra boyunca yük hayvanlarını da her yere dağıttı.

Hannibal, Keltlerin yola devam etmelerine güvenemediği için onları güvenilir askerlerinin arasına sıkıştırdı. Hannibal, gece vakti sıvışıp kaçmayı düşünmeleri ihtimaline karşı onları zekâsıyla alt etmişti. Eğer idaresi zor Keltler durur veya geri dönmeye çalışırsa -çamura bulanmış bataklıklarda yanlara doğru kaçmaları pek de kolay değildi- Mago'nun süvarileri kaçış yollarını tıkayacak ve ileri gitmeleri için teşvik edecekti -veya atlarının nallarıyla üzerlerinden geçecekleri yönünde tehdit edecekti. Keltlerin ileri gitmekten başka yolu yoktu.

Polybios'un tarih metnindeki bu detaylar,[184] daha önceki Kelt inatçılığının Kartacalı kıdemli askerleri onları büyük ölçüde hat içinde tutmaya zorlayacak kadar yeterli ölçüde yaşanmış olduğunu

183 Mark Healy, *Cannae 216 BC: Hannibal Smashes Rome's Army* (Oxford: Osprey, 1994), 52.

184 Polybius, *Histories*, 3, 79.4–5.

ileri sürer. Fakat bu taktik Keltlerin aksiliğini yalnızca artırmıştı ve birçoğunun bataklıklar geçildikten sonra Hannibal ile kalmasının daha az olası olmasını sağlamıştı. Hannibal'e karşı Keltlerin hıncı artıyor olmalıydı, çünkü seferinin her aşamasında ordusunun en kötü yolculuklarına eşlik etmişlerdi. Fakat kimse Keltleri savaşta cesur olmadıkları konusunda suçlayamazdı. Öfkeli savaş hazırlıkları, hiperaktivite ile yoğun bir kabadayılık arasında gidip geliyordu.

Öte yandan Hannibal'in askerlerini yerleştiriş tarzı, Cartagena'dan beri kendisiyle birlikte olan ve şimdiden büyük zorluklardan hayatta kalan iyi disiplin edilmiş kendi adamlarına ne kadar saygı duyduğunu gösterir. Artan bir şekilde ortadaydı ki Hannibal, İspanya'ya kadar giden ikmal hatlarının Romalılar tarafından yavaş yavaş eksiltilmesi ve kesilmesiyle, Kelt müttefiklere daha fazla bel bağlamak durumundaydı ki bu hiç ideal bir savaş planı değildi. Arno bataklıkları Keltlerin sadakatini son raddesine kadar sınayacaktı. En azından bir tarihçi bunun, en zayıf Keltleri ayıklamak ve diğerlerini de katılaştırmak amacıyla Hannibal'in açısından kasıtlı bir şey olduğunu iddia eder.[185]

Genelde kısa ve öz olan Polybios bile, alt kısımda kendine çeken çamurla birlikte su askerlerin dizlerine veya daha da yukarıya doğru yükseldiği için bataklıklardaki sert koşulları görsel olarak tarif eder.[186] Sığ su ve çamur üzerinde bir ordugâh kurmak imkânsızdı,[187] bu yüzden ordu dört günü neredeyse uykusuz bir şekilde mücadeleyle geçirdi. Sarf edilen enerji büyük bir bitkinliğe yol açmış olmalıydı, çünkü ilerlemeyi devam ettirebilmek için çok fazla efor gerekiyordu. Ağır yüklü yük hayvanları korkunç bir şekilde yolculuk yapıyordu ve muhtemelen birçok durumda çepel üzerinden ayaklarını sürükleyemedikleri ve yapış yapış çamurdan yukarı çıkmayı beceremedikleri için düşerek çamura saplandıkları yerde telef oluyordu. Her yerden nüfuz eden ıslaklık da vücutlarına süzülüyor ve mide iltihabına yol açıyordu. Gözden çıkarılabilir bir külfet olarak yük hayvanlarının çoğu telef oldu. Hannibal hayvanların bu

185 O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 117.

186 Polybius, *Histories*, 3, 79.1–12.

187 Atkins, 270.

sarsıcı kayıplarını önemsemiyor gibi görünüyordu, çünkü zengin Etruria bölgesine ulaştıkları zaman yiyeceğin oldukça fazla olacağını biliyordu. Hannibal'in yirmi yıl boyunca sahip olduğu yük hayvanlarının değişken sayısı, eninde sonunda başa çıkılmaz olduğunu kanıtlayacak olan düşman topraklarında bir savaş gerekliliğiydi.[188]

Bataklıklarda durum o kadar vahimdi ki çamura batmış hayvan leşleri, neredeyse kesintisiz bir şekilde süren yürüyüşteki nispeten tek kuru alanı sağlıyordu. Adamlar bulabildikleri ne varsa, bir kısmı su altında kalan ölü hayvanların üstüne yığıyor ve suyun üstüne tüneyerek neresi mümkün olursa orada birkaç dakikalık uykuya dalmaya çalışıyordu. Fakat bunlar bile, asker sürüleri artık ilerlemeyi başaramayıp bu uzun yol önlerinde duran bir engel hâlini aldığında kestirmeden öteye geçemeyen ve kasları gerginleştiren aralıklı uykular ve dinlenmelerdi.

Her zamanki gibi Livius, arkadaki Numidialı süvariler kendilerini ileri itmedikçe bataklıklardan geçme konusundaki gönülsüzlükleriyle "kendilerine özgü bir karakterde yaşadıkları için" Keltlerin gözetilmesi gerektiğini söyleyerek olaya fazladan renk katar.[189] Birçok ölümün sefil bir şekilde gerçekleştiğini anlatan Livius ayrıca ölümlere en büyük katkıyı yapan etkenin üst üste gelen günler boyunca uykusuzluk olduğunu iddia eder, zaman zaman su seviyesinin adamların boyunlarına kadar yükseldiğini ve Arno Nehri yakınlarındaki sel girdaplarının askerleri içine çekip boğduğunu da öne sürer. Hannibal doğal olarak, daha sığ olan suda mümkün olduğunca fazla adamını tutmuş olmalıydı.

Geceleyin yürüyüş koşulları çok daha kötüleşmişti. Pis ve durgun suyun kokusu da ayrıca boğucu şekilde bunaltıcı olmalıydı. Su yolu ile taşınan enfeksiyon ve mikroplar için koşullar iyice olgunlaşmıştı. Çoktan tüberküloza yakalanan herkes büyük ihtimalle, iltihap yapan ciğerlerin içine işleyen ve her yerden sızan rutubete yenilmişti. Soğuk çamur gittikçe daha da ağırlaşmıştı, soğuk su da vücut ısısını yok ediyordu. Dahası, ölümleri uzayan can çekişen hayvanların

188 Shean, "Hannibal's Mules," 159–87.

189 Livy, *History of Rome*, bk. 22, 2.

iniltileri ve hasta veya ateşli adamların öksürükleri cehennem gibi bir ortamdı, özellikle de karanlıkta kâbustu. Loş yolu gösterecek meşaleden başka bir ateş yakılamıyordu. Askerler, kötü kokuyu ve sağlıksız ortamı iyice artırırcasına kendi yollarını bile pisletmiş olmalıydı. Tehlikeli içme sularının olduğu böylesine koşullarda kolera her zaman tetikte olan bir tehlikeydi. Yeterli taze su taşımak yalnızca gittikçe daha da ağır hâle geliyordu. Samuel Taylor Coleridge'in *The Rime of the Ancient Mariner* eserindeki gibi (Her yerde su var, fakat içilecek tek damla su yok) bataklıkta içilebilir su eksikliğinden kaynaklanan sıvı kaybı yalnızca ordunun bütün halet-i ruhiyesini kötüleştiriyordu.

Bu bataklıkla dolu yolculuk hayatta kalan birçok askerin peşini bırakmamış olmalıydı, Hannibal'in demirden iradesi bu askerleri acımasızca ileri sürmeye devam ediyorken o da kendilerinin buradan çıkıp çıkamayacağını merak ediyor olmalıydı. Şüphesiz Boii rehberlerini sürekli sorguluyordu ve tetikte kalıp iyi bir örnek teşkil etmek amacıyla kendisini zorluyordu, fakat bizzat Hannibal bile büyük ölçüde tükenmişti, çünkü ordusu ilerleme konusunda böylesine zorluk yaşıyorken liderlik konusunda rahat edemiyordu. Uzun süren uyku eksikliği, tükenmişlik ve bitmeyen rutubet, yalnızca askerlerde ve hayvanlarda değil ayrıca liderlerinde de zorluğu iyice artırmıştı.

HANNIBAL'İN BATAKLIKLARDA BİR GÖZÜNÜ KAYBEDİŞİ

Arno bataklıklarında Hannibal, oftalmiye; gözün veya göz kapağının iltihap kapmasına sebep olan bir göz rahatsızlığına yakalandı. Bataklıktan çıkmadan önceki dört gün içinde bir gözündeki görme yeteneğini kaybetmişti. Livius bu göz sorununu, ilkbaharın erken dönemlerindeki değişken hava koşullarından ötürü sıcakla soğuk arasında gidip gelen sıcaklık dalgalanmalarına bağlar.[190] Enfeksiyona sebep olan şeyin ne olduğu bilinmiyor, fakat bazı mantıklı tahminler gözdeki kaşıntıdan kaynaklanan şiddetli konjuktivit ile *Staphylococcus*

190 Ibid.

veya su yoluyla taşınan *Pseudomonas aeruginosa* ve *Acanthamoeaba* gibi bataklık mikroplarından gelen bakteriyel veya viral enfeksiyon arasındadır.[191] Temiz suyla sulamak ve bitkisel lapa koymak gibi medikal tedaviler, etraftaki bataklık suyu ve elden ayaktan düşüren yürüyüşün uzunluğu düşünüldüğünde mümkün değildi. (Tarihe meraklı bir dipnot, Romalıların tek gözlü düşman kumandanlarından büyülenmiş gibi görünmeleridir. Kendilerine karşı toplanan diğer savaşçı krallar da benzer şekilde bedensel özürleri olan kişilerdi.)[192]

Hannibal, Arno bataklıklarında yalnızca bir gözünü kaybetmemiş -her ne kadar bazıları yalnızca görüş yeteneğinin bir kısmını kaybettiğini söylese de-[193] ayrıca savaş fillerinin sayısı da, bizzat kendisinin sürdüğü tek bir file kadar düşmüştü. Plinius'ta yazıldığı üzere[194] Yaşlı Cato'ya göre bu muhtemelen, adı Suros (Suriyeli) ve bir fildişi muhtemelen kırık olan bir Asya filiydi.[195] Hannibal'in artık yalnızca kendi Kartacalı askerleri ve müttefikleri değil ayrıca düşmanları tarafından da tanındığı ünlü bir deyişte o "Devasa bir Gaetuli büstünü süren tek gözlü kumandan" idi.[196]

Muhtemelen Faesulae'ın ve bugünkü Floransa'nın doğusundan[197] bataklıklardan çıkan Hannibal'in ıslak ordusu artık en sonunda kuru

191 Justin Denholm and Patrick Hunt, "Hannibal's Ophthalmia" (çeşitli tıbbi dergilerin ortak incelemesi altında teslim edilmemiş makale elyazması 2014). Denholm Avusturalya'da Victorian Infectious Disease Service, Royal Melbourne Hospital ve Melbourne Üniversitesi'nde medikal doktordur. Doktor, konjunktivitin de dahil olduğu fakat bununla sınırlı kalmayan, her birinin körlüğe yol açtığı bilinen bakteriyel veya viral faktörlerden gelebilecek muhtemel enfeksiyonları önerir. "Hipokrates bize *ophthalmia*'nın ilkbaharda daha yaygın olduğunu söyler, ki bu Hannibal'in bataklıklardan geçtiği dönemdir; Herodotos da (VII.229ff.) Thermopylae Muharebesi'nden önce iki Spartalının bu sorunu yaşadığını söyler."

192 Thomas W. Africa, "The One-Eyed Man Against Rome: an Exercise in Euhemerism," *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 19, no. 5 (1970): 528–38.

193 Robert Garland, *Hannibal*, Ancients in Action Series (London: Bristol Classical Press, 2010), 75.

194 Pliny the Elder, *Natural History*, vol. 8, 5.11.

195 De Beer, 96.

196 Polybius, *Histories*, 3, 79; Livy, *History of Rome*, 22, 2.

197 Goldsworthy, *Punic Wars*, 184.

bir zeminde uzanıp dinlenmek için birkaç gün boyunca kamp atabilir ve sonrasında güney veya güneydoğu yönünde rahat bir şekilde yola devam edebilirdi.[198] Her ne kadar hâlen Arretium'daki Flaminius'un yanından geçip gidebilirse de Hannibal yol boyunca bulunan zengin tarım arazilerini yağmalayabilir ve telef olan yük hayvanlarını ve bir kısmı Arno bataklıklarında mantar küfüyle çürüyen tahılını yeniden kazanabilirdi.

Keltler, başkalarının topraklarını yağmalama konusunda artık en sonunda heyecanlanmıştı; çünkü ismen de olsa bu topraklar, Roma'nın bölgedeki Etrüsk ve Samnit direnişini kırdığından beri MÖ IV. yüzyılın sonuyla MÖ III. yüzyılın başlarından itibaren Roma topraklarıydı.[199] Bir tarihçiye göre Etruria'ya doğru yürüyen

198 Arno'dan sonra Hannibal'in izlediği yol hakkında büyük bir tartışma vardır. Bir taraftan, eğer Hannibal Flaminius ve ordusuyla karşı karşıya gelmekten kaçınmaya çalışıyorsa, bugünkü Scandicci'den Poggibonsi'ye ve Arezzo'nun batısındaki Siena'ya, Val di Pesa ve Val d'Elsa (her ne kadar bu, beklenen rota olarak daha kolay olsa da) rotasındaki bereketli toprakları takip edebilir ve sonrasında da doğuya, bugünkü Sinalunga ve Valdichiana'ya dönebilirdi. Ya da Faesulae'dan sonra bugünkü Bagno a Ripoli'den Collina'daki San Donati'ye veya Pontassieve'den kıvrımlı Arno Vadisi'ni geçerek Figline Valdarno, Montevarchi, Pergine Valdarno ve bu yoldan (Bagno a Ripoli'den sonra bugünkü A1 otoyoluna büyük ölçüde paralel şekilde) Val di Chiana'ya gidebilirdi -her ne kadar bu rotada da, 19. yüzyıla kadar kurumamış bataklıklar olsa da.
Val di Pesa ve Val d'Elesa rotaları zengin tarlalarla doluydu ve Hannibal acele etmeden, Flaminus'la çatışmaya girmeye gerek kalmadan Arretium'un güneyinden geçip gidebilirdi. Öte yandan, Arno Vadisi rotası, nehir taşkınları dolayısıyla pek de beklenen bir geçit değildi, fakat gizlice sona doğru yürüyüp bugünkü Bucine yakınlarından Monte San Savino Tepeleri yakınındaki Rapolano Terme'ye yürümemiş olsaydı bu yol onu doğrudan Arretium'a götürebilirdi. Stratejik bir şekilde Arretium'da mevzilenmiş Flaminius, Apeninlerden sonra Etruria ovalarını geçen Hannibal ile karşılaşmak için batıya gidebilirdi ya da eğer Hannibal Po Vadisi boyunca Adriyatik kıyısına doğru doğuya yürümüşse Ariminum'daki Servilius Geminus'a yardım etmek için kuzeye gidebilirdi. Yazar, 2013'ün Floransa ve Arezzo arasındaki Arno alanlarının çoğu için ıslak bir yıl olduğunu ve nehrin kanallarının ve kollarının çoğunun, birkaç yüzyıldır yapılan sivil mühendislik akıtma projelerinin daha önceki su baskınlarının çoğunu azaltmasına karşın hâlen hatırı sayılır miktarda aktığını söyler.

199 Michael P. Fronda. *Between Rome and Carthage: Southern Italy During the Second Punic War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 14.

Hannibal, Roma derebeylerine karşı Etrüsk desteğini alabilmek için tıpkı Keltlerde yaptığı gibi Roma'ya karşı Etrüsk hıncından faydalanmayı istiyordu.[200] Hannibal'in Keltleri artık en sonunda, Alplerin berisindeki Galya'yı daha önceki zamanlarda soyup soğana çevirmiş olan Roma lejyonlarına iyiliklerinin karşılığını geri vererek Roma ganimetlerine doymuştu. Hannibal Kelt müttefiklerinin Roma'ya karşı hesaplaşmalarındaki aceleciliklerini durdurmak için muhtemelen çok az şey yapmış veya hiç yapmamıştı bile. Aynı zamanda erzak ikmallerini, özellikle de katırlar olmak üzere yük hayvanlarını ordusunun şiddetle ihtiyaç duyduğu erzakla beraber tazelemişti ve bu sırada başarılı bir şekilde Flaminius'un arkasından ilerlemesi mümkün olmuştu.

Hannibal'in, görünüşe göre umursamazca seçilen bir rota olarak bataklık yolculuğu, Kelt müttefiklerinin ve yük hayvanlarının çoğunun ölümü göz önünde bulundurulduğunda onu büyük zayiata uğratmıştı. 217 yılının ilkbaharı Hannibal için tamamen felaket olabilirdi. Hannibal yalnızca ordusunun yeteri kadar miktarını elinde tutabilir ve Flaminius Hannibal'e karşı bir mücadeleye için hazırlık yapmaya vakit bulamazsa sürpriz elementi işe yarayabilirdi. Açıkça ortadadır ki Hannibal'in, Flaminius'un Kartaca kuvvetlerinde olduğundan daha fazla Roma ordusunun içinde istihbarat ve bilgi ağı vardı.

Hannibal iki açıdan rahatlamış olmalıydı. Disiplinli kıdemlilerden oluşan ordusu zorlu Arno yolculuğundan çıkmış olmakla kalmamış, dahası Kelt müttefikler de en sonunda bir müttefik olarak onlara elde edeceklerine söz verdiği ganimeti ele geçirmişti. Belki de Hannibal'in pahalıya mal olan Arno bataklığı geçişini yargılamanın en iyi yolu, Flaminius'un hiç beklemediği bir yerden ortaya çıktığını fark etmektir. Planının bu kısmı işe yaramıştı. Hannibal şimdi otuz yaşına gelmişti, artık genç bir adam değildi fakat çocukluğundan beri savaşla büyüyen bir adamdı. En büyük savaşları henüz gerçekleşmemişti. Livius'un kendisine karşı büyük ölçüde sempati beslemeyen gözlerinde bile Hannibal, kahraman ve öte yandan trajik bir figür olarak Roma kültüründe yer etmişti.

200 Lazenby, *Hannibal's War*, 60.

13

TRASIMENE

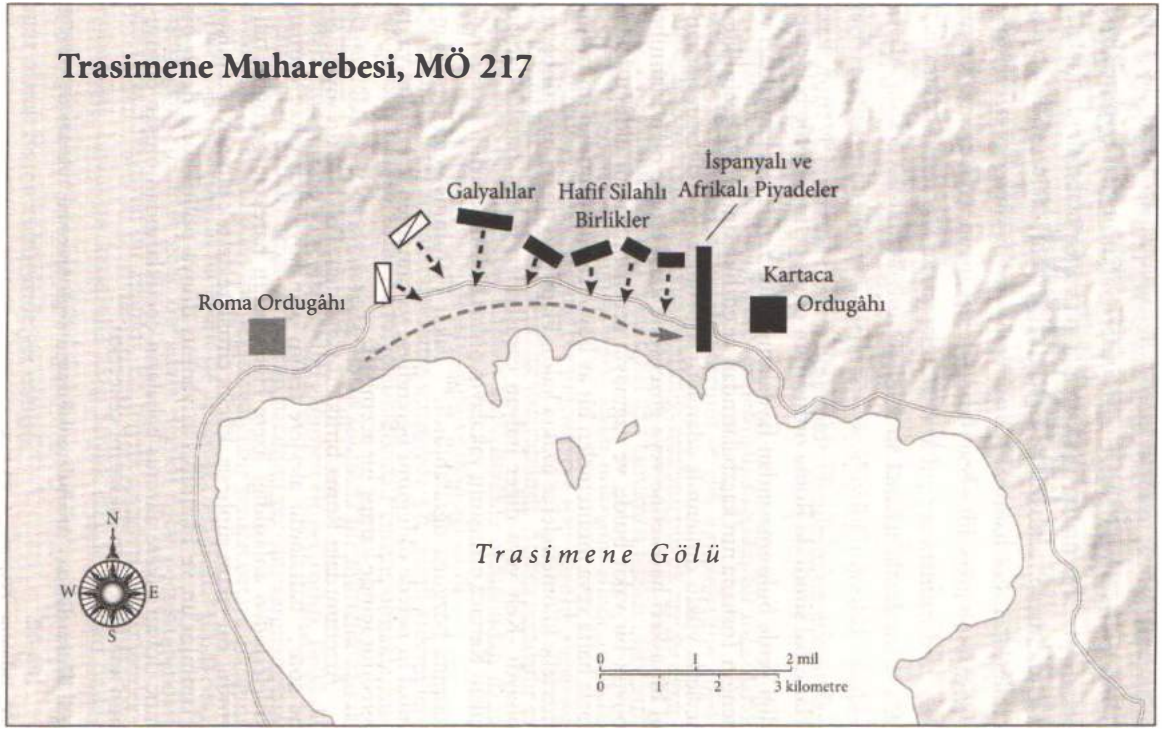
Hannibal şimdi de Roma ordusunun onun gelmesini hiç beklemediği yerde bulunmasından faydalanıyordu. Yenilenen kaynakları ve zengin Toskana'nın kasabalarından ve çiftliklerinden ele geçirdikleri şeylerle yüklü dinlenmiş adamlarıyla beraber, Romalıların herhangi bir askerî hareketine veya gözcüsüne karşı tetikte olan Hannibal büyük bir vakit buldu ve yağmayla geçen mümkün olduğu kadar fazla hafta veya muhtemelen bir ay boyunca Arretium'dan mümkün mertebe kilometrelerce uzakta kaldı. Flaminius'un iyi bir istihbaratı olsaydı -Kelt veya diğer İtalyan casuslardan gelen- bataklıklardan çıkan Kartaca ordusunu yakalayıp onları bitkinliklerinin en son halkasında bozguna uğratabilirdi.[201] Fakat Flaminius gerçekten Hannibal'in nerede olduğunu öğrendiyse ya tamamen karanlıkta ya da tereddüt içinde kalmış bir acemiydi.

Arretium'daki Roma birlikleri şimdiden, Polybios'un söylediğine göre[202] haftalardır alevlere teslim olan köylerden çıkan duman kitlelerinden anlaşıldığı üzere Hannibal'in harekete geçtiğini biliyordu. Bu yıkım şüphesiz, küçük çiftçilere destek olmasıyla tanınan Flaminius'un ve Hannibal'in yanmış dünya politikasına derin bir hınç duyan askere alınmış babaların çocuklarından oluşan ordusunun ana kitlesinin dikkatini çekecekti.[203]

201 Bettina Diana, "Annibale e il Passagio degli Apennini," *Aevum* 61 (1987): 108–12.

202 Polybius, *Histories*, 3, 82.1–3.

203 O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 118.

Trasimene Muharebesi, MÖ 217
Galyalılar
Hafif Silahlı Birlikler
İspanyalı ve Afrikalı Piyadeler
Roma Ordugâhı
Kartaca Ordugâhı
Trasimene Gölü
N
W
E
S
0 1 2 mil
0 1 2 3 kilometre

Hannibal çoğu zaman oldukça hızlı ilerliyordu. Yolculuk hızının bir kısmı çok gerekliydi, çünkü birçok kez büyük bir düşman ordusuyla kendi topraklarında savaşmayı göze alamazdı; savaş zayiatı nispeten küçük ordusu ve Keltlere olan bağımlılığıyla umutsuz bir noktaya gelecekti. Ordusu, Romalılar tarafından kolayca ele geçirilebilecek yavaş yük hayvanlarından oluşan uzun bir trene sahip olmaktansa yiyeceğini hızlı bir şekilde iş üstünde elde etmeyi ummak zorundaydı.

Hannibal'in Etruria'daki kararları ve savaş öncesi hamleleri Flaminius'un karakterine bağlıydı.[204] Hannibal, Apeninlerde ve Arno Vadisi'ne ilk gelişinde küçük de olsa yağma izni vermiş olsun olmasın -kaynaklarımız bu konuda bir şey söylemez- böyle bir karar mantıklı olmalıydı, çünkü bu türden bir haber, Etruria gibi nispeten yoğun nüfuslu bölgelerde oldukça hızlı yayılır ve Arno Vadisi'ne giderken yapacağı hamlelerini açığa vururdu. Ne var ki Arno bataklıklarından sonra Hannibal bulunduğu konumdaki sırrını korumak için çok az şey yapmış gibi görünüyor. Faaliyetleri provokatif olabilirdi. Belki de planı Flaminius'u kendi seçeceği bir bölgede tuzağa düşürmek üzere çoktan oluşturulmuştu. İtalya'nın merkezindeki Val di Chiana üzerinden güneye doğru ilerleyen Hannibal, Roma'ya doğru yürüdüğünü belli etmişti.[205]

Flaminius'u şaşırtan Hannibal Arretium'un ötesinden Trasimene Gölü'nün ucuna ve buranın üzerindeki Cortona tepelerine doğru güneye hızla devam etti. Bir kez daha doğanın ve ayrıca aceleci Flaminius'un yardımını gerektirecek gözü pek bir plan yapmıştı. Şimdi Hannibal'in Flaminius hakkında neler bildiğini anlamak çok önemlidir.

GAIUS FLAMINUS NEPOS'UN KARAKTERİ VE KARİYERİ

Gaius Flaminius Nepos, Trasimene'den önceki dönem için de zaten aykırılıklar ve anlaşmazlıklarla dolu bir adamdı, çok az geçmişi olan sonradan görme biriydi ve kanıtlayacağı çok şey vardı, kariyerini

204 Healy, *Cannae 216 BC*, 52.

205 Lancel, *Hannibal*, 93.

ilerletmek için her şeyi riske atmaya hazırdı. Romalılar, *patricius* geleneğine sahip olmayan ve senatoda önceden ailesi bulunmamış kişilere *novus homo* "yeni adam" der.[206] Flaminius da, asil bir soyu olmayan diğer yeni adamlar gibi ailesinden *cursus honorum*[207] ya da "kamu görevleri süreci" aşamalarına, son aşamada senatoya önderlik eden bir yüksek görevli olarak seçilip giren ilk kişi olmuş gibi görünüyor. Böyle bir ilerleme o zamanlar nadirdi fakat mümkündü, özellikle de Pleb Meclisi üzerindeki *patricius* kontrolünün bittiği ve plebların siyasi eşitlik kazandığı MÖ 287 yılından sonra.[208]

Flaminius da tamamen pleb oylarından faydalanmıştı, arkasında bir *patricius* yardımı yoktu. Daha öncesinde *censor*,[209] pleb *tribunus*u ve birkaç yıl önce de pleb bir konsül olmuştu. Yalnızca bir *novus homo* olması bile senatodaki asillerin çoğuyla hemen arasının açılmasına yeterdi, gelenekleri göze çarpan bir şekilde umursamaması ve kendine has geçimsiz mizacı kendisinin politik sorunlarının daha derindeki kökenleriydi. Sık sık senatonun otoritesine meydan okuyordu ki bu doğal olarak avamın kendisini sevmesini sağlıyordu.

232 yılında pleb *tribunus*uyken Flaminius, kısa süre önce fethedilmiş olan Ariminum'un güneyindeki Etrüsk topraklarını, savaş esnasında birçok şeyini yitirmiş olan fakirlere dağıtan popüler bir toprak reformuna yardımcı olmuştu. Doğal olarak senato buna

206 Timothy P. Wiseman, *New Men in the Roman Senate, 139 B.C. to A.D. 14*. London: Oxford University Press, 1971; ayrıca bkz. Andrew W. Lintott, "Novi Homines," *Classical Review* 24, no. 2 (1974): 261–63.

207 Lily Ross Taylor, *Roman Voting Assemblies: From the Hannibalic War to the Dictatorship of Caesar*, Jerome Lectures, 8th series (Ann Arbor: University of Michigan, 1966); also see (although it concentrates on the first century BCE) Fergus Millar, *The Crowd in Rome in the Late Republic* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998).

208 Andrew W. Lintott, *The Constitution of the Roman Republic* (Oxford: Oxford University Press, 1999), 1–4. Giriş kısmında Lintott, Polybios'un Roma'nın "kusursuz anayasasıyla beraber harikulade askerî başarısını" ve "(İkinci Kartaca) Savaşı'nın yol açmış olduğu anayasal yenilikleri" ve yazılı olmayan geleneği ve teamülü ile ortaklığını birleştirir.

209 *Censor*, nüfus sayımından (*census*), bazı finansal görevlerden ve halkın ahlâkını denetlemekten mesul Roma kamu görevlisiydi.

karşı çıkmıştı fakat Flaminius senatoya danışmadı -bu, geleneğin ve Roma yasalarının ciddi bir şekilde ihlaliydi. Dahası, yurtdışında senatörlerin ticaretten kâr elde etmesini durdurmayı amaçlayan Lex Claudia yasasına destek veren tek oyu atmasıyla 218 yılında senatodaki asilleri de fazlasıyla öfkelendirmişti. Senatörlerin zaten yeterince zengin olduğunu düşünüyordu ve bunu uygulamanın yönetimde olanların bir çıkar çatışması olduğuna inanıyordu. Güçlü senatoyu engellemeye çalışarak otoritesinin sınırlarını aştı ve şiddetli bir şekilde oylamayla görevden alındı.

MÖ 220 yılındaki *censor*luğunda Flaminius, Roma'nın kuzeyinden Umbria'dan geçerek Ariminum'a gidecek bir ana yol oluşturma ve inşa etme sorumluluğu üstlenmişti. Bu, en eski Roma yollarından biri ve kendi ismini alan Via Flaminia idi; 329 kilometrelik bir rota olarak Arretium'un doğusunda Apeninleri büyük ölçüde geçiyordu. Flaminius bu başarısından ötürü oldukça gururlanmıştı ve dürüst olmak gerekirse bu önderliğinde idari ve ekonomik bir fazileti vardı. Fakat bu, iyi bir askerî stratejiden oldukça farklı bir şeydir.

Kendisi de bir *patricius* olan Livius, birçok kez kuralları ihlal etmesi yüzünden onu konsüllük görevini hak etmeyen biri olarak değerlendirerek Flaminius'u hor görüyordu. Halkın desteğine karşı şiddetli hassasiyeti kendisini proaktif olmaktan ziyade duyarlı olmasını sağlayan bir siyaset adamı gibi -ki tam öyleydi- Flaminius, senatoyu tatmin etmekten ziyade halk tabakasındaki seçmen grubunu memnun etmek için, sonuçta ne kadar ahmakça olursa olsun her türlü çıkar sağlayan fırsatı kullanırdı. Toprak sahipleri veya ticaret sayesinde başka güçleri olan asil soydan gelen meslektaşlarının tersine kendisinin başka türlü bir desteğinin olmadığını biliyordu.

Flaminius bir konsül olarak, bir sivil vatandaşın böylesine bir eyleme kalkışmadan önce bir makam sahibinin yerine getirmesi gereken bütün gereklilikleri görmezden gelişi gibi sessizce ve hızlıca Arretium'a gitmişti. Bu, senato için aşağılayıcı bir şeydi ve meslektaşları, gerekirse şehre geri getirilmek üzere acilen onu geri çağırdılar. Flaminius senatonun habercilerini görmezden geldi. Bu türden bir karşı çıkma daha önce görülmemiş bir şeydi. Livius, senatonun

öfke içinde şu beyanatı verdiğini söyler: "Flaminius -ilan bu şekildeydi- artık yalnızca senatoya değil, tanrılara da savaş açmıştır".[210]

Flaminius bu konuda, ya kuş kehanetlerini yanlışlamak ya da zamanında çok fazla gerçekleşen önemsiz görevlere bağlanmak amacıyla kendisini, senatodaki asillerin onu geciktirecek olması mazeretiyle savunmuştu. Senatonun onun karakterini, aceleciliğini ve askerî yetersizliğini tam olarak anlayıp anlamadığını bilmiyoruz, fakat şurası muhtemel ki Ticino ve Trebia'daki askerî aksilikler göz önünde bulunduğunda onu gözlemlemek ve hazır olup olmadığını ölçmek istemişlerdi. Fakat Livius, Flaminius'un huzurunda kurban edilen bir hayvanın -muhtemelen Arretium'da- sunaktan sıçradığını, işlem tamamlanmadan önce kaçtığını ve olay esnasında orada bulunanların üzerine kan sıçrattığını söyler. Görünüşe göre bu her yerde "yaklaşmakta olan bir felaket" yönünde yorumlanmıştı.[211] Livius, yaklaşmakta olan Roma yenilgisinin Flaminius'un aşırı gururunun ve ilahi bir yasanın sonucu olduğunu ima ediyor olabilir. Flaminius'u Hannibal'le kıyaslar: O, savaş başlamadan önce lanetlenen biriydi.

Herkes tamamen Flaminius'u suçlamasa da[212] Livius, konsül hakkındaki olumsuz düşünceleri olan tek kişi değildi: Polybios, Hannibal'in Flaminius hakkında keşfettiği şu şeyi söyler:

> Flaminius'un tam anlamıyla halk tabakasından kışkırtıcı, savaşın pratik idaresinde yeteneksiz ve aşırı derecede kendisine güvenen biri olduğunu öğrenmişti. Eğer Roma ordusunun yanından geçip önündeki ülkeye doğru ilerlerse, askerleri tarafından yuhalanması korkusuna karşı bölgeyi yakıp yıkıyorken konsülün bir ihtimale göre asla buna seyirci kalmayacağını hesaplamıştı. Diğer ihtimale göre de Flaminius bundan öylesine kahrolacaktı ki, mevkidaşı Servilius Geminus'un gelmesini beklemeden, yaklaşmakta olan zaferi kendi başına elde etme hevesiyle kendisini neresi olursa olsun her yere takip edecekti.[213]

210 Livy, *History of Rome*, 21, 62.

211 Ibid.

212 Goldsworthy, *Punic Wars*, 185. İlle de bu konuda anlaşmayan Goldsworthy, "bu felaket için tek suçu kumandana atan geleneğe" dikkat çeker.

213 Polybius, *Histories*, 3, 80.3–4.

Bu konudaki modern fikir birliği de çok farklı değildir: Flaminius telaşlı ve ihtiyatsız biriydi, Hannibal de onu isabetli bir şekilde değerlendirmişti.[214]

FLAMINUS'A TUZAK KURMAK

Kehaneti insanların akılsızca davranışlarını önceden gören bir şey olarak görmeye her zaman hazır olan Livius, ordusuyla birlikte Hannibal'i kovalamak üzere yola çıkan Flaminius'un görevlilerine görünen iki kehanetten daha söz eder. İlkinde atı onu üzerinden atmış, ikincisinde de üzerinde kartal ve lejyonun kimliği bulunan metal bir direk olan lejyon sancaklarından biri yere saplanmıştı. Sancaktarı ne kadar çabaladıysa onu yerinden çıkaramamış. Livius şu sözleri Flaminius'a atfeder: "Sancağı yerinden sökemeyecek kadar korkudan ötürü zayıflarsa onlara toprağı kazıp çıkarmalarını söyleyin." Flaminius'un tevazu eksikliği bu anekdotta apaçık görülmektedir. Bu, daha iyi bir yöntem bilen görevlilerine eziyet çektirmiş olmalıydı. Flaminius, Hannibal'in nereye gittiğini doğrulaması için ordusuna yeterince fırsat vermeden öylesine acele içinde mi hareket ediyordu?

Şimdiden haziran ayının ortalarına gelinmişti. Flaminius'un kendisini takip ettiğinden ve hareketlerini görebildiğinden emin olan Hannibal, Roma'ya doğru güneye yönelmekten ziyade Perusia'ya doğru (bugünkü Perugia) doğuya yöneldi. Kusursuz bir zamanlamayla, gün en sonunda batmaktayken Hannibal'in ordusunun son kısmı da Trasimene Gölü'nün kuzey ucu ile Cortona'nın sarp tepeleri arasındaki oldukça dar Borghetto geçidinde gözden kayboldu. Livius'un söylediğine göre[215] Flaminius'un ordusu, gün batımına kadar Hannibal'i bir miktar mesafeden takip etmişti, fakat Roma ordusu gece karanlığı düşmeye başlayınca durmaya başladı. Askerler muhtemelen Hannibal'in göl kenarındaki vadinin en uç noktasında kamp kurduğunu bile görebiliyordu. Kendileri de kamp atacak ve ertesi sabah Hannibal'in izini süreceklerdi. Borghetto

214 Garland, *Hannibal*, 75.

215 Livy, *History of Rome*, 22, 4.

geçidinden küçük vadiye bakan birisi hâlen, yaz dönemindeki bir alacakaranlıkta, küçük vadi yüksek tepelerin karanlık gölgesinde kalsa bile yukarıdaki tepelerde güneşin batışının son parıltısını görebilir -tıpkı benim yaptığım gibi.

Fakat o gece Hannibal adamlarını birkaç konumda yerleştirmişti. Karanlık sayesinde gizlenen ordusu parçalara ayrılmış ve dereleri gölü kuzeyden besleyen bazı sarp dağ geçitlerinde konuşlandırılmıştı. Flaminius'un gözcüleri herhangi bir rapor verecek olursa görecekleri tek şey, uzak mesafedeki ordunun çok sayıda yaktığı kümelenmiş kamp ateşlerinin kızıl parıltısından başka bir şey olmayacaktı.

Görünüşe göre Roma ordusu, çoğunluğu küçük ovanın üzerindeki dağ geçitleri boyunca yukarı doğru hareket eden binlerce adamlık bütün bölüklerin ve atların gizli hareketlerini fark etmemişti. Hannibal bu manevrası için gizli ve sessiz olunmasını ve yalnızca yolu gösterecek az sayıda meşale bulundurulmasını istemiş olmalıydı. Numidialı süvarilerini de Borghetto geçidinin en yakınındaki batıda bulunan tepelere gizledi. Mızraklı hafif silahlı piyadelerini ve Balear adalı sapancılarını da, göl kıyısındaki yolun üzerinde bulunan bugünkü Tuoro yakınlarındaki tepelere sakladı. Ardından hemen doğuda, hafif piyadelerinin tam yanına Kelt müttefiklerini gizledi. Son olarak, Afrikalı ve İspanyalı ağır piyadelerden müteşekkil çok sayıda ordu birimi de vadinin doğusundaki ordugâhına yakın bir mesafede kaldı, bunlar ertesi sabah görülebilecek olan tek askerlerdi. Polybios, fazlasıyla gizlenmiş olmalarına karşın Hannibal'in ordu birimlerinin tepelerin ardında kesintisiz bir hat oluşturduğunu, böylelikle gölün en son noktası haricinde kuzey kıyılarına kabaca paralel dizildiklerini söyler.[216]

O gece Flaminius'un temkinli görevlileri ona şimdi ilerlememesi, bunun yerine Hannibal'in ortaya çıkmasını veya diğer konsül Servilius'un komuta ettiği birkaç lejyonluk orduyla Ariminum'dan gelmesini beklemesini söylüyor olmalıydı. Zira Servilius, Hannibal'in Etruria'daki hareketlerini artık duymuş olmalıydı. Fakat Flaminius bu tavsiyeleri dinlemedi.

216 Polybius, *Histories*, 3, 83.3–4.

SAVAŞ BORAZANLARI, ÖLÜM BORULARI

Ertesi gün şafak söktüğünde doğa Hannibal'in tuzağı için bundan daha uyumlu olamazdı. Ovidius gibi (MÖ 43 ila MS 17 yılında yaşamış, Augustus dönemi Romalı şairi) bazı Antik Çağ şairleri tarihin yaz gün dönümü olan 21 Haziran olduğunu[217] ve Hannibal'in önceki günlerde, zemin üzerindeki sıcak hava kitlelerinin çok daha soğuk bir hava kitlesiyle bir su kütlesi üzerinden buluştuğu yazın sık yaşanan bir doğa olayını görmüş olabileceğini söyler: Trasimene Gölü'nün kuzeyi boyunca sis oldukça yoğundu ve fark edilir şekilde etrafı dik tepelerle çevriliydi. Hannibal, sabahın erken saatlerindeki sisi beklemiş olsun olmasın bundan kesinlikle kendi çıkarına faydalanmıştı. Ordusunun büyük kısmı katmanlı dağlık geçitlerde veya vadinin üzerinde kara ve yoğun bir şekilde asılı olan sabah sisinde görünmez olmuştu.

Livius, Flaminius'un kendisinden önce hiçbir keşif birliği göndermediğini söyler. Birçok kişi Flaminius'un ordusunu dar vadi ağzından hızla geçirmeden önce dar Tuoro Vadisi'ne önden neden gözcülerini göndermediğini merak etmiştir.[218] Flaminius üstünkörü bir savaş planı yapmada atılgan biri miydi?

Yüksek konumdaki Hannibal, günün ilk ışığında tereddüt etmeden geçide akın akın giden Flaminius'un öncü kolunu görmüş veya duymuşsa o zaman planının işe yarayabileceğini biliyordu. Roma ordusunun savaş diziliminde, Afrikalı ve İspanyalı piyadelerinden müteşekkil ön cephesine tamamen ilerlemesine kadar bekledi. Ardından savaş boruları öncesinde hazırlanan melodileriyle işareti verdi. Dört bir yandan vadinin ötesinde yankılanan sesler, şimdi etrafları kesif sisle kaplı olduğu için Romalıları serseme çevirmiş olmalıydı.

217 Ovid, *Fasti*, 6, 767–68. Lancel, *Hannibal*, 93'de, her ne kadar Caesar'ın takvim reformundan önce bu tarih, Briscoe'ya göre ("Second Punic War," 49.) yaz gündönümü değil, Mayıs'ta bir gün olabilirse de 21 Haziran tarihini verir.

218 Goldsworthy, *Punic Wars*, 187, bununla birlikte ilerlemekte olan Roma ordularının düşmanlarının -bu durumda vadinin sonundaki Afrikalı ve İspanyalı ağır silahlı piyadelerin yalnızca görülebilir kısmını- muharebeden önce nadiren "tarama yaptığını" görebildiğini söyler.

Hannibal'in süvarileri Romalıların arkasından tepeden aşağı indi ve Borghetto geçidini kapatarak kaçma şansını ortadan kaldırdı. Romalılar şimdi düelloya davet ediliyordu: Hannibal'in ordusu, gölü güneyine almış bir şekilde muhtemelen Roma hattının en azından altı kilometrelik alanının tamamını kaplayan bir hatla üç taraftan saldırıyordu.[219] Hannibal'in bölüştürülen kuvvetleri görünüşe göre bütün Roma ordusuna aynı anda saldırmıştı,[220] hazır olmayan ve tamamen şaşkına uğrayan Romalıların yürüyüş dizilimindcn savaş dizilimine dönmesine vakti yoktu. Bir kükremeyle -özellikle de Keltler- ve atların gürültüsüyle sislerin arasından üzerlerine korkunç bir saldırı gerçekleşti. Balear Adalılardan gelen sapanlar, nereden geldiği belli olmayan mızrak ve diğer mermiyatlar muhtemelen kalkanlarını kaldırmadan evvel Romalıları dövüyordu.

Romalılar cesurca savaştı, çarpışma şiddetliydi fakat neredeyse oldubittiye gelmişti. Savaş sesleri sislerde dört bir yandan geliyordu ve Romalılar üzerlerine çökene kadar düşmanları göremiyordu. Nereye döndülerse dönsünler Romalılar için ölüm her yerden geliyordu ve Polybios'un ifadesiyle "yürüyüş tertibatında katledilmişlerdi".[221]

Sis nedeniyle çarpışma sesleri -vuruş darbeleri, metal üzerine gelen metaller, bağırışlar, çığlıklar ve inlemeler- görsel tanıklıktan çok daha belirgin olmalıydı. Bu, Hannibal'in amaçladığı kaos ortamının bir parçasıydı ve özellikle de, birbirine bağlı bir örgütlenmeden ziyade göğüs göğse teke tek savaş konusunda üstün yeteneklere sahip olan Keltler olmak üzere Hannibal'in ordusundan ziyade Romalıların düzenli saflarında çok daha zor olmalıydı. Sis, sıra ve dizileri bir muharebe dizilimine sokma konusunda Romalı subayların eforlarını zorluyordu. Düşmanlar bir yana birbirlerini göremezlerse diye subayların verdiği komutaları engellemeye devam ediyordu. Çok sayıda Romalı, özellikle de ölümüne savaşmaya eğitilen kıdemli askerler cesurca savaşmış olmalıydı. Polybios'un söylediği gibi "kumandanlarının muhakeme yetisi eksikliğinden düşmana terk edilen" askerlerin yaşadıkları bu trajedi büyük ölçüde Flaminius'un

219 Peddie, *Hannibal's War*, 69.

220 O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 119.

221 Polybius, *Histories*, 3, 84.4–5.

kötü liderliğinden ötürüydü.[222] Livius asilce, askerlerin tek yaşam umudunun kendi kılıçlarında olduğunu, en son aşamada üstlerine değil de, ne kadar beyhude olursa olsun şahsi savaşma iradelerine bağlı olduğunu söyler, fakat Antik tarihteki en büyük pusulardan birine yalnızca güzel bir çehre eklemeye çalışıyor olabilir.[223]

Hannibal'in ordusunun sisin içinde az görüşü varsa bile en azında başlangıçtan itibaren çarpışmanın yönünü kontrol etme avantajı vardı, öte yandan Romalılar bireysel ve kolektif olarak kendilerini dört bir yandan baskıya uğratan bir savaşın tam ortasında yakalanmışlardı. Tek yerleşik baskı olan göl de eşit ölçüde tehlikeliydi. Romalılar da suya doğru fazlaca geri çekilseydi, hipoterminin bazı etkileri -vücut ısısının düşmesi gibi- onları çok daha fazla yavaşlatacaktı. Su boyunlarına ulaşacak şekilde kaçmak için geri çekilen Romalıların çoğu ağır zırhlarının içinde boğuldu. Numidialı süvariler, Romalılar nerede kıyıya çıkmaya kalkışırsa orada bekliyordu. Polybios, çok sayıda Romalının yalnızca kafaları suyun üstünde olacak şekilde acıklı bir şekilde merhamet için yalvarmak üzere ellerini kaldırarak gölün içinde teslim olduğunu fakat yine de öldürüldüğünü söyler.[224] Romalıların katli her yerdeydi: Yollarda, ovada ve tepeleme sığlıkları Romalı cesetlerin kanlarına boyanan gölde.

Muharebe, Livius'un belirttiği üzere sabahın büyük bir kısmını kaplayarak "kanlı bir üç saat boyunca" sürdü.[225] Eğer bir merkez üssü varsa o da Flaminius'un etrafında oluşmuş olmalıydı. Polybios, Flaminius'u son derece üzgün ve müthiş bir bunalıma düşmüş ve en sonunda kendisinin akılsızlığını görmesiyle dehşete kapılmış biri olarak karalarken[226] Livius bunun yerine Flaminius'un, "düşmanlar onu öldürmeye kararlıyken kendileri onu kurtarmaya kararlı olan"

222 Ibid.

223 O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 119.

224 Polybius, *Histories*, 3, 84.9–10. Polybios ayrıca, insafsız ölümün dört bir yanda olduğunu gören Romalı askerlerin, şüphesiz Hannibal'in ordusundan korktukları ve Keltlerin kafa kesme adetlerini bildikleri için komutanlarına kendilerini göndermeleri için yalvardığını söyler.

225 Livy, *History of Rome*, 22, 6.1.

226 Polybius, *Histories*, 3, 84.6.

en iyi adamlarından bir birimle Romalılara yardım etmeye çalışarak etrafta gezindiğini söyler.[227]

Ne var ki Flaminius, süslü konsüllük alametleri, kıyafetleri ve ekipmanlarıyla göze çarpıyordu, hiç şüphesiz etrafı lejyoner sancaklarının parıltısı ve ışığıyla çevriliydi ve bu en sonunda düşmanların dikkatini çekmişti. Savaşın merkezinde, muhtemelen Ducarius adındaki bir önder[228] olan at üstündeki Insubres kabilesi mensubu bir Kelt Flaminius'u ayırt etti ve konsülü, Romalıların hayalete çevirdiği Keltlere kurban edeceğini haykırarak savaş cenderesinin en çılgın olduğu yere doğru atını mahmuzladı. Bu, düşman kumandanını şanlı bir şekilde öldürerek en iyi olmak adına yapılan sıradan bir Kelt eylemiydi. Bu Kelt, çılgınca bir coşkuyla atını Flaminius'un zırh ustasına doğru sürdü ve büyük bir şiddetle konsüle, hızlanmış bir şekilde vücuduyla taşıdığı mızrağını sapladı. Flaminius bir taş gibi yere düştü. Adamları, yerde yatmış can çekişiyorken onu korumak için kalkanlarla etrafını kuşattı, öte yandan Kelt mızrakçı ise tüylü sorgucu olan miğferi gibi konsül alametlerinden birisini alarak ganimet elde etmeye çalışmış olabilirdi.

Flaminius'un ölüm haberi resmi bir komuttan daha hızlı bir şekilde yayıldı ve hayatta kalan Roma ordusunu nihai bir paniğe sürükledi. Böylesine önemli bir ölüm, şimdi lidersiz bir ordu olan bir tarafı korkuyla doldurduğu için muharebede bir tarafı da kuvvetlendirir. Bu panik muhtemelen, bir tarihçinin ifade ettiğine göre bu askerlerin çoğunun daha öncesinde de Hannibal'in 218 yılında Trebia Nehri'ndeki şaşırtma taktiğine şahit olmasından ötürü daha da kötüleşmişti.[229] Sempronius'ta düşünmeden hareket eden bir kumandan görmüşlerdi, aynı şeyi şimdi de Flaminius'ta görüyorlardı.

Öte yandan, ön cephede bulunan altı bin kişilik bir Roma birliği savaşarak kendilerine bir yol açmıştı, askerler sisten ötürü bir şey göremiyorken vadinin üzerindeki bir sırta tırmandılar. Fakat bu haziran günü güneşin ısısı artık en sonunda sisi dağıttığında vadinin her yere

227 Livy, *History of Rome*, 22, 6.1–2.

228 Ibid. 6.4-6.

229 Lazenby, *Hannibal's War*, 64.

saçılmış Romalı cesetleriyle dolduğu ortaya çıktı. Hannibal'in ordusu, teslim olmuş veya savaşamayacak denli yaralanmış olan tutsak grupları topluyordu. Romalıların toplu kıyıma uğradığı bu muharebeyi anımsatan etmenler bugün, Sanguineto (kanlı bölge) gibi yerel akarsularda hâlen o günden bugüne değişmemiş hâlde bulunabilir.

Katliamdan kaçıp kurtulan altı bin kişilik tek başına kalan Romalı askerler kısa süre sonra kaçtıkları bir köyde kuşatıldı. Hannibal'in Numidialı süvarilerinin komutanı olan Maharbal ve İspanyalı piyade ve mızrakçılar bu Romalıları kaçarken fark etmiş ve kısa süre içinde bulmuştu. Romalı askerler, eğer silahlarını bırakırlarsa hayatlarının bağışlanacağını düşünerek teslim oldu. Fakat Hannibal yalnızca Romalıların Kelt müttefiklerini serbest bıraktı, düşmanlarının kendisi değil Roma olduğu iddiasıyla kurnazca bir propagandayla onları evlerine gönderdi.

Trasimene'deki Romalı ölü sayısı 15.000, yaralılarla birlikte tutsak sayısı da 15.000 olarak tahmin ediliyor. Bu yüzde yetmiş beşlik bir zayiat demekti,[230] Antik Çağ'da yaşanmış bir muharebe için çarpıcı bir rakamdı. En azından yaklaşık 40.000 kişilik bütün Roma ordusu, birkaç lejyonun parçalanmış bölükleri olarak karışıklık içinde kaçan yalnızca 10.000 askere düşmüştü. Bu muharebeye dair yapılan ironilerden birisi, Flaminius'un Hannibal'in ordusunu köle olarak Roma'ya götürmek için beraberinde yüzlerce kelepçe ve zincir getirmiş olmasıdır.[231] Şimdi Hannibal'e savaş esiri olarak düştükleri için kendi zincirleri Romalılara takılmış olmalıydı. Hannibal, Romalı ölümlerinin onda biri kadar zayiat vermişti -Polybios'a göre 1.500 civarı- öte yandan Livius,[232] çoğunluğu ilk ve muhtemelen son savaşan Roma hattının tam merkezinde bulunan Keltler olan 2.500 kişilik bir zayiattan bahseder.[233]

Flaminius'un cesedini koruyan Romalılar da kısa süre içinde can vermiş olmalıydı, çünkü savaştan sonra Hannibal Flaminius'a

230 Livy, *History of Rome*, 22, 6. %75'lik zayiat oranı yalnızca, otuz bin ölü ve tutsakla beraber on bin firari hesabım kesin olarak hatasızsa doğrudur.

231 O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 118.

232 Polybius, *Histories*, 3, 85.5; Livy, *History of Rome*, 22, 7.

233 Briscoe, "Second Punic War," 49.

düzgün bir gömme merasimi bahşetmeye çalışmış, fakat savaş alanında konsülün cesedi tanımlanamamıştır. Muhtemelen Flaminius'un cesedi zırhından ve konsüllük alametlerinden soyulmuştu ve belki de bir Kelt yöntemi olarak kafası kesilmişti. Bu muhtemel kafa kesilmesi olayı, şimdi Trasimene'de lidersiz kalmış Roma ordusunun ürkütücü bir sembolüydü.

Trasimene felaketinin hemen arkasından başka bir korkunç aksilik geldi. Kuzeyde Servilius şimdi Hannibal'in Etruria'da olduğunu duymuş ve Flaminius'a yardımcı olması için dört bin kişilik bir süvari göndermişti. Kendisi de Hannibal'in yolunu kesmeyi umarak kısa süre sonra bütün ordusuyla takibe geçmeyi planlamıştı. Amacı, Flaminius ile birlikte Hannibal'i aralarında kıstırmaktı, bu yüzden büyük ihtimalle Via Flaminia boyunca[234] güneye doğru yürüyecekti. Servilius belki de tersi yönünde olursa birlikte Hannibal'e karşı bir tuzak kurabileceklerini düşünmüştü.

Ariminum'u gözetleyen Hannibal'in habercileri ona süvari birliğini haber verdi, Hannibal de bir miktar Numdiyalı süvari ve mızrakçıyla beraber derhal Maharbal'ı gönderdi. Daha hızlı olan Kartacalı birlik Romalı takviye kuvvetlerini hazırlıksız bir şekilde yakaladı, yarısını katletti ve kalanları da ertesi gün esir aldı. Trasimene Muharebesi'nden üç gün sonra bu hadisede ek olarak iki bin Romalı da öldü ve aynı miktarda Romalı esir alındı, bu mevcut bulunan bir Roma ordusu için eşi benzeri duyulmamış bir faciaydı.[235]

Trasimene yenilgisi ve Servilius'un takviye birliklerinin korkunç haberleri Roma'yı müthiş bir şaşkınlığa uğrattı. Yenilginin şok dalgaları İtalya boyunca yankılanıyordu. Livius'a göre[236] halk tabakala-

234 Lazenby, *Hannibal's War*, 65.

235 Sabin, "Face of Roman Battle," 4'de kaybeden taraf için %14'lük zayiat oranının erken dönem klasik Yunan hoplit yenilgilerinde aynı olduğunu fakat %50'den fazla bir zayiat/tutsak oranının Roma piyade muharebelerinde olağandışı bir şey olmadığını söyler fakat %75 civarında olan -sonraki süvari çatışmasında da yüzde yüzlük bir zayiat oranı- Trasimene'deki Roma zayiatı açık bir şekilde felakettir. Lazenby, *Hannibal's War*, 65'de Trasimene'de Hannibal'in ordusunun müttefiklerle beraber yaklaşık 60 bin kişi olduğunu iddia eder.

236 Livy, *History of Rome*, bk. 22, 7.

rı kitleler hâlinde Roma forumuna akın etti ve başkent birdenbire, evlerini terk edip bir araya gelen ve korku dedikodularıyla dolup taşan kalabalıklarla taşmıştı. Feryat figan eden kadınlar, sevdiklerinin hayatta olduğuna dair haberleri almayı umarak şehir kapılarında bekliyordu. Kalabalıklar o kadar büyüdü ki senato buna bir cevap vermek zorunda kaldı. *Quaestor* (görev alanı hazine olan, *praetor*un alt makamı olarak Roma kamu görevlisi) Marcus Pomponius son derece kısa ve öz bir beyanatla "Büyük bir muharebede yenilgiye uğradık" açıklaması yaptı. Senatonun diğer *praetor*ları (seçimle göreve gelen, bazen eski orduların lejyon kumandanları olan üst düzey Roma görevlisi) meclisi şafak vaktinden günbatımına kadar oturup kimin lejyonlara liderlik etmesi için göreve getirilmesini tartışmaya zorladı. *Quaestor*un toplanan Roma halkının önünde açıkladığı gibi Trasimene gerçek bir bozgundu;[237] mümkün olan en ciddi krizdi.

Hannibal, Trebia'da olduğu gibi bir kez daha doğayı -göl ve sis- bir savaş silahı olarak, tıpkı tamamen yeni bir ordu gibi etkili şekilde kullanmıştı. Daha önce eşi benzeri duyulmamış bir şey başarmıştı. Neredeyse ekolojik bir harp bilimi bulmuş gibi görünüyor. Bunu savaş planına dahil ederek doğadan yine istifade etme konusunda cesaretlenmişti.

237 Ibid.

14

FABIUS MAXIMUS VE KAÇIŞ

Trasimene faciasından sonra bütün Roma şimdi büyük bir endişeye kapılmış, kendine güveni yerle bir olmuştu. En azından otuz bin askerin öldüğü veya esir edildiği Roma yenilgisi -ve ayrıca Servilius Geminus'un Ariminum'dan yola çıkan dört bin süvarisinin yenilgisi ve ele geçirilmesi- Roma hâkimiyetindeki İtalya'ya şok dalgaları yayan bir felaketti. İşleri daha da kötü yapıyordu. Felç geçirmiş Romalılar artık Hannibal ile nasıl başa çıkacaklarından emin değildi. Önce Ticino, sonra Trebia, şimdi de Trasimene Romalıların yere göğe sığdırılamayan askeri sistemlerine dair güvenlerinin temelini çürütmüştü. İki kumandanlı sistemle liderliğin paylaşılması -kıdemli bir görevli ve onun yanına atanan bir siyasî- artık kötü bir fikir olarak görülüyordu.

Endişeli bir kıpırdanmadan sonra Roma'nın verdiği ilk karşılık, askerî komutayı tek başına ele alacak askerî bir *dictator* atamak oldu. Bu karar sıkça alınan bir şey değildi, çünkü bir *dictator*un atandığı son zaman Birinci Kartaca Savaşı esnasında 249 yılındaydı. Mevcut konsül Servilius Gemnius bu atamada yer alması gerekiyorken hâlâ, kısmen Hannibal'i gözleyerek Ariminum'da bulunuyordu.

Senato, deneyimli Quintus Fabius'u atadı. Bu makam, gücü tek bir liderde topluyordu. Maximus, *dictator* olarak Hannibal'in çaresine bakacaktı. Ondan sonra komuta olarak ikinci sırada, Marcus Minucius Rufus da *magister equitum* yani süvari kumandanı olarak, büyük ölçüde süvarilerin komutasına atandı. Minucius 221 yılında konsüldü,[238] Fabius kendi süvari kumandanını seçemediği için, seçil-

238 Lazenby, *Hannibal's War*, 67.

miş olan Minucius'u kabul etmek durumundaydı. Bu ikisi arasındaki bir miktar zorlama ilişkiyi ve büyük zıtlıkları göz önünde bulundurduğumuzda -Fabius yaşça daha büyüktü, seçkin bir aileden geliyor, iradeli ve hata yapma konusunda sabırlıydı; Minucius ise kendisiyle iftiharla övünen yükselen bir stardı, hiperaktif ve ateşli hatipliğe meyilliydi- Fabius ile Minucius arasındaki işlev hemen göze çarpar.

QUINTUS FABIUS MAXIMUS

Hannibal, hem kendisinden hem de diğer Romalı kumandanlardan oldukça farklı fakat epey dikkatli bir Romalı düşmanla hiç karşılaşmamıştı. Scipiolar gibi Quintus Fabius Maximus da (MÖ 280-203) Roma'nın önde gelen askerî ailelerinden biri olan Fabii ailesi mensubuydu. Fabius, 230 yılında *censor* olmuş ve *dictator* olarak atanmadan önce 233 ile 228 yıllarında iki kez konsüllük yapmış seçkin bir devlet görevlisiydi. Herkes Fabius'u dik kafalı, yavaş düşünen ve gençliğinde inatçı bir şekilde duygusuz biri olarak düşünüyorken Plutarkhos onu, tıpkı bir yetişkin gibi askerî meselelerde değişmez bir şekilde istikrarlı biri olarak savunur. Fabius bu savaşa zaten büyük ölçüde dahil olmuştu, çünkü iki yıl önce (219) Saguntum hakkında şikayette bulunan, Hannibal'in teslim olmasını isteyen ve Kartaca'nın isteklerinin aslını öğrenen delegenin bir üyesiydi.

Bir önceki yüzyılda Quintus Fabius'un ailesi, üçlü isim sisteminde soyadlarını Maximus olarak belirleme hakkı elde etmişti, böylelikle Fabii ailesinin bu neslini "En iyisi" olarak tanımlamışlardı.[239] Fabius'un yeni *dictator* unvanı (olağanüstü bir güç veren geçici bir görev, bugünkü diktatör değil) ona bu ciddi askerî kriz için muazzam bir güç, ya da *imperium* vermişti.[240] Bu yeni görev için yaşlı olsa da -yaklaşık olarak elli sekiz yaşındaydı- Fabius hâlen kısa süre önceki fiyaskodan hayatta kalan en saygın kişiydi, hatırı sayılır askerî deneyimi de cabası.

Roma, Hannibal'in şehre doğru ilerlemesi ihtimalinden endişe duyuyordu. Topraktan doğaçlama yapılan sekiler accleyle takviye

239 Goldsworthy, *Punic Wars*, 191.

240 Garland, *Hannibal*, 78.

edildi, Hannibal'in ilerleyişinden korkan çiftçiler de hızla hasatlarını kaldırıp Roma'ya kaçtı. Muhtemelen çoğu firariler olan, Hannibal ile yapılan savaşlardan hayatta kalanlar bu şeytani düşmana dair çok daha dramatik hikâyeler uyduruyor ve üzerlerindeki utançtan kurtulmak için kendilerini onurlu kıdemliler olarak lanse ediyordu.

Çok sayıda batıl inançlı Romalı, kendilerini daha iyi koruyabilecek herhangi bir tanrıya -kendisine fazlaca kurban kesilen savaş Tanrısı Mars da dahil- dinî bir coşkunluk içinde yaltaklanıyordu. Neredeyse iki yüzyıllık bir aradan sonra on iki ana tanrının davet edildiği özel ve ciddi bir ziyafet *-lectisternium-* düzenlendi.[241] Trasimene'de ölen Flaminius'un dini inancını hiçe saymak için kehanetlere çok daha fazla dikkat verilmesi de önemliydi, Fabius da bu umursamazlığın halkın katıldığı devasa kurban törenleri ve şahsi sadeliğiyle düzeltildiğinden emin olmuştu.

Şehrin savunma hatlarını sağlamlaştırdıktan, özellikle de surları güçlendirdikten, yeni silahlar dövdürdükten ve surlara yeteri kadar adam doldurmak amacıyla asker topladıktan sonra Fabius ve Minucius yenilenen lejyonlarda kırk bin kadar asker topladı. Bunların yarısı, yağmalanan Kuzey'deki yanmış çiftliklerden gelen deneyimsiz erlerdi. Yeni *dictator*, acemi erlerden oluşan iki yeni lejyon topladı, Servilius'un lejyonlarından hayatta kalanları bir araya getirdi ve sonrasında Hannibal'i beklemek üzere dağlardan geçerek doğudaki Apulia'ya doğru ilerledi. Fabius yol boyunca, kasvetli bir şekilde Hannibal'in yağmalayacağından emin olduğu her kasabayı tahliye ettirdi. Fabius'un katı kararlılığına Minucius'un aşırı hırslı tutumu karşı koyuyordu -süvari kumandanı Roma'nın daha üstün olduğuna inanıyordu.

Sonraki birkaç yıl boyunca Fabius, nerede olursa olsun çatışmadan kaçınarak Hannibal'e karşı dikkatli bir tutum sergilediği için, daha ziyade ölümünden sonra olsa da nihayetinde ünlü -veya kötü şöhretli- *Cunctator* yani "Oyalayan" unvanını alacaktı. Bu strateji muhafazakâr göründüğü kadar, o zaman Hannibal'in karşılaştığı bütün Roma ordularını yok etme yeteneği düşünüldüğünde nihai olarak mantıklıydı da. Fabius ayrıca doğru bir şekilde, taciz etme

241 Ibid.

taktikleriyle küçük yağmacı gruplara karşı çatışmalarda düşmanı teker teker ortadan kaldırarak yavaşça Roma'nın özgüvenini yeniden sağlayabileceğine inanıyordu. Önceki savaşlarda alınan yenilgilerden sonra bu küçük başarıları olumlu işaretler olarak görüyordu.[242] Çok daha renkli Hannibal'e göre her ne kuşku duyulursa duyulsun şurası kabul edilmelidir ki Fabius Maximus, Hannibal'in işine gelen savaş propagandası saldırısına karşı koyan ilk kişiydi.

TRASIMENE'DEN SONRA HANNIBAL'İN KONUŞLANMASI

Trasimene'den sonra Hannibal Apeninler üzerinden bugünkü Umbria'dan geçerek doğudaki Picenum bölgesine gitti ve oradan Adriyatik kıyısı boyunca yavaşça yürümeye başladı. Askerleri yorgundu ve atları da perişan hâldeydi. Hannibal'in taktiği, ordu gücünü yeniden kazanana dek gerekli olduğu kadar fazla yağma birliğine izin veriyordu. Bunlar, sonbahar hasatlarıyla üst üste yağma yapıyordu. Hannibal, Trasimene'den sonra Romalıların liderlik konusundaki sıkıntıyı nasıl çözdüğünü öğrenince, yeni *dictator*larına karşı güvensizlik duymaları için Romalılara karşı bir miktar hile yaptı. Ya Fabius Maximus'u kendisinin yön vereceği bir muharebeye çekmek istiyordu -tıpkı, askerî olmaktan ziyade siyasî açıdan daha deneyimli olan Sempronius ve Flaminius'a yaptığı gibi- ya da onu zayıf bir korkak olarak lanse etmek istiyordu.

Picenum'dan Apulia'ya doğru kıyıdan inerek Hannibal, Fabius Maximus'un da yakınlarda ordugâh kurduğu Arpi şehri civarına kamp attı. Romalıları kendisine çekmeye çalışarak ordusunu savaş için konumlandırdı, fakat Fabius yerinden oynamadı. Minucius gibi Romalı görevliler Fabius'un savaşa girme konusundaki isteksizliğinden tiksinti duysa da Hannibal, temkinli olmanın bir erdem olduğunu biliyordu. Hannibal şimdi açıkça yağma yaparak ve Roma'nın eski Samnit arazilerinden ele geçirdiği tarlalardan ganimet toplayarak Fabius'u rezil etmeye çalışıyordu. Hannibal, önceki

242 Polybius, *Histories*, 3, 90.4–6.

Romalı kumandanların tersine Fabius'un kışkırtılması zor biri olduğunu kabul etmeye başlamış olsa gerek.

Hannibal, bir yıkım peşinde nereye gittiyse orada ilerleyişini bir duman bulutu gösteriyordu. Fabius, görünür fakat yeteri kadar uzaktan makul bir mesafede takip ediyordu. Başıboş dolaşan az sayıda Kartacalı keşif erini avlayabilceği birkaç çatışmadan başka Fabius, çoğunluğu ham olan Romalı askerlerini tehlikeden uzak tuttu, bunun yerine Hannibal'i yağma yaparak ordusuna erzak sağlamaktan engellemek için maharetli bir şekilde manevralar yaptı. Fabius, tarlalarını ve mahsullerini yok etmeleri ve bunları tahliye etmeleri yönünde Romalı çiftliklere emir verdi. Romalı *dictator*, topyekûn çatışmaya girmeden mümkün olan her yerde küçük gerilla çatışmaları yaparak Hannibal'in kanatlarına zarar verdi.[243] Fabius ayrıca, Minucius gibi askerî meslektaşlarının tersine Hannibal'in özellikle de süvaride olmak üzere askerî açıdan üstünlüğünü fark ettiği için yüksek konumda kalmaya devam etti.[244] Polybios, Fabius'un ve Romalıların bu sefer işgalcilere karşı belirgin bir avantaja sahip olduğunu açıkça belirtir.[245] Tarihçiler I. Kartaca Savaşı'ndan sonra MÖ 234 civarında Roma'nın özgür nüfusunun 300.000 yetişkinden, 600.000 kadar İtalyan müttefiklerden ve 2 milyonluk bir köle nüfusundan oluştuğunu tahmin etmiştir.[246] Aynı araştırmacılar ay-

243 Hoyos, *Hannibal's Dynasty*, 117.

244 B. H. Liddell Hart, *Strategy: The Classic Book on Military Strategy*, 2. ed. (New York: Meridian, 1991), 26–27.

245 Polybius, *Histories*, 3, 89.9.

246 Walter Scheidel, "Human Mobility in Roman Italy, I: The Free Population," *Journal of Roman Studies* 94 (2004): 1–26, özellikle 4. Scheidel, demografik veriyle alâkalı sorunlara dikkat çekerek nicel tahminlerini, Polybios'un verdiği hesaplarla uyum içinde giderken kendisinin ve diğerlerinin tahminlerini birçok uyarı ve ön koşulla beraber değerlendirir. Ayrıca bkz. D. W. Baronowski, "Roman Military Forces in 225 BC (Polybius 2.23–24)," *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 42 (1993): 183–202. Walter Scheidel ayrıca İtalyan tarihçi Elio Lo Cascio'nun bu demografik soruna olan katkısını aktarır, "Recruitment and the Size of the Roman Population from the Third to First Century BCE," in *Debating Roman Demography*, ed. Walter Scheidel (Leiden, Neth.: E. J. Brill, 2001), 111–38.

rıca II. Kartaca Savaşı'nda Roma'nın askerî hareketliliği için asker toplama konusundaki olağanüstü yeteneğine de dikkat çekmiştir. Bu toplam sayı cinsiyet sebebiyle yarı yarıya düşse bile Hannibal'in, Roma'nın aldığı onca ağır zayiattan sonra bile asker ve tarımsal üretim konusunda personel sayısı bakımından rekabet edebilmesinin mümkünatı yoktu. Bu, kıdemli askerleriyle elde ettiği başarıları daha da dikkat çekici kılar.

Yüksek konumda ve arkada takip eden Romalılarla Hannibal Apeninler üzerinden Benevento'dan geçerek batıya doğru ve sonra da, bütün Roma topraklarının en zengini ve en verimlisi olan Campania'ya ilerledi. Burası *Ager Falernus* adıyla anılıyordu, çünkü en iyi toprakla birlikte volkanik bir bölgeydi. Campania, Roma'nın refahı için hayatî bir bereketti. Hannibal böylesine tarımsal zenginliği daha önce hiç görmemişti, vakit kaybetmeden görünüşe göre ordusunun tüketebileceğinden daha fazla savaş ganimeti ele geçirdi. Campania'nın en zengin çiftlik alanlarını yağmalama konusundaki ironi Hannibal ile kaybolmayacaktı, çünkü Kartacalılar, Campania'daki Roma malikanelerine yakın olan Sicilya'yı istila etmekle tehdit edince I. Kartaca Savaşı'nı başlatan, Campanialı zengin senatörlerdi. Birkaç hafta boyunca Hannibal'in ordugâhlarından birisi Capua'ya yakındı, bu bölge Hannibal'in ganimetleri ve binlerce çalınan besi hayvanıyla dolmuştu.

Hannibal'in Campania'daki geçici kalışı fevkalade mantıklıydı. İlk olarak, Polybios'un belirttiği gibi[247] bu hamlesine Roma'nın iki karşılığı olacaktı: Romalılar ya kendisiyle çatışmaya girmek zorunda kalacak ya da kendisiyle çatışmaya girmeyerek Hannibal'in İtalya'nın efendisi olduğunu kabulleneceklerdi. Bundan sonra Hannibal, çok daha fazla İtalyalıyı taraf değiştirmeye ikna edebilirdi.[248] İkincisi, bir savaşta orduya ikmal sağlamak ve onu beslemek hayati bir mesele olduğu için, askerleri için yeterince erzak ve hayvanları için de yeterince yemi olması bir seferi başlatabilir veya sonlandırabilirdi. Taktikler, yiyecek durumu uygun olarak ayarlanmalıydı. Hannibal'in

247 Polybius, *Histories*, bk. 3, 90.11ff.

248 Fronda, "Hannibal: Tactics, Strategy, and Geostrategy," 250.

ordusunun yapmak zorunda olduğu gibi -Romalılardan bile daha fazla- hayatı topraktan devam ettirmek tarlaları yağmalamanın ve besi hayvanlarını ele geçirmenin zaruret olduğu anlamına geliyordu. Buna ek olarak Hannibal'in ele geçirdiği şeyler Roma'yı kaynaklarından mahrum ediyordu.[249]

Bazı tarihçiler Antik Çağ ordularının istatiksel ihtiyaçlarını hesaplamış ve müttefiklerle birlikte birkaç lejyonluk konsül ordularının (20.000 adam, 3.500 at ve yük hayvanı civarı) günlük olarak 35 ton buğday, 25 ton arpa ve ideal olarak 10.000 litre şarap ile 2.000 litre zeytinyağı tükettiğini önerebilecek bir mantıklı bir veri derlemiştir.[250] Doğru mevsimlerde hayvanların günlük bir şekilde otlaması da mutlak bir gereklilikti fakat kış mevsimi erzak ikmaline büyük bir zorluk yüklüyordu. Ordular, hasat vaktinden sonraki dönemler için gerekli olan şeyleri planlamak durumundaydı. Bu yüzden Hannibal, ordusu için yiyecek elde etmek amacıyla Campania'yı işgal etmesinde haklı olduğunu düşünmüştür; riskler ne olursa olsun yiyecek edinmek için bunun bir fırsat olduğunu biliyordu.

Kartacalıların kalleşliğini teşhir etme fırsatını neredeyse hiç kaçırmayan Livius'a göre[251] Hannibal kısa süre içinde, Fabius'a duyulan güveni daha da zedelemek için kurnazca bir komplo tertipleyecekti. Birçok Romalı soylu gibi Fabius'un da Campania'da zengin bir çiftliği vardı, Hannibal buranın yerini Romalı firarilerden veya yerellerden öğrenmişti. Sonra, çiftliğin yakınlarındaki bütün tarlaları yok etti ve Fabius'un topraklarını ve asmalarını tamamen zarar görmemiş şekilde bıraktı. Livius, Hannibal'in bundan sonra Fabius'un, kendisiyle birlikte gizli bir anlaşma yaptığı için bu konuda kayırıldığına dair dedikodular yaydığını söyler. Fabius küçük düşürüldü, Romalı esirleri fidye ödeyerek kurtarmak için hasılat elde etmek amacıyla, zengin çiftliğini satması için oğlu Quintus'u görevlendirdi.[252]

249 Rawlings, "War in Italy, 218–203," 305.

250 Paul Erdkamp, "Manpower and Food Supply in the First and Second Punic Wars," *A Companion to the Punic Wars*, ed. Dexter Hoyos (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011) içinde 4. bölüm 68–69.

251 Livy, *History of Rome*, 21, 23.4.

252 O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 127.

Livius'un bu hikâyesi doğru olsun olmasın Minucius, Fabius'un Hannibal ile çatışmaya girmeme konusundaki sürüp giden direncinden ötürü ayaklanma çıkaracak noktaya gelmişti. Senato bile, Fabius'un temkinli olmasının doğru strateji olup olmadığı konusunda şüphe etmeye başlamıştı, çünkü Hannibal, kazançlı Campania hasatlarını ele geçiriyordu. "Oyalayan" Fabius, temkinli olması dolayısıyla etrafındaki neredeyse herkesin saldırısına uğruyordu. Dedikodular ve aşağılanmalar çok sayıda Romalı soyluyu sinirlendirecekti, fakat fazlasıyla sabırlı ve duyarsız olan Fabius'u değil.

AGER FALERNUS'TAN HANNIBAL'İN KAÇIŞI

Fabius sonbaharda Hannibal'in, çoğu hasat edilen erzakla yüklü binlerce sığırın dahil olduğu devasa ganimetleriyle aşağı Apeninlerden geçmek suretiyle Ager Falernus'tan çıkmayı planlayarak yaklaşan kış için doğudaki Apulia'ya dönmek üzere olduğuna karar vermişti. Hannibal'i Campania'da tuzağa düşürmeyi uman Fabius, Roma'nın güneyinden Capua'ya giden Appius Yolu'nu Sinuessa'nın kıyıdaki dar vadisinde tıkaması için Minucius'u gönderdi. Bu sırada ordusuyla beraber, Capua'nın yaklaşık beş kilometre kuzeyindeki Casilinum geçidinde bulunan Volturnus Vadisi'nin tepelerini ele geçirdi;[253] burası, Campania'nın güneyindeki tek yoldu ve Fabius, Hannibal'in buradan geçmesini bekliyordu. Fabius, Hannibal'in geçeceği rotayı doğru tahmin etmişti ve ordusunun ve Hannibal'in dar bir yere sıkışıp kaldığına ikna olmuştu. Hannibal'in gözcüleri geçidin kapatıldığını ve Romalı birlikler tarafından korunduğunu rapor edince Hannibal gece karanlığı çökene kadar ordusunu Fabius'un görebileceği bir yerde durdurdu.

Hannibal durum hakkında düşünüp taşınıyorken Fabius, Hannibal'in ne yapacağını merak ederek yerinde duruyordu. Kartacalıların ertesi gün saldırıya geçmek için konumlarını koruduğu aşikârdı. Fabius, Hannibal'in mevcut durumu ölçüp biçtiğini

253 "Casilinum," in *Brill's Encyclopaedia of the Ancient World (Brill's New Pauly)*, ed. H. Cancik, H. Schneider, and M. Landfester (Leiden, Neth: E. J. Brill, 2012); cross-referenced to Livy, *History of Rome*, 23, 17.

biliyordu, yalnızca büyük bir zayiat vererek ve ordusunun büyük bir kısmını kaybederek geçide ulaşabileceğini görebiliyordu. Zira Fabius, geçidin yakınlarında dört bin Romalının bu dar yolu kolayca muhafaza edip savunabilirdi. Fabius geçidi tıkadı.[254] Ertesi sabahın kader anı olduğuna inanarak karanlık çöktükten sonra uyumak için bölgeden çekildi; Hannibal'i sıkıştırdığından emindi ve Kartacalının seferini sona erdirmesi mümkündü.[255]

Ne var ki Hannibal zekice bir plan tasarladı. Günbatımı bir levazımatçısını çağırdı ve ona adamlarını bir araya getirip etraflarını çeviren vadinin zemininden ve çalılarından mümkün olduğu kadar fazla kuru sopa toplamasını söyledi. Yağmurlar gelmeden önce bir yılın en kuru olduğu hasat zamanı olduğu için bu işi kolayca halletiler ve Hannibal'in adamları karanlığın altında sessizce çalıştıkları için kuru ahşap kümesi hızlıca yükseldi.

O an itibarıyla Roma ordusunun ana kitlesi, yalnızca Casilinum geçidini korunaklı bırakarak uyumaya gitmişti. Hannibal daha sonra adamlarına yağmalardan elde edilen en güçlü iki bin sığırı bir araya getirmesini ve akşam yemeğinden sonra emirlerini beklemesini emretti. Yüksek mevkide fakat Casilinum'dan çok uzakta olmayan, Fabius'un ordusunun kamp atacağını bildiği yerden uzakta bulunan bir sırtı gösterdi ve adamlarına bunu akıllarında tutmasını söyledi, çünkü sığırları gecenin yarısı şiddetle oraya süreceklerdi. Hannibal'in ordusu, Romalıların uykusunun en derin olduğu neredeyse gece üçe kadar birkaç saat boyunca dinlendi.

Hannibal, fısıltılı konuşacak kadar sessiz bir şekilde ordusunu uyandırarak adamlarına iki bin sığırın boynuzları arasına kalın dal demetlerini bağlamalarını ve mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde bunları hep beraber tutuşturmalarını emretti. Kuru dallar alev aldı ve sığırlar ileri gitmek durumunda kaldı. Bunu izleyen birisi için, büyük bir ordu alçaktaki çalılardan sırta doğru aniden hareket geçmiş gibi görünüyordu. Bir araya gelen Hannibal'in ordusunun ana kitlesi, ganimetlerin kalanı ile birlikte bekledi ve büyük bir disiplin

254 Peddie, *Hannibal's War*, 83.

255 Polybius, *Histories*, bk. 3, 93.2.

içinde, hiçbir şeyden şüphelenmeyen Romalıların burnunun dibinden Casilinum geçidine hızla gitti. Bu parlak savaş hilesi Romalıları tamamen şaşkınlığa uğrattı.

Yanan meşalelerden ötürü korkuya kapılmış olan sığırlar geçidin uzağından sırta doğru gümbürdedi, üzerlerindeki alev almış demetler insanlar tarafından taşınan binlerce meşale gibi görünüyordu. Livius, bu alevlerin ayrıca bitki örtüsüne de sıçradığını, bunun da düşman birliklerin Romalıların gözünde daha da büyütüyor gibi görünen çok daha fazla ateşe yol açtığını söyler.[256] Hannibal'in seçilmiş sığır sürücülerinden bir grup, mızrakçılarla beraber arkadan ve her iki kanattan da bu hayvan kitlelerini güdüyor ve bir arada tutuyordu, diğerleri de arkadan silahlarla itiyordu. Nöbette olan uykulu Romalı muhafız birimleri bu parıldayan kitleyi fark etti ve geçidin korunduğunu bildiği için Hannibal'in bütün ordusunu o yoldan gönderdiğini düşündü.

Fabius'un uyanmakta olan ordusunun ana kısmı da aynı şeyi düşündü, birçoğu uykulu bir şekilde toplanmaya ve Hannibal'in sırtı tırmanmakta olan sığır "ordusunun" yolunu kesmeye çalıştı. Karanlık bütün bu girişimi kapatıyordu. Bu sırada Hannibal'in ordusu topluca, artık korumaya alınan Casilinum Bass bölgesine doğru sessiz bir şekilde yöneldi ve burayı hızla ve güvenle geçti. Romalılar, kapıldıkları telaş içinde o kadar çok ses çıkarmıştı ki, bu kaçmakta olan sığır ordusunun önünü kesmeye çalıştıkça yanıldıkları bu avdan başka bir şey görmüyorlardı. Hannibal, sığırları hem Casilinum Geçidi'nden hem de ana Roma ordugâhından uzak bir doğrultuda sırta doğru hızla göndererek bunu önceden sezmişti, böylece kendisi geçidi kullanıyorken hiçbir Romalı bu yoldan geçemeyecekti.

Fabius uyandırıldığında ve kendisine ilerleyen ışıklar ve sesler haber verildiğinde, bunun bir tuzak olduğunu düşünerek ordusunun diğer kısmını çağırmayı geri çevirdi.[257] Sırtta takibe geçen afallamış Romalılarla Hannibal'in sığır güden avcı birlikleri arasında birkaç çatışma çıksa da Kartacalı mızrakçılar ve katır sürücüleri bile hızla

256 Livy, *History of Rome*, 22, 17.

257 Ibid., 18; Lazenby, *Hannibal's War*, 71.

karışıklık içinde gözden kayboldular. Sığırların bazıları, ana Kartaca birliğini yakalamak için onlarla birlikte sırtın üzerinden ve diğer taraftaki ağaçların içinden kaçtı; boynuzlarının arasındaki alevler sönmüştü. Hannibal, silahlı İspanyalı askerlerinden bazılarını karşılarına çıkacak Romalılarla savaşmaları ve en arkada kalan mızrakçılara eşlik etmeleri için gönderdi. Bin kadar aşırı hevesli Romalı asker, Casilinum Geçidi'ne geri dönmeye çalışırlarken katledildi.

Afallayan Roma ordusu şafak vakti tekrar toplandı, Fabius'un ve Romalıların büyük hayal kırıklığı ve utanç verici şaşkınlığı içinde Volturnus Vadisi'ndeki sabah ışığı Hannibal'in bütün ordusunun, yalnızca bin civarında sığır eksiğiyle Fabius'un tuzağından kaçtığını ortaya çıkardı. Bu, Hannibal'in en ünlü manevralarından biri olarak Romalıları oyuna getiren göstermelik bir orduydu.[258] Fabius ilk başta Hannibal'in rotasını doğru tahmin etmiş olsa da Kartacalı rakibi, muhafazakâr Fabius'un gece boyunca bütün ordusunu geri çekeceğini daha isabetli bir şekilde ölçmüştü. Hannibal, Polybios'un yazdığı gibi[259] Fabius bir gece öncesinde durumu tam olarak hesapladığı için onun istediği bir hile kurulduğunu doğru bir şekilde tahmin etmişti.[260]

Hannibal'in birlikleri şimdi, neredeyse hiçbir karşılık görmeden doğuya, kışlamak için Apulia'ya doğru hızla ilerliyordu. Bu, yalnızca Campania'daki Roma tarım zenginliğinin tam ortasından ganimet yüklü bir şekilde geri dönüş değil -ki bu Roma'yı daha fazla demoralize etmişti- ayrıca Roma'nın düşmanları için başka bir psikolojik zaferdi; haklı bir şekilde Hannibal'e olan güvenlerini iyice artırmıştı.

Roma'ya haber gittiğinde küçük düşürülen Fabius Maximus, Hannibal'in kaçmasına izin verdiği gerekçesiyle büyük eleştirilere maruz kaldı -özellikle de, Roma'nın gururunu incitmesinden daha ziyade bu manevra esnasında orada bulunmamasına öfkelenen rakibi Minucius'un eleştirilerine. Aşırı temkinli olan "Oyalayan" Fabius,

258 Lancel, *Hannibal,* 100'de Hannibal'in bu taktiği, muhtemelen dağlardaki pusulardan birinden sonra Alplerde Keltlere karşı başarılı bir şekilde önceden denemiş olduğunu öne sürer.

259 Polybius, *Histories*, 3, 94.4–5.

260 Bradford, *Hannibal*, 99.

şahsi olarak Hannibal ile savaşta karşılaşmayı geciktirme konusunda önsezileri güçlü birisi olsaydı, çok sayıda Romalının bu liderlikle iki ordunun da gerçekten savaşa girmesi durumunda neler olabileceğini düşünmesiyle tüyleri ürperirdi. Minucius, *dictator* olarak Fabius'un yerini almak için Roma'da elinden geldiği kadar fazla kişiyle kulis yaptı. Fazlaca iftiraya uğramasına rağmen metin kalmayı başaran Fabius da aptal değildi; en zeki ve en zor bulunan kumandanların, kendileri gerçekten avcı oldukları zaman av numarası yaparak rüzgârı tersine çevirebileceğini biliyordu.[261] Şans verildiği takdirde hâlen zamanını bekleme oyunuyla geçirirdi. "Fabius stratejisi" içindeki zayıflığının kısa süren bütün algıları için Fabius'un "Roma avantajlı durumda olmadıkça Hannibal ile açık arazide karşılaşmama" kararının akıllıca olduğu ortaya çıkacaktı.[262]

261 Kluth, *Hannibal and Me*, 149.

262 Fronda, *Between Rome and Carthage*, 41.

15

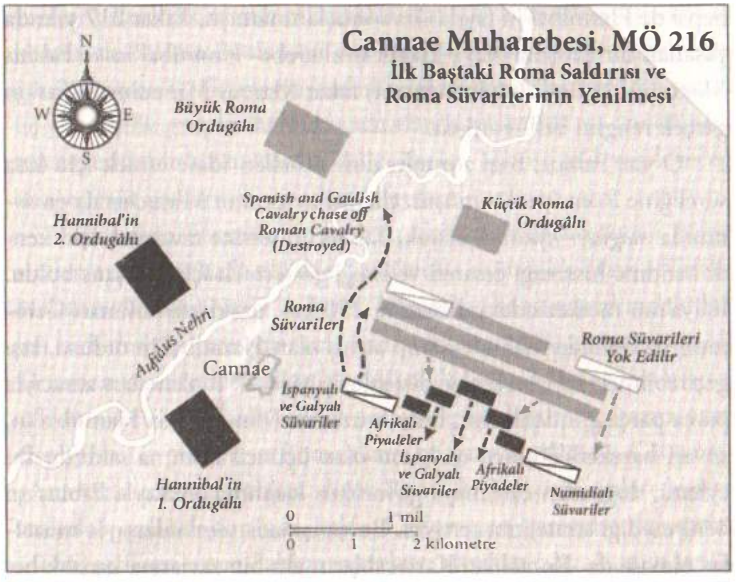
CANNAE

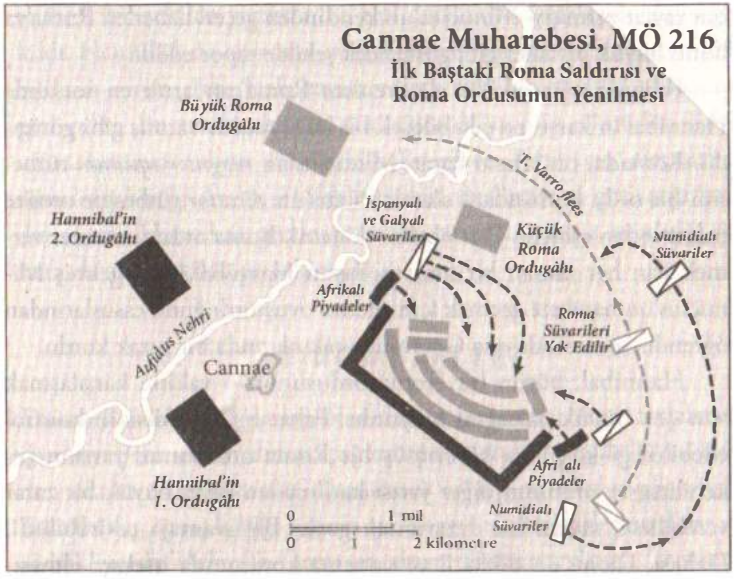
Cannae, iki bin yıldan fazla bir süre sonra bile hâlâ herkesin tüylerini diken diken eder. Askerî bir dahi olarak Hannibal'in ününün büyük bir kısmı görünüşe göre bu ağustos ayının erken dönemlerindeki yarım bir günde yatar; belki de bu, hak verilebilir olmaktan daha fazlasıdır.

Bazen kafa karıştıran veya hatta bir miktar çelişkili kaynaklardan savaşı yeni baştan ele almak zorludur, fakat epey güvenilir bir anlatım sağlamak için bu konuda yeterince fikir birliği vardır. Böylesi olayları abartan hususları ayıkladıktan sonra bile Cannae garip bir biçimde dramatik bir gün olarak kalır. Aufidus Nehri'nin (bugünkü Ofanto) kıyıya doğru kıvrıldığı vadinin üzerindeki tepede durarak ve bir buçuk kilometre civarında eni olan dar ovada, 216 yılındakine benzer bir yaz gününde ileri geri yürüdüğümde aklıma şu geldi: Her ne kadar barışçıl ve sabit gözükse de bu savaştaki onca Romalının korkunç kaderi Cannae'ı kötü şöhretli kılar.

MINUCIUS'UN KÜÇÜK DÜŞÜRÜLMESİ

Hannibal'in Volturnus'tan parlak şekilde fakat dar bir geçitten kaçışından sonra MÖ 217 yılının büyük bir kısmında iki taraftaki ordular öncelikli olarak birbirlerini güvenli ve temkinli bir mesafeden izlediler. Kamp atmış olsun, ilerliyor olsun Fabius Maximus, sahada ve Roma'daki senatoda sinirli bir şekilde kendisini hakir görenlere karşın Roma'nın yöntemini belirlemişti. Campania ile Apulia

Cannae Muharebesi, MÖ 216
İlk Başlaki Roma Saldırısı ve
Roma Süvarilerinin Yenilmesi
N
W
E
S
Büyük Roma
Ordugâhı
Spanish and Gaulish
Cavalry chase off
Roman Cavalry
(Destroyed)
Küçük Roma
Ordugâhı
Hannibal'in
2. Ordugâhı
Roma
Süvarileri
Roma Süvarileri
Yok Edilir
Aufidus Nehri
Cannae
İspanyalı
ve Galyalı
Süvariler
Afrikalı
Piyadeler
İspanyalı
ve Galyalı
Süvariler
Afrikalı
Piyadeler
Numidialı
Süvariler
Hannibal'in
1. Ordugâhı
0
1 mil
0
1
2 kilometre

Cannae Muharebesi, MÖ 216
İlk Başlaki Roma Saldırısı ve
Roma Ordusunun Yenilmesi
Büyük Roma
Ordugâhı
T. Varro Ressi
İspanyalı
ve Galyalı
Süvariler
Küçük
Roma
Ordugâhı
Numidialı
Süvariler
Hannibal'in
2. Ordugâhı
Afrikalı
Piyadeler
Roma
Süvarileri
Yok Edilir
Aufidus Nehri
Cannae
Afrikalı
Piyadeler
Hannibal'in
1. Ordugâhı
Numidialı
Süvariler
0
1 mil
0
1
2 kilometre

arasında çok sayıda gerilla savaşı ve baskın yaşanmıştı, bunların hepsi de Hannibal'in faydasına sonuçlanmamıştı. Fakat 217 yılında yaşanan bir çatışma -veya küçük muharebe- Hannibal'in ve Fabius Maximus'un ününü iyice artırmış fakat Marcus Minucius Rufus'un gerçek rengini belli etmiştir.

O yaz Fabius, bazı zorunlu dini ritüelleri idare etmek için kısa süreliğine Roma'ya dönmüştü, ellerini ovuşturan Minucius da en sonunda *magister equitum* olarak, Fabius'un tersine savaşmak için kendi kendine hissettiği cesareti ve isteği göstermek için bir şans buldu. İtalya'nın merkezindeki, Roma'ya 250 km. uzaklıkta bulunan Geronium'da bölükler hâlinde kamp atmış olan Hannibal'in ordusu, kışı geçirebilmek için baskınlar düzenleyip yiyecek toplamaları amacıyla parça parça gönderilmişti, bunun üzerine Minucius da Hannibal'in, süvari hareketliliğinden mahrum olan üçüncü kısmına saldırdı. Bu eylemi, doğrudan çatışmaya girmekten kaçınma amacıyla Fabius'un benimsediği stratejinin tersiydi. Bu çatışmada tam anlamıyla muzaffer olmasa da -Romalılar, Kartacalıların altı bin zayiatına karşılık beş bin zayiat vermişti- Minucius'un kendinden geçen haberleri Roma'ya bunu büyük bir zafer gibi gösterecek şekilde rapor edildi.

Fabius'u ağır şekilde eleştirenlere Roma'nın artık en sonunda Hannibal'in karşısına çıkabilecek bir koruyucusu varmış gibi göründü. Roma'da, bir senato kararı Minucius'un *magister equitum* rütbesini bir ordu kumandanı olarak Fabius'un *dictator* rütbesine otorite bakımından eşitledi. O sonbahar dönemi, Roma ordusuna zarar vermek için her zaman bir fırsat kollayan Hannibal, gaza gelmiş Minucius'un harekete geçmek için ellerini ovuşturduğunu casuslarından öğrendi. Sonrasında ona Geronium yakınlarında bir tuzak kurdu.

Hannibal, bütün bir Roma ordusunun o vakitte karşılaşmak için çok büyük olacağını biliyordu. Fakat eğer kendisinin kontrol edebileceği koşullara bölünmüş bir Roma ordusunun yarısını çekebilirse ve ordunun diğer yarısı katılmadan evvel büyük bir zarar verebilirse, sayısal bir dezavantajı geçici bir avantaja çevirebilirdi. Dahası, Fabius'un dikkatli ve savaşma konusunda isteksiz olmasına kıyasla Minucius'un hevesli bir şekilde savaşma isteğiyle birlikte

(yaz aylarındaki ilk çatışmasından sonra şimdi kendine aşırı güveniyordu) psikolojik olarak mizacını anlamıştı. Hannibal, liderliği de kendisi de bölünmüş olan bir ordudan bu şekilde istifade edebileceğine inanıyordu. Geceleyin karanlık sayesinde gizlenerek, iki yüz ila üç yüz kişilik gruplar hâlinde çukurlarda gizlenmiş en azından beş bin askerlik bir birim kurdu. Bu çukurlar, Minucius'u yemleyeceği ana tepenin yanlarında ve arkasındaydı.

Sabahleyin Hannibal'in ordusu Geronium'daki güvenli bölgesinden ayrıldı ve hafif silahlı piyadelerden müteşekkil fark edilebilir bir kuvvetle Minucius'u kışkırttı. Minucius, komutası altındaki Roma birliklerinin yarısıyla acele içinde Hannibal ile çatışmaya girdi. O zaman yerlerinden kalkıp Hannibal ile savaşan Roma kanatlarına saldıran gizlenmiş Kartacalılar sayesinde bir bakıma çatışma arkadan gelen bir pusuya ve Romalıların bozgununa döndü. Çatışmaya girmekten çekinen Fabius, diğer Roma birlikleriyle onları kurtarmak için gelmek zorunda kaldı. Ordusunun yarısıyla olay yerine intikal ettikten sonra Fabius topyekûn savaştan çıktı, bunun yerine tedbirli bir şekilde yardıma ve geri çekilmeye odaklandı. Aynı şekilde Hannibal de amacına ulaştıktan ve çok sayıda Romalıyı yok ettikten sonra, daha fazla zayiat verme riski almaktansa ordusunu geri çekti. Bu şekilde küçük düşürülen Minucius tekrardan Fabius'un komutası altına düşürüldü. Bu süreç, Fabius'un *dictator*luk süresinin bittiği Aralık 217'de her ikisi de Roma'ya geri çağrılana dek sürdü. Hannibal, gerektiği zaman cüretkâr oluyor, gerektiği zaman da aynı şekilde geri duruyordu.

TOY ROMA ERLERİ

Daima Roma'nın faydasına olan devasa bir savaş etkeni, tarlalarından veya şehirlerden alınan, çoğunluğu vatandaş ve milis kuvvetlerden oluşan yeni lejyonlar oluşturmak için genç erler toplayışıydı. Bu askerler, savaş bittiği zaman tarlalarına veya şehirlerine dönmeyi bekliyordu. Askerlik yaşını on altıya düşürerek Roma, Trebia'da Sempronius'un, Trasimene'de Flaminius'un yitirdiği birlikleri, ayrıca

Volturnus ve Geronium'da verilen zayiatları telafi etmişti. Bu yeni lejyonlar, Fabius ve Minucius'un Hannibal'i sinsice izlerken komuta ettiği eğitimli birliklere eklenecekti. Roma'nın, büyük bir savaş için 216 yılının ilkbaharında hazırlanan yeni ordusunun yarısı, zar zor talim gören ve hiçbir zaman gerçek bir düşmanla yüzleşmemiş toy erlerden oluşuyordu.

Hannibal'e yıkıcı darbeyi indirmek için Roma şimdi, en azından seksen bin kişilik Romalı piyadelerden ve müttefiklerden -bu şaşırtıcı bir sekiz lejyon demekti-[263] ve altı bin kişilik süvariden müteşekkil bir kuvvet bir araya getirmişti. Fakat lejyonların yalnızca dördü gerçek savaş deneyimine sahipti. Roma'nın daha sonra efsane olacağı disiplin ve savaş düzeni henüz gerçekleşmemişti, zira acemi erleri tek bir savaş birimine dönüştürmek eğitim ve tatbikatlar için zaman gerektiriyordu. Livius'un iddiasına göre,[264] bir araya getirilen ordunun neredeyse üçte ikisi toy erlerden oluşuyordu, bu yüzden nispeten talimsizlerdi. Bazıları, konsüllerin savaştan yalnızca bir hafta öncesinde Apulia'ya getirdiği erleri toplama konusunda çok fazla vakit harcandığını öne sürerek, büyük Cannae Muharebesi'nden yalnızca birkaç hafta önce bütün ordunun sahada bir arada olduğunu belirtir.[265] Eğer bu çaylak Romalılar, düşman topraklarında hayatta kalma konusunda umutsuz olan Hannibal'in deneyimli askerlerini yok etme konusunda büyük sayıların yeterli olacağını umuyorsa, tehlikeli bir şekilde aşırı iyimserlerdi. Öte yandan eğer Roma ordusundan şüphe duyuluyorsa da liderliği etkileyiciydi.

LUCIUS AEMILIUS PAULLUS

Lucius Aemilius Paullus, Roma'nın "ilk ailelerinden" (*gentes maiores*) birine, ünlü *patricius* ailesi Aemiliuslara mensuptu. İkinci kez konsül olarak zaten, kıyı Illyria'sının hükümdarı olan Pharoslu Demetrius'u yenmesiyle 219 yılında Illyria'da askerî bir zafer kazandığı için

263 Polybius, *Histories*, 3, 113.5.

264 Livy, *History of Rome*, 22, 41.

265 Gregory Daly, *Cannae: The Experience of Battle in the Second Punic War* (London: Routledge, 2002), 16.

-ününe zarar veren, oransız bir şekilde savaş ganimeti elde etmesine karşın- seçkin bir kariyeri vardı.[266] Konsüllerden biri olarak, o zamana kadar Roma'nın bir savaş için en büyüğünü topladığı ordunun komutasını başka biriyle paylaşıyordu.[267] Roma, en eski geleneklerden seçkin bir aileden gelen en saygın kumandanlardan biri olarak onun kanıtlanmış liderlik kabiliyetlerine güveniyordu; nesillerdir saygı duyulan değerleri savaş alanına getirecek bir adamdı. Aemilius ailesinin soyunun, ikizi Remus ile birlikte Roma'nın öksüz ve efsanevi kurucusu, bazı efsanelerin Aeneas'ın oğlu Ascanius'un soyundan geldiğini bile iddia ettiği Romulus'tan sonra gelen Numa Pompilius'a kadar gittiği söyleniyordu. Aemilius ailesi her ne kadar, Roma'nın en erken dönemlerinde doğusunda bulunan etnik ve kültürel halkı Sabinlerin soyuyla fazlasıyla ilişkilendirilse de, her halükarda Roma'nın en eski ailelerinden biriydi.[268] Aemilius Paullus o zaman fazlasıyla yaşlıydı, her ne kadar kesin olmasa da muhtemelen ellili yaşlarının sonlarında, belki de atmışlarındaydı. Fakat inkâr edilemeyecek şekilde döneminin en kıdemli Romalı askerî kumandanlarından biriydi. Aemilius Paullus, bir konsül olarak uzun süredir komutada değildi -belki birkaç haftadır- ve bu sürenin de büyük çoğunluğunda Apulia'ya doğru yürüyüşteydi. Genelde güvenilir bir kaynak olan Polybios tarih kitabını, anlatımlarını da etkileyen Aemilius ailesinin desteğiyle yazmıştır.

GAIUS TERENTIUS VARRO

Gaius Terentius Varro bir plebti, fakat Roma devlet makamlarında yükselmişti ve 218 yılında *praetor* olmuştu, genelde senato karşıtı konuşmalar yapan halkçı bir hatipti. Tarih Terentius Varro'ya hiç de iyi muamele göstermemiştir, hatta belki hak ettiğinden de daha kötüsünü göstermiştir.[269] Hiç şüphesiz Cannae'da alınan Roma

266 219 yılında Roma'da Paullus'un ganimeti eşit şekilde paylaşmadığı söyleniyordu ve kendisine karşı suçlamalar yapılmış olsa da önderi Marcus Livius Salinator ile birlikte Aemilius Paullus aklanmıştı. (Livy, *History of Rome*, 22, 35).

267 Goldsworthy, *Punic Wars*, 198–99.

268 Lancel, *Hannibal*, 103.

269 Goldsworthy, *Punic Wars*, 199.

yenilgisinin utancının bir kısmı onun omuzlarındaydı, fakat bunun sebebinin büyük kısmı belki de yeni toplanan ordunun deneyimsiz olmasındaydı. Livius gibi eski *patricius* ailelerine daha meyilli olan tarihçiler de onu, mütevazı soyu dolayısıyla hor görerek küçümsemişlerdir,[270] çünkü Varro "yeni adam" idi; ailesinden üst düzey bir devlet makamına seçilmiş ilk kişiydi ve ailesi ölümünden sonra bile ismini muhafaza eden Aemilius Paullus'un ailesi gibi eski bir *patricius* soyundan gelmiyordu. Varro, halkçı bir pleb hizbinden seçilmişken Livius ona küstah ve sabırsız der. Fabius Maximus'un Cannae öncesinde Roma'da Paullus'a öğütler verdiğini, konsül mevkidaşı Varro'nun halkı kışkırtan pervasız bir çılgın olduğu konusunda uyarılarda bulunduğunu söyler.[271] Fabius, Paullus'a iki düşmanla savaşacağını söylemişti; biri Kartacalı Hannibal'di, diğeri de Romalı Varro. Livius ayrıca iki Romalı konsül arasındaki ilişkiyi, mevkidaş olmaktan ziyade rekabetçi gladyatörleri andırdığını iddia ederek betimler. Polybios da bu konuda kendini tutamaz, her ne kadar anlatımında Varro'yu çoğunlukla görmezden gelse de ona deneyimsiz ve ayrıca yüz karası olarak hitap eder.[272] Livius'un Varro'ya karşı sert eleştirilerinin ne kadarı doğrudur bilmiyoruz, fakat Varro'nun Cannae civarındaki savaş eylemleri, Paullus'unkinden daha düşüncesizce olmuş gibi görünüyor.

CANUSIUM'DAKİ ERZAK DEPOSUNUN ZAPTI

Yaz mevsimi Apulia'da sıcak ve kuruydu, Hannibal'e ordusunu beslemek için yağma veya baskın yapma konusunda az bir ihtimal tanıyarak onu bir miktar çaresiz bırakıyordu. Erzağının bitme noktasında olduğunu bilen Hannibal, Canusium'daki verimli tarlalara daha yakın olabilmek için ordusunu güneydeki Cannae'a götürdü. Burada, Roma'ya ait bir depodaki bütün tahılı ve hasat edilen

270 Lancel, *Hannibal*, 103'de Livius'un *non humilis solum, sed etiam sordido loco ortus*, veya "yalnızca sıradan değil ayrıca pis ve saf olmayan" şeklindeki hakaretini alıntılar.

271 Livy, *History of Rome*, 22, 39.

272 Polybius, *Histories*, 3, 110.3, 116.13.

yiyeceği ele geçirdi. Bu, Kartacalılardan veya müttefiklerden kaynaklanabilecek bir isyanı geçici olarak engellemişti.

Artık temmuz ayının sonlarına gelinirken, iki kumandanının komutasında olan devasa Roma ordusu Hannibal'i Apulia'dan takip ediyordu. Canusium'daki yiyecek ambarını ele geçirerek Hannibal, belki de Roma ordusunu istediğinden de daha kısa süre içinde kendisiyle savaşmaya zorlamıştı. Çünkü Romalılar da benzer yiyecek ve erzak sıkıntılarıyla karşılaşacaktı.[273] Ayrıca Hannibal, Roma ordusunun ne kadarının acemi erlerden oluştuğunu biliyor ve daha iyi talim olmadan önce onlarla karşılaşmayı tercih ediyor olabilirdi. Bu yüzden Canusium'daki baskın Roma ordularının zamanından önce savaşması için Hannibal tarafından uygulanan parlak bir taktik olarak değerlendirilebilir.

SAVAŞ HAZIRLIĞI

Polybios, beklentinin tavan yaptığı fakat gergince korkunun da cesaretin iliğini kurutabileceği savaş öncesi zamanı her iyi kumandan gibi Paullus'un da, askerlere sahip oldukları avantajları vurgulayarak bir araya gelen devasa orduyu cesaretlendirmek için bir konuşma yaptığını söyler. Romalılar, piyade sayısı bakımından Hannibal'e karşı neredeyse ikiye bir oranda üstündü. Çaylak erlerin azimlerini kuvvetlendirerek Paullus onlara, Fabius Maximus'un komutasında savaşmış ve Hannibal'in taktiklerini bilen iki yıllık kıdemli askerlerin yanında savaştıklarını söyledi. Hannibal'in ordusunun sayısının azaldığını -İspanya'daki Ebro Nehri'ni geçen ordunun üçte birine düşmüştü- artık evlerinden uzak ve düşman topraklarının ortasında bulunduğunu da ekledi. Hannibal'in askerlerinin çoğu, sadece para için savaşan paralı askerlerdi. Paullus, cüretkâr bir şekilde Roma ordusunun ana yurdunu koruduğunu, kendi ülkesi, karıları ve çocukları için savaştığını ve Trebia ve Trasimene'deki talihsiz durumların şimdi lehlerine olduğunu hatırlattı. Şöyle cesaret veriyordu: "Adam gibi davranın! Artık muzaffer olmamamız için hiçbir sebep

273 Erdkamp, "Manpower and Food Supply," 69.

kalmadı."[274] Bu, önceki aksiliklerden bir anlam çıkaran iyi bir tavsiyeydi, fakat tarih tersini yaşatacaktı.

Plutarkhos, bazı Kartacalıların karşılarında toplanan Romalıların devasa sayısından nasıl dehşete düştüğüne dair ünlü bir hikâye anlatır. Gisgo adında Kartacalı bir kurmay subayı, o kadar fazla Romalı askeri görmenin ne kadar şaşkınlığa uğratan bir şey olduğunu belirtmiştir. Hannibal'in bu yoruma kulak misafiri olduğunu varsayan Plutarkhos, korkuyu yatıştırmak amacıyla karşılık olarak söylediği şu ünlü sözü Hannibal'in söylediğini aktarır: "Evet, onca asker var fakat hiçbirinin adı da Gisgo değil." Bir araya gelmiş ordu görevlileri Hannibal'in bu iğneleyici sözüne güldüler, arka saftaki askerler bu kahkahayı duyup durumun kendileri için elverişli olması gerektiğine karar verince tansiyon kırılmış oldu.[275]

MUHAREBE BAŞLIYOR

Canusium'dan ordusuna erzak ikmali yapan Hannibal ilk önce, gözcülerinin tanımladığı yaklaşmakta olan Roma ordusunun kuzeyine doğru dönerek Aufidus'un batı kıyısında veya sağında ordugâhını kurdu. Bu ona mevsimsel toza ve Afrika'dan adamlarının arkasından esip gözlerine giren kum dolu rüzgârlara *-libeccio-* maruz kalmamak gibi bir avantaj da sağladı. Libeccio rüzgârları, muharebede etken bir faktör olacak şekilde Romalıların görüşünü kısıtlayacaktı. Livius bu doğa olayından son derece açık bir şekilde bahseder,[276] hatta Silius Italicus bile bunun savaşta belirleyici bir unsur olduğunu söyler.[277] Hannibal'in, Romalıları rüzgâra maruz bırakma kararı kasıtlı olmalıydı.[278]

274 Polybius, *Histories*, 3, 108.3–109.13; Livy, *History of Rome*, 22, 39. Livius, Polybios'un yaptığı gibi adamlarına yaptığı cesaretlendirme konuşmasını Paullus'a değil, Roma'da Paullus'a karşı Fabius Maximus'a atfeder.

275 Bradford, *Hannibal*, 115'de belirtildiği gibi.

276 Livy, *History of Rome*, 22, 43.

277 Silius Italicus, destan şiirinde bundan bahseder. *Punica*, vol. 1, çev. J. D. Duff (Cambridge, MA: Harvard Loeb Classical Library, 1961), bk. 8, 663–64 ayrıca 9, 495, ve notları, 440.

278 Lancel, *Hannibal*, 105.

Romalılar -özellikle de Paullus- Hannibal'in seçmiş olduğu düz araziden memnun değildi,[279] çünkü bunun Hannibal'in sayıca ve hız olarak üstün olan süvarilerine yarayacağını biliyorlardı. Gerçekten de bu devasa Roma ordusunun, Hannibal'in on binine karşın yalnızca altı bin süvarisi olduğu için atlı desteği eksikti.[280] Sonraki birkaç gün boyunca çok sayıda çarpışma yaşandı, Hannibal'in hafif silahlı piyadelerinin ve süvarilerinin bir kısmı, hâlen yürüyüşte olan Romalıları şaşkına çevirerek onlara zarar veriyordu; bir de Romalılar onları geri püskürtmüş ve gece karanlığı çökmeden önce Kartacalılara bir miktar zayiat verdirmiş olmasına rağmen. Romalılar nehrin iki tarafında da bulunan ordugâhlara bölündüler, daha büyük ordugâh sol kıyıdaydı. Ne var ki ertesi gün Hannibal ordugâhını nehrin sol kıyısına taşıdı. Burada Numidialı süvarileri, Aufidus Nehri'ne gönderilen Romalıların su toplamasını engellemişti ki bu, büyük bir savaş öncesinde yazın tam ortasında müthiş bir felakete yol açabilirdi. Bir kez daha bu da kasıtlı bir taktik olmalıydı. Romalılar, ordugâhlarını koruması için bir lejyon ve müttefik birliğini geride bıraktılar. Bu da on bin kişilik birliği savaş dışı tutmak demekti.

2 Ağustos MÖ 216 tarihi Roma için vahim bir gündü. Polybios, dencyimsizliği ve sabırsızlığı yüzünden konsül Varro'nun, çok daha fazla alana ihtiyaç duyan ağır piyadelerinin dezavantajını önemsemeden bu arazide savaşmaya hazır olduğunu söyler.[281] Sabah erkenden gökyüzü aydınlandığında Varro komutadaydı, şafak vakti konsüllere ait, savaşın işareti olan kırmızı bayrak onun çadırından görülebiliyordu. Bayrağın kırmızı renginin uğursuz bir kehanet olduğu ortaya çıkacaktı. Roma ordusu yavaşça toplandı ve bir araya geldi. Muharebenin tam olarak nerede gerçekleştiği konusunda bir miktar tartışma olsa da[282] orduların büyük kısmı Aufidus Nehri'ni geçmiş ve zaten orada olan küçük orduyla karşılaşmıştı. Birlikte bir savaş dizilimi oluşturmak için bir bölgeye yığıldılar, nehirdeki Roma sağ kanadı güneye bakıyordu ve sol kanat ise ovadaydı. Her iki

279 Polybius, *Histories*, 3, 110.2.

280 Goldsworthy, *Punic Wars*, 200.

281 Polybius, *Histories*, 3, 110.3.

282 Lazenby, *Hannibal's War*, 77ff.

kanat da süvarilerden oluşuyordu, diğer müttefik süvariler de sağ kanattaydı. Roma ordusunun merkezinde, bir araya gelmiş sekiz lejyonluk ağır piyadeler bulunuyordu: Bu, en az elli beş bin askerdi, bunlara ayrıca, Romalıların saplamak için kullandığı kısa mızraklar olan *hastae* kargıları bulunan on beş bin hafif silahlı piyade destek veriyordu. Bir savaş için olağandışı ve belki de olabilecek şeylere karşı bir etken olarak Roma piyadeleri normalden çok daha yakın bir şekilde hizalanmıştı,[283] bunun sebebi muhtemelen nehrin alanı kısıtlamasıydı. Süvarileri hesaba katmadan Roma ordu hattı muhtemelen bir buçuk kilometreden biraz fazla genişlikteydi fakat bundan daha derindi. Bu, ihtiyaç duyulduğunda savaşçılara ileri doğru baskı uygulamaları amacıyla özgüven vermek içindi, fakat manevra yapmaya, geri çekilmeye ve hatta gerekirse kaçmaya çok az alan bıraktığından mantıksızdı, çünkü ova iki buçuk kilometreden daha az genişliğe sahipti.[284] Görünüşe göre Roma'nın planı, en azından bir açıdan, daha üstün ve daha fazla sayıdaki Kartacalı süvariler tarafından kanatlarda baskıya uğramamayı amaçlıyordu. Aufidus Nehri'nin yakın olması bu manevrayı engellemek içindi. Romalılar, muharebenin ilk çarpışmasında ağır piyadelerinin konumlarını koruyup sonrasında daha fazla sayılarla daha az sayıdaki Kartaca savaş hattına ilerleyerek doğrudan yarıp geçeceğine güveniyordu. Eğer Roma lejyonları, muharebede iyi talim ve organize olmuş tek bir birim gibi hareket ederse ve kanatlardaki süvarileri de yerlerini koruyup Kartacalı süvarilere üstünlük sağlarsa işe yarayabilirdi. Fakat dar ova göz önüne alındığında ve deneyimli Romalı askerlerin çoğunun Trebia ve Trasimene bozgunlarında yitirilmiş olması sebebiyle ağır silahlı piyadeler çoğunlukla, kendilerinin de çok az tecrübesi olan yeni subayların komuta ettiği savaş tecrübesi olmayan acemi erlerden oluşuyordu. Bunun feci bir şey olduğu ortaya çıkacaktı. Varro, bir miktar piyadeyle sağ kanatta müttefik Romalı süvarileri yönetti, Paullus da Roma süvarilerine sol kanatta komuta etti; bir orduya komuta edebilecek, rütbece konsülden düşük olan

283 Polybius, *Histories*, 3, 113.3.

284 Goldsworthy, *Punic Wars*, 205.

bir eyaletin yöneticisi prokonsül makamındaki Servilius Geminus da ağır silahlı lejyonların merkezinde konumlandı.

Hannibal hazırdı ve derhal bütün kuvvetlerini Romalılarla karşılaşmaları için getirdi, askerlerinin çoğu ayrıca Aufidus'un karşısında kamp atmış vaziyetteydi fakat şimdi hızla hareket ediyorlar ve Romalıların karşısına çıkmak için yürüyor ve beklenilen savaş düzenine uygun şekilde hizalanıyorlardı. Hannibal ilk olarak Balear Adalı sapancılarını ve mızrakçı birliği, askerlerinin harekâtını koruması için gönderdi. Toplamda yaklaşık kırk bin piyadeyle Hannibal, en azından yirmi bin ek Romalı piyadeye karşı sayısal olarak eksikti.[285] İspanyalı ve Kelt müttefiklerden oluşan süvarileri Hasdrubal'in komutasında sol taraftaydı, sağ kanatta ise Maharbal veya Hanno, Numidialı süvarilere komuta ediyordu.[286] Hannibal ise, müttefik Kelt ve İspanyalı piyadelerini konuşlandırdığı merkezi yönetiyordu. Muhtemelen yirmi bin kadar Kelt ve dört bin kadar İspanyalı askeri vardı, Libyalı ve diğer Afrikalı birlikleri de her iki kanada da bölünmüştü ve sayıları muhtemelen on bin kadardı. Afrikalılar, Romalıların kendilerini görmediği hattın gerisindeydi.[287] Hannibal'in daha sığ olan ordu hattı, Romalıların muharebe genişliğine karşı koyabilmek için seyrek bir şekilde araziye yayılmıştı. Her bir birim yerini alınca Hannibal, Romalılarla karşılaşması amacıyla ordunun merkezini dışa doğru bir çıkıntı yaparak ileri yönlendirdi. Kardeşi Mago, müttefik piyadeleri cesaretlendirmek için savaş saflarının arkasında kendisiyle birlikteydi. Hannibal, buranın bütün Roma kuvvetinin yoğunlaşacağı yer olduğunu fark etmiş ve eğer, planladığı şekilde düşmanın gücünü kendisine karşı çevirebilirse oradaki konumunun son derece önemli olduğunu biliyor olmalıydı.[288]

Meydan muharebesi başlamadan hemen önce Cannae'da yığılmış olan orduların görüntüsü gerçekten de muhteşem ve aynı

285 Bu, Roma ordugâhını koruyan ve bu yüzden muharebe dışında kalan on bin askeri içermez.

286 Livius, bunun Maharbal olduğunu söylese de (*History of Rome*, 22, 46) Polybios (*Histories* 3, 114.7) Numidialı süvarilere Hanno'nun komuta ettiğini söyler.

287 Goldsworthy, *Punic Wars*, 207.

288 Ibid. 208.

zamanda, özellikle de Romalı acemi erler için korkutucu olmalıydı. Savaş borazanları ve yüreklendirme amacıyla atılan haykırışlar, dualar, metal ve derinin birbirine vurulması ve atların ayaklarını yere vurması ve kişnemeleri Roma cephesinde duyuluyor olmalıydı. Sabahın erken ışıkları askerlerin yeni zırhlarına yansımıştı. Kartaca cephesinden de bir ses dalgası, özellikle de bazıları yüzlerini boyamış, fakat birçoğu çıplak savaştığı için başka da bir şeyleri olmayan Keltlerin keskin savaş naraları ve böbürlenen haykırışları geldi. Keltler, uzun ve ağır demir kılıçlarını cehennem yaratma ve sakatlama yeminleriyle tutarak kendilerini gaza getiriyordu. Her iki taraftaki bir miktar asker kılıçlarını şiddetli bir şekilde kalkanlarına çarpıyordu, bu yüzden gürültü bir süre için kulakları sağır ediyor olmalıydı. Hannibal'in İspanyalı müttefikleri, Trebia ve Trasimene'den ele geçirilen zırh ve kalkanlarıyla tıpkı Romalılara benziyordu. Görkemli bir erguvan şeridi olan beyaz bir tunik giyiyorlardı (Livius buna "göz kamaştırıcı" der)[289] fakat Romalılardan farklı kılıçlar taşıyorlardı -İspanya tipi kılıçlar-[290] ve feci, sivri bir *falcata* kullanıyor olmalıydılar: Bu, el kısmında daha ağır fakat önüne doğru genişleyen bir kılıçla birlikte satır ile kılıcın bir arada olduğu bir palaydı. Ağırlık merkezi, daha ağır olan ön ucundaydı ve saplama bölgesine doğru tekrardan darlaşıyordu. Polybios bu *falcata*ların "kesme darbesinde ne kadar ölümcül oluyorlarsa saplama darbesinde de o kadar ölümcül" olabileceğini söylemiştir.[291]

Ardından, ovada bulunan her iki tarafta da savaş için açık bir işaret verildi ve her iki ordu da süvarilerin yükselen gümbürtüleriyle akın akın öne fırladı. İlk başta, Hannibal'in ordusunun merkezdeki

289 Livy, *History of Rome*, 22, 47.

290 Fernando Quesada Sanz ile 21 Şubat 2011 tarihli kişisel muhabbetimde. Ayrıca bkz. Sanz, "Patterns of Interaction: 'Celtic' and 'Iberian' Weapons in Iron Age Spain," in *Celtic Connections: Papers of the Tenth International Congress of Celtic Studies, Edinburgh, 1995*, vol. 2, *Archaeology, Numismatics, Historical Linguistics*, ed. W. Gillies and D. W. Harding (Edinburgh, Scot.: International Congress of Celtic Studies, 2006), 56–78. Quesada Sanz "falcata, İberyalıların 'ulusal' silahı olarak kabul ediliyordu" der, 58. Ayrıca, 2. figüründeki, Kartacalıların yoğunlaştığı bölge olan Andalucia ve Cartagena çevresindeki çok sayıda toplu falcata bulgusuna dikkat ediniz.

291 Polybius, *Histories*, trans. Paton, 3, 114.3.

ana hattı, arka taraftan öne doğru baskı kuran Roma piyadelerinin derindeki hattıyla temasa geçene dek önde bulunan hafif silahlı muhafız birlikler çatıştı; Balear Adalı sapancılar sapanlarıyla hasar veriyor, bir mesafeden taş salvosu yapıyordu. Nehrin yakınındaki alan çok dar olduğu için Aufidus etrafındaki süvariler, bu kısıtlı alanda her zamanki manevralarını yapmadan hızlı bir şekilde çarpıştılar. Attan indikten sonraki göğüs göğse savaş çok şiddetliydi, hatta Polybios'a göre[292] barbarcaydı. Burada, Roma süvarilerinin cesaretine rağmen Kartacalı süvarilerin üstün deneyimi, kusursuz uygulamaları ve muhtemelen sayısal açıdan daha fazla oluşları yavaş yavaş onlara üstünlüğü vermeye başladı. Romalılar nehir boyunca geri püskürtüldü; burada kaçış yoktu ve çekilmek için arkalarını döndüklerinde nehrin kıyıları boyunca merhametsizce katledildiler. Ne kadar yiğit olurlarsa olsunlar bu Romalı süvari birimi etrafa dağıldı ve hayatta kalanları yere düşene veya kesip biçilene kadar kovalayan Hannibal'in süvarileri onları neredeyse yok etti. Aemilius Paullus, kafasına gelen bir sapan darbesiyle muharebenin daha en başında yaralanmıştı -bir Balear sapancısı yaklaşık olarak saatte 193 kilometre hızla bir mermiyat atabilir ve bir adamı elli adım öteden öldürebilirdi.[293] Büyük bir kısmı yok edilen süvarilere daha fazla komuta edemese de Paullus Roma piyadelerinin merkezdeki kitlesine yardımı sürdürdü.

Roma piyade lejyonları, merkezdeki daha ince düşman piyade hattına doğru sert bir şekilde ileri hareket ediyordu. Bu Kartaca hattı sıkıca bir araya yığılmış geleneksel falanks dizilimindeydi, fakat bu, mevcut koşullar altında muhtemelen en iyi dizilim değildi, zira askerler en sonunda bir birim olarak öylesine sıkışıyordu ki yalnızca dış taraftaki saflar gerçekten silahlarını kullanabiliyordu.[294] Karşı karşıya olan Kelt ve İspanyalı piyadelerin büyük kısmı şiddetli bir mücadeleyle direniyordu fakat sayısal olarak asla Romalılar kadar

292 Ibid. 115.3.

293 O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 141.

294 Dexter Hoyos, "The Age of Overseas Expansion," in *A Companion to the Roman Army*, ed. Paul Erdkamp (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2010), 63–80. Hoyos, özellikle 66-69. sayfalarda Cannae'ı ele alır ve 68'de de eski falanks dizilimini açıklar.

fazla değildi. Kartacalı müttefik birliklerin hattı, neredeyse sınırsız sayıdaki Romalıların savaş hattı önünde geri çekildikçe çökmeye başladı. Romalılar düşmanın karşı koyamadığını hissetmiş olmalıydı. İlerleyen Romalı askerler, Kartacalılar kadar Romalılar da bu şiddetli savaşta ölmekte olmasına karşın teslim olmak zorunda kalan sığ Kartaca piyade hattının daha da derinine giriyordu.

Romalıların hiçbir lideri ters giden bir şey olduğunu düşünmüyordu veya bu Kelt ve İspanyalı piyadelerin geri çekilmesinin kasıtlı olabileceğine ihtimal vermemişler gibi görünüyor. Nihayetinde, adamlarının uyguladığı acımasız baskı, Kartaca ordusunun merkezinin çökmeye başlamasının sebebi gibi görünüyordu.

Yaralanan Paullus'un muhtemelen savaşı daha fazla yönetme şansı kalmamıştı. Atından indiği için büyük ihtimalle, binlerce kişinin üzerinden muharebe alanındaki kaosu göremiyordu. Romalı piyadeler şimdi, sayısız asker hâlen arka taraftan baskı uyguluyorken ileri hareket etmeye adanmıştı. Yalnızca her safın en uçtaki kısmı gerçekten savaşmaya tutuşmuştu, Roma piyadelerinin geri kalan kısmı silahlarını kullanmak için çok yakın bir şekilde birbirlerine sıkışmıştı. Bu kaygı verici bir durumdu, çünkü askerler ileri hareket ettikçe Romalılar yavaş yavaş düşmanları tarafından üç açıdan kuşatılacaktı.

Doğuya doğru savaşın diğer alanında, Romalılarla mücadele eden üstün Numidialı süvariler de aynı şekilde, Roma hattının sol kanadındaki Varro'nun komutası altında bulunan müttefik süvarileri yavaş yavaş püskürtüyordu. Bu mücadele açmaza girmişti, ta ki Hasdrubal, nehir yakınındaki Roma'nın diğer kanadı olan sağ kanadındaki süvarileri yok ettikten sonra, müttefik süvarilerden oluşan Romalıların sol kanadının arkasına gelene dek. Sol kanattaki bu Romalı süvariler şimdi, Numidialı hafif silahlı süvariler ile Kelt ve İspanyalı ağır silahlı süvarileri olan Hasdrubal arasında kıskaca alınmıştı. Geri kalan Romalı müttefik atlılar, kuzeye doğru kaçmak için hâlâ hareket imkânına sahip olduklarından, muharebe alanını terk etmiş olan Varro ile birlikte kaçtılar. Numidialı süvariler bunları biraz kovaladı, fakat onları takip etmek yerine gözlemciliğini konuşturan Hasdrubal dikkatini Romalı piyadelere yönlendirdi;

muzaffer Kartacalı ağır tekmil süvarileriyle birlikte şimdi lejyonerlerin arkasına geçmişti. Roma süvarileri muharebeden atıldı ve yenilgiye uğratıldı, bu belirleyici olacaktı.

İşte bu nokta, Cannae'da tarihin yazıldığı en önemli andı. Muharebe alanının tam ortasındaki göğüs göğse savaşın vahşeti, sayısal dezavantajı bir avantaja çevirme konusunda Hannibal'in parlak zekâsını bir kez daha vurgulamıştı. O ana kadar Kartaca'nın muzaffer olacağı tahmin edilmiyordu. Fakat şimdi değişkenlikler devreye girmişti. Düşman hattının oldukça derinlerine ilerlemeye kendisini aşırı derecede kaptıran çok sayıda Romalı piyade, Hannibal'in seçmiş olduğu araziden ötürü fazlasıyla sıkışmıştı ve yanlış bir şekilde, büyük sayısal güçlerinin onları sonuca götüreceğini düşünüyorlardı. Fakat Kartacalı süvariler, piyadelerin yardımına gelemeyecek olan Romalı süvarileri bozguna uğratmıştı. Paullus yaralanmıştı ve hiç sınanmamış Romalı erlere ve subaylarına komuta etmesi mümkün değildi. Varro muharebeden kaçmış ve silah arkadaşlarını öylece terk etmişti. Romalıların liderlik konusunda, muharebe gününe kadar devam etmiş bir uyum eksikliği vardı; şimdi ayrıca susuzluk ve toz dumanı ve en sonunda da Romalıların derinden duyduğu korku ve deneyimsiz askerlerin eksikliklerini doldurmaktan fazlasını yapan şok edici bir çaresizlik vardı. Atina ile Sparta arasında yirmi yedi yıl süren Peloponnessos Savaşı esnasında (MÖ 431-404) bu savaşa dair MÖ V. yüzyılın geç dönemlerinde tarafsız bir eser bırakmış olan Yunan tarihçi Thukydides, savaş alanındaki strese şahit olmuş ve savaşın "şiddetli bir öğretmen" olduğunu not etmiştir.[295] Şüphesiz, Cannae'daki askerler, şiddetli kalp atışına sebep olan adrenalin akışı, midelerinin açlıktan kazınması hissiyatı, soğuk ter, zayıflık, kusma, istemsiz işeme, dışkılama ve diğer fiziksel etkiler gibi kontrol edilmesi mümkün olmayan klasik savaş stresi semptomları yaşıyordu.[296] Bu travma işaretleri, bugün bildiğimiz üzere cesareti ve yiğitliği sık sık gölgede bırakır.

295 William Desmond, "Lessons of Fear: A Reading of Thucydides," *Classical Philology* 101, no. 4 (2006): 359–79; korku ortamını siyasi bir akım olarak geneller fakat ayrıca "savaşın şiddetli bir usta (ya da efendi)" olduğu Thukydides'te ayrı ele alır (*History of the Peloponnesian War*, 3. 82.2.)

296 Daly, *Cannae*, 167–68.

Çok ileri gittikleri için binlerce Romalı piyade şimdi kapana kısılmıştı. Belki de, özellikle de İspanyalı askerler gibi bu düşmanların bazıları da, görüşü kısıtlayan toz dumanı arasında Roma miğferleri giymiş ve ele geçirdikleri kalkanları tutmuşsa, her iki taraflarında da bulunan Libyalı ve Afrikalı ağır silahlı piyade birliklerini hiç görmemişlerdi. Hasdrubal, dönmekte olan Numidialı süvarilerin çoğuyla arkadan kapattığında ve arkada dehşete düşen Romalılar onlarla karşılaşmak üzere etraflarını döndüğünde Hannibal'in Libyalı ve Afrikalı ağır silahlı piyadeleri neredeyse aynı anda kanatlardan içeri döndü[297] ve iki taraftan gelen ünlü kuşatma harekâtı başladı. Hannibal'in merkezdeki kuvveti, gerçek ya da sahte olsa da geri çekilmeyi durdurdu ve yeniden saldırıya geçti. Romalılar, Hannibal'in ordusu daha yakın bir şekilde baskı kurduğu için birdenbire bir alanda sıkışıp kaldı. Romalıların kısa kılıçları *gladius*lar,[298] uzun Kelt kılıçları, Libyalı süvari kılıçlarının aşağı doğru indirilen darbesi ve belki de, kolları ve hatta bacakları kesip koparabilen ölümcül İspanya *falcata*larının dengi değildi.[299] Roma piyade teçhizatının yük-

297 Lazenby, *Hannibal's War*, 83.

298 O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 91.

299 Cannae'da *falcata*ların kullanılıp kullanılmadığı ve yarattığı etki hâlen tartışmalıdır. Demir Çağı, İberya silahları uzmanı Madrid Autonoma Üniversitesi'nden Fernando Quesada Sanz (kişisel muhabbetimde) *falcata*ların Cannae'da diğer silahlar kadar önemli olmadığını söylemiştir ve bunu başka bir yerde de yayınlamıştır (mesela, Fernando Quesada Sanz, *Arma y Símbolo: la Falcata Iberica*, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Diputación de Alicante, 1992.) Ayrıca bkz. John Gibson Warry, *Warfare in the Classical World: An Illustrated Encyclopedia of Weapons, Warriors, and Warfare in the Ancient Civilisations of Greece and Rome*. (London: Salamander Books, 1993), 103, 218. Los Angeles'tan silahların modern hâlini yapan Dave Baker, dökümhanesinde bazı araştırmacıların Cannae'da kullanıldığını belirttiği (mesela Lancel, *Hannibal*, 36, 107; Healy, *Cannae 216 BC*, 22-25) İber *falcata*sını yeniden yapmıştır. Bu korkunç kılıçlardan birini tuttum ve salladım; bir domuz boynunun tamamını doğradığını gördüm ve boynun kopuşunu yerinde izledim -kolayca yarıldı ve iç yağı boşaldı, zira İspanya çeliğinin inanılmaz derecede keskin saplayıcı kılıcı, düştüğü zaman çok daha öldürücü bir kuvvet yapan ağırlık merkezinin altında alevlenir. Eğer bu kılıç deneyimli ellerde kullanılmışsa Cannae'daki manzarayı düşününce tüylerim ürperdi. Cerveteri'nin Etrüsk Nekropolü olan

sek ağırlığı -zincir zırh, miğfer, baldır zırhı, kalkan ve silahlar- bütün hareket kabiliyetini sınırlıyordu ve şimdi de yorgunluğa yol açmaya başlamıştı.[300] Tam manasıyla kollarını dahi hareket ettiremeyen Romalılar resmen doğrandılar. Arazi, Romalıların kan gölüyle dolmaya başlamıştı. Kaçmaktan başka, manevra yapmak için bir alan yoktu. İşte bu, Cannae'daki dönüm noktasıydı.

Romalıların umudu, yenilginin farkında olarak buharlaştıkça ordunun gücü de tükeniyordu. Bu sırada Paullus, yerde oturdukça oluk oluk kan kaybediyordu, ata tekrar binmek için çok halsizdi ve etrafı az sayıda hayatta kalan muhafızıyla çevriliydi. Kendisine kaçması için bir at teklif edildi fakat o bunu reddetti ve adamlarına bu hayati dakikalarda, Roma'yı savunmak için gidip haber verebilmek adına hâlen kaçabiliyorken kaçmalarını emretti. Paullus'un hızla etrafı sarıldı ve öldürüldü. Duymuş olduğu son şey, Roma'nın gururu paramparça edilirken her tarafında ölmekte olan adamların inlemeleri ve çığlıkları olmalıydı.

Savaşın korkunç sesi en sonunda, toz bulutu azalınca yatıştı. Muharebe sona erdiğinde Livius o gün Cannae'da elli beş bin Romalının öldüğünü söyler, Polybios'a göre bu rakam yetmiş bindir. Kartacalı toplam ölü sayısı ise altı binin biraz altındaydı.[301] Savaş muhtemelen şafak vaktinden itibaren öğle sonrasında güneşin şiddetli olduğu ana kadar altı saat boyunca sürmüştü. Ordugâhta bırakılmış tutsak edilen on bin Romalı ve altı bin kişilik süvari birliğinden az sayıda adam dahil olmak üzere tam sayıda bir lejyon hayatta kalmıştı. Publius Scipio ve Fabius Maximus'un oğlunun da dahil olduğu dört *tribunus*, Varro ile birlikte mümkün olduğu

"Zırh Mezarlığı" içinde yeraltı iskelesindeki MÖ III. yüzyıldan gelen *falcata* benzeri bir seramik rölyefi işaret etmek de ilginç olabilir.

300 Daly, *Cannae*, 167; ayrıca bunun diğer taraftaki Libyalı ağır silahlı piyadeleri de eşit şekilde bitap düşürmüş olabileceğinden bahseder.

301 Polybius, *Histories*, 3, 117.6'da 4,000 Kelt, 1,500 İspanyalı ve Afrikalı ve 200 süvari sayısı verir; Lancel, 2000, 108. Burada Polybios'un tarafında yer alabilirim, zira Livius daha sonra Metaurus'ta aynı sayıda Kartacalının (55,000) yok olduğunu söyler; Livius burada, Cannae zayiatı ile eşit olacak bir Roma zaferinin haklı çıkarmak için bir benzerlik oluşturmaya çalışmış olabilir.

kadar hızlı bir şekilde Roma'ya gitti. Livius, Cannae'da on dokuz bin Romalı savaş esiri alındığını söyler ki bu rakam yaklaşık olarak iki lejyona tekabül ediyordu.[302] Tarihçilerin tahminine göre Cannae'da, Batı Tarihi'nde bir günde herhangi bir muharebeden daha fazla kayıp verilmiş ve 111.000 litre civarında kan dökülmüştü.[303]

Tükenmiş Kartacalılar dinlenmek için yere oturduğu sırada leşçil kuşlar hızla araziye konarken, diğer leşçil hayvanlar da ganimetleri toplamaya başladı. Bu dört gün boyunca sürdü. Hannibal, ceset yığınlarının bulunduğu araziyi tetkik eden ve araştıran subay grubuna, yaralanmış veya ölmüş olan yüksek komuta yetkili Romalıları aramak için katılmış olmalıydı. Roma'nın askerî liderliği önemli ölçüde yok olmuştu. Yalnızca Aemilius Paullus değil, ayrıca Servilius Geminus ve Fabius Maximus'un komutasındaki aceleci Marcus Minucius'un da dahil olduğu diğer komutanlar da ölmüştü. Kırk sekiz *tribunus*tan yirmi dokuzu öldürülmüş,[304] seksen senatör veya senatör sınıfından seçilmiş seksen devlet görevlisi de can vermişti. Muzafferlerin altın yüzüklerini bu ölüm arazisinde topladığı iki yüzden fazla da *eques* yani atlı sınıfı mensubu da ölmüştü.

Terentius Varro, hayatta kalan en kıdemli Romalı önderdi, çünkü kaçmıştı. Varro muharebe alanından neden bu kadar erken kaçmıştı? Bir konsül olarak kendisini korumak için mi yapmıştı yoksa bu deneyimsiz bir savaş önderinin kapıldığı panik miydi? Cesaret aptalca bir şey olabiliyorken, cesaretleri olumlu bir fark yaratabilen kişilere hayranlık duyar, korkaklıkları olumsuz bir fark yaratan kişileri de hor görürüz. Öte yandan, Varro'nun kaçışı bu kadar önemli miydi? Arkadan iki taraftan da kuşatma yapan ve Roma'nın bir araya yığılmış piyadelerini kutuya hapseden Hannibal'in süvarilerine katkı sağlayan esas etken miydi?

---

302 Livy, *History of Rome*, 22, 49. Muharebe dışında tutulmuş ve büyük ordugâhı muhafaza eden 10,000 askeri, sonunda ele geçirilecek küçük ordugâha kaçmış olan 7,000 askeri ve kaçıp Cannae'daki tahkimli kasabaya sığınan ve orada esir alınan 2,000 askeri Roma esiri olarak sayar.

303 Patrick Hunt, *When Empires Clash: Twelve Great Battles in Antiquity*, 88.

304 O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 160.

Bazıları, Polybios'un ve özellikle de Livius'un Varro'yu yermek için kullandığı büyük farkların daha derin bir sebebi olduğunu öne sürer: Bu amaç, Paullus'un aslında o gün komutadaki konsül olduğu uygunsuz gerçekten dikkati çevirmekti.[305] Eğer bu gerçekse tarih Varro'ya adaletsizlik yapmıştı, fakat bu yine de savaştan kaçmış olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz.

On sekiz ila elli yaş aralığındaki bütün Romalı erkeklerin o gün Cannae'da öldüğü sık sık tahmin edilmiştir. Arazinin ötesinde, kitleler hâlinde uçan sinekler ceset kümelerine kondukça ortaya çıkan koku korkunç olmalıydı. Ciddi şekilde yaralanmış kişilerin sayısı da binleri buluyordu, birçoğu ateşlenmeye ve septisemiye yenik düşmesine karşın bazıları yavaşça can çekişerek ölüyordu. Livius, ölümcül şekilde yaralanmış bazı askerlerin havasız kalarak ölmek ve acılarına son vermek için nasıl toprağı kazarak kafalarını gömdüğünü detaylıca anlatır. Ayrıca, tüyler ürpertici bir üslupla, silah tutmayı beceremeyen kollarıyla bir Romalının can çekişirken bir hışımla, hemen aşağısında kıstırılan bir Numidialı yüzünün bir parçasını nasıl ısırıp kopardığını da anlatır.[306] Kartacalı hekimler, hem Hannibal'in hem de Romalıların ordusundaki kurtarılamayacak şekilde yaralandığını düşündüğü kişileri öldürdü. Binlerce cesedi gömmek için kaç gün harcandığını bilmiyoruz.

MUHAREBE SONRASI VE MAHARBAL'IN SERT CEVABI

Kartacalı süvari komutanı Maharbal, derhal Roma'ya yürümesi konusunda Hannibal'e ısrar etti -beş gün içerisinde, Roma'nın en kutsal tepesi olan ana tapınağın bulunduğu Capitolium Tepesi'nde ziyafet çekebileceğiyle böbürleniyordu- fakat Hannibal bunu kabul etmedi. Hiç şüphesiz Saguntum'un kuşatma silahlarıyla bile düşmesinin altı ay aldığını, Roma'nın çok daha geniş bir bölge olduğunu

305 Healy, *Cannae 216 BC*, 69, ayrıca Polybios'un, en büyük destekçileri olan Aemiliusların aile isimlerinin onurunu ne kadar korumak zorunda olduğunu belirtir.

306 Livy, *History of Rome*, 22, 51.6ff.

ve uzun bir sur hattı iyi su tedariği ve savunmasını yapabilecek hâlen fazla bir nüfusu ile daha iyi korunduğunu düşünüyordu. Ordusu aşırı derecede yorgundu ve yol, zor süreçlerden geçmiş kıdemli askerleri, hâlen düşman topraklarında arkalarında bırakamadıkları yaralılar ve hastalar için de uzun olacaktı -yaklaşık 400 km.- Şehri ele geçirmek bir yana, dinç süvari birlikleri bile bu yolu anca beş günde kat edebilirdi. Maharbal'ın buna şu şekilde sert bir cevap verdiği söylenir:[307] "Nasıl kazanılacağını biliyorsun ama zaferden nasıl avantaj elde edeceğini bilmiyorsun."[308]

Livius, birçoklarının derhal harekete geçmeme yönündeki bu kararın bir fırsatı harcadığına ve Roma'yı kurtardığına inandığını belirtir. Bazıları Maharbal ve Livius ile aynı fikri paylaştığı için bu görüş tarih boyunca popüler olmuştur.[309] Her ne kadar Hannibal bu değerlendirmesinde kuvvetle muhtemel akıllıca davransa da, Roma'yı ele geçirmek gerçekten ulaşılabilir bir hedef miydi yoksa çok uzak bir hedef miydi, kesin olarak asla bilemeyeceğiz. Şurası kesin ki eğer Hannibal, Roma şehrini ele geçirebilseydi tarih çok daha farklı olacaktı fakat bu, askerî tarihteki en fazla "eğer"lerden biridir. Hannibal'in başka bir planı ve farklı istekleri vardı.

Hannibal, Cannae'dan hemen sonra müzakerelere başladığında, Roma esirleri için aşırı yüksek fidyeler belirleyerek fakat öte yandan Roma için savaşmış olan Keltleri serbest bırakıp evlerine geri göndererek, Roma'nın kökünü kazımak için değil, yalnızca Kartaca'nın itibarını geri kazandırmak ve mevcudiyetini ve Akdeniz'deki yerini devam ettirmeyi garantilemek amacıyla savaş açtığını söyledi. Roma'nın, Sicilya'nın ve Sardinya'nın onur kırıcı kayıplarını ve Hamilcar Barca'nın İspanya'dan ödemiş olduğu yüklü miktardaki savaş tazminatını telafi edebilecek bir barış yapmasını istiyordu; Kartaca'nın, Lutatius Antlaşması'nın 241 yılında deniz ticaretini elinden almadan önceki konumunu geri sağlayacak bir barış.

307 Goldsworthy, *Punic Wars*, 215.

308 Livy, *History of Rome*, 22, 51.2.

309 Bernard Montgomery (Field-Marshal Viscount Montgomery, Victor of El Alamein), *A History of Warfare* (Cleveland: World, 1968), bunların arasındadır.

Hannibal ayrıca, Ticino ve Trebia'dan sonra Roma'ya karşı ayaklanmış olan kuzeydeki Keltlerin ve Roma'nın birdenbire değişen Güney İtalya'daki müttefiklerinin -Apulialılar, Lucanialılar ve Bruttialılar da dahil olmak üzere bazı Samnitler ve Yunanlar- eğer böylesine ses getiren bir yenilgiden sonra Roma'nın da savunmasız konumunu gördüklerinde yeteri kadar baskı kurarsa, Roma'nın tarafından kendi tarafına geçeceğini öngörüyordu. Birkaç yıl içinde büyük ölçüde haklı olduğu kanıtlanacaktı. Livius, Campania'daki üst tabaka nüfusun genelde Roma'yı tercih ettiğini fakat alt tabakaların da çoğunlukla Hannibal'den yana taraf tuttuğunu öne sürer.[310]

Romalıların Cannae'dan çıkardığı bir sonuç, yalnızca "Hannibal'e indirilecek ölümcül darbe" taktiğinin işe yaramadığı değil ayrıca bu konuda tek bir muharebenin pek mümkün olmadığı gerçeğiydi. Bu kesinlikle Fabius'un temkinli taktiğini haklı çıkarıyordu.[311] Yine de Hannibal, Romalıların Cannae'yı nihai bir bozgun olarak değerlendirdikleri konusunda ciddi bir yanılgıya düşmüştü. Daha önceki savaşlar belki şöyle, tıpkı kendisinin Roma'dan beklediği gibi enine boyuna bozguna uğramış bir düşman için teslim olma konusunda yeterince netice sunabilirdi, fakat Roma yenilgiyi yalnızca kendi koşulları altında tamamen kabul edecek yeni nesil bir halktı. Çok sayıda Romalı, yazgılarına göre hükümdarlık topraklarının genişleyeceğine inanıyordu, yalnızca bölgesel bir güç olarak geri gideceğine değil. Hannibal'den önce de Pyrrhos Romalıları defalarca bozguna uğratmıştı, fakat zaferleri pahalıya patlamış, Roma da asla pes etmemişti.[312] Dahası Roma, yeni tesis ettiği denizdeki hakimiyetini de öylece bırakıp gitmeyecekti. Fazlasıyla korkunç bir yenilgi olsa da Cannae, Roma'ya barış istemesi için yeterince gerekçe sunmayacaktı, çünkü henüz şehir, böylesine büyük bir kayıp

310 Lazenby, *Hannibal's War*, 88, atıfta bulunduğu yer: Livy, *History of Rome*, sırasıyla 23, 14.7 ve 24, 2.8.

311 O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 174.

312 Fronda, *Between Rome and Carthage*, 46'da Hannibal'in, İtalya'da savaşmak ve orada kalmak ve ek olarak Roma'nın, eğer hiç kimse yardımına gelmezse teslim olabileceği gibi Pyrrhos'un örneğinden farklı sonuçlar çıkarmış olabileceğini iddia eder; ayrıca bkz. Kluth, *Hannibal and Me*, 123.

için ne kadar acı çekse de bir saldırıya uğramış değildi. Polybios, yenilgiye uğrayan Romalıların cesurca savaşarak öldüğünü söyler[313] fakat bu yiğitlik methiyesini dört bin Kartacalı ölüye yapmayı ihmal eder. Maharbal'ın Hannibal'i küçümsediğine dair Livius'un popüler hikâyesine rağmen yalnızca Hannibal'in tam olarak ne düşündüğünü ve savaşın sonundaki ruh halini ve ne hesaplar yaptığını merak edebiliriz. Cannae'daki ezici zaferinden sonra Roma'ya yürümeme kararı hiç şüphesiz hayatının geri kalan kısmı boyunca Hannibal'in peşini bırakmayacaktı.

313 Polybius, *Histories*, 3, 117.4.

16

GÜNEY İTALYA SEFERİ

Cannae yenilgisinin yarattığı inanılmaz şok Roma'ya ulaştığında şehir, ölümler için tanrılara yapılan haykırışlar ve üzüntülerle doldu. Varro, ordudan kopup kendisini takip eden birkaç kişiyle birlikte şehre ulaştığında, bu firari komutan bile sırf birçok kişi can vermişken o Roma'nın iyiliği için hayatta kalmayı başardığından memnuniyetle karşılandı. Fabius Maximus ve onun Hannibal ile çatışmaya girmeme taktiğinin ne kadar doğru olduğu ortaya çıkmıştı, fakat bu felaket için diğerlerinden daha az yas tutmamış olmalıydı. Fabius'un oğlu genç Cornelius Publius Scipio'nun hayatta kaldığını bilip bilmemesi tamamen önemsizdir.

Şimdi, Hannibal'in isminin anılması bile halkın arasında apaçık korku dalgaları yayıyordu. Senato halka moral vermek için elinden gelenin en iyisini deniyor ve hatta şehrin savunma hattını kuvvetlendiriyorken Roma panik içindeydi. Ünlü bir tabir ortaya çıkmıştı "*Hannibal ad portas*" yani "Hannibal, şehir kapılarında" diye; ne var ki birçok insan bu olayın, Hannibal'in Capua'dan Roma ordusunu çekmek için doğrudan şehre yürüdüğü neredeyse bir on yıl sonra gerçekleştiğini söyler. Hannibal şimdi Roma'ya yürüyecek miydi? "Hannibal şehir kapılarında" tabiri birdenbire tamamen gerçek olacak mıydı? Polybios, Cannae'dan sonra Roma'nın Hannibal'in ortaya çıkmasını beklediğini ve izlediğini söyler.[314]

314 Polybius, *Histories*, 3, 118.5.

Ne var ki Hannibal Roma'da belirmeyecekti. Dikkati başka bir yöne dönmüştü.[315] Bir zamanlar, özellikle de Hannibal'in Kartaca'dan gelecek ikmal hatlarını yeniden aktif hale getirmeyi umduğu Güney İtalya'daki ne yapacağı bilinmeyen Roma'nın müttefikleri şimdi onun yeni hedefleriydi. Kuzeydeki Roma yerine güneye yürüme yönündeki hayati kararı, yıpranmış şehre biraz olsun ihtiyaç duyduğu nefes alma boşluğunu sağlayacaktı. Hannibal'in umduğu üzere Cannae'daki zaferinin sonuçları, çok sayıda Güney İtalya sakininin Roma'ya olan sadakatinin temelini yerinden oynatmıştır. Kartaca'nın ihsanlarıyla eski Yunan özgürlüklerini yeniden tesis eden kişi olarak görünmek istiyordu.[316] Güney İtalya'daki bazı şehirler oldukça hızlı bir şekilde teslim oldu ve Campania'daki diğer şehir devletleri de, muzafferin tarafında olmanın daha iyi olacağını fark ederek şehir kapılarını Hannibal'e açtı. Cannae'dan sonra Hannibal, halklarının bir kısmı şimdi kendi tarafına geçmiş olan Apulia'yı ardında bıraktı ve ilk olarak Roma'nın güneyindeki eski Samnit bölgesine ve sonunda da Yunan şehir devletlerinin topraklarına ilerledi.[317]

Hâlen Roma'nın yayılmasına öfke duyan ve Roma'nın yakın zamanda ele geçirdiği bölgelerdeki halkların büyük kısmı -Magna Graecia'daki Yunanların bazıları gibi savaşla veya yüzeysel bir müttefiklikle zorlanıyorlardı- şimdi, Campania'nın güneyindeki Lucanialılar gibi Roma'dan geri duruyordu. Adriyatik kıyısı boyunca Hannibal'e sığınanlar arasında Apulia'nın ve İtalya'nın merkezindeki, bu yüzyılın başındaki en son Samnit Savaşı'nda (MÖ 298-290) boyun eğdirilmiş Samnitler gibi İtalik halklar vardı. Fakat, Romalı olmayan bir İtalya'nın Hannibal'e karşı toplu veya hızlıca yeniden iş birliği yaptığı bir yer de yoktu. Lucanialıların bir kısmı Roma'ya sadık kaldı, fakat Hannibal'in tarafına geçmiş olan Lucanialılar bile, bir bölgeyi onunla olan ilişkide bütüncül bir kimliğe getirmeyi Hannibal için de zor yaparak, bölgesel olmaktan ziyade yerel destek vermeye daha meyilliydi.[318]

315 Healy, *Cannae 216 BC*, 94.

316 Lancel, *Hannibal*, 110.

317 Livy, *History of Rome*, 22, 61.

318 Elena Isayev, "Identity and Culture," "Inside Ancient Lukania, Dialogues in History and Archaeology," supp. 90, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 2007 içinde bölüm 2, 25–26.

Hannibal Roma'dan ele geçirdiği çok sayıda İtalyan müttefiki evlerine gönderdi; yürüttüğü savaşın bütünüyle İtalya'ya karşı değil, Roma'ya karşı olduğuna dair bir açıklama yapmak istiyordu. Cannae'dan kısa süre sonra, asil soydan gelen Kartacalı görevlilerinden biri olan Carthalo'yu, barış koşulları hakkında Roma'nın ağzını araması ve binlerce tutsak için fidye istemesi amacıyla Romalı savaş esirlerinden oluşan küçük bir delegeyle başkente gönderdi.[319] Yeni ve eski liderleriyle Roma -Fabius Maximus üçüncü kez konsül atanmıştı, çünkü onun uyguladığı strateji işe yarayan tek strateji gibi görünüyordu- fidye tekliflerini geri çevirerek müzakere etmeyi reddetti. Bunun yerine senato büyük kısmı yok olan ordusu için yeni askerler topladı, böylece aralarında sekiz bin kölenin de bulunduğu dört yeni lejyon oluşturdu. Roma, şartlı tahliye edilen suçluları askere alma konusunda yeteri kadar çaresizdi, yine de Romalılara özgürlük ve askere yazılma karşılığında eski suçlarının ortadan kaldırılacağı sözü verildi.[320] Böylesi geleneklere uygun olmayan bir yöntemle Roma oldukça hızlı bir şekilde, kamuoyunun fikrini önemsemeden yirmi beş bin kişi civarında bir ordu topladı. Hannibal'e karşı kaybedilen silahları da telafi ederek Romalılar, bazıları muhtemelen arkaik çağlardan gelen tapınaklardaki ganimet silahları bile aldılar.[321] Livius, her köyde fizikî durumu silah taşıyabilmek için uygun olan Romalı erkekleri araştırmak için altı kişilik bir askere alma komisyonundan bahseder.[322]

Kısmen savaştan ötürü yaşanan parasal bir krizde Roma, lejyonları yeniden tesis etmek için vergileri yükseltti ve hatta elit kesimlerden altın, gümüş, mücevher ve diğer sabit sermayelerden bağış yapmasını istedi. Bu derin ekonomik krizin bir önlemi olarak da Siracusae'daki eski Kral Hieron'dan tahıl teminatlı bir kredi aldı.

319 Livy, *History of Rome*, 22, 58.6–7.

320 Bradford, *Hannibal*, 129. Umutsuz gözükse de bu tür askere alımlar tarihte sık olmayan celplerdi, özellikle de küçük suçlardan mahkûm edilen ve kısmen yoksulluktan ötürü özgürlüğünü sağlayamayan insanlar söz konusu olduğunda. Roma, ahlaki haktan ziyade muktedir bedenlere ihtiyaç duyuyordu.

321 O'Connor Morris, *Hannibal*, 194–95.

322 Livy, *History of Rome*, 25, 5.

Savaşın maliyeti çok ağırdı, zira Roma, vergi tahsildarlarından bile borç almıştı ve altın ve gümüş gibi değerli madenlerdeki ilişki, paranın değeri düştüğü için değişmişti. *Ager publicus*ların -kamu arazileri- büyük kısmı dahi satılmıştı.[323]

Roma'nın asker toplama gayretleri bu şekilde yükselmekteyken Hannibal, muhteşem limanını ele geçirmek amacıyla Neapolis'i (bugünkü Napoli) ele geçirmek için Campania'ya doğru ilerledi. Fakat Napoli'nin kuşatılması, güçlü tahkimatları ve muhteşem limanı dolayısıyla oldukça zordu, bu yüzden Hannibal dikkatini daha kolay bir kuşatma olarak Capua'ya çevirdi.[324] Capua, yaklaşık olarak Napoli'nin otuz üç kilometre kuzeyinde Güney İtalya'daki ana şehirlerden biriydi. Bu şehir de 216 kışı ile 215 ilkbaharı arasındaki tartışmalar ve tereddütlerden sonra, yaklaşık bir yıl önce Fabius Maximus onu Campania'da tuzağa düşürmeye çalıştığında yağmacı ordusunu yeterince gördükten sonra Hannibal'in tarafına geçmişti. Capua'nın yönetimdeki elit kesimi büyük ölçüde Roma'nın arkasındaydı, evlilik yoluyla da dahil olmak üzere hatırı sayılır miktarda anlaşma yapmışlardı fakat halkın büyük bir kısmı Hannibal'in arkasındaydı. Bu, o zaman Hannibal için belirleyici bir darbeydi.

Ne var ki Napoli'nin güneyinde yerel bir aksilik vardı. MÖ 225 yılındaki Galya Savaşı'nı başarılı bir şekilde idare etmiş, beş kez konsül olmuş olan yaşlı bir Romalı komutan Marcus Claudius Marcellus, Nola şehrini güçlendirmişti. Kısa süre önce tahkim edilmiş bu şehirde iki lejyonla bulunması, Hannibal'in birliklerini birçok durumda defetmişti.

Yeni yeni Hannibal'in arkasına geçen İtalya'daki bölgeler hiç de güvenli değildi ve Hannibal her daim arkasını korumak zorundaydı. Kardeşi Mago'yu birliklerinin yarısıyla mümkün olduğunca müttefik ve mal ile birlikte ordusu için yerel takviye birlikler ele geçirmesi amacıyla güneye gönderdi. En güney uçtaki Bruttialılar da 215 yılında Hannibal'in subayları Hanno ve Himilco ile birlikte çoğunlukla Rhegium, Locri ve Crotone gibi hâlen Roma'nın

323 Jean-Michel David, *The Roman Conquest of Italy*, trans. Antonia Nevill (Oxford: Blackwell, 1996), 61.

324 Lancel, *Hannibal*, 113.

tarafında olan veya Hannibal ile anlaşma yapmayan Yunan şehir devletlerine karşı savaşması için birlik vermişti. Locri şehri teslim oldu, öte yandan Bruttialıların müttefikleri, bu şehri yağmalayamadıkları için hayal kırıklığına uğradı, çünkü burası artık bir Kartaca arazisi olmuştu. Bu şehir devletleri, inatçı döneklikleri ve hiçbir şehir devletine diğerlerini yönetimi altına alacak kadar baskınlık kurmasına izin vermeyen Güney İtalya'daki düzensiz bağımsızlık bileşimi yüzünden bir sonraki on yıl boyunca Hannibal için Achilleus'un topuğu olacaktı.

Brundisium ve Barium (Bari) de dahil olmak üzere Güney İtalya'daki Roma müttefiklerinin birkaçı anlaşmayı reddediyorken,[325] İtalya'nın büyük kısmı, dil ve kültür de dahil olmak üzere kendileriyle çok az şey paylaştıkları Kartacalıları belirsiz bir şekilde değerlendiriyordu. Dahası bunlar, Roma en erken dönemlerindeyken de kendileri arasında ortak isim koyucuları yoktu. Bunun yerine, son zamanlarda zayıflayan Roma'yı veya uzaktaki Kartacayı da önemsemeden kendisini düşünüyordu.

Söylendiğine göre Hannibal, 216 ila 215 yılları esnasında, eğer bu doğruysa peşini hiç bırakmayacak diplomatik bir hatayla Campania'da en azından bir tane kötü örneğe vesile olmuştur. Pompeii'nin yaklaşık on altı kilometre doğusundaki Sarno Vadisi'nde bulunan Nuceria'yı kuşatırken Hannibal, Nucerialılara teslim olabileceklerine ve birkaç kıyafetle şehri terk edebileceklerine söz vermişti. Diğerleri arasından Valerius Maximus, İskenderiyeli Appianos ve Dio Cassius gibi tarihçiler, şehir en sonunda düştüğünde Hannibal'in şehirdeki yaşlıları kamu hamamlarında kilitleyip boğulmalarına yol açtığını söyler; halkın geri kalan kısmı zorla şehirden çıkarıldı, bunlara nereye istiyorlarsa gitmesine izin verse de Hannibal çoğunu yoldayken öldürdü. Bu geç dönem kaynaklarından çoğu Hannibal'in bu tutumu Acerra'da da yinelediğini, şehrin senato üyelerini derin kuyulara attırdığını söyler.[326] Fakat, Hannibal'e zarar verebilecek bir şeyi nadiren kaçıran Livius, bu gaddarlığını kayda geçirmemiştir.

325 Healy, *Cannae 216 BC*, 87.

326 Cassius, fragman 57.30; Appian, *Punica*, 63; Valerius, *Factorum ac dictorum memorabilium*, 9.6.

Bunun yerine Livius, açlıktan kırılan ve sakinlerine tek bir kıyafetle şehirden ayrılmasına izin verilen bir şehir hikâyesini tekrarlar. Dahası, her ne kadar hepsi reddetse de Hannibal'in ordusuna katılacak kişilere mükâfat sözü verdiğini de ekler. Livius, bu yüzeyde görünen cömertliğin Hannibal'in "Romalılar haricindeki bütün İtalyalılara karşı ılımlılık karakterini koruma" politikasıyla uyumlu olduğunu söyler.[327] Bazı araştırmacılar Maximus, Appianos ve Dio'daki bu Nuceria anekdotunun uydurma olduğuna inanır.

Maalesef ki arka arkaya gelen detaylı anlatımlar Hannibal'in Ticion, Trebia, Trasimene ve Cannae zaferlerinden sonra kesilmeye başlar. Polybios bile ana kaynak olarak istikrarsız hâl alır. Livius, kesintisiz bilgi vermeye devam etse de gerektiği ölçüde güvenilir bir kaynak değildir.[328] Polybios, Hannibal ve İtalya konularındaki dikkatini Yunanistan ve Doğu'daki olaylara çevirir.[329] Cannae'dan sonra Richard Miles'in söylediği üzere İkinci Kartaca Savaşı için uzun bir süre boyunca "Polybios'un güvenilir eleştirel bakışını" büyük ölçüde kaybederiz.[330]

Fakat Capua ve diğer ele geçirilen veya müttefik yapılan şehirler Hannibal için sorun çıkarıyordu. Livius, Capua'nın askerlerini fazlasıyla yumuşattığını dahi iddia eder -ordusunun kalbini şarap, kadın ve şarkı gibi lüks şeylerle çalarak bu şehrin "Hannibal'in Cannae'ı" olduğunu öne sürer.[331] Bu bir abartıdır, zira Hannibal'in ordusu bir on yıl daha devamlılığını sağlayacaktı, fakat Capua'yı elde tutmak pahalı ve en sonunda da şehri koruması büyük bir yük olacaktı. Kartaca'ya hızlı deniz bağlantıları aradığından,[332] İtalya'nın güney

327 Livy, *History of Rome*, 23, 15.

328 Goldsworthy, *Punic Wars*, 222.

329 Polybius, *Histories*, 3, 118.10.

330 Miles, *Carthage Must Be Destroyed*, 16.

331 Livy, *History of Rome*, Aubrey de Selincourt çevirisiyle 23, 45.3–4'de Kartaca ordusuna dair şunu söyler: "Lüks ve Campania'ya özgü ahlaksızlıklarla diriliklerini kaybettiler, içmekle, fahişelerle ve her türlü başka aşırılıklarla tükenmişlerdi... Alplerden ve Pirenelerden geçmelerini sağlayan uzuvlarının gücü ve maneviyatları eriyip gitmişti. İşte onlar adamdı fakat bunlar onların kalıntıları ve gölgeleriydi... Capua'da cesaretlerinin ismi, disiplinleri, eski şanları ve gelecekteki olaylara dair umutları sönmüştü."

332 Lancel, *Hannibal*, 116.

ucundaki Bruttium sonraki birkaç yıl için Hannibal'e ümit verici bir iskele olacaktı, fakat en sonunda burası hiçbir zaman bu ümidi gerçekleştirmeyecekti. Çünkü, Güney İtalya'daki diğer yerliler gibi bu şehrin de askerleri, memleketlerinden dışarıda ve evden uzak bir yerde sefere çıkmayı istemiyordu. Kartaca'nın liderliği altında bile, verilen zayiatlardan ötürü sayıları yavaş yavaş eriyen Hannibal'in kıdemli askerleri kadar Romalı ordulara karşı savaşmazlardı.[333]

HANNIBAL GÖNÜLSÜZ BİR İŞGALCİ Mİ?

Cannae'dan sonra Hannibal, Kartaca'ya bir zafer delegesi gönderdi. Bu delege farklı sonuçlar elde etti. Özellikle de devasa sayıda Romalı ölümünü göklere çıkaran, Romalı atlı sınıfı mensuplarından ele geçirilen iki yüzden fazla altın yüzük olmak üzere savaş ganimetleri merak uyandırıcıydı, fakat Kartaca'nın *suffete*lerinden ve yönetimdeki Gerousia meclisinden bazıları, Cannae'ın bir sonucu olarak ne kadar Roma müttefikinin taraf değiştirdiğine karşı çıktı. Hannibal'in, Hanno gibi Kartaca'daki karşıtları, yitirilen hayatlar ve tükenen kaynaklar bakımından "Hannibal'in savaşının" ne kadar masraflı olduğunu da belirtiyor, fakat 219 yılından beri Hannibal'in herhangi bir şey için Kartaca'ya olan bağımlılığının ne kadar az olduğunu görmezden geliyordu. Dahası, Hannibal'in deneyimli Kelt savaşçı müttefiklerinin bazıları artık bir istila hareketine gerek olmadığını düşünüyordu ve onları güneyin en ucunda tutmak için yeni Roma ganimetlerinden de mahrumlardı. Klanlarına geri dönmek için ellerini ovuşturuyorlardı ve evlerine gitmek için de izin almışlardı, ki bu Hannibal'in askerî varlığını zayıflatıyordu. Şehirlerin taraf değiştirmesiyle ortaya çıkan Güney İtalya'daki yeni askerler, onların dengi değildi.

Trebia, Trasimene ve Cannae muharebeleri orantısız bir şekilde belirleyici olduğu ve Hannibal'in elçileri Roma'nın zayıflayan askerî sistemi için kısa süre içinde güçlü bir mesele olduğu dolayısıyla Kartaca'dan orta seviyede bazı takviye kuvvetler Hannibal'e katıldı. İlk başta kırk fil ve biraz gümüş ve erzakla beraber 4.000 Numidialı

333 Goldsworthy, *Punic Wars*, 225–26.

süvari geldi. Aynı yıl, Kartaca 12.000 piyade, 1.500 süvari, 20 fil ve ayrıca 60 savaş gemisinden müteşekkil bir deniz kuvveti eklemeyi de planlamıştı. Fakat Roma'nın Kartaca'ya karşı İspanya'daki yeni seferleri bu vaat edilen yardımı böldü. Ayrıca Kartaca, Sardinya'da da başarılı olmayı umuyordu, bu yüzden Kartaca kaynakları orası için de bölünmüştü. Böylece Hannibal, bu işgal hareketinin yükünü çok daha azaltacak ve Roma'ya karşı İtalya seferini çok daha kolaylaştıracak ciddi şekilde ihtiyaç duyduğu takviye unsurlardan vazgeçmek zorundaydı.[334] Hannibal yalnızca 214 yılında biraz takviye unsur elde etti: Askerler, erzak ve savaş gemileri, Roma artık Akdeniz'in batısını büyük ölçüde kontrol ediyorken bu uzayan savaşta Kartaca için denizdeki rolü nadiren iyi olan Bomilcar'ın komutasındaki Kartaca filosundan Locri'ye çıktı.

216'dan 206 yılına kadar Hannibal, Güney İtalya sakinlerini Roma'ya karşı konum almaları ile onların bağımsızlığına saygı duyma arasında ince bir çizgide yürümek zorunda kaldı, zira Roma'nın alıp götürdüğü özgürlükleri yeniden getireceğine dair bir dava benimsemişti. Güney İtalyalılar uzaktaki Roma'ya karşı saygı duymuyordu, ayrıca yıllardır arkalarından daire çizen Hannibal'e de tam güvenleri yoktu. En sonunda Hannibal'in, özellikle de bu ne yapacağı belli olmayan sözde müttefiklerden ganimet elde edemeyen ve yiyecek toplayamayan, yerli olmayan işgalci ordusunun arka çıktığı diplomatik politikası işe yaramaz oldu. Hannibal, asla gerçekleşmeyen geleneksel bir teslim olma umarak Roma'nın askerî sisteminde bir yıkıma yol açma amaçlarına ulaşmıştı.[335] Bir işgal ordusuyla müttefiklerini güçlendirme konusunda hazırlıklı mıydı? Fabius'un çatışmaya girmeme yöntemini takiben Romalılar, Hannibal nereye giderse ensesinde bekliyorlardı, çünkü her yeri ateşe veremezdi. İtalya, bir tarihçinin yerinde tanımıyla kısa süre içinde Hannibal'in "başarısının küçülen hapishanesi" olacaktı.[336]

Cannae, Hannibal'in kariyerinin zirvesiydi, fakat Mark Healy'nin belirttiği gibi "mantığa aykırı bir şekilde Cannae'daki mutlak başarısı

334 Lancel, *Hannibal*, 112–13.

335 Bradford, *Hannibal*, 124–25.

336 Kluth, *Hannibal and Me*, 174.

bir açıdan onun uzun ve yavaş yıkımıydı"[337] çünkü Romalılar en sonunda Fabius Maximus'un dersini öğrenmişti: Hannibal ile doğrudan savaşmayın, böylece işgal koşulları onu yavaş yavaş bitirsin. Bu, tıpkı yıllar önce Samnitlerin yaptığı gibi Hannibal, Campania'nın karşısında bulunan Tifata Dağı'nda kamp atmış bir şekilde bekliyorken henüz ortada değildi. Hannibal, mesafelerini koruyan üç Roma ordusu tarafından dikkatlice gözetlendiğini biliyordu: Bir ordu, Claudius Marcellus'un Napoli'nin doğusundaki giriş bölgesini ve muhtemelen de Napoli'yi muhafaza ettiği[338] Nola'nın yukarısındaki güneydeki Suessula'da, diğeri bir konsül olarak Fabius Maximus'tan başkasının komutasında olmayan, Appius Yolu'nun girişlerini gözetleyen ve Roma'ya giden kuzeydeki iç yolu da koruyan, Campania'nın kuzey ucundaki Teanum'da (Teano), üçüncüsü de eski Capua'nın yalnızca birkaç kilometre kuzeybatısında, Tiberius Gracchus'un komuta ettiği Volturnus Nehri'ndeki Casilinum (bugünkü Capua) yakınlarındaydı. Dördüncü bir Roma ordusu da kısa süre içinde, oradaki sadık Roma müttefiklerini koruması için Marcus Valerius Messala'nın komutası altında doğuda, Brundisium yakınlarındaki Apulia'da konuşlandırılacaktı.[339] Bu birliklerin çoğu, isyankâr Capua'dan gözlerini ayırmamak ve Hannibal'i bir bölgede hapsederek onu kuzeydeki Roma'ya muhtemel yürüyüşünden uzak tutmak olan iki gayesi vardı.

Hannibal, oturup beklemeye ne kadar dayanabilecekti? Roma'nın Cannae'daki yenilgisini duyan Yunanistan'daki Makedon Kralı V. Philippos, Kartaca ile bir anlaşma yaptı ve Hannibal, kralın temsilcilerini Tifata Dağı'ndaki ordugâhında kabul etti. Bu olumlu bir adımdı. Bir sebepten, Roma'nın istediği yeni yüksek vergilerden ötürü Sardinya da Roma'ya karşı ayaklanmıştı, Kartaca bu hareketi destekliyordu ve bu da Hannibal'i iyi gösteriyordu. Kuzeyde, Kelt Boii kabilesi kısa süre içinde, 215 yılının erken dönemlerinde Postumus Albinus'un komutasındaki bir Roma ordusunu Modena'da ezip geçecekti. Bu da iyi bir haberdi. II. Hieron, 215 yılında doksan

337 Healy, *Cannae 216 BC*, 87.

338 Plutarch, *Life of Marcellus*, 10.1.

339 Livy, *History of Rome*, 23, 32.

yaşındayken öldüğünde, Roma'ya onlarca yıl yardımda bulunduktan sonra torunu ve halefi olan Hieronymus da Sicilya'daki Siracusae şehrini Roma'dan uzak tutarak, Roma'nın Kartaca ile İtalya arasındaki Akdeniz'deki hâkimiyetine geçici bir süreliğine büyük zarar verdi.[340]

Bu olaylar Hannibal'i, bir silah olarak son derece usta bir şekilde kullandığı savaş stratejisinden daha az aşina olduğu diplomasiyi bir silah olarak kullanmayı önemsememe konusunda yatıştırmış olabilirdi. Her ne kadar kendisi, birbirinden farklı halkların müthiş kumandanı ve tarihteki herhangi bir general kadar karizmatik bir lider olsa da Hannibal'in güçlü yanı müzakere değildi. Genelde düşman bölgesinde sergilenen savaştaki sert ve agresif tutum ile daha açık bir iletişim ihtiyacı ve potansiyel müttefiklerle uzayıp giden müzakereler arasındaki derin fark abartılamaz.

Campania neredeyse Roma'ya aitti, fakat olgun bir Roma meyvesiydi ve Hannibal'in, özellikle de zengin volkanik topraklarından gelen tarımsal bolluğuyla tadını çıkarması için Roma'ya yeterince yakındı. İşgalci ordusunu besleme konusunda zorluklarla yüzleşen bir generalin, mümkün olduğunca uzun bir süreliğine tercihen Campania üzerindeki hâkimiyetini koruması gerekirdi. Fakat rüzgârın yönü kısa süre içinde değişecek ve başarıların ömrü kısa olacaktı. Romalılar kurnaz bir şekilde, Hannibal'in bu konuda teçhizatı olmadığı için etrafı surla çevrili kasabaları kuşatmayla kolayca ele geçiremediğini ve yeterli ölçüde temiz suya erişimi olan, iyi bir besin stoku bulunan veya kıyıda bulunan ve denizin desteğini alan, Roma'nın müttefiki tahkimli bir şehrin de neredeyse zarar görmesinin mümkün olmadığını fark etmeye başlamıştı. Taranto Körfezi'ndeki küçük Yunan şehri Petelia bile 215 yılındaki bir kuşatmaya sekiz ay boyunca dayanmıştı. Üç kere denemiş olmasına karşın Hannibal, muhteşem limanıyla birçok mal elde eden Napoli'yi ele geçirme konusunda başarısız olmuştu, bu sırada devriye gezen Roma filoları ve Rhegium gibi İtalya'daki Yunan müttefikler, Sicilya ile İtalya ana karası arasındaki Messina Boğazı'nı kontrol ediyordu. Sardinya'daki isyana destek vermesi için gönderilen Hasdrubal'in komutası altındaki Kartaca

340 Lorena Jannelli ve Fausto Longo, ed. *The Greeks in Sicily* (San Giovanni Lupatoto, It.: Arsenale Editrice, 2004), 61; Lancel, *Hannibal*, 118.

filosunu bir fırtına Balear Adaları'na sürüklemişti, yaşlı ve deneyimli Romalı komutan Titus Manlius Torquatus 215'deki Roma'ya karşı Sardinya isyanını ikinci kez bastırmıştı. Bu adam, I. ile II. Kartaca Savaşı arasındaki 235 yılında zaten bu adaya boyun eğdirmişti. Buna ek olarak 215 yılında, Marcus Valerius Laevinus'un komutası altında Brundisium'da bulunan elli gemilik bir Roma filosu da, İtalya'da Hannibal ile yapılacak bir Makedon müttefikliğini yıldırmıştı.

HANNIBAL İLE DOĞRUDAN SAVAŞMAKTAN KAÇINAN FABIUS STRATEJİSİNİN BAŞARILARI

Fabius Maximus'un oyalama yönündeki akıllı taktiği işe yarıyordu ve Hannibal'in kıdemli askerlerini ve müttefiklerini yıpratmaya başlamıştı. Acaba Hannibal, MÖ 241 yılının sonlarına doğru beklenmedik zaferlerine kadar I. Kartaca Savaşı'nda kesin bir şekilde mağlubiyete uğrayan, yine kesin bir şekilde 218 ile 216 yılları arasında Trebia, Trasimene ve Cannae'da yenilen fakat hâlâ direnmekte olan Romalıların nasıl ve neden savaşın kurallarını değiştirdiğini merak ediyor muydu? Kendisiyle birlikte zirvede durmuş olan kaderin çarkı olan üstün taktik duyusu şimdi düşüşe mi geçmeye başlamıştı?

Eğer hiçbir Romalı savaşa meydan okuma yarışmasını ortadan kaldırmaz veya Roma yalnızca İtalya'daki müttefikleriyle savaşa girerse Hannibal'in taktik deneyiminin ne kadarı heba olacaktı? Hem Hannibal hem de Romalılar, orduların etrafını sardığı fakat nadiren birbiriyle savaştığı ilginç bir savaşın sahnesi olarak Güney İtalya'yı harap etmişti. Her iki taraf da, tarafsız bölgelerde yanmış dünya politikası uyguluyor veya kendi tarafında olmayanların müttefiklerini cezalandırıyor, küçük tarlaları mahvediyor ve ordularını beslemek için mahsullere el koyduklarından ötürü, yerel tarım ekonomilerini paramparça ediyordu. Eğer Hannibal, Roma ile müttefik olan çiftlik bölgelerini yağmaladıysa veya Romalılar da Hannibal ile müttefik olan bölgeleri yakıp yıktıysa, basit yiyecek ihtiyaçları için yapılan bu mücadele genelde bölgedeki mukimlerin kaçmasına ve zengin tarım topraklarını boş bırakmasına yol açıyordu -bu, bağımsız bir

tarım bölgesi olan Güney İtalya'nın belki de hiç toparlanamayacağı iç karartıcı bir durumdu.[341] Tarihçiler, Hannibal'in ordusundaki her bir asker için kışın günlük tahıl ihtiyacının altı yüz gram civarında olduğunu tahmin etmiştir.[342] Açık bir şekilde asgari ölçütlerde olan bu miktar, eğer ordu daha fazla yiyecek bulamazsa uzun vadede yetersiz beslenmeye yol açacaktı. Bu tarihten çok uzun zaman sonra Romalı devlet adamı ve yazar Marcus Tullius Cicero, *De Divinatione* adındaki felsefi eserinde, Hannibal'in Yunanca "kâtibi" Silenos'un kendi dönemindeki Yunanca eserini dikkatlice okumuş olan Hannibal'in öğrencisi Coelius'un aktardığını söylediği Hannibal'in garip bir rüyasını anlatır. Söylenene göre, Saguntum'dan sonra gördüğü bu rüyada Hannibal'e Iuppiter İtalya'ya savaş açmasını emretmiş, fakat kendisine, geriye bakmaması konusunda uyarıda bulunan tanrısal bir rehber vermiş. Hannibal geriye bakmadan duramamış ve etrafı yılanlarla çevrili, her bir evi ve ağacı yok ettikçe devasa bir yıkımla kendisini İtalya boyunca takip eden korkunç, canavar gibi bir mahluk görmüş. Fakat rüyasında kendisine verilen tanrısal öğüt nereye giderse gitsin gerisine bakmamak, yalnızca ileri

341 Bu ilginçtir, zira Bradford, *Hannibal*, 136'da Güney İtalya'daki bireysel tarla sahiplerinin değişen tabiatının -geçim kaynakları II. Kartaca Savaşı'nda yok edilmiştir ve bunlar, *ager publicus* olarak savaş ganimeti şeklinde kalmıştır- daha sonraki yıllarda Magna Graecia'daki devasa *latifundium*lar (çiftlik malikaneleri) için zemin hazırlayacak bir toprak politikasına yol açtığını öne sürer. Bazı tarihçiler bu varsayımın bazı açılarına karşı çıkmıştır. Bu *latifundium*lar ayrıca MÖ I. yüzyılda Yaşlı Plinius'un çaresiz bir yorum yapmasına yol açmıştır (*Natural History*, 18.35): Cumhuriyet döneminde toprağını işleyen bağımsız çiftçilerden oluşan ordunun belkemiğini oluşturan şey zamanında kölelerin işine dönmüştü. İddiasına göre "Bu *latifundium*lar, İtalya'yı yok etmiştir."
Ayrıca *fundus* (tarla) üzerine bkz. *Ancient Rome in So Many Words* (New York: Hippocrene Books, 2007), 79. Bu konu şaşırtıcıdır zira günümüzde dahi Apulia, İtalya'daki tarımsal işletmelerde üzüm üretimi bakımından açık ara en büyük yerdir. Fakat yeni çalışmalar Apulia'nın bu büyük tahribatının ve yakınlardaki bireysel çiftçilerin bölgedeki kayıplarının aksini iddia eder. Bkz. Nathan Rosenstein, "Italy: Economy and Demography After Hannibal's War," *A Companion to the Punic Wars*, ed. Dexter Hoyos (Malden, MA: Wiley- Blackwell, 2011) içinde 23. bölüm 412–29, özellikle 416–19.

342 Erdkamp, *Hunger and the Sword*, 161.

doğru hareket etmekti.[343] Bu rüyanın betimlemesinin tıpkı, öfkeli bir şekilde hücum ederek hortumunu sallayan ve ezip geçen bir fili anımsatıyor gibi görünmesi de ironiden uzak değildir.

HANNIBAL AVERNUS'TA KURBAN KESER VE SALAPIA'DA BİR SÜRE KALIR

Cannae'dan bu yana Roma, müttefikler haricinde bile toplamda tam on sekiz lejyon oluşturmuş ve sahaya yüz bin asker sürmüştü. Hannibal birliklerini Campania'daki Tifana Dağı'nda bulunan ordugâhından Apeninlerin diğer tarafındaki Arpi'de bulunan ordugâhına çekti. Bu, mevsim değişiklikleriyle birçok kez tekrarlayacağı bir manevraydı.

214 yılından gelen iki alâkasız olay, geçmişte başarılı olan fakat artık belki de geleceği düşünmeye başlamış bir generalin farklı bir yönünü gösterir. İlki, Sibil kehanet merkezi olan Cumae kasabasına yürüyüşü esnasında gerçekleşti. Efsaneye göre Hannibal bir miktar kurban kesmiş ve o zaman Cumae'da bulunan Sibil kâhininden gelecekle alâkalı bilgi istemişti. Eğer doğruysa bu, kendine güveni muhtemelen sarsılmakta olan en üst seviyede askerî bir dehanın iç-yüzünü anlama fırsatı verir.

Askerî tarihte fazlasıyla gündeme gelen ikinci kısa anlatıma göre ise Arpi ile Cannae arasında bulunan Salapia'da Hannibal kışı geçirirken, söylenene göre, tanınmış bir yerel fahişeyle yatağını paylaşmış (veya fahişe kendi yatağını onunla paylaşmış). Hem Plinius hem de Appianos bu hikâyeyi, Hannibal'in amacına ulaşmayan işgali esnasında teselli edici bir olay olarak ele alır.[344] Görünüşe göre bu randevu bütün kış boyunca sürmüştür, bazı araştırmacılar da Hannibal'in bu fahişeye âşık olduğu sonucunu çıkarmıştır. Bu, Hannibal hakkında, on yıldan fazla süredir görmediği ve İspanya'da kalmış karısı Imilce haricinde başka bir kadınla alâkalı olan nadir anekdotlardan biri olduğu için, Hannibal'in zamparalık peşinde koşmadığını, bunun

343 Cicero, *De Divinatione (On Divination)*, 1, 24.49, çev. W. A. Falconer, yeni basım (Cambridge, MA: Loeb Classical Library, 1996), 277–78.

344 Pliny the Elder, *Natural History*, 3, 103; Appian, *The Hannibalic War*, 7, 43, in *History of Rome*.

yerine generalin arzularının ılımlı olduğunu ve diğer karakteriyle aynı disiplinde olduğunu iddia eden tarihçiler vardır.[345]

TARENTUM'UN ZAPTI

Hannibal, her ne kadar Romalıların karşılaşmadan kaçınma yönündeki Fabius stratejisiyle alâkalı yoluna az askerî fırsat çıkmış olsa da, ustası olduğu hileli ve ensek savaş stratejisinin ötesinde başka yöntemlerle fayda sağlayabileceğini göstermişti. Güneydeki ana liman şehirlerinden olan Tarentum, bir entrikayla 213 kışının başlangıcında Hannibal'in eline düştü.[346] Taranto Körfezi'ndeki İtalya'nın "topuğunun" üst kısmındaki batı yönünde bulunan büyük kemere bakan Tarentum aslen, MÖ VIII. yüzyılın sonlarında Sparta'dan gelen iyi konumlu bir Yunan kolonisiydi ve adını mitolojik kahraman Taras'tan alıyordu. Orijinal koloni oldukça zengindi. Değerli konumu, korunaklı bir koyun içerisinde bulunan fevkalade bir liman sağlıyordu ve bu, Kartaca'dan gelecek destek ve ikmal için potansiyel bir üs olarak Hannibal'in bölgeyi şiddetle ele geçirmeyi istemesinin sebeplerinden biriydi.

MÖ 264 yılı itibarıyla[347] Romalılar bu eski koloni Tarentum'u, Brundisium'a giden Appius Yolu'nda bulunan bir durak olarak yeniden adlandırdılar. Dış taraftaki koyu koruyan bir adayla (Isola San Pietro) Mare Grande, eski şehri ve akropolü, yalnızca iç taraftaki koyda bulunan liman Mare Piccolo'ya giden girişi koruyan yarımadadaydı. Bütün bunlar, eğer şehir Roma'nın tarafından uzaklaştırılırsa Hannibal için olağanüstü bir kazanım olacaktı. Eski zamanlarda surla çevrilen Tarentum şehri -bu yüzyılın başında Roma'ya karşı Pyrrhos'un tarafında yer almıştı- işte bu şekilde, tahkimli dar kıstağı haricinde suyla korunuyordu. Amacına ulaşamadığı için sinirli olan Hannibal, şehri şiddet kullanarak ele geçirme konusunda başarısız olacaktı.

345 Lancel, *Hannibal*, 124; Gabriel, *Hannibal*, 14.

346 Polybius, *Histories*, 8, 24–34.

347 Timothy W. Potter, *Roman Italy: Exploring the Roman World* (Berkeley: University of California Press, 1987), 127–30; Patrick Hunt, "Via Appia," in *Encyclopedia of Ancient History*, ed. Roger S. Bagnall et al. (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012).

Hannibal'in ayrıca, Fabius ve Roma, doğuda bulunan Arpi'deki Apulia tahkimli mevkisini ele geçirmiş olduğu için Tarentum'a ihtiyacı vardı. Bu, Güney İtalya'daki geniş yarımadada Hannibal'in şiddetle ihtiyaç duyduğu manevra imkânını kısıtlıyordu, zira doğudaki Brundisium ve batıdaki Rhegium azimli bir şekilde Roma limanları olarak kalmaya devam ediyordu. Hannibal ayrıca, Makedon Kralı V. Philippos ile güçlerini birleştirmeyi umut ediyordu ve bunu yapmak için de bir limana ihtiyacı vardı. Roma, askerî zahmetlere girme konusunda Tarentumluların güçlü ve uygun olduğunu düşünmüyordu, bunun sebebi bir bakıma iklimlerinin ılıman olması ve balıkçılık kültürlerinin de rahat olmasıydı. Deniz havası ve denizin kilometrelerce ötesinden yansıyan sıcak güneş, her şeyin yavaş gerçekleşmesi için bir araya gelmiş gibi görünüyor, onlara kuzeydeki Roma'nın çiftçi ve asker olan vatandaşlarının gözünde cesaret bakımından ters düşen bir miskinlik havası veriyordu.

Roma uzun süredir Tarentum'un güvenilir olmasından şüpheleniyordu ve şehirden, başkentte tutulacak rehineler istiyordu; bunlardan bazıları kaçmış ve katı Roma tarafından, kalleşlik örnekleri olarak kolayca infaz edilmişti. Bu da Tarentum'un Roma'ya karşı hislerini iyice tersine çevirmişti. Hannibal güneye tekrar geldiğinde, içinde bir Roma garnizonu bulunan şehri ele geçirme yollarını düşünüyorken on üç tane genç Tarentumlu aristokrat Hannibal'e bir fırsat sundu. Philemenus adındaki genç bir adamın önderliğinde avlanmaya gidiyor numarası yaptılar ve gece karanlığından hemen önce Roma tarafından korunan şehrin arka tarafından çıktılar. Hannibal'in ordugâhını duyduklarında, Kartacalının nöbetçileri bu Tarentumluları yakalayıp kendisine getirdi. Rehinelerinin infazı da dahil olmak üzere Roma'nın kendilerine karşı muamelesinden yakınan bu aristokratların hikâyesi akla yatkın duruyor. Bu genç Tarentumlular, daha iyi muamele görmek için ihanet ederek şehirlerini Hannibal'e teslim ederdi. Bu hile Hannibal'in kurnazlığını cezbetmişti. Hannibal bu Tarentumlulara birkaç hayati imtiyaz sözü verdi: ordusu şehrin içinde bir garnizon bırakmayacaktı ve kendisi de vatandaşlardan herhangi bir haraç istemeyecekti. Dahası, Tarentum düştüğünde adamları yağma yapmayacaktı. Yalnızca şehirdeki Romalılar yağmalanacak veya haraç vermeye zorlanacaktı. Fakat,

Hannibal'in ve Tarentumluların yüzleştiği asıl soru, Kartacalı askerlerin Roma muhafızlarını nasıl geçeceğiydi.

Bu komplonun elebaşı olan Philemenus Tarentum'da iyi bir avcı olarak bilinirdi, bu yüzden gecenin büyük bir kısmını Hannibal'in ordugâhında geçirdikten sonra ertesi gün erkenden şehre döndüğünde, Hannibal'in avı başarılı olmuş gibi görünsün diye kendisine verdiği hayvanları götürmüştü. Philemenus, çıkmış olduğu aynı arka kapıdan şehre vardı ve sık geçitlerden uzaktan kendilerini fark eden Romalı nöbetçiler olağandışı bir şey olmadığını düşündü.

Bu hilenin diğer aşaması, Hannibal'in kendisini hastaymış ve bir süreliğine ordugâhından çıkamayacak şekilde Romalılardan ötürü yatağa düşmüş gibi göstermekti. Ne var ki planın detayları iyice olgunlaşınca Philemenus gece yarısı birçok durumda aynı arka kapıdan Tarentum'u terk etti ve gizlice Hannibal ile buluştu; her defasında avlamış numarası yaptığı hayvanlarla veya etlerle geri geliyordu. Bu, Philemenus'un sık sık eti paylaştığı Romalı nöbetçileri yatıştırıyordu. En sonunda bu durum, Romalı nöbetçilerin Philemenus'un ıslığını duyar duymaz arka kapıyı açacağı raddeye kadar geldiğinde komplo kuruldu. Gece vakti Hannibal, iki bin Kelt ve süvari gücünü içeren on bin askerini Tarentum'un dışında yaklaşık on altı kilometrelik bir yürüyüşte gizlice ilerletti. Fakat görünüşe göre birliklerini ikiye bölmüştü ve küçük, tahkimli yarımadaya karşıt yönlerden yaklaşıyordu. Seksen atlıdan oluşan bir Numidia süvari bölüğü, eğer Romalılar kendilerini fark ederse yem bulmak için arayıştaymış gibi numara yaparak aradaki mesafeyi gözetleyecekti. Fakat onlara verilen başka bir talimat da, ordunun hareketini fark edebilecek olan herkesi öldürmekti.

Başka bir komplocu olan Nico da şehrin daha büyük olan Teminitis Kapısı'nda bekliyordu. Ateşle verilen bir işaret, Hannibal'in iki birliğinin yaklaşmakta olduğunu surlarının yakınında gece yarısı belirtti, zira zamanlama kritik öneme sahipti. Hannibal'in ateş işaretleri ışık saçtığında ve şehrin içinden fark edildiğinde Nico, tıpkı Philemenus'un hep kullandığı kapıdan verdiği gibi kendi kapısından da aynı ateş işaretini verdi. Şehrin içindeki ve dışındaki bu işaret ışıkları herhangi bir kişi farkına varamadan hızlı bir şekilde söndü. Nico'nun küçük Tarentumlu grubu birdenbire doğudaki Teminitis

kışlasına zorla girdi, bütün nöbetçileri öldürerek bu kapıyı açtı. Bu amaç için seçilen Hannibal'in askerleri sessizce ve organize bir aceleyle şehre girdi, Hannibal ise ordunun ana bölümündeydi. Ardından Philemenus dört kadar adamıyla, muhtemelen gün ışımadan evvel her zamankinden biraz olacak şekilde arka kapıya geldi. Tanıdık sesi ve ışığı Romalılara herkesin iyi olduğunu belirtti, nöbetçiler de kapıyı açtı. Philemenus'un iki refakatçisi kocaman bir yaban domuzu taşıyordu. Hayretler içerisinde domuza bakan nöbetçilere hayvanı göstererek biraz kapıda oyalanmış olmalı. Livius'un anlattığına göre[348] bir Romalı bu ganimet domuza bakıyorken Philemenus kör noktadan bu nöbetçiyi şişledi, bu sırada Hannibal'in bin Afrikalıdan oluşan diğer birliği artık korunmasız kalan kapıya geldi. Diğer adamları da, Kartacalılar iki taraftan şehre doluşuyorken diğer nöbetçileri öldürdü. Ketler yedi yüz adamlık üç gruba ayrılmıştı, her birine iki Tarentumlu rehber düşecek şekilde şehri taradılar. Kendilerine ana caddeleri güvenceye almaları ve rehberlerin fark ettiği her Romalıyı katletmeleri talimatı verilmişti. Bu rehberler ayrıca, bu curcunada uyanan Tarentumlu vatandaşları bilgilendirdi ve işbirliği yapmaları ve sessiz olmaları konusunda uyardı.

Şehirdeki savaş sesleri birçok kişiyi telaşlandırdı; ortada bir karmaşa hâkimdi. Tiyatroda, komplocuların aşırdığı ve orada toplanan Romalı askerleri bir tuzağa çeken bir Roma trompeti çalınıyordu. Romalıların komutanı küçük bir sandalla, büyük ile küçük koyların arasındaki yarımadanın sonunda bulunan su kanalını koruyan iyi tahkimli hisara kaçtı, Romalıların topluca katledilişinden kaçıp kurtulmayı başaran bir-iki bin askerle birlikte kendisini içeri kilitledi. Şafak vakti geldiğinde vatandaşlar sokaklarda öldürülmüş Romalıları, Kartacalı ve Kelt savaşçıları gördü ve Hannibal'in şehri ele geçirdiğini fark etti. Bu Tarentumlular hızla boyun eğdiler, hapse atılan, katledilen veya hisara kaçan Romalı müttefikler haricinde.

Savaş bittikten sonra sivil düzenin yeniden tesis edildiği gün Hannibal bütün Tarentum vatandaşlarını bir araya topladı ve onlara arkadaşça sözlerle hiçbir zarar verilmeyeceğine dair söz verdi. Ayrıca

348 Livy, *History of Rome*, 25, 9.

evlere gitmelerini ve evlerine "Tarentumlu" yazısı asmalarını istedi; böylece adamları onlar yerine sadece Romalıları ve onların sempatizanlarını yağmalayacaktı. Bu şekilde adamlarını şehre saldı ve hatırı sayılır bir Roma ganimeti elde etti, bu sırada söz verildiği gibi Tarentumlular esirgendi. Hannibal sözünü tutmuştu, bu dönüşüm de büyük oranda barışçıldı.

Bir önemli dezavantaj, Romalıların iç hisarı kontrol altında tutmasıydı, bu da içeridekilerin, sıkıntılarını hafifletecek Roma filosuyla açık denizden ikmal elde edebileceği anlamına geliyordu. Hannibal hisara saldırmayı denedi fakat, bir su kanalıyla izole olduğu için hisarın neredeyse ele geçirilemez olduğunu fark etti. Daha kötüsü, kullanmayı umduğu Tarentum filosu da içerdeki koyda sıkışıp kalmıştı. Her zamanki gibi Hannibal, Roma hisarının tehdidine uğramadan içteki limandan gemileri çıkarmanın bir yolunu düşündü. Tarentumlulara, arabalarının boyunduruğunun alt tarafına bağlanmış tekerleri veya bobinleri vasıtasıyla gemileri kıstaktaki karadan sürdürdü ve dış taraftaki limanın ulaşılabilir ve şimdi Hannibal için kullanılabilir olan denize güvenle götürdü.[349] Ayrıca, hisarı tamamen izole etmek için derin bir kanal kazdırdı ve bunu, Romalıları içeride kilitli bırakmak için bir çitle destekledi. Ayrıca, hisara nakledilen taze erzakı çevrelemek için de Tarentum filosunu kullanmayı umuyordu.[350] Bu zekice desisesiyle Hannibal, iyi bir limanı ve kıyı erişimi bulunan zengin ve büyük bir şehir ele geçirmişti. Yine de, her ne kadar Metapontum'u ve diğer birkaç şehri de kısa süre içinde ele geçirecek olsa da, Güney İtalya'daki konumunu güçlendirerek Romalıları Tarentum'dan tamamen ayrı tutma konusunda başarılı olamamıştı. Şehir 209 yılında yine bir ihanet yoluyla Roma tarafından geri alınana dek içeridekiler hisarı elinde tuttu.

349 Lancel, *Hannibal*, 129'da yerinde bir şekilde eski Taranto caddesinin şimdi Corso Due Mari olarak adlandırılmasını önerir; ayrıca bkz. Livy, *History of Rome*, 25, 11. Bu cadde, yarımadanın 19. yüzyılın sonlarına doğru kuzey-güney arasında Ponte Girevole ile bağlanan bir kanal ile bölündüğü yeni adanın sınırıdır. Yeni kanalında batısındaki ve adanın yarımada kısmındaki Aragonese Castello di Taranto, eski Taras akropolü ve doğal su yolunu koruyan batıdaki Roma hisarı ile aynı yerde olmak için orijinal ve tabii kanalın oldukça doğusundadır.

350 Livy, *History of Rome*, 25, 11.

17

ROMA'YA YÜRÜYÜŞ

Şimdi iki şehir, Roma'ya karşı ittifak kurmuştu: Campania'daki Capua ve Sicilya'daki Siracusae. Fakat Kartaca, hem iletişim hem de öngörü eksikliği ve ayrıca artık denizleri kontrol etmemesi sebebiyle İtalya veya Sicilya'daki müttefiklerine destek ve koruma olmaya muktedir değildi. Cannae'dan sonra Capua'nın Hannibal'in tarafına geçmesi Roma'nın canını yakmıştı, fakat Capua, en sonunda bir kuşatmadan sonra yeniden ele geçireceği zamana kadar Roma'nın birçok orduyu harekete geçirmesi için yeterince yakındı. Siracusae, kısmen bir adamın zekâsı dolayısıyla beklenilenden daha uzun dayanacaktı: O adam da Archimedes idi.

SIRACUSAE VE ARCHIMEDES

Siracusae kralı Hieron öldükten ve halefi Hieronymus, karşılığında Sriacasua'nın Sicilya'nın doğusunu domine etmesi için güçlendirilmesi koşuluyla Kartaca ile yeniden müttefiklik yapmak üzere Hannibal ile bir anlaşma yaptıktan sonra Romalılar buradaki gelişmeleri dikkatle incelemeye başladı. 214 yılında Roma Senatosu, Sicilya'nın Kartaca ve Hannibal'in umutları için bir anahtar olabileceğini fark etti ve böylece bir miktar dikkatini Siracusae'ya verdi. Bu şehir, Yunan dünyasının en zengin şehirlerinden biriydi. Siracusae, her ikisi de Roma'nın düşmanı olan Kartaca ve Makedonya gemilerini muhteşem doğal limanında tutabilirdi, bu yüzden senato, Hannibal'i ve müttefiklerini güçlendirecek yeni bir Kartaca ikmalini önlemek

üzere eyleme geçmeye karar verdi. Roma, üçüncü konsüllüğü için Claudius Marcellus'u Sicilya'ya gönderdi. Marcellus iyi bir kumandandı, askerleri onu fedakârlığı ve sertliği bakımından severdi. Plutarkhos, Hannibal'e olan muhalefetinde Marcellus'un, Roma'nın kalkanı olan Fabius'a Roma'nın kılıcı olduğunu söyler.[351] Ayrıca, Marcellus'un komutası altındaki bazı Romalı askerlerin Cannae'daki utanç verici durumdan kurtulduğunu da söyler. Bu askerler, değerlerini tekrar kanıtlama konusunda umutsuzdu ve Marcellus'unki onlar için kurtarıcı bir liderlikti.[352]

Marcellus komutasındaki Roma filosu ve ordusu Siracusae'yı ablukaya almayı ve fethedileceği zamana kadar denizden ve karadan zayıflatmayı istedi. Kartaca ise Himilco'yu yirmi beş bin piyade, üç bin süvari ve bir düzine fille gönderdi. Bunlar Heraclea Minoa'da karaya çıktıktan sonra Sicilya'nın güney kıyısındaki Agrigento'yu (Akragas) ele geçirdiler. Bu Kartaca takviye birlikleri kısa süre içinde, hemen batıdaki bataklıkla kaplı Anapus Nehri'nde hummaya kapılacaktı -binlerce Kartacalı asker ve iki komutan ölmüştü- ve büyük bir kısmı yok olan birimlerle Siracusae'ya yardım edemeyecek noktaya gelecekti.

214 sonbaharından başlayarak Siracusae'yı kuşatma altına alan Marcellus, yalnızca etrafı surla çevrili şehre karşı değil ayrıca tarih boyunca gelmiş geçmiş en iyi mühendis ve matematikçilerden de birisine karşıydı: Askerî buluşları Romalıları neredeyse iki yıl boyunca zor durumda bırakmış olan bilge Archimedes. Bu savunma Romalıları, özellikle de Archimedes'in icat ettiği esrarengiz mühimmat deposu yüzünden çok yakına yaklaşamayan deniz kuvvetlerini hayrete düşürmüştü. Bu silahların arasında ateşli ballista olarak bilinen, hızla ateş alarak yaylım ateşi oluşturan mermiyatlar, gemileri belli bir mesafeden ateşe verebilecek gizemli, parabolik bir ayna[353]

351 Plutarch, *Life of Marcellus*, 9.4. Plutarkhos burada Poseidonius'tan alıntı yaptığını söyler.

352 Ibid. 13.2. Bu konuda en esaslı değerlendirme ve analiz O'Connell'ın *Ghosts of Cannae*'sıdır.

353 1978 Nobel ödüllü fizikçi Arno Penzias ve matematikçi ve bilgisayar mühendisi Rob Cook ve bu yazar tarafından yönetilen bir ekip, 2009 yılında

-paraboller üzerine yaptığı araştırmalar göz önünde bulundurulduğunda bu hiç de olasılık dışı değildir- veya bir Roma gemisine dikine düşüp pençeleyen kancasıyla gemiyi ele geçirebilen, bir tarafını yukarı kaldırıp sonrasında devasa bir alabora edici düşürüşle bırakabilen "Pençe" silahı vardı -bunu Polybios tarif etmiştir.[354] Archimedes, Romalı kuşatmacıların saygısını kazanmıştı.

İç taraftaki liman, tahkimli Ortygia Yarımadası'nın taze su kaynağı olan Arethusa akıntısıyla korunuyordu. İsmi adada yuva yapan bıldırcınlardan gelen Ortygia'daki yükselen hisardan Archimedes hem denize doğru dış tarafa açılan limanı hem de iç taraftaki limanı silahlarıyla koruyabilirdi. Efsane, Roma gemilerine zehirli yılan sepetleri düşürmesiyle onu en erken biyolojik savaş uygulayanlardan biri olarak değerlendirir. Açık bir şekilde Roma bu sefer de Hannibal'den başka bir dâhiye karşıydı.

212 yılında Marcellus en sonunda şehri bir kara kuvvetiyle kuzey tarafından ele geçirme fırsatı yakaladı. Siracusaelılar, Yunan doğa, vahşi hayvanlar ve çocuk doğumu tanrıçası olan Artemis için geceleyin hiç de akıllıca olmayacak şekilde şarapla rahat bir şekilde ziyafet düzenliyorken Marcellus'un adamları, nüfusu yoğun şehrin oldukça uzağında kuzeydeki Galeagris Kulesi'nde bulunan ve tahkimi zayıf olan bir kapıdan başarılı bir saldırı düzenledi. Romalılar hızlı bir şekilde, şaşkına uğrayan şehre girdiler ve dört bir yandan Siracusaeelıları katlettiler. Marcellus, muhtemelen askerî zekâsından Hannibal'e karşı istifade etmek amacıyla ordusuna Archimedes'in hayatını bağışlamasını emretti. Plutarkhos şaka yollu Marcellus'un Archimedes'e, yüz kolu ve elli kafası olan ve yenilmesi çok zor olan

başlamak suretiyle Siracusae'da saha üzerinde 2012'den beri kolektif çalışmalarla Archimedes'in Siracusaee'ı savunmasının bir kısmını yeniden canlandırmıştır. Pixar'da tesadüfen çığır açan birisi olan Cook, sinema filmi sahneleme alanındaki kayda değer geliştirmeleriyle 2001'de Oscar kazanmıştır.

354 Polybius, *Histories*, 8, 5–6. Bu pasaj, Siracusae'ın çeşitli savaş teknikleriyle Archimedes tarafından savunulduğunu detaylıca anlatır. Diğerleri arasında Polybios, bir zincire bağlanmış, düştüğü zaman Roma gemilerini dikey olarak kaldırdıktan sonra alabora eden bir "demir el"den bahseder. Ayrıca, "küçük akrepler" olarak Archimedes'in bilinmeyen savaş makinelerini de tarif eder.

Uranus'un oğlu mitolojik dev "geometrik Briareus" olarak hitap ettiğini söyler.[355] Görüşüne göre Archimedes, şehrin büyük çoğunluğu gibi kutlama yapmıyordu, bunun yerine bir Romalı asker evine girip ona durmasını emrettiğinde kumda izi sürülen hesaplamalar üzerinde düşünüp taşınıyordu. Efsane, sinirleri bozulan matematikçinin "halkalarımı bozma!" diye cevap verdiğini söyler. Roma askeri ise bir kılıç veya mızrakla ona doğru koşmuş. Livius askerin, adamın Archimedes olduğunu bilmediğini ve ölümünün Marcellus'a büyük üzüntü verdiğini söyler.[356]

Kartaca filosu iç taraftaki limandan kaçtı. Filo komutanı Bomilcar, Siracusaee'a yardım etme konusunda son derece işlevsizdi ve hep yaptığı gibi büyük bir savaşa girmekten kaçmıştı.[357]

Ortygia'daki Siracusaee hisarı ele geçirildikten sonra -ihanet eden bir İspanyalı görevli yüzünden teslim edilmişti- Romalılar şehrin zenginliği karşısında hayrete düştü, fakat tarih, Siracusaee'ın en büyük hazinesinin Archimedes olduğunu öne sürer.

Siracusaee'ın ele geçirilmesiyle Hannibal yalnızca bir müttefik kaybetmemiş, ayrıca İtalya seferi için Kartaca'dan yeniden ikmal yapacağına dair en iyi umudunu da yitirmişti. Siracusaee olmadan Tarentum'dan yararlanmak veya Romalıları Messina Boğazı'nda kovalamak için çok az fırsat olacaktı. Agrigento da 210 yılında düşecek ve bir Kartaca Sicilya'sı şansını sonsuza dek ortadan kaldıracaktı.

CAPUA HÜSRANI

215 yılında Roma'nın tarafından dönen Capua, Hannibal'in kolayca ardında bırakması için çok zengin ve büyüktü. Roma'ya karşı başkenti olarak yoğun nüfuslu Capua'dan büyük şeyler umut ediyordu, muhtemelen diğer şehirlerin bir kuvvet üssü olarak onun etrafında toplanacağına inanıyordu. Fakat, eski Yunan şehir devletlerinin ve kolonilerinin bir mirası olarak hiçbir şehrin başka şehir üzerinde

355 Plutarch, *Marcellus*, 17.1.

356 Livy, *History of Rome*, 25, 31.

357 Nigel Bagnall, *The Punic Wars: Rome, Carthage, and the Struggle for the Mediterranean* (London: Macmillan, 2005), *vii*; Lancel, *Hannibal*, 133.

hâkimiyet kurmadığı bu aksi bölgede böyle bir şey olmayacaktı. Eski Capualılar görünüşe göre miskinlik ve şatafatlarıyla meşhurdu ve şimdi Hannibal'e, kendilerini koruması bakımından bağımlılıkları dolayısıyla büyük ölçüde felç olmuşlardı.

Capua Hannibal'in tarafına geçtikten sonra Roma birlikleri bu şehre karşı ordular toplamaya başladı. Çünkü Roma'dan sonra İtalya'daki en büyük şehirlerden biriydi ve haddizatında Roma'nın hâkimiyeti için potansiyel bir tehditti. 214 yılında altı lejyondan müteşekkil dört orduluk bir kuvvet Capua'yı kuşatmak üzere yola çıktı. Bu gelişme üzerine Hannibal'in Capua'nın vatandaşlarını ve altyapısını koruması gerekiyordu. Romalı askerler Capua'yı sekiler ve ahşap duvarlara bağlanan çitlerle ablukaya aldı. Yalnızca Capualılar içeride kısılıp kalmamıştı, kimse de kolayca yardımlarına gelemezdi. Hannibal ile Roma kuvvetleri arasındaki art arda gelen huruç hareketleri ve çekilmeler, görünürde henüz bariz bir kazananın olmadığı bir satranç müsabakasını anımsatıyordu. Güneydoğu tarafında Tarentum'un yakınlarında olan Hannibal teğmeni Hanno'yu Bruttium'dan Benevento'ya gönderdi. Hanno, konsüller Gaius Claudius Nero ve Tiberius Gracchus'un komutası altındaki iki Roma birliğini atlattı ve Capua'dan çok uzak olmayan tahkimli bir tahıl ambarına gitti. Capualıların, uzun sürecek olan Roma kuşatmasına karşı koyabilmek için ihtiyacı olan tahılı toplayabilmek amacıyla yük vagonu, kağnı ve bulabildikleri kadar çok diğer hayvanlardan göndermesini istedi. İlk başta Capualılar yalnızca dört yüz vagonu bulabilmişti, söylenene göre Hanno "Capualılar, budala hayvanların bile daha iyi karşılık verdiği açlıktan ötürü bile bir harekete geçemiyorlar" demişti. Tahıl için daha fazla nakliye aracı emretti, fakat Capualılar yavaştı ve en sonunda 2,000 yük vagonu yapabildiklerinde Romalılar bunu ortaya çıkarmıştı. Hanno'nun yokluğunda Romalılar bu tahıl ikmali kampına saldırmış ve yük vagonları ve kamptaki diğer her şeyle beraber tahılı alıp götürmüştü. Hanno bu fiyaskodan kaçıp kurtuldu ve Capualıların uyuşukluğuna karşı tiksinti içinde Bruttium'a geri döndü. Bundan sonra Hannibal, Capua'ya yardım etmeleri için 2,000 Numidialı süvari

gönderdi. Bu atlıların başarıyla gizlenişi, Capua etrafındaki Roma tuzağından kaçmalarını sağladı; geceleyin şehre girdiklerinde Numidialılar, sabahleyin şehri terk ederek, bir Kartaca karşı saldırısına önem vermeden tahılı ve erzakları toplamaya çalışan dikkatsiz Romalılara yönelik saldırı yapılacak bir huruç harekâtına katıldılar.

Şaşkına dönen Romalılar 1,500 zayiat verdi ve Capua dışındaki kuşatma tahkimatlarına geri döndüler. Tiberius Gracchus, Capua'nın kuşatılmasına yardım edebilmek için doğudan ilerlerken pusuya düşürülüp öldürüldüğünde başka bir darbe daha aldılar. Hannibal, saygın bir rakibi olarak onu düzgün bir şekilde gömdürttü. Romalılar, düşündüklerinden çok daha hızlı bir şekilde Capua'ya geri döndüğünde, Fabius yöntemiyle ondan geri çekilerek Hannibal ile çatışmaya girmediler. Fakat Hannibal, ordusunu barındırmak için hâlen yeteri kadar kaynağı olmayan şehirden kısa süre sonra ayrıldı. Güneydoğu yönünde ilerleyen Appius Claudius Caudex'in ordusunu takibe geçti. Claudius'un Lucania'ya karşı saldırıya geçmeyi planladığını Hannibal veya gözcüleri fark etmiş olmalıydı. Hannibal'in Capua'dan doğuya doğru geri çekilişi, Quintus Fulvius Flaccus'un komutasındaki Roma birliğine Capua'ya dönüp kuşatmayı yenileme olanağı sundu. Claudius'un bu hamlesi yalnızca aldatmacaydı, çünkü Campania'nın doğusundaki tepelerinde ve vadilerinde bir yerde Hannibal'i atlatmış ve Capua'ya dönmüştü. Bu, Fabius stratejisinin bir sonucuydu -zekâsına karşı duydukları saygıdan ötürü Hannibal ile doğrudan meydan muharebesine girmekten kaçınan, fakat nerede mümkün olursa orada enerjisini ve kaynaklarını bölüp azaltmaya çalışan, Romalıların kısa süre içinde ustalaştığı kedi ve fare oyunuydu. Devamlı şekilde Roma'nın kuşatması altında kalan bir Capua, Hannibal'in göze alamayacağı bir yatırım gerektirecekti.

212 yılı Roma için dönüm noktasıydı; her nasılsa, kaynak kıtlığına rağmen sahaya iki yüz bin asker ve gemilere de yetmiş bin denizci sürmeyi başarmıştı. Bu, mevcut nüfusunun neredeyse yüzde onuydu[358] ve ticaretle ilgilenen Kartaca'nın asla seferberliğini

358 Chester G. Starr, *A History of the Ancient World*, 4th ed. (New York: Oxford University Press, 1991), 486; Starr ayrıca 212 yılının "Romalıların celp konusunda zirveye çıktığı yıl" olduğunu söyler.

yapamayacağı bir rakamdı. Capua, Hannibal'in tarafına geçtiğinde oldukça ümit verici gözükmüş olabilirdi, fakat nihayetinde iki uçlu bir kılıçtı. Şehir, bölgede kendi hegemonyasını kurmayı, böylece Hannibal'in ihtiyaç duyduğu diğer taraf değiştirmeleri yıldırmayı umuyordu, zira diğer Güney İtalya şehir devletleri Capua'nın yayılmasından korkuyordu.[359]

HANNIBAL'İN ROMA'YA YÜRÜYÜŞÜ

212 ila 211 yılları arasındaki uzun kuşatmada Hannibal, bir dizi zekâ kıvraklığıyla Romalıları oyuna getirmeye çalıştı. Kuşatmacı Roma ordularını Capua'dan çekmeye çalışarak birdenbire kuzeydeki Roma'ya doğru yürüyüşe geçti. Livius, bu sapmanın bir uyarı etkisi ve Cannae'dan sonra yapmamış olduğu şeyi başarmak için muhtemel bir rüya olduğunu söyler.[360] Hannibal'in kuzeye ilerleyişinin haberi -Livius'a göre yağmalar, ele geçirmeler, kaçakları öldürmeler ve tarım arazilerine mahvetmelerle- Roma'ya ulaştı. Bütün Romalı askerlerin Capua'yı bırakıp başkentin yardımına gelmesini tavsiye eden Publius Cornelius Asina ile ferasetli bir şekilde Hannibal'in amacının Roma değil, Capua'yı kurtarmak olduğunu söyleyen, her zaman kuşkucu olan Fabius Maximus arasında hararetli bir senato tartışması yaşandı. Valerius Flaccus ise ara yolu önerdi, böylece Fulvius Flaccus'un komutasında on beş bin askerlik ve bin süvarilik bir Roma birliği Capua'yı terk etti ve Hannibal'in bir gün gerisinde, çoğunluğu kıyıda olan Appius Yolu boyunca hızla yürüyüşe geçti. Bu birliğin Volturnus Nehri geçişi biraz gecikti, zira Hannibal, çaprazlama döşeli kalaslarla birbirine bağlanmış olan su üzerinde yüzen kayıklardan müteşekkil bir köprüyü yakmıştı. Öte yandan Fulvius'un, Hannibal'in sahip olmadığı iki avantajı olabilirdi: Appius Yolu Hannibal'in gittiği yoldan daha kısaydı ve kendisi hızla Roma'ya giderken yerel halktan bir karşı koyma görmüyordu.

359 Michael P. Fronda, "Hegemony and Rivalry: The Revolt of Capua Revisited," *Phoenix* 61, nos. 1/2 (Spring/Summer 2007): 83–108.

360 Livy, *History of Rome*, 26, 7; Lancel, *Hannibal*, 130.

Hannibal'in hangi yolu kullandığını tespit etmek zor olsa da, hâlâ orada olduğuna dair bir görüntü vermek için Capua yakınlarında ateşlerini yanar hâlde bırakmıştı. Anio Nehri üzerinden Roma'nın doğusuna ulaştı. Rotası kesin değildir fakat Fulvius'un Hannibal'in önünde Roma'ya ulaştığını biliyoruz. Porta Capena'dan geçerek panik hâlindeki şehre girmişti. İşleri hızlı ve kolayca yapabilmesi için senato ona konsüllerle eşit bir otorite verdi, böylece şehre ordusuyla birlikte ve bir kumandanın Roma'ya askerî birlikleriyle girdiğinde yitirdiği *imperium* yetkisini kaybetmeden girebilecekti.[361] Fulvius'un birlikleri Porta Esquilina ile Porta Collina arasında, belki de Viminalis Tepesi'nde kamp atmıştı, şehir *praetor*u C. Calpurnius Piso'nun askerleri ise Capitolium'un yakınlarında ve şehrin batı tarafındaki Arx hisarında kamp atmıştı. Konsüllerin komutasındaki diğer birlikler de, Hannibal'in beklendiği Porta Esquilina ile Porta Collina yakınlarında kamp atmıştı. Livius'a göre bütün Roma büyük korku içindeydi ve Hannibal'in yaklaştığı haberini aldıktan sonra besi hayvanlarıyla birlikte şehre kaçmış köylü çiftçilerle tıka basa dolmuştu. Senato, bir tavsiye olduğunda hazır olmak için gün boyunca oturum düzenliyordu. Silahlarla dolu muhafızlar şehrin yüksek noktalarında ve surlarında gözetleme yapmaları için konuşlandırılmıştı.[362]

Surlarda yerlerini almış Romalıların gözetleyebileceği kadar yakında olan Hannibal'in Kartacalı, Numidialı ve diğer Afrikalı askerleri ile şimdi kendilerine eşlik eden Bruttialılar ve vahşi görünümlü Keltler yakından takip ediliyordu. Hiç şüphesiz Romalılar, en azılı düşmanlarının bir araya gelmiş birliklerini saymaya çalışıyordu.

Ardından Hannibal, Anio'dan şehrin kuzey ucunda bulunan Porta Collina'ya yürüdü. İki bin süvariyle bu kapıyı inceledi ve şehir surlarının bir kısmını tarama faaliyeti düzenledi. Bu, gözleri önünde yaşayan bir efsane bulunan çok sayıda Romalı çaylak asker için sinir bozucu olmalıydı.

361 Gregory K. Golden, "Emergency Measures: Crisis and Response in the Roman Republic (From the Gallic Sack to the Tumultus of 43 BC)" (PhD diss., Classics, Rutgers University, 2008), 163.

362 Livy, *History of Rome*, 26, 9.

Hannibal için de bu an heyecan verici olmalıydı. Uzun ve genelde acı olan tecrübelerinden -Saguntum'dan, Napoli'den, Brundisium'dan ve Rhegium'dan gelen tecrübeler- biliyordu ki bu tahkimli şehirlerin, kuşatma silahları olmadan ele geçirilmesi mümkün değildi. Ayrıca, Roma'nın yüksek uzunluktaki surları yayılmış olduğu seksen kilometrelik alan boyunca tahkim edilmişti ve askerleri, kendisinden önce Porta Collina gibi bir kapıdan içeri girmek için de çok azdı. Roma'nın muhtemel kuşatmasını zora sokan şeylerden biri de, etrafı düşman topraklarıyla çevriliyken ve diğer Roma orduları da İtalya'nın uzaklarında sahada bulunuyor ve Roma'ya gelebilme şansını bulunduruyorken ordusuna yiyecek ikmal etme zorunluluğuydu. Roma ordularının kendisinin zorunda olduğu gibi yiyecek için baskın düzenleme ve çapulculuk yapmak için akın yapma zorunluluğu yoktu. Bir araştırmacı şöyle söyler: "Hannibal'in eksikliklerini göstermekten ziyade bir kuşatmadan kaçınması onun, mümkün olmayan bir şeyi deneyip uygulamadığı konusunda yeterince büyük bir general olduğunu gösterir."[363] Her ne kadar Roma'nın 212 yılında sahada daha çok askeri olsa da Hannibal, Cannae'dan sonra Roma'ya yürümeme kararının doğru karar olduğunu artık görebiliyordu. Roma'nın kapılarındaki bu kısa süreli an Hannibal'in en iyi anı mıydı, yoksa boyun eğişine uzun süre boyunca iç çekmesinin başlangıcı mıydı?

Hannibal'in Roma'nın surları altındaki yakınlığını ölçmek için az zamanı vardı, zira Fulvius büyük bir Roma süvari birliği göndermişti -muhtemelen, hiçbir Kartacalının pusuda beklemediği Esquilina gibi başka bir kapıdan göndermişti. Nola'da Roma'nın tarafına geçmiş olan 1,200 Numidialı atlıdan oluşan bir grup, Romalı süvarilere katılmak üzere Aventinus Tepesi'nden şehre indi. Livius, bazıları Hannibal'in birliklerinin şehre girdiğini düşündüğü için bunların görüntüsünün Roma'da ayrıca bir paniğe yol açtığını söyler.[364] Hannibal'in küçük birliği ile Romalılar çarpışmalarında büyük ölçüde yenişemedi ve iki taraf da kısa süre içinde şehrin içindeki veya

363 Erdkamp, *Hunger and the Sword*, 178.

364 Livy, *History of Rome*, 26, 10.

Anio'daki konumlarına geri döndü. Hannibal o zaman şehrin kırsal kesimini yağmaladı ve büyük sayıda hayvanı ordugâhına sürdü.

Sonraki günlerde iki kez Hannibal'in ordusu ve Romalılar topyekûn savaşa girmek için hazırlık yaptılar, fakat her defasında da yoğun dolu yağışından kaynaklanan şiddetli bir fırtına çarpışmayı önledi. Bu ilkbahar fırtınası Iuppiter'den mi gelmişti yoksa Baal'den mi? Her iki tanrı da fırtına tanrısıydı fakat bu, işgalciler için muhtemelen daha kötü bir kehanetti. Bundan asırlar sonra Aziz Augustinus, Hannibal'i yıldırım ve şiddetli fırtınalarla korkutanın bizzat tanrılar olduğunu dahi iddia edecekti.[365] Dolu fırtınası, her ne kadar karşısındaki orduyu katletse bile şehrin ele geçirilemeyeceğini bilmesine rağmen Hannibal'in kararlılığını sarsmıştı. Böylece ordusuyla dönüp tekrardan güneye yöneldi. Livius, Hannibal'in mantıksız duygularla hareket ettiğini iddia eder. Polybios, Hannibal'in yürüyüş esnasında yeterince yağma yaptığını ve amacına ulaştığını hissettiğini söyler. Appius Claudius'unki de dahil olmak üzere bir araya gelen Roma ordularının başkentin yardımına gelmek zorunda kalmasıyla Capua kuşatmasının zayıflatılmasını sağlamıştı.[366]

Fakat bu, Hannibal'in akıllardan çıkmayan yanlış hesaplamalarından yalnızca biriydi. Capua'nın çöküşü kısa süre sonra 211 yılında gerçekleşecekti. Publius Claudius Pulcher'in komutasındaki Romalılar kuşatmayı zayıflatmakla kalmamış -yalnızca Quintus Flavius Flaccus, Roma'ya yardım için Capua'dan gelmişti- ayrıca Capua'nın dönek halkı da Hannibal'in kendisini terk ettiğini düşünmüş ve merhamet umuduyla şehir kapılarını Roma ordusuna açarak hızlı bir şekilde teslim olmuştu. Ne var ki Roma acımasızca davrandı, Capualıların ihanetine ağır bir ders verdiler. Şehirdeki önderlerin çoğu şiddetli bir şekilde sopalarla dövüldü ve ardından kelleleri uçuruldu. Halkın çoğunluğu, direniş gösteren yakınlardaki kasabalarla birlikte köle olarak satıldı. Şehrin yapılarına zarar verilmezken, Capua bağımsızlığını yitirdi ve Roma'nın malı oldu. Hannibal bölgeye geri geldiğinde Güney İtalya ahalisi, kendilerinin akıbetinin de aynı

365 Augustine of Hippo, *De Civitate Dei*, 3, 20.
366 Polybius, *Histories*, 9, 7.3.

olacağını -Hannibal'in kendilerini terk edip Roma'ya sert bir bedel ödeyeceklerini- düşünerek Capua'ya gösterilen muameleden dehşete düşmüştü. Gerçekten de bu Roma'nın tam da amaçladığı şeydi. Hannibal güneydeki Bruttium'a geri yürüdü ve domino taşları gibi İtalya'nın güneyindeki şehirler Roma'ya boyun eğdi.

Tarentum da, 209 yılında bir kez daha ihanetle teslim edilerek kısa sürede Roma'nın eline düşecekti. Ordusunu yem olarak konuşlandıran Romalı General Marcellus, Hannibal'i Tarentum'dan çekmişti. Dahası Hannibal Roma'nın salıverdiği sekiz bin çapulcuyu toplamak zorundaydı -bunların çoğu Caulonia etrafında hasar vermek amacı güden Bruttialı kaçaklar ve Sicilyalı suçlulardı-[367] ve Fabius Maximus bir ordusuyla gelmişti. Daha önce olduğu gibi şehir kapılarını bir hain açtı ve Kartacalı görevli Carthalo ve adamları, asıl komplocular olan Philemenus ve Nico'nun da dahil olduğu çok sayıda Bruttialı ve Tarentumlu ile katledildi. Livius, Fabius'un şehrin Tarentumluların ihanetiyle değil Roma'nın gücüyle ele geçirildiği intibası yaratmak istediğini söyler.[368] Tarentum şiddetli bir şekilde yağmalandı ve otuz bin Tarentumlu, Hannibal'e katılmalarının sonunda hiçbir fayda görmediklerini vurgulamak için köle olarak satıldı. Roma, Hannibal'in Kartaca'dan kendisine ikmal getirmesi için yardımcı olacağını ve Makedon kralı V. Philippos'un karaya çıkmasını sağlayacağını umduğu Tarentum filosunu da ele geçirdi. Hannibal Tarentum'a adil bir şekilde muamele gösterirken Romalılar son derece sert bir darbeyle hızlı bir misilleme yapmıştı. Her ne kadar tamamen kaybetmese de Hannibal, artık rüzgârın kendisine doğru döndüğünü fark etmiş olmalıydı.

İKİ ROMA KONSÜLÜNÜN İTALYA'DA YİTİRİLMESİ

209 yılında Tarentum'u kaybettikten sonra 208 yılında Hannibal, Tarentum'dan çıkıp kendisiyle müttefik olan Locri şehrine doğru yürüyen bir lejyonu sürpriz şekilde yakaladı. Romalılar kuşatma ordusuna katılmayı ümit ediyordu. Roma şundan habersizdi: Hannibal

367 Bagnall, *Punic Wars*, 259.

368 Livy, *History of Rome*, 27; *Scipio in Spain*, 16.

Locri'yi rahatlatmak için yola çıkmıştı fakat gelmekte olduğunu bildiği herhangi bir Roma ordusundan hâlen oldukça öndeydi, böylece adamlarını yolun her iki tarafındaki Petelia tepesinin altında gizledi. Herhangi bir şüphe duymayan Romalılar Hannibal'in kuzeye doğru gittiğini düşünüyordu; her iki taraftan da kuşatılarak bir tuzağın tam ortasına düştüler. 2,000 civarı Romalı katledildi ve 1,500 kadarı da esir alındı, geri kalanlar da güvenli Tarentum bölgesine geri kaçtı. Bu tür başarılar artık Hannibal için nadirdi, fakat bundan daha güzel bir zafer de gelecekti. Hannibal, Marcellus'un komutasında daha büyük bir Roma ordusunun kamp atmış olduğu Venusia'ya doğru geri gitti.

Çok sevilen Claudius Marcellus, beşinci kez konsül seçilmişti ve şimdi altmış yaşlarındaydı. Diğer konsül komutan ise, Siracusae'daki teğmeni Titus Quinctius Crispinus idi. Bu ikisi arasında dört lejyonu paylaşıyordu. Her ne kadar Hannibal'e sayısal üstünlük kurulsa da Kartacalı, bölgeye ulaştığını bilmeleri için Romalılara yeterince yakın bir şekilde ordugâhını kurmuştu ve savaşmak için bekliyordu. İki ordugâh arasında ağaçlık bir tepe yatıyordu, Hannibal başka bir ordugâh kurmak için bu tepenin yeterince geniş olmadığını, hâlen orada gözcü konuşlandırmamışlarsa -ki çoktan yapmaları gerekiyordu- tepeyi casusluk faaliyetleri için kullanılabileceğini fark etti. Bunun üzerine Hannibal gece vakti tepede birçok Numidialı süvari birliği gizledi. Bu tepeyi ele geçirmeleri gerektiğine çok geç karar veren Marcellus ve Crispinus, neredeyse hiçbir destek olmadan -220'den az adamıyla- bölgeyi taramaya gitti. Tepeyi kendileri tarayacaklar ve sonrasında ele geçirmek için yeterli bir birlik getirerek Hannibal'e karşı bir avantaj sağlayacaklardı. Uzaktan açık bir şekilde görülemeyen tarafsız bölgedeki ağaçlarda tarama faaliyeti yapmayı böylesine kıdemli kumandanlar üstlenmemeliydi.[369] Bu eylem, Roma'nın ordularının bir zayıflığını da ortaya çıkarır: Sahadaki kararlardan mesul olabilecek mevkisi düşük görevlilerin eksikliği.

Gizlenmiş disiplinli Numidialıların, karanlık ormana doğru tepenin yukarısına gelen, kırmızı pelerinlerinin altında parlayan cilalı

369 Caven, *Punic Wars*, 201.

zırhları olan en üst seviye Romalı yetkilileri görmesinden aldığı hazzı tasavvur edebilirsiniz. Numidialılar gölgede, kendilerini ele vermemek adına atlarından muhtemelen bir mesafede ayrılmıştı. Eşi benzeri görülmemiş bir fırsat ellerine geçirerek, küçük boyuttaki bu Romalı birliğin tamamı pençelerine düşene kadar beklediler ve kaçış şansı için de arka tarafı kapatarak, savaş naralarıyla dört bir yandan saldırıya geçtiler. Muhtemelen iki konsüle odaklarını yoğunlaştıran Numidialılar müthiş bir hasar vermek için saldırdı. Tamamen şok yaşayan Marcellus birdenbire içinden geçip giden bir mızrakla atından yere düştü ve son nefesini verdi. Crispinus da saldırıya uğramış, çok sayıda ciritle ölümcül yara almıştı; kan kaybediyordu fakat kendisi de yaralanmış olan Marcellus'un oğluyla at üzerinde kaçmayı başardı. Bu pusuda veya kaçmaya çalışırken en azından kırk üç asker öldürülmüştü. Bağırışlar ve çığlıklar iki ordugâhı da harekete geçirdi. Livius yalnızca konsüllerin şoke edici dikkat eksikliğinin sebebini merak etmekle kalmaz, ayrıca yardım etmeye çalışmadan kaçan Etrüsklü muhafızları da suçlar.

Çok uzakta olmayan Hannibal derhal olaydan haberdar oldu ve bu kanlı sahneye geldi. Kendisine saygı göstererek cesedini yakmak için Marcellus'un ölüsünü aldı. Ayrıca, ileride başka bir hilesinde kullanmayı umarak Marcellus'un konsül alameti olan, üzerinde mührü bulunan yüzüğünü de aldı. Onurlu bir şekilde Marcellus'un küllerini Romalılara ve oğluna geri gönderdi, zira diğer birkaç Romalı gibi Marcellus'a da saygı gösteriyordu. Dağlara geri çekilen Crispinus da ölmek üzereydi ve Hannibal'in konsül yüzüğünü almış olduğunu fark ederek, ciddi yaralarına yenik düşmeden önce herhangi bir hileye karşı uyanık olmaları konusunda etraftaki müttefik şehirlerin uyarılmasını tembih etti. Romalıların bu mühürlü yüzükleri otorite işaretiydi ve balmumu mühürleri ve önemli belgeler için kullanılıyordu.

Roma'nın özellikle de bu savaşta oldukça başarılı olan bahadır Marcellus'un olmak üzere iki konsülünün gereksiz bir şekilde ölümünden ötürü büyük ölçüde cesareti kırılmıştı. Cannae'dan sonra Hannibal ile doğrudan çatışmaya girmeyi reddeden bilge

generallerinden sonra Romalılar,[370] Hannibal'i asla hafife almamaları gerektiğini öğrenmemiş miydi? Hannibal, mühür yüzüğünü kullanarak, Romalılarla müttefik olan Salapia şehrine Romalı gibi giyinmiş adamlarını gönderdi. Fakat Salapia'daki Romalılar uyarılmıştı. Bunlar, kapıları mühürlemeden önce yalnızca öndeki grubu içeri aldı ve şehrin içinde bu habercileri öldürdü. Hannibal çok uzakta olmayacak şekilde bekliyordu, fakat bu dalaveresinin fark edildiğini anlayınca derhal bölgeden ayrıldı.

Hannibal'in Cannae'dan sonra gelen birkaç küçük zaferi, bir Roma ordusu onunla kafa kafaya çatışacak kadar yeterince ahmak olduğunda savaş alanındaki hâkimiyetini göstermeye devam etti. Her ne kadar Hannibal, Bruttium ve Calabria civarında çoğunlukla istediği gibi, bu en güneydeki bölgede sanal bir esir gibi dolanmaya devam edecek olsa da Roma ordularıyla yenişememeye devam edecekti. Hannibal'in Güney İtalya'daki müttefikleri bir seferde düşmüştü, bu sırada Kartaca'nın İspanya'daki varlıkları da azalmaya başlamıştı. İspanya'yı elde tutmak için yapılan eski seferlerin en sonunda Kartaca için maliyetli olduğu ortaya çıkacaktı. Hannibal'in bütün cesareti ve liderlik kabiliyeti, Güney İtalyalılarla uzun süren diplomatik müzakereleri -her zaman hassastı- hiçbir zaman Romalı ordulara karşı askerî zekâsına eşit değildi.[371] Böyle bir diplomasi için zaman ve aradan fazlaca yıllar geçse de Hannibal'in asla ustalaşamadığı bir yetenek gerekiyordu.

370 Dexter Hoyos, *The Carthaginians* (New York: Routledge, 2010), 67.

371 Barry Strauss, *Masters of Command: Alexander, Hannibal, Caesar, and the Genius of Leadership* (New York: Simon & Schuster, 2012), 7–8.

18

İSPANYA'DA SAVAŞ

Hannibal'in seferinin yavaşladığı ve sonunda Cannae'dan neredeyse on yıl sonra hiç büyük muharebe olmadan Güney İtalya'da çamura saplandığı -ki bu ona Roma'nın İtalya'nın diğer bölgelerindeki hâkimiyetinin temelini çürütmesi şansını vermiş olmalıydı- 216 ila 208 yılları arasında savaşta hiçbir hareket yoktu. Özellikle de söz konusu on yılının en iyi döneminde İspanya'daki gelişmeler Hannibal'in istila seferini biraz rahatlatacaktı. İtalya'da olan şeylere yetişmek ve bir bakımdan bunlara yön vermek için odak batıdaki İspanya'ya ve oradaki diğer Kartaca-Roma karşılaşmalarına doğru kayar.

Roma'nın genel durumu, savaş daha da uzadıkça daha iyi olmaya devam ediyordu. Hannibal'in talimli askerlerinin sayısı azaldıkça Romalılar sahaya daha fazla lejyon sürüyordu. Alpleri geçmiş askerleri ve yaşlı ve kıdemli Kelt askerleri Trebia, Trasimene, Volturnus, Cannae ve o zamanlardan beri sayısız çatışmada iyice azalmıştı. İtalya'daki seferleri için gereken destek de 211'de Capua'nın, 210'da Salapia'nın ve 209'da Tarentum'un düşüşüyle, özellikle de Güney İtalya sakinleri eğer Roma bunları geri kazanmışsa, Hannibal ile dostluk kurmuş olan şehirlerin nasıl sert bir şekilde cezalandırıldığını gördüğünde dik bir çizgide azalmıştı. İtalya'dan toplanan yeni askerler, Hannibal'in ayak takımı ordusunun ana kemiğini oluşturuyordu fakat 209'dan sonraki teşvikler, asli ordusunu 218 yılında İtalya'ya getiren, paralı askerlere vaat edilen Roma ganimeti sözü kadar ümit verici değildi. Hannibal artık, büyük çoğunluğu Güney İtalya'daki düşük seviye müttefiklerden oluşan kendisinin yaklaşık

elli bin kişilik ordusundan gittikçe daha iyi komuta edilen Romalıların sayısı yüz bine varan ordularıyla karşı karşıyaydı.[372]

Şurası unutulmamalı ki, 216 ile 213 yılları arasında İtalya için yeni vergiler ve zorla dayatılan haraçlar büyük külfetken, Roma kaynaklar konusunda büyük sıkıntı yaşamıştı. Birçok şehir, kaynaklarının savaş yüzünden, artık verebilecek hiçbir şeyleri kalmayacak kadar tükendiği konusunda şikâyet etmişti. Roma da, devasa zenginliklerinden gelen ganimetin, çok ihtiyaç duyulan vergilerde bir hafifletme sağladığı Siracusaee ve Tarentum'daki zaferleri sayesinde ihtiyaç duyulan savaş bütçesini artırmaya muktedir olmuştu, fakat İtalya'daki Roma kolonilerinin otuz tanesinden on ikisi, daha fazla vergi ve asker taleplerine karşı isyan etti. Roma senatosu dahi ailelerdeki mücevherleri ve şahsi zenginliği devam ettirebilmeyi kazanmak için kendisine de vergi koymuştu. Öte yandan Romalı liderler Hannibal'in tek seferde her yerde olamayacağını biliyordu. Hannibal'in hızlı ve belirleyici zaferler elde etmesini sağlayan en iyi taktiğine hiçbir ihtimal bırakmayan, çatışmaya girmeme üzerine kurulu Fabius stratejisi ile Romalılar şimdi,[373] iyice daralan müttefikleri arasındaki yangınları söndürmesini sağlayacak başka bir ustaca taktik benimsemişti. Kendilerini savunma kapasitesi yokmuş gibi görünen çok sayıda Güney İtalyalı müttefikin korunmasını sağlayarak birçok yoldan ölçmesi zor yöntemlerle kaynaklarını vergilendirdi[374] fakat bu, Kartaca ve İspanya'dan gelen kaynaklardan daha çok mahrum kalmasıyla başa çıkamayacağı bir kıtlıktı. Paralı askerler için hiçbir İspanya gümüşü ve Afrika'dan gelen neredeyse hiç takviye kuvvet olmaması, Roma'dan başka herhangi bir tarafa her an saldırı yapmaya ve Hannibal'in Roma'ya karşı kurduğu müttefiklik sayesinde

372 O'Connor Morris, *Hannibal: Soldier, Statesman, Patriot*, 259.

373 Hoyos, *Hannibal's Dynasty*, 117–18. Hoyos ayrıca, en başından beri Fabius stratejisinin Hannibal'i telaşlandırdığını söyler. Bu bir açıdan doğru olmalıdır, zira ayrı liderleri olan hantal ordulara karşı bir istilacı olarak yıldırım harekât avantajını elinden almıştı. Zaman ve verilen zayiatlar kendi faydasına değildi; kurnazlıkla ve Roma zayıflıklarını açığa çıkarmak ve kullanmak suretiyle kazanabileceği muharebelere ihtiyacı vardı.

374 Fronda, *Between Rome and Carthage*, 235.

birleştirmeye çalıştığı civardaki şehirleri yağmalamaya hazır olan dik kafalı Bruttialılar ve Lucanialıların vergilerini yükseltmesi konusunda felaket olurdu.

Hannibal, kendisi Marcellus'u kuzeydeki Venusia'ya doğru kovalıyorken uzakta olduğu sırada Fabius'un bir ihanetle ele geçirmesinden kısa süre sonra Fabius Maximus'u Tarentum'dan yemleyerek çekmeye çalıştı. Tarentum'un batısındaki Metapontum yakınlarında ileriye dönük muhteşem bir pusu ayarladı. Fabius'a gelmiş ve eğer kendisi oraya gelirse şehirlerini ona teslim edeceğine söz veren, önde gelen vatandaşların yapacağı yardımları listeledi. Eğer Fabius karakterine bağlı kalan bir adam olmasaydı bu işe yarayabilirdi. Dininde ve karakterinde baştan aşağı muhafazakâr olan temkinli Fabius kehanete danıştı. Bu kehanetler muhtemelen Tarentum'dan yapılacak bir huruç saldırısına olumlu yaklaşmıyordu, bu yüzden Fabius muhtemelen, o noktaya kadar Hannibal'i uzunca bir süredir desteklemiş olan Metapontum üzerinde düşünerek ayağını çekti. Belki de Hannibal'in nerede olduğunu merak ediyordu. Oyalamaları Metapontumluları geri dönmeye ve bunun bir tuzak olduğundan yeteri kadar şüphe duyarak kendisinin neden şehirlerine girmediğini soruşturmaya zorladı. Bütün sürpriz kaybolmuştu, Fabius'un yeniden harekete geçmeyeceğini fark eden Hannibal de pusu fikrinden vazgeçti.

Hannibal belirli bir mesafede tutulduğu ve İtalya'nın en güney noktasında kıstırıldığı müddetçe Roma, Hannibal'in birliklerini sayısal olarak büyük ölçüde geçen birleşmiş ordularıyla bunun çok daha güvenli olduğuna inanıyordu. Bu, Roma'nın onu görmezden geldiği anlamına gelmiyordu: Konsül orduları meydan muharebesine girmekten kaçınmaya ve Hannibal'in ensesinde olmaya devam etti; 211 yılından itibaren ilkbahardan sonbahara kadar onu sık sık hareket hâlinde olmaya zorluyorlardı. Makedon Kralı V. Philippos da şimdi, Korinth Körfezi'nin kuzeyindeki Aetolialılara karşı Yunanistan'ın batısında iyiden iyiye çatışma hâline geçmişti. Roma, Philippos'u meşgul etmek için Aetolialıları destekliyordu: Böylece kral, yurdunda çatışmaya girdiği için artık İtalya'ya yelken açma ve Hannibal ile birliklerini birleştirme konusunda bir tehdit değildi.

KARTACA İLE ROMA ARASINDA İSPANYA'DA YAVAŞ YAVAŞ ORTAYA ÇIKAN ÇATIŞMA

Hannibal, on yıl önce İspanya'yı terk ettikten sonra, yayılma amacı güden Roma ile Pirenelerden itibaren güneyde, ilk başta Roma'nın 219 yılında geçici olarak bölgesel sınır olduğunu iddia ettiği Ebro Nehri'nin ötesine kadar bir hâkimiyet kurmaya çalışan Kartaca arasında çok şey yaşandı.[375] Roma filoları Kartaca'yı uzak tutuyordu, özellikle de Gnaeus Servilius 217 yılında bir filolarını Kartaca'ya kadar kovalamış ve dahası, Roma'nın denizlerdeki mutlak üstünlüğünü gösterircesine Kartaca ile Sicilya'nın tam ortasında olan Kossyra Adası'nı (Pantelleria) yeniden ele geçirmişti.[376] Polybios'un belirttiğine göre Romalılar şimdi İspanya yoluyla Hannibal'e daha fazla takviye kuvvet gelip gelmeyeceğini izlemeye odaklanmıştı ve İspanya'dan İtalya'ya gelen ikmal hattını kırmayı hedefliyordu.[377] Publius Cornelius Scipio, Hannibal'e karşı yapılan Ticinus Muharebesi'nde aldığı şiddetli yaralardan sonra sağlığına kavuşmuştu; Scipio ayrıca yine 218 yılında meydana gelen Trebia'daki Roma'nın felaketine de şahit olmuştu. Hâlen tam desteğe sahip olduğu için 217 yılında senato ona prokonsüllük vermişti ve Scipio da, Ebro'nun yaklaşık olarak 80 km. kuzeyinde kıyıda bulunan Tarraco'ya (Tarragona) bir Roma donanması götürmüştü. Kendisiyle beraber sekiz bin Romalı askerden müteşekkil bir birlik götürmüş

375 Hunt, "Ebro River."

376 Roma filoları, I. Kartaca Savaşı'nda MÖ 255 ile 254 yılları arasında Pantelleria'yı ele geçirmiş ve kaybetmiş, 217 yılında da tekrar ele geçirmişti. 3,500 bronz sikkeden oluşan bir hazineyle bu döneme ait en azından 30 tane hızla ayrılan çapa Punta Tracino'da ve Pantelleria'daki korunaklı Cala Levant limanında bulunmuştur. Karşılaştırmalı şekilde bkz. Dr. Leonardo Abelli, University of Sassari. L. Abelli, ed. *Archeologia subaquea a Pantelleria, "... de Cossurensibus et Poenis navalem egit..."* Ricerca series maijor 3. (Ante Quem, Sicilia:, 2012, esp. 55–62, 107–120.

377 Polybius, *Histories*, 3, 97.3; ayrıca bkz. Howard Hayes Scullard, "The Carthaginians in Spain," *Cambridge Ancient History*, 2nd ed., vol. 8, *Rome and the Mediterranean to 133 BC*, ed. A. E. Astin et al. (Cambridge: Cambridge University Press, 1989) içinde 2. bölüm, 56.

ve kardeşi Gnaeus Cornelius Scipio Calvus ile birleşmişti. Geleneği devam ettiren babaları L. Cornelius Scipio da I. Kartaca Savaşı esnasında 259 yılı konsülüydü ve 258 yılında da *censor* olmuştu. Bu iki kardeş, Ebro Nehri'ni ilk defa geçecek olan Roma ordusuna komuta ettiler ve Tarraco'da kışlamadan evvel Saguntum ile rehine konusunda müzakerelerde bulundular. 217 yılından itibaren iki Scipio kardeş, Hannibal'in Ebro Nehri'ndeki ve kuzeyindeki İspanya'dan gelen ikmal hatlarını etkili bir şekilde kesmeye başladı. Kartaca, Hasdrubal'e İtalya'daki kardeşi Hannibal'e katılmasını emretmişti fakat iki Scipio komutasındaki Romalılar, Hasdrubal Barca'yı İspanya'da meşgul etmeyi başardı. Çok sayıda muharebe, Scipioların yönetimindeki Roma stratejisini göstermiş ve güçlendirmişti.

İlk önce Ebro Nehri Muharebesi 217 yılında gerçekleşti. Burada, Gnaeus Scipio Calvus'un yönetimindeki otuz beş adet beş kürekli kadırgadan oluşan Roma filosuna yirmi tane müttefik Massilia gemisi eklenmişti. Denizde ve karada meydana gelen sürpriz çatışmalar, birleşmiş ve sayısal olarak bir miktar zayıflığı bulunan Hasdrubal'in karadaki kuvvetlerinin ve Amiral Himilco'nun kırk iki gemilik deniz kuvvetlerinin bozgunuyla sonuçlandı. Romalılar ve Massilialılar daha iyi talim görmüştü, öte yandan Kartaca filosundaki mürettebatın yüzde yirmi beşi yeniydi, çoğu da İberyalıydı. Kartaca gemileri nehir ağzında yelken atmıştı ve kendilerine ikmal sağlanmayan mürettebat kıyıya yakın bölgelerde yiyecek arıyordu; Roma filosu sürpriz bir şekilde bölgeye geldi. Yeni toplanan ve tam anlamıyla eğitimden geçmemiş olan Kartaca mürettebatının çoğu, hızlı bir şekilde yeniden gemilere binmeye ve karaya çıkmaya çalışırken düzenlerini tamamen kaybetti. Daha küçük olan Kartaca filosu hazırlıksız yakalanmıştı ve nehir ağzından kaçmaya çalışırken tayfası tam bile değildi. Roma gemileri kavisli bir şekilde sıralandı ve Massilia gemilerini arkalarına alarak ilk Kartaca gemilerine şiddetle tosladılar. Dört tanesini batırıp iki tanesini de ele geçirdiler. Gnaeus Scipio'nun gemideki Roma lejyonerleri de, kıskaçla yakalanan Kartaca gemilerine geçip hasar verdiler. Kartaca filosunun geri kalanı gemileri bıraktı ve güvende bulunan Hasdrubal ile karada birleşmek üzere geri kürek atmaya

çalıştılar. Romalılar yirmi üç kaçak Kartaca gemisini hızla ele geçirdi. Hasdrubal, İspanya üzerinde gittikçe artan Roma akınlarına karşı daha fazla asker toplayabilmek için Cartagena'ya geri çekildi. Zira Scipio kardeşler, İberya'daki Kartaca menfaatlerine zarar vermek için Ebro'nun ötesinde çok sayıda akına öncülük yapıyordu, bu sırada Hasdrubal ise 216 yılında ayaklanma çıkaran Turdetani kabilesini yatıştırmak için büyük çaba sarf ediyordu.

İkinci olarak ise Ebro Nehri bir kez daha İspanya'daki Kartaca ve Roma hâkimiyetini ikiye bölen önemli bir ön cephe olduğunu kanıtlamıştı. Ebro'nun güney kıyısında 215 yılında Dertosa Muharebesi ve başka bir belirleyici Roma zaferi gerçekleşti. Hasdrubal, 25,000 piyade, 4,000 süvari ve 20 fillik bir orduyla tekrardan kuzeye, Ebro'ya doğru yürümüş ve 30,000 piyade ve 2,500 süvariye komuta eden Publius ve Gnaeus Scipio ile bir kez daha karşılaşmıştı. Hasdrubal'in ordusu Romalılardan sayısal olarak üstün olsa da, askerleri arasında süvari ve piyade olarak daha fazla İberyalı müttefik ve Libyalı paralı piyade ve Numidialı atlıları vardı, öte yandan Romalı birlikler esas olarak İtalya'dan gelen askerlerden müteşekkildi.

Sayısal üstünlüğüne karşın kanatlarda bulunan Kartacalı süvariler Romalı süvarileri savaş alanından atma konusunda başarısızdı. Aslında Libyalı piyadeler Romalıları geri püskürtüyordu ve bir avantaj ele geçirmişti. Fakat, Kartaca ordusunun merkezindeki İberyalı piyadeler, Cannae'da Hannibal'in Kelt piyadelerine benzer şekilde geri çekilmişken -bu kuvvetle muhtemel Hannibal'in stratejilerinden biriydi- İberyalılardan oluşan ön cephe çökmüş ve geri dönerek kaçmıştı, bu da savaşın momentumunu tamamen değiştirmiştir. Saldırılarıyla kanatları etkisiz hâle getirmeyi başaramayan ve merkezdeki piyade silah arkadaşlarının çöktüğünü gören Kartacalı süvariler de o zaman arkalarını dönüp geri çekildiler ve şimdi tamamen ayrı kalmış Libyalı piyadeleri etrafları kuşatılmış hâlde bıraktılar.

Libyalılar mümkün olduğunca sert çatışmasına ve önemli miktarda Roma zayiatına yol açmasına rağmen, bir araya gelmiş Roma piyadeleri ve süvarileri onları altüst etmişti. Hasdrubal, İberyalı askerleriyle birlikte arkasını dönmeden kaçarak geri çekilmek zorunda

kalmıştı ve süvarilerinin ve fillerinin çoğu gibi güvenli bölgeye ulaşmıştı, fakat Libyalı piyadelerinin büyük kısmı imha edilmişti. Scipio kardeşler Kartaca ordugâhının altını üstüne getirdi fakat Hasdrubal'i kovalamadılar. Kartaca için huzur bozan bir trend şuydu: Artık Romalılar hücumlarından kaçarak veya bunları dehşete düşürmek için alevli oklar kullanarak bu hayvanları nasıl etkisiz hâle getireceklerini öğrendiğinden savaş filleri artık etkisiz olmaya başlamıştı.

Hasdrubal Cartagena'ya bütün yol boyunca geri çekildi ve bir daha Ebro'ya gitmeye kalkışmadı, İspanya'nın güneyinde yeni ordular oluşturarak askerlerini tazelemeye ihtiyacı vardı. Şimdi Roma, Ebro bölgesinde hâkim olduğu için son derece gayretli bir şekilde Keltiberleri askere almaya başlamıştı, Kartaca tarafına destek vermiş olan kabilelerin çoğu şimdi, Ebro ve Dertosa'daki iki zaferden sonra Roma'ya daha çok saygı gösteriyordu. İspanya'daki Barcaların hâkimiyeti Hasdrubal, şimdi kendi ordusuna komuta eden Hasdrubal Gisco ile İspanya'da liderliği bölüşmeyi kabul etmeye mecbur kaldığı için sona ermişti.

Tarraco'da yıl boyunca üslerini bulundurmaya devam etseler de Publius ve Gnaeus Scipio birkaç yıl boyunca Ebro'nun güneyinden Saguntum'a kadar ve denizden uzak iç bölgelerde çok sayıda yağma saldırısı ve gasp yapmayı sürdürdü. Ebro ve Dertosa'daki mağlubiyetlerden gelen Kartaca için kesin sonuç -biri büyük ölçüde denizde, diğeri de karada alınmıştı- Cannae'dan sonra momentumun kendisinden uzaklaştığı kritik bir anda İtalya'daki Hannibal'i desteklemek için oluşturulmuş olan yeni orduların ona ulaşmasının mümkün olmamasıydı. İtalya'ya gitmekten ziyade şimdi bütün bu orduların, 215 yılından sonra mümkün olduğunca Ebro'nun güneyindeki İspanya'yı Kartaca kontrolünde tutması gerekiyordu, zira Scipio kardeşler, Roma gittikçe daha da güçlüymüş gibi görünmeye başladığından, Kartaca'ya karşı savaşmaları için Keltiber paralı askerleri toplama konusunda artık daha çok başarı kaydediyordu.

Hasdrubal Barca'nın kardeşi Mago şimdi de İspanya'da üçüncü bir Kartaca ordusuna komuta ediyordu -Hasdrubal hem Ebro'da

hem de Dertosa'da yenilgiye uğramamış olsaydı bu ordu İtalya'da daha iyi konuşlandırılacaktı- fakat bunun uzun bir süreliğine avantaj sağlamayacağı ortaya çıktı. Ülkesinde tehlike doğmaya başladığı için ve İtalya'daki Hannibal'in üzerindeki baskıyı hafifletmek üzere Roma'nın da kışkırtmasıyla Hasdrubal İspanya'dan Kuzey Afrika'ya geri çağrıldı. Görevi, bugünkü Cezayir topraklarında yaşamış batı Numidiyalılar Massaesyli kabilesinin kralı olan Syphax 218 yılında Roma'yı desteklemek için bir rüşvete karıştığında, 213 yılındaki durumu rahatlatmaktı. Romalı askerî danışmanlar askerlerini eğittikten sonra Hasdrubal doğuya bir ordu getirdi ve Kartaca'nın doğudaki Numidialı müttefiklerine, özellikle de Kral Gala'nın yönetimindeki Massaesyli kabilesine saldırdı.

Hasdrubal Barca ve Kuzey Afrika'daki ordusu Syphax ile başarılı bir şekilde savaştı, otuz bin batı Numidialıyı öldürdü ve kralların batıdaki topraklarına kaçmak zorunda bıraktı. Kartaca'ya şanlı bir rehine olarak getirilen, doğu Numidia kralı Gala'nın oğlu Massinissa, Syphax'a yardım etmek için üç bin süvariden müteşekkil bir ordu getirdi -o sırada yirmi beş yaşından gençti-[378] ve 212 yılından önce, Scipio kardeşlerin komutasındaki Roma birliklerine karşı savaşan Numidialı süvarilerle Hasdrubal ile beraber İspanya'ya döndü.

213 ile 211 yılları arasında Hasdrubal Barca, Cartagena'dan dışarıda girişimlerde bulundukça ve Romalılar da Tarraco'dan çıktıkça İspanya boyunca Scipio kardeşlerle savaşmaya devam etti. Hem Romalılar hem de Kartacalılar, birbirlerine karşı savaşmaları için mümkün olduğu kadar fazla Keltiber toplamaya çalışıyordu. Hasdrubal'in Cartagena'daki gümüş madenlerine erişimi rüşvet konusunda ona biraz avantaj sağlıyordu, fakat Romalılar korkunç derecede azimliydi ve ne kadar küçük olsa da her bir Roma zaferi daha çok Keltiberi ya Roma'nın tarafında yer aldığını ilan etme ya da Kartaca'dan Roma'nın müttefikliğine geçme konusunda ikna ediyordu.

378 Lancel, *Hannibal*, 135, buna karşın Livius on yedi yaşında olduğunu iddia eder; *History of Rome*, 24, 49,

İSPANYA'DA İKİ BÜYÜK SCIPIO'NUN ÖLÜMÜ

Kartaca için nadir olan olumlu işaretlerden biri de 212 yılında İspanya'dan geldi. Romalılar, üsleri olan Tarraco'dan İspanya'nın derinlerine doğru işlerini yoğunlaştırıyorken Kartacalı birlikler, Romalılarla karşılaşmak yerine Keltiber müttefiklerini kontrol altında tutmaya çalıştı, zira birçoğu Ebro Muharebesi'ndeki bozgundan sonra ayaklanma çıkarmıştı. Bundan sonra, Publius Cornelius Scipio ile Gnaeus Scipio Calvus kardeşlerin, farklı Kartaca birliklerini takip etmek için ordularını böldüğü art arda iki başarılı muharebe gerçekleşti. Scipio kardeşler, Kartacalılar farklı birliklere bölündüğü için böyle düşünmüşlerdi ve bu, istifade edebilecekleri bir zayıflıktı.

Hasdrubal Barca ve diğer Kartaca birliklerini, İtalya'daki Hannibal'in yükünü azaltması amacıyla İspanya'dan ayrılma konusunda yıllarca oyalayan Scipio kardeşler her zamanki maceralarının olduğu bölgeden oldukça güneydeydi, ülkenin iç kısmı ve açık bir Kartaca mıntıkası olan Cartagena'nın güneybatısındaki Andalusia'nın içine doğru giriyorlardı. 30,000 Romalıdan müteşekkil ordularını çoğaltmak için 20,000 Keltiber paralı askerini göreve getirmişlerdi. Hem Ilorca Muharebesi hem de Castulo Muharebesi'ni kapsayan Yukarı Baetis (Guadalquivir Nehri) seferi, Scipio kardeşlerin kaderleriyle karşılaştığı çifte aksiliğin yaşandığı yerdi. Ordularını böldükten sonra Publius, 20,000 Romalı ve ek Keltiber askerleriyle Castulo yakınlarındaki 10,000 kişilik Mago Barca'nın ordusuna saldırmaya karar verdi. Numidia Prensi Massinissa, Castulo civarındaki süvarileriyle Publius'un ön hattına zarar verdi, ardından İspanyalı bir kabile Şefi Indibilis arka kısmını 7,500 Iberyalıyla kuşattı. Publius Scipio ordugâhında 2,000 asker bırakmıştı, bir gecelik yürüyüşten sonra şafak vakti 18,000 askeriyle 7,500 kişilik İberyalılara sürpriz bir saldırı yaptı. Her ne kadar ilk başta bu hızlı bir Roma zaferiyle sonuçlanacak gibi gözükse de, İberyalılar iyi ve Massinissa'nın kanatları rahatlatacak şekilde 3,000 Numidialı süvarisiyle bölgeye geleceği kadar uzun süre savaşıyordu. Bu iki yönlü çarpışma, Mago ile Hasdrubal Gisco'nun bir araya gelen ordularının geldiği ve sayısal üstünlüğü kaybeden Romalıları biçmeye başladığı vakti kadar,

endişeye kapılan Scipio'nun Romalı askerlerini oyaladı. Castulo Muharebesi, Roma ordugâhını koruyanlar da dahil olmak üzere bazı Romalıların kaçışıyla son buldu, ne var ki Romalıların büyük kısmı katledilmişti, bunların arasında Publius Cornelius Scipio da vardı. 212'deki Yukarı Baetis (Guadalquivir Nehri) Muharebesi Kartaca'nın İspanya'daki son büyük zaferiydi.

Gnaeus Scipio ise çok sayıda Keltiberin de dahil olduğu ordusuyla birlikte, ordugâh kurmuş olan Hasdrubal Barca'ya saldırmak üzere harekete geçmişti ve kardeşinin başına gelenden habersizdi. Hasdrubal, çatışmaya girmek için harekete geçmedi ve ordusuyla birlikte güvenli ordugâhında kaldı. Fakat, Publius Scipio'nun Roma ordusunu imha ettikten sonra Mago ile Hasdrubal Gisco'nun birleşik orduları Gnaeus Scipio'nun izini sürmek için kuzeye yönelmişti. Scipio, Kartacalı birliklerin yaklaşmakta olduğunu duyduğunda -muhtemelen şimdi kardeşinin ölmüş olmasından da korkuyordu-, Ilorca yakınlarında Keltiber paralı askerlerin firarıyla başka bir acı gerçekle yüzleşmiş oldu. Scipio, iki deneyimli generalin kendi bölgelerinde ordularından sayısal olarak büyük fark yemesiyle ciddi bir dezavantajı olacağını biliyordu. Gnaeus Scipio böylece acele içinde kuzeye geri döndü, Ebro'ya geri gitmeyi amaçlıyordu fakat Mago ve Hasdrubal Gisco daha sonra Romalıları Ilorca'da yakaladı. Ayrıca şimdi Hasdrubal Barca da ordusuyla gelmişti, Roma'nın durumu iyice ümitsizdi: Üç Kartaca ordusuyla karşı karşıyaydılar. Romalılar kısa süre içinde, kayalıklarla dolu bir tepeyi tahkim etmeye çalıştılarsa da taşlık toprağı kazma veya bundan toprak bir seki yapma konusunda başarısız oldular.

Tıpkı Castulo gibi Ilorca Muharebesi de Romalılar için umutsuz bir yenilgiydi. Üç tane bir araya gelmiş Kartaca ordusu, ordu yüklerinden ve semerlerden aceleyle oluşturdukları barikatı dört bir yandan yıkıp geçmiş ve Romalıları ve kumandanları Gnaeus Scipio'yu katletmişti. Castulo ve Ilorca'daki Yukarı Baetis Nehri Muharebesi'nde yaşanan bu çifte çatışmada Romalılar yalnızca iki kumandanını değil ayrıca yirmi iki bin askerini de kaybetmişti. Suçlayacak birisini arayan Livius, Scipioların, Hasdrubal kendilerine gümüşle

rüşvet verdiği için firar etmiş olan Keltiber paralı askerlerine aşırı derecede bel bağladığını iddia eder.[379] Tarraco'ya kaçmış olan yaklaşık olarak sekiz bin civarındaki firari Romalılardan bu olayın haberi en sonunda Roma'ya ulaştığında Roma kahroldu. İspanya'daki Roma menfaatlerine karşı da şok duyuluyordu ve bu yenilgiye Roma'da milli bir felaket olarak yas tutuldu.[380] Belki de daha kötüsü olarak Scipio kardeşlerin yenilgileri ve ölümleri, Ebro Nehri'nin güneyindeki bütün İspanya'nın, ayrıca muhtemelen Saguntum'un da Roma için kaybedildiği ve Tarraco'yu da yine bir Kartaca saldırısı riskine sokan bir felaketti.[381]

Bir sene içinde Capua tekrar Roma'nın eline geçtikten sonra senato, *praetor* Claudius Nero'yu on bin kişilik bir orduyla gönderdi; bu ordu 211 yılında Puteoli'den bir filoyla ayrıldı ve Ebro'nun kuzeyindeki bölgeye cesaret vermek amacıyla Tarraco civarına ulaştı. Scipio kardeşlerin ordularını yok eden ve biraz rahatlama hisseden Hasdrubal Barca, Ebro'nun kuzeyinde girişimlerde bulundu. Fakat Claudius Nero beklenmedik şekilde Hasdrubal'i kuzeyde, Katalonya'daki Pirenelerin eteklerinde bulunan "Kara Kayalar" adlı bir geçitte yaşayan Ausetani kabilesinin topraklarında kıstırdı. Hasdrubal muhtemelen burada, Ausetani kırsalında Roma'ya karşı sorun çıkarmaya çalışıyordu. Claudius Nero'nun *patricius* cömertliğine hitap ederek ve eğer bırakırsa bütün ordusuyla İspanya'yı terk edeceğine söz vererek, el çabukluğuyla diplomatik görüşmeler yapıyordu. Nero, bunun Hamilcar'ın oğlu olduğunu biliyor muydu? Nero, Hasdrubal resmi müzakerelere girmeden evvel farklı tekliflerle art arda haberci gönderdiğinde birbirini takip eden birçok gece boyunca suratında aptalca bir ifadeyle kaldı. Gerçekte Hasdrubal, gece karanlığından gizlenerek sessizce adamlarını tahliye ediyor, askerleri ve hatta filleri yavaş yavaş sıvışıyordu. Kişisel bir dini seremoni

379 Livy, *History of Rome*, 25, 33. Bu hikâye doğru olabilir de olmayabilir de. Hasdrubal'in Cartagena gümüşüyle bunu yapmak için kesinlikle bir durumu vardı.

380 Ibid. 36.

381 Howard Hayes Scullard, *A History of the Roman World 753–146 BC* (London: Routledge, 2004), 225.

bahanesiyle son bir günlük erteleme daha talep eden Hasdrubal, o gece askerlerinin hareketini gizlemek için yoğun bir sisten istifade etti. En sonunda sabah şafak aydınlandı ve Cladius Nero'nun adamları, firar etmiş bir Kartaca ordugâhı buldu. Romalılar takibe geçse de Hasdrubal yalnızca kaçtığı sırada yaşanan aceleyle yapılmış küçük saldırılarla karşılaştı.[382] Birliklerini Ebro'nun güneyindeki İspanya'nın merkezine, erişilmesi mümkün olmayacak denli etkili bir şekilde çekti.

382 Livy, *History of Rome*, 26, 17.

19

SCIPIO CARTAGENA'YI ELE GEÇİRİYOR

Babasının İspanya'da ölümünden sonra genç Publius Cornelius Scipio (daha sonra Africanus unvanını alacak,[383] şu andan itibaren yalnızca Scipio olarak anacağım şahıs) muhtemelen Cannae Muharebesi'nden kurtulduğunda yirmi yaşındaydı ve şimdi de 210 yılında yaklaşık yirmi altı yaşındaydı. Normalde bu yaşlar komutada olmak için çok erkendi ve her ne kadar askerî alanda hizmet eden en iyi Roma *patricius* ailelerinden biri olan Cornelius Scipioları ailesinden gelse de *cursus honorum*da, makamların gerektirdiği ölçüde yeterince kademe tırmanmamıştı. Polybios, on yedi veya on sekiz yaşındayken Scipio'nun 218 yılında Ticinus Muharebesi'nde yaralanan babasının hayatını kurtarmak için yardım ettiğini öne sürer[384] ve aynı şekilde Livius da, Cannae'dan kurtulan genç bir subay ve Canusium'da Roma'yı asla yüzüstü bırakmayacağına dair diğer hayatta kalanların gözü önünde yalın kılıcıyla yemin eden bir genç olarak Scipio hakkında bugün çok ünlü olan romantik bir hikâye aktarır.[385] Diğer tarihçiler ise bu yemin hikâyesinin daha sonraki dönemlerde muhtemelen Livius tarafından yapılmış bir abartı olduğunu iddia eder, zira Polybios bundan hiç bahsetmez. Ne var ki Scipio muhtemelen Cannae'da bulunmuştu, -bir ihtimalle Aemilius Paullus'un komutasında oldukça genç bir askerî *tribunus* görevindeydi.[386]

383 *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumwissenschaft*, ed. G. Wissowa et al. [n.d.] (Stuttgart), 7, cols 1462–70.

384 Polybius, *Histories*, 10, 3.3–6.

385 Livy, *History of Rome*, 22, 53.

386 R. T. Ridley, "Was Scipio Africanus at Cannae?," *Latomus* 34, no. 1 (1975): 161–65.

Babası ve amcasının ölümleriyle oluşan boşluğu doldurmak için İspanya'da yeni bir lidere ihtiyaç olduğundan konsüller Gnaeus Fulvius Centimalus ve Publius Sulpicius Galba, senatonun seçimden görevli meclisi *comitia centuriata*yı -yıllık olarak konsülleri, *praetor*ları ve *censor*ları seçen meclis- toplantıya ve özel bir seçimde, İspanya'daki mücadeleler için beklenen kriterleri karşılayan bir lider seçmeye çağırdı. Scipio askeri *tribunus*luk yapmıştı[387] ve yalnızca, birkaç yıl önce 213 yılında *curulis aedilis* olmuştu -piyasayı denetleyen görevli- fakat kesinlikle, bir orduya komuta etme yetkisi olan *praetor* veya konsül olmamıştı.

Çoğunlukla Livius'un hagiografisinden, fakat ayrıca Scipio'yu Spartalı yasa koyucu Lykurgos ile karşılaştıran Polybios'tan da gelen anlatıma göre[388] çoğu tarihçi[389] genç Scipio'nun tapınaklarda nasıl oturduğuna yorum yapmış -görünüşe göre tefekkür ediyor ve Roma'nın tanrılarıyla iletişim kuruyordu- ve tanrıların onun yararına araya soktuğu rüyaları anlatmıştır. Eğer Scipio'nun gelecekteki muhtemel rolü kafasına takılmışsa, şüphesiz bunu iyi planlıyordu. Halka kendisi hakkında hayırlı sonuçlar çıkarmasına izin vererek -İskender'i anımsatan, doğumu esnasında yaşandığı söylenen mucizeleri ne inkâr ediyor ne de onaylıyordu-[390] ve bu tanrısal görevini her fırsatta ima ederek kendi yararına kamuoyunu etkilemek için

387 *Corpus Inscriptorum Latinarum*'daki epigrafik kanıtlar belirli bir yıl saptama imkânı vermez: *CIL* I,1, 280 (201) [P. Cornelius P. f.] *Scipio Africanus cos bis censor aedilis curulis trib mil.*

388 Livy, *History of Rome*, 26, 19; Polybius, *Histories*, 10, 2.

389 Diğer birçoğu arasından bkz. Theodor Mommsen, *History of Rome, vol.* 5 çev. William Purdie Dickson (1901), vol. 2, 160 ; Arnold, 300–302; Theodore Ayrault Dodge, *Hannibal*, by Ian M. Cuthbertson tarafından yeni giriş kısmı, yeni baskı (New York: Barnes & Noble Books, 2005), 571–72; O'Connor Morris, *Hannibal: Soldier, Statesman, Patriot*, 256; B. H. Liddell Hart, *Scipio Africanus: Greater Than Napoléon*, repr. (Cambridge, MA: Da Capo Press, 2004), 7; Lazenby, *Hannibal's War*, 136–37; Bradford, *Hannibal*, 170; Lancel, *Hannibal*, 138; Goldsworthy, *Punic Wars*, 271.

390 Livy, *History of Rome*, 26, 19'da annesi Pomponia'nın yatak odasında Scipio'nun doğumu esnasında devasa yılanların ve diğer kehanetlerin göründüğüne dair absürt bir pasaj aktarır.

her çabayı gösteriyordu. Bir askerî tarihçi Polybios'un, Scipio'nun olağanüstü zekâsını hafife almamaktan ziyade "rüyalara ve kehanetlere göre hareket eden birinin böylesi bir hükümdarlığı kazanamayacağını" belirten biri olarak okunmasını açıklar.[391] Scipio şüphesiz sinsiydi ve kamuya açık "dindar" tarafını, parlak ve bilgili olmaktan ziyade ikna edici şekilde manipülatif olarak görebilen modern yorumcularla birlikte, normalde dindarlık açısından kuşkucu fakat hayranlık gösteren Polybios'un idrak ettiğinden psikolojik olarak çok daha karışık bir adamdı. Livius dahi Scipio'nun "insanların zihnini hazırladığını" -kuvvetle muhtemel uzun süre boyunca dikkatli bir şekilde kurduğu fikirleri yerleştirerek- söyler ve Polybios da Scipio'nun kasıtlı olarak "insanlara kendi projelerinin tanrısal esinden ilham aldığını aşıladığını" onu bu konuda eleştirmeden kabul eder.[392] Scipio tarih boyunca, yalnızca savaşları için değil ayrıca insanları kendi isteklerine nasıl yönlendireceği konusunda dikkatli bir şekilde plan yapan en iyi liderlerden biridir. Birçok insanın mantıktan ziyade dinle ikna edilebileceğini ve bağlılığın gücünün sık sık mantıklı sonuçlar çıkarma gücünü gölgede bıraktığını biliyordu. Hiç şüphesiz daha sonra Machiavelli bunu alıntılayacaktı.

Scipio, Roma'nın İspanya'daki birliklerine komuta etme konusunda tek aday olsun olmasın, Scipio klanının en önde gelen yetişkin halefiydi -görünüşe göre aile reisiydi- fakat askerî rütbesi olan bir görevliden ziyade bir *privatus* yani sivil vatandaştı. Her şeyden öte İspanya, engin Kartaca varlıklarıyla savaşma konusunda yetersiz kaynakları olan bir Romalı kumandan için kolay bir yer değildi. Ticinus ve Cannae muharebelerinden Scipio'nun askerî deneyimi vardı, fakat bu konuma atanması kendisi kadar olağandışıydı. Bazı açılardan bu, babasının ve amcasının acı kaybı dolayısıyla Roma'ya büyük bir umutsuzluk geldiğini gösterir, fakat Scipio'nun diğer etkenleri de onun seçiminde önemli rol oynamıştı: Mesela senatoda yönetime hâkim olan *patricius* aileler gibi. Aslında *Comitia Centuriata* onu seçemezdi, fakat bir tarihçinin beyanına göre bu meclisin resmi

391 Liddell Hart, *Scipio Africanus*, 5.

392 Polybius, *Histories*, 10. 2.12–13.

oyu muhtemelen çoktan verilmiş bir kararı meşru kılıyordu; aynı tarihçi Scipio'nun seçimindeki gizemin bir kısmının, İspanya'daki söz konusu ismin tanınırlığından ötürü olabileceğini söyler. Scipio'nun babası ve amcası çok önceden Keltiber kabilelerle münasebet kurmuştu ve devamlılık bu konuda bir varlık olabilirdi.[393] İspanya'nın kumandanı olarak anıldıktan sonra -aslında prokonsüldü- Scipio'ya Tarraco'daki ve Ebro'nun kuzeyindeki on sekiz bin askere ek olarak on bin piyade verildi ve Scipio otuz gemiyle Ostia'daki Roma limanından ayrılarak 210 yılının sonlarına doğru Emporion'da (Empûires, Katalonya) karaya çıktı.

SCIPIO CARTAGENA'YI ELE GEÇİRİYOR

Geleceğin açık işaretlerinden birisi de genç Scipio'nun 209 yılında, neredeyse Hannibal'in yöntemiyle Cartagena'yı (Kartaca ismi Qart Hadasht) cesur ve parlak bir şekilde ele geçirişiydi. Babasının ve amcasının 212 yılındaki büyük kaybı ona, Roma'ya daha büyük başarılar getirmek için motivasyon sağlamış gibi görünüyor. Hiç şüphesiz Scipio'nun, eğer tanrılar hoşnutsuz olarak algılandıysa bir aileye leke sürebilecek olan Roma'da, talihsizlik açısından batıl inançlı olduğu görünümü veren aile trajedisinin tehlikeli havasını dengelemesi gerekiyordu. 210 yılında İspanya'daki kış esnasında üç tane Kartaca ordusunun yüzlerce kilometrelik devasa bir alana geniş şekilde yayıldığını kesinlikle biliyordu: Bu ordulardan en azından biri Hasdrubal Gisgo'nun komutası altında Gades'in yakınlarındaki güneyde, diğeri Mago'nun komutasında, Castulo yakınlarında Cartagena'nın batısında, diğeri de Hasdrubal Barca'nın komutasında batıda, kuvvetle muhtemel İspanya'nın merkezindeki Toledo yakınlarında bulunan Tagus Nehri'nin kaynağındaki Carpetani kabilesinin topraklarında, Ebro'nun güneybatısında, Cartagena'nın ise kuzeybatısındaydı.[394]

393 Goldsworthy, *Punic Wars*, 270.

394 Livy, *History of Rome*, 26, 20.6'da Saguntum yakınları olarak bahsetse de bu, Lazenby'ın Hannibal's War, 134'de doğru bir şekilde dikkat çektiği üzere Ebro'nun güneyinden Cartagena'ya gitmekten Scipio'yu alıkoyardı.

Cartagena yolu işte bu şekilde açık olduğu, Kartaca birliklerinin korumasından uzak ve yalnızca 450 kilometrelik bir mesafede on günlük yürüyüş uzaklığında bulunduğu için bu durum Scipio'yu, oldukça cüretkâr bir plan yapmaya teşvik etti. Bu büyük bir riskti fakat ayrıca, dikkatli şekilde planlanırsa -Polybios bunun Scipio'nun öne çıkan özelliklerinden biri olduğunu söyler- büyük de bir işti.[395] Cartagena -Carthago Nova, Qart Hadasht'ın Latince çevirisidir-[396] İspanya'daki en iyi limana sahipti ve muazzam bir zenginliği vardı. Cartagena belki de Kartaca'dan daha fazla külçeye sahipti, zira İspanya gümüş madenleri birkaç kilometre ötede doğudaki La Union bölgesindeydi ve kuzeydeki Murcia ile kızıl renkli Los Victorias tepeleri arasındaki zengin madenler de -birçoğu bir günlük yürüyüş mesafesinden daha da kısaydı- fazlaca vardı. Polybios Kartaca'nın, Roma'ya zarar veren Kartaca düşmanına böylesine büyük bir hizmet sunduğu için Cartagena'ya ne kadar bel bağladığına dikkat çeker.[397] Görünüşe göre oldukça uzak olan fakat üstünkörü şekilde korunan bu ödül, Scipio'nun eğer bölgeyi ele geçirebilirse engin siyasi hırslarının farkına varmasına yardımcı olacak, böylece Hannibal'in İspanya'daki gümüşten veya İberyalı müttefiklerden ikmal umudunu kesecek, karşı koyulamaz bir cazibeydi.[398] Scipio, Roma'dan bir izin bile beklemeden planını yalnızca Romalı amiral ve dostu olan Gaius Laelius ile paylaştı; amacı, Cartagena'nın Romalılardan güvenli bir mesafede ve deniz kıyısındaki yerleşimiyle neredeyse yenilmez olduğunu düşünen uzaktaki Kartaca ordularına haberin gitmesini engellemekti. Başlangıçta Scipio, Goldsworthy'nin söylediğine göre sahadaki üç Kartaca ordusundan birine "zar zor eşit" olduğu göz önünde tutulduğunda, yaklaşık olarak üçe bir oranda sayısal dezavantaja sahipti.[399]

395 Polybius, *Histories,* 10, 2.13; Ridley, "Was Scipio Africanus at Cannae?," 161.

396 Peter van Dommelen, "Carthago Nova (Cartagena)," in *Encyclopedia of Ancient History, ed.* Roger S. Bagnall et al. ([0]Malden, MA: Wiley-Blackwell), 2012.

397 Polybius, *Histories,* 10, 8.1.

398 Peddie, *Hannibal's War,* 149.

399 Goldsworthy, *Punic Wars,* 271.

Ebro bölgesini muhafaza etmesi için Marcus Iunius Silanus'un komutasında 3,000 piyade ve 500 süvari bıraktıktan sonra Scipio, o zamanlar Dertosa'nın yakınlarında bulunan Ebro'nun ağzında Laelius'un komutasında bir filo topladı ve hızlı bir şekilde 25,000 askeri ve 2,500 süvarisiyle beraber yürüyüşe geçti, filo da muhtemelen açık denizde yürüyüşlerini takip ediyordu. Polybios ve Livius, bu yolculuğun bir hafta sürdüğünü söylerken yürüyüşün uzunluğu bir haftaya ek birkaç gün olarak daha iyi anlaşılabilir,[400] Scipio'nun ordusu oldukça hızlı ve çoğunlukla gizli bir şekilde ilerlemesine rağmen -önden giden gözcüleri muhtemelen, Kartaca'ya ve belki de batı ve güneydeki alanda bulunan Kartaca ordularına dahi haberci göndermiş olabilen düşman gözcüleri öldürmüştü- Scipio bölgeye ulaştı ve etrafı surla çevrili Cartagena şehrinin doğusunda hızlı bir şekilde ordugâhını kurdu. O zamanlar Cartagena, derin Cartagena Körfezi'nin güneyden denize erişim imkânı sağladığı oldukça dar kıstaktan doğuda parlayan bir yarımadadaydı ve şehri kuzeyden koruyan bir lagündü. Bugün hâlâ ayakta olan Roma tiyatrosundan, bir zamanlar kutsal alanlarla ve Kartaca hisarıyla kaplı olan antik şehrin geriye kalan beş tepesini görebilirsiniz. Şehrin surları Polybios'a göre yalnızca yirmi *stadion* veya 490 metre civarında bir çemberi kaplıyordu.[401] Kartacalıları büyük ölçüde şaşırtarak Roma filosu ilk başta Cape de Palos'u kuzeyden dolaştı, batıya yelken açtı ve güneydeki surlara bakan denizden saldırı yapmaya hazır bir şekilde kürek altında güneyden körfez limanına girdi: Scipio'nun ordusu da çoğunlukla doğudan olmak üzere karadan, kıstak tarafından saldırıya geçecekti.

Scipio'nun ordusuna, Neptunus'un kendisinin yardımına geldiğine dair rüyasını anlattığı ünlü hikâyeleri onun propaganda değirmeni için büyük bir yemdi ve Romalıların batıl inancı, rüyalara karşı duyulan sevgisi ve kehanetlere gösterilen ilgisi üzerinden elini oynayarak dikkatle oluşturduğu efsanesini daha da güçlendiriyordu. Bu hikâyeler abartılmış olsa bile, yerel balıkçıların lagünün aşırı

400 Polybius, *Histories*, 10, 9.7; Livy, *History of Rome*, 26, 42.6.

401 Polybius, *Histories*, 10, 11.4, yaklaşık olarak daire çemberinde 4,000 metre yapar.

derecede sığ olan suları, günlük olarak rüzgâr yardımıyla alçalan seviyesi ve cezri hakkında makul yorumları vardır.[402]

Bu muharebe, İspanya'daki Kartaca politikasının en kötü sorunlarından birini öne çıkarır; bu, Cartagena'nın Kartaca'ya olan uzaklığından veya emir-komuta zinciri açısından İspanya'daki açık liderlik eksikliğinden -anlaşmazlık hâlinde üç kumandan vardı- veya başka bir boşluktan kaynaklanan bir hataydı: Şehirde neden bu kadar az müdafi vardı? Gerçekten de şehrin saldırıdan etkilenmez olduğunu mu düşünüyorlardı veya Tarraco ve Ebro üzerinde yoğunlaşmış Roma gücünün çok uzak bir tehdit olduğunu mu sanıyorlardı? Polybios Kartacalıların, neredeyse bütün İspanya'yı kontrol altında tutuyorken hiç kimsenin şehre saldırdığını hayal etmediğini söyler.[403] Şehir ilk önce, körfezden ulaşılabilir olan surları çevreleyen Laelius'un denizden gelen saldırısını, söz konusu alana daha talimli Kartaca kuvvetleri konuşlandırarak -Mago'nun hazırda bulundurduğu bine yakın adam- ve iki bine yakın da şehirliyi karaya doğru uzanan kıstaktaki surlarda bırakarak savuşturmaya çalıştı.

Scipio'nun doğu yönünde şehrin kara surlarının olduğu taraftan gerçekleştirdiği saldırısı tam anlamıyla başarılı değildi. İlk başta geri püskürtüldü. Polybios'un öne sürdüğü üzere normal saldırılar, yeniden güç kazanmak için bir gün civarı beklerdi. Scipio'nun hem kıstaktan hem de denizden saldırmasındaki çeşitli amaçlardan biri, lagün üzerinde yoğunlaşan dikkati dağıtmak olabilirdi. Fakat Scipio, Tarraco'daki balıkçının açıkladığı üzere öğleden sonra kuzeydeki lagün kanalında suyun çekilmeye başladığını gördüğünde, farkına varılmamış olan Romalılara -merdiven taşıyan beş yüz adam- sığ suda ilerlemek için surlara tırmanarak çıkmalarını emretti. Bu yeni küçük birlik oradaki surların korunmasız olduğunu gördü, yukarı tırmandı ve hızla şehre girdi. Burada, neredeyse bir paradoks veya en azından bir zamanlar deniz meselelerindeki ilişkisinde oldukça dikkatli olan bir kültür için ironik olan ilginç bir olay yaşanmıştır. Genel kanı, Cartagena'nın lagününün yalnızca bir su derinliği

402 Lazenby, *Hannibal's War*, 136–37.

403 Polybius, *Histories*, 10, 8.4.

illüzyonuna yol açtığı yönündedir, zira uzaktan suyun derinliğini ölçmek son derece zordur.

Polybios ve Livius tarafından bir miktar farklı şekilde anlatılan "Neptunus'un yardımı" metniyle birçok kişi uğraşmıştır.[404] Son zamanlarda yorumcular bu fenomeni tartışırken, bugüne kadarki en iyi analizler gelgit farklılıklarını ve tuzlu sığlıkların denizden gelen rüzgârla karıştığını öne sürer.[405] Romalıların her ne kadar buraya gemilerin omurgası olmadan yaklaşması mümkün olsa da Cartagena Körfezi'ndeki limanın denize doğru olan derin suları muhtemelen daha iyi bir savunmaydı, yani özetle Cartagena'nın algılandığı üzere zapt edilemez olduğu, kuvvetle muhtemel bir yanılgıydı.

Scipio'nun zeki bir şekilde Neptunus'u rüyasında gördüğünü belirtmesi Roma'nın İspanya'daki kuvvetleri arasındaki konumunu pekiştiriyordu ve askerleri lagünü aştığında tanrısal bir lütfu haiz bir lider olarak algılanmıştı. Her halükârda bir tarihçi, lagündeki değişken derinlikle alakalı fenomeni bilen Tarracolu balıkçının anlatımını dinleyerek, Polybios'u "Scipio'nun başarısını Neptunus'un şans eseri gelen yardımından ziyade kendi basiretine atfetmesi" yönünde yorumlaması için iyi bir gerekçe sunar.[406] Bu ayrıca Scipio'nun, Roma'nın imparatorluk bünyesindeki casusluk hizmetinden çok öncesinde askerî zekâsını becerikli bir şekilde kullanımına yönelik sağlam bir kanıttır: Scipio'nun Hannibal'in nasıl istihbarat topladığına dair emsalini bildiğini ve buna eğimli olduğunu, ayrıca bilgi kaynaklarını dikkatli bir şekilde ve gidişata uygun şekilde değerlendirme konusunda tam anlamıyla hünerli olduğunu gösterir.[407]

404 Polybius, *Histories,* 10, 10.10–12; Livy, *History of Rome*, 26, 45.

405 A. Lillo and M. Lillo, "On Polybius X.10.12: The Capture of New Carthage," *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 37 (1988): 477–80; Dexter Hoyos, "Sluice-gates or Neptune at New Carthage, 209 BC?," Historia: *Zeitschrift für Alte Geschichte* 41 (1992): 124–28; Benedict J. Lowe. "Polybius 10.10.2 and the Existence of Salt Flats at Carthago Nova," *Phoenix* 54, nos. 1/2 (2000): 39–52.

406 Lowe, "Polybius 10.10.2," 49.

407 Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, 7 ve özellikle de 12–13. bölümler.

Lagün boyunca uzanan savunmasız surlara merdivenle çıkan Romalılar seri bir şekilde doğuya doğru ilerledi ve direnen kim varsa öldürdü, ayrıca Scipio'nun sürekli bir şekilde saldırı altında tuttuğu kıstaktaki kapıları da açmaya yardım ediyorlardı -Scipio'nun adamları *testudo* kalkanlarıyla korunur hâlde (kafanın üzerinde tutulduğunda bir ila iki askerin üzerini kapatabilen geniş, kavisli kalkanlar) baltalarıyla kapıları aşındırıyordu- böylece karadaki birlikler, denizdeki birlikler de güneydeki savunulan surlara merdivenle çıkıyorken aynı anda buluşabileceklerdi. Roma kuvvetleri şehri, diğer Kartacalıların çekilmiş olduğu iç hisarına kadar süpürdü ve şehri dolduran Romalı askerlerin apaçık yağmaya başlamasıyla hisarın teslim oluşu da hız kazandı. Bu, Polybios'un belirttiği üzere hayvanların bile canının bağışlanmadığı bir cehennem kargaşasında etrafa dehşet saçmak amaçlı ganimet ele geçirmeden yapılan, askerlerin karşılarına kim çıkarsa öldürdüğü bir gelenekti.[408]

Kartaca'nın gümüş hazinesini bile saymazsak Cartagena'dan toplanan ganimet gerçekten de devasaydı; şehrin meydanına getirilmiş ve bir kısmı Scipio'nun askerleri arasında dağıtılmadan evvel korumaya alınmıştı. Altın, gümüş ve mancınıklar gibi askerî teçhizatlar, Roma ödülünün bir parçası olarak alınmış eşyalardan yalnızca birkaçıydı. Barcalar Cartagena'nın bazı gümüşleri ve külçelerini kendi servetleri olarak iddia etmiş ve orada stokta tutuyor olabilirdi, fakat şimdi bunların hepsi de gitmişti. Scipio, Mago adındaki Kartacalı kumandanı ve Kartaca'nın Gerousia Meclisi'nin ve senatosunun birçok üst düzey mensubunu esir olarak Gaius Laelius'un korumasında ele geçirdi.[409] Üç bin civarında İspanyalı rehine özgür bırakıldı ve kabilelerinin Roma ile müttefiklik yapacağına teminat verecekleri konusunda söz vermeleri koşuluyla kabile topraklarındaki evlerine geri gönderildi. Şehirdeki birçok köleye, eğer Roma'ya hizmet ederlerse savaştan sonra özgürlüklerinin bahşedileceği sözü verildi, sonrasında Scipio bu köleleri, ele geçirilen on sekiz Kartaca gemisinde kürek çekmeleri veya Laelius'un kürekçilerine takviye etmek için dağıttı.

408 Polybius, *Histories,* 10, 15.4–6.
409 Ibid. 18.1-2.

Kriz anında olsun olmasın, kölelerin bu şekilde kürekçi olarak kullanılması -Roma'ya savaş hizmetinde bulunduktan sonra özgür bırakılacaklardı- hiç de emsalsiz bir şey olmayabilir.[410]

Keskin bir cömertlikle çoğu zaman efsaneye çekilebilen Scipio'nun yalnızca bir rehine kadını tecavüze uğramaktan kurtardığı değil ayrıca rehinelerin güzel bir genç kızı kendisine sunmasını, kızı babasına ve kız için fidye ödemesini umduğu nişanlısına geri vererek reddettiği de söylenir.[411] Livius da bu hikâyeye, Scipio'nun bu şefin kabilesinden daha iyi asker toplayabilmek amacıyla genç İspanyalı kabile şefine, kızı için verilen fidyedeki altını düğün hediyesi olarak geri verdiğini söyleyerek renk katar. Scipio'nun Cartagena'yı bir günde ele geçirmesi yalnızca şehrin yeterli ölçüde savunulmadığını doğrulamakla kalmaz -yalnızca bin Kartacalı ve şehirli savunma yapmak için bir araya gelmişti- fakat ayrıca Kartaca'nın, şehrin surları ve etrafındaki su dolayısıyla zapt edilemez olduğunu düşünmesiyle ciddi bir hata yaptığını da doğrular, zira sığ lagün yalnızca güvenlik konusunda bir yanılgı yaratıyordu.[412] Scipio'nun stratejisi, eğer Hannibal'in tarafında bu kasıtlı olmadan yapıldıysa, bunu ondan iyi öğrendiği Hannibal'in stratejisi ile hızlı bir şekilde benzer olmaya başlamıştı.

Romalılar için Cartagena'nın -Carthago Nova olarak- devam eden önemi, Kartacalıların şehri kuruşundan beri metal üretiminde bir depo ve Tarraco'daki ve Emporion'da kurulan diğerleriyle beraber doğu İspanya'daki üç Roma askerî komuta merkezlerinden birisi olarak stratejik öneminde ispatlanacaktı.[413]

410 Jan Libourel, "Galley Slaves in the Second Punic War," *Classical Philology* 68, no. 2 (1973): 116–19, özellikle 117.

411 Lazenby, *Hannibal's War*, 139; Livy, *History of Rome*, 26, 50.

412 Garland, *Hannibal*, 102.

413 R. Bruce Hitchner, "Review: Roman Republican Imperialism in Italy and the West," *American Journal of Archaeology* 113, no. 4 (October 2009): 651–55, özellikle 654. Hitchner bu üç olay yerinin ayrıca ana etnik toplulukların toprağı olduğu -Tarraco'da Keltiber, Carthago Nova'da Kartaca ve Emporion'da Yunan- yönündeki "çarpıcı amaçlılığı" ve ilk baştaki Roma ilgisinin askerî ve stratejik olduğunu söyler.

BAECULA MUHAREBESİ

Cartagena'dan sonra Scipio, 208 yılında Baecula'da (Baelen) Hasdrubal Barca'yı yendiği belirleyici bir muharebe geçirdi; bu onun İspanya'daki ilk zaferiydi. Artık Ebro'nun güneyindeki İspanya'nın geniş alanlarını ve Cartagena'yı kontrolüne alınca, bu son muharebe de Yukarı Baetis (Guadalquivir Nehri) bölgesinde, Scipio'nun babasıyla amcasının sonunu getiren bölgeden uzak olmayan bir yerde gerçekleşti. Scipio'nun, Hasdrubal'in yirmi beş bin artı İberyalılardan oluşan ordusuna karşılık yaklaşık olarak otuz beş bin askerlik bir ordusu vardı. Bu sefer Kartacalılar ve İberyalılar, Scipio hem Baecula'ya giden yolu hem de vadi girişini kapattığında dik bir vadide kıstırılmıştı. Hasdrubal ordusunu yüksek bölgelere götürdü, fakat birkaç gün sonra çok sayıda Romalının sırta tırmanmasıyla üç taraftan saldırıya uğrayınca şoke oldu. Scipio, bunun yalnızca bir aldatmaca veya az sayıda askerin saldırısı olduğu numarasını yapmıştı; ne var ki Hasdrubal, ordugâhını terk ederek adamlarının çoğuyla geri çekilmeyi başardı. Hasdrubal, çok sayıda iberyalı paralı askeri ve hafif tertipli adamıyla muharebeyi kaybetti, dahası ordu yüklerini ve erzaklarını da ordugâhı Romalılar tarafından altüst edilince yitirdi.

Hasdrubal'in kayıpları muhtemelen altı bin ölü ve on bine kadar esirdi, öte yandan Scipio Baecula Muharebesi'nde iki binden az kayıp vermiştir. Scipio, her ne kadar Hasdrubal, paralı askerlerine ödemek üzere altın ve gümüşün de dahil olduğu değerli metallere sahip olsa da, ordusunun kalan kısmıyla batıya hareket ederek geri çekilen Kartacalıyı kovalamadı. Bu son yenilginin haberi Kartaca'ya ulaştı; Kartaca artık İspanya'nın kaybedildiğini biliyordu. Bunun üzerine Hasdrubal'e İtalya'ya gidip Hannibal'e yardım etmesini emretti. Hasdrubal Roma topraklarından kaçındı ve 208 yılının son zamanlarında, Galya'ya giden Pirenelerin batısından geçerek mümkün olduğunca batıya ve kuzeye, Atlantik yakınlarındaki Galicia'ya gitti. Kendisine ayrıca, elinden geldiği kadar fazla Kelt paralı askeri ordusuna katması için kalan parayı alması emredilmişti. Scipio artık Cartagena'nın gümüş madenlerini ve verimli kaynaklarını kontrol ediyordu, Cartagena ve İspanya olmadan İspanya'nın büyük

kısmından büyük bir gelir elde edilmesi mümkün değildi ki bu, Kartaca gelirlerini ciddi anlamda azaltıyordu.[414]

Hannibal, meydan muharebelerinde gerçekleşen doğrudan çarpışma konusunda hâlen üstündü ve Marcellus, Crispinus gibi Romalı kıdemli liderleri veya kendisinin karşısına çıkmaya cüret eden Romalı askerleri yok eden tuzaklar konusunda yetenekliydi. Scipio kardeşlerin İspanya'da ölmesi kısa dönemde İspanya'ya darbe vuran bir diğer Roma trajedisiydi fakat bu, hızlı bir şekilde Cartagena'yı fetheden ve İspanya'daki Kartaca hâkimiyetine son veren genç Scipio'yu motive etmiş olabilirdi.

Cartagena'nın yitirilmesi -Kartaca'nın değerli maden deposuve bunu takiben 206 yılında Gades'in teslim oluşundan kısa süre sonra bütün İspanya'nın kaybedilişi neredeyse hesaplanması mümkün olmayan bir şeydi.[415] İspanya, altın ve gümüş konusundaki ve ayrıca müttefik İberyalılardan asker temin etme alanındaki zenginliği ile beraber sonsuza dek kaybedilmişti. Hannibal artık kendi başına hayatta kalmaya mecbur kalacaktı. İtalya'daki mevcudiyeti artık, savaştan ötürü çok ciddi şekilde zorlanmış olan bir bölge için külfet olacaktı. 207 yılından sonra Güney İtalya'da sikke buluntularında hiçbir yeni Barca veya Kartaca varlığının olmaması, İspanya'nın kaybı konusunda bir bağlamda kanıttır.[416] 211 yılından önce Hannibal'e ne kadar İspanya gümüşü geldiğini ölçmek zordur, fakat bazı tahminlere göre İspanya'daki madenlerden tıpkı yalnızca Baebulo'daki maden gibi kendisine günde 135 kilogram gümüş geliyordu.[417] İspanya'nın zengin değerli metalleri artık Kartaca için

414 Miles, *Carthage Must Be Destroyed*, 301.

415 Scullard, *History of the Roman World*, 227.

416 J. S. Richardson, *Hispaniae: Spain and the Development of Roman Imperialism, 218–82 BC* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 60–61; S. J. Keay, *Roman Spain: Exploring the Roman World* (Berkeley: University of California Press, 1988), 50; Keay, review of *Roman Spain: Conquest and Assimilation*, by L. A. Curchin, *Brittania* 24 (1993): 332–33.

417 Doğal olarak bu da, söz konusu sikkeleri Roma sikkesi olarak yeniden üretmek amacıyla Kartaca sikkelerini tedavülden kaldırmak için Roma tarafından geri çağrılmalıydı. Bkz. Paolo Visona, "The Punic Coins in the Collection of

sonsuza dek yitirilmişti.[418] Kartaca'dan dolaylı olarak ne kadar az gümüş sızdığını karşılaştırmak ise mantıksız olacaktır.

Kartaca İspanya'yı kaybettikten sonra Hannibal Roma'ya karşı seçeneklerinin, tıpkı İtalya'nın topuk kısmındaki güç üssü gibi gittikçe zayıfladığını biliyordu. Hiç limanı, hiç yeni gümüşü yoktu, yorgun ve sayıları tehlikeli ölçüde azalmış olan gedikli askerlerinden ziyade kendilerini çok az adayan Bruttialılara ve Lucanialılara gittikçe daha fazla bağlı hâle geliyordu. Ne var ki kardeşi Hasdrubal'in İspanya'dan İtalya'ya getirecek yeni bir ordusu olduğu için hâlen umut vardı.

Hamilcar Barca, biri güneyde biri de kuzeyde olmak üzere "aslan yavrusu" üç oğlundan ikisini İtalya'da görecek kadar yaşasaydı muhtemelen bu onu gururlandırırdı. Dahası ona, bir savaşçı olarak tüccarların domine ettiği Kartaca'nın çok hızlı bir şekilde teslim olduğunu biliyorken, I. Kartaca Savaşı'nın acı sonucu üzerinden biraz intikam duygusu da yaşatabilirdi.

Florence's Museo Archeologico: Non nulla Notanda," *Rivista di Studi Fenici* 27 (1999): 147–49; Visona, "A New Wrinkle in the Mid-Carthaginian Silver Series," *Numismatic Chronicle* 166 (2006): 15–23; Visona, "The Serrated Silver Coinage of Carthage," *Schweizerische Numismatische Rundschau* 86 (2007): 31–62.

418 Miles, *Carthage Must Be Destroyed*, 49–54, 110, 116–17, 229.

20

METAURUS

208 yılının ilkbaharında Scipio'ya İspanya'daki Baecula'da yenildikten sonra, buna karşın ordusunun büyük kısmı sağlam kalan Hasdrubal Barca'ya Kartaca bir kez daha İtalya'daki kardeşi Hannibal'e katılmasını emretti. Bu sefer bu kararı verdi, zira Roma burada kendi hâkimiyetini tesis ediyordu. Hasdrubal'in, İspanya'nın gümüş madenlerindeki zenginliğin ve bol demirin Kartaca'nın kaybetmeyi göze alamayacağı bir şey olduğunu bildiği için bu emre itaat etmesinde biraz pişmanlık olsa gerek. 208 yılının sonbaharının sonlarına doğru Hasdrubal, bir arada bulunan Kartacalı ve Keltiber birliklerinden müteşekkil ordusuyla, batının en uç noktasında Ebro Nehri'nin Galicia kaynağı yakınlarından alçak Cantabria Dağları'ndan geçerek Scipio'nun ordusunu atlatmıştı. Hasdrubal ile Hannibal'in orduları arasındaki açık farklılıklardan biri Hasdrubal'in, kardeşinin önemli askerî deposunda bir taktiksel silah olarak ustaca kullandığı büyükçe Numidialı süvari birliğinin getirdiği avantajdan yoksun oluşuydu.[419] Kendisiyle birlikte bulunan birliklerin tartışma konusu olan sayısı on beş bin asker ve on beş fil olabilir.[420]

419 Bradford, *Hannibal*, 186.

420 Hasdrubal'in hem yürüyüş esnasında hem de Metaurus'taki birliklerinin sayısı büyük tartışma konusudur. Bagnall, *Punic Wars*, 263'de Metaurus Muharebesi öncesinde otuz bin sayısı verir. Yoldayken Hasdrubal, Galya'dan geçerken bazı Kelt takviye birlikleri almıştı ve birçok kişi bundan yüksek bir rakam olması dolayısıyla şüphe etmesine karşın eğer Appianos doğruysa (*Roman History*, 8, 2.) askerleri kırk sekiz bine kadar çıkmıştı. Goldsworthy, *Punic Wars*, 239'da

Güney Galya'dan doğuya doğru hareket eden Hasdrubal, yol boyunca çok sayıda Kelt askeri alarak burada kışladı. O yıl yola İspanya'dan çok geç çıktığından, İtalya'nın batısında yol üzerinde kışlayan bir orduyla beraber çok fazla vakit geçirmek için bu en iyi eylem planı değildi. Zira, müttefikleri Massilia halkı (bugünkü Marsilya) kendilerini Hasdrubal'in gelişi konusunda uyardığından bu, Hasdrubal'e yönelik hazırlık yapmaları için tetikte olan Romalılara büyük bir vakit sağlıyordu. Hasdrubal Alpleri 207 yılının ilkbaharında geçti. Polybios, Hasdrubal'in İtalya'ya gelişinin Hannibal'inkinden çok daha kolay ve hızlı olduğunu söyler.[421] Appianos (yaklaşık olarak MS 95-165) Hasdrubal'in, neredeyse on yıl önce kardeşinin kullandığı "aynı geçidi" kullanarak Alpleri geçtiğini belirtir.[422] Bu imkânsız değildir fakat birçok sebepten ötürü de pek muhtemel değildir, bu sebeplerden biri zor yoldan veya hâlen kendilerine düşman olan Allobroges gibi düşmanlardan gelecek karşı koyma olmadan yürüyüşün kolay oluşuydu. Hasdrubal'in Montgenerve gibi, daha kolay koşullarda daha düşük bir geçidi kullanmış olması çok daha muhtemeldir.

HASDRUBAL PO NEHRİ VADİSİ'NDE

Alpleri geride bıraktıktan sonra Hasdrubal Padana yönünde doğuya ilerledi fakat müstahkem Placentia bölgesinde gecikti. Burası, kısa süre önce (MÖ 218) Publius Scipio ve hayatta kalan Roma askerlerinin hem Ticinus hem de Trebia'dan sonra geri çekilmiş olduğu Roma ileri karakoluydu. Hasdrubal, açlıktan tüketmeyi umarak

Hasdrubal'in "Metaurus'ta kırk bin askeri bulunan Roma ordusundan fazlasıyla az sayıda" adamının olduğunu ve Kelt paralı askerleri almak için savurgan şekilde altın harcamasına karşın sayısal avantajı ele geçiremediğini söyler. Lazenby, *Hannibal's War*, 190'da Hasdrubal'in ordusunda yirmi ila otuz bin adam olduğunu söyler. Livius ise her zamankinden çok daha güvenilmez gözükerek Hasdrubal'in altmış binden daha fazla askeri olduğunu söyler (*History of Rome*, 27, 49) ki bu sayıya Bradford, *Hannibal*, 193'de "hayal ürünü" der.

421 Polybius, *Histories*, 11, 1.1.

422 Appian, *Hannibal's War*, 52.

Placentia'daki Roma kolonisini kuşatmaya kalkıştı. Orada beklerken muhtemelen, burada bir muzafferin yeni seferi için Keltlerden daha fazla kişiyi kendi tarafına geçirebileceğini düşünüyordu. Romalıların, Padana Keltlerinin topraklarındaki veya daha sonra Gallia Cisalpina, ya da Alplerin bu tarafındaki Galya olacak olan Po Vadisi'ndeki ilk kolonisi olarak Placentia'nın tahkimli konumu genelde riskliydi, birçok kez Keltler ve Ligurialılar tarafından yağmalanmıştı.[423] Batıdaki Insubries ve doğudaki Boii kabileleri, Hannibal'in diğer kabilelerle beraber kendi komutası altında sıkı sıkıya birleştirmeyi umduğu Placentia için sürekli tehditti.

Ne var ki Hasdrubal'in Placentia kuşatması neticesizdi; bunun sebebi muhtemelen, Romalıların bir kuşatmada mümkün olduğunca uzun bir süre boyunca yerlerinden kımıldamamayı öğrenmesiydi. Hasdrubal'in kaynakları bir hiç uğruna tükendiği için kuşatmayı kaldırdı ve Placentia'yı ele geçirme umudundan vazgeçti. Bölgeyi terk ettiği sırada kendisine sekiz bin Ligurialı katılmış olabilir.[424]

Şüphesiz Hannibal, 207 yılının ilkbaharında Kuzey İtalya'daki kardeşinin birlikleri üzerine derinlemesine düşünüyor ve Roma'yı iki orduları arasında kıstırmayı umuyordu, fakat Hasdrubal'in Alpleri ne kadar hızlı geçtiğiyle şaşkınlığa uğramış olabilirdi ve muhtemelen Hasdrubal'in kuşatmasının oldukça uzun süreceğini tahmin etmişti, bu yüzden bu zamanlamayı kafasından attı. Buna ek olarak Hannibal, yukarı Agri Nehri kıyılarından Bruttium'a doğru güneye hareket ediyorken Lucania'daki Grumentum'da (Grumento Nova yakınları)[425] Romalıların sık sık tekrarladığı arkadan gelen saldırıları altındaydı. Gaius Claudius Nero'nun komutasında ve kendisinin de ensesinde olan azimli Romalılardan ordusunu bir türlü kurtaramıyordu, ayrıca kendisini güneyin en dibinde tutma amacı güden çok sayıda çatışmadan şiddetli bir şekilde adam ve kaynak kaybediyordu.

Romalılar da İtalya'nın büyük kısmının, her ikisi de sırasıyla İtalya'da ve İspanya'da Roma ordularına karşı başarı sağlamış olan

423 Patrick Hunt, "Rubicon," in Encyclopedia of Ancient History, ed. Roger S. Bagnall et al. (Malden. MA: Wiley-Blackwell, 2012).

424 Livy, *History of Rome*, 27, 39; bu tartışmalı olabilir. Lazenby, *Hannibal's War*, 189.

425 "Grumentum," in *Princeton Encyclopedia of Classical Sites.*

iki Barca kardeş komutanın orduları arasında bulunduğunun fazlasıyla farkındaydı. Livius daha sonraki dönemlerde, bu ikisinin babası, I. Kartaca Savaşı'nda Sicilya'dan atılması çok zor biri ve şüphesiz Roma'nın hâlen zihninde olan Hamilcar Barca'nın hayaletini ortaya çıkarır.[426] Romalılar henüz tam manasıyla silahaltında değildi, fakat planlarının büyük kısmı Hannibal'i, İtalya'nın kalbine doğru yaklaşmak isteyen kardeşinin yakınlarına bir yere gitmekten engellemek veya her ikisini de Roma'dan uzak tutmaktı. Hasdrubal, Padana bölgesinde oldukça kuzeyde ve Hannibal de Lucania'da veya Bruttium'da olduğu sürece olasılıklar daha az korkutucuydu, fakat olur da bir şekilde öngörülemeyen bir taktiksel kıskaç harekâtı gelirse, Cannae gibi başka bir facianın ihtimali bile dehşet vericiydi. Hiç şüphesiz bu Hannibal'in, Hasdrubal'in ve Kartaca'nın gerçekleştirmeyi amaçladığı şeydi.

Placentia'dan sonra Hannibal, ikisi Numidialı dördü Kelt olmak üzere altı tane habercisini at üzerinde, Hannibal'in olmasını beklediği güneye doğru uzun yolculuğundayken, kardeşinden İtalya'nın tam ortasında -görünüşe göre bu Umbria'dır- buluşmasını istediği mühürlü bir mektupla gönderdi. Fakat Hasdrubal en azından bir tane oldukça aptalca bir hata yapmıştı. Bölgeyi bilmeyen ve Hannibal'in sürekli bir şekilde yangın çıkararak hareket hâlinde olduğundan veya müttefiklerinin yardımına gittiğinden habersiz olan bu haberciler, İtalya'nın neredeyse en güneyine doğru Taranto Körfezi boyunca inmiş fakat Tarentum yakınlarında kaybolmuştu. Hannibal'i Metapontum yakınlarında bir yerde bulacaklarını ummuşlardı, zira görünüşe göre Tarentum'un 209 yılında Romalılar tarafından tekrar ele geçirildiğini biliyorlardı. Bölgeye çok daha hâkim olan bir Roma devriyesi bu habercileri fark etti ve yakaladı. Kaybolmak ve ele geçirilmek olan bu ilk hata, habercilerdeki mektubun bulunmasıyla çok daha kötü hâle gelmişti. Hasdrubal bu mühürlü mektupta her şeyi açıklamıştı ve mektup, rotasına dair yeteri kadar detay sağlıyordu. Daha da kötüsü bu bildiri de, şifreli yazıdan ziyade muhtemelen Kartaca dilinde yazılmıştı ve Romalı

426 Livy, *History of Rome*, 27, 44.

tercümanlar bunu kolayca tercüme etmişti veya belki de sözlü olarak en iyi şekilde aktarılmıştı. Bu habercilerin sorgulanmasında işkence olsun olmasın, Romalılar mektubu okuyup içeriğine göre harekete geçti mi alınan zarar geri dönülemezdi. Emir-komuta zincirini takip ederek söz konusu mektup Claudius Nero'ya ulaştı. O da derhal mektubu Roma'ya gönderdi ve kesin bir hareket planı uygulanmasını tavsiye etti.

Mektubu hiç eline geçiremeyen -hatta belki de böyle bir mektubun gönderildiğini bile bilmeyen- Hannibal yalnızca kardeşinin İtalya'nın kuzeyinde bir yerde olduğunu biliyordu fakat spesifik detaylar olmadan onunla bir bağlantı kurma yolu yoktu. Bu ikilimdeki ironinin bir parçası Hannibal'in 218 yılından 216 yılına kadarki durumu ile 207 yılındaki genel durumunun ne kadar farklı olduğunu açıklar. Öncesinde, birçoğu iki dil veya üç dil bilen Keltler olan veya Roma ordusuna muhtemelen ikmal desteği sağlayanların da içinde bulunduğu farklı topluluklara karışabilecek olan yerel İtalyan paralı askerlerini saf dışı bırakabilen, her yere dağılmış bir casus ağıyla geniş bir askerî istihbarat elde ediyordu. Hannibal'in iletişim ağı şimdi son derece gelişigüzel, kırılgan ve kolayca zorlanabilirdi.[427] Dahası kaynakları da fazlasıyla kısıtlıydı -apaçık şekilde, hayatî istihbaratları almak için rüşvet verecek daha az gümüşü vardı- ve sağlam istihbarat için kullanabileceği mal varlığı da açık şekilde büyük oranda azalmıştı.[428]

Artık neredeyse tek ihtiyaç duyulan şey, birleşmiş bir Roma'nın atacağı cesur bir adımdı. Konsül Marcus Livius Salinator'un komutasındaki bir ordu şimdi, eğer kıyıdaki yolu tercih ederse Hasdrubal ile karşılaşmak üzere kuzeye yürüdü. Bu ordu eninde sonunda, ya Porcius Licinius'un komutasındaki Ariminum yakınlarında bulunan iki lejyonla ya da Hasdrubal Apeninlerden gelirse, Etruria'dan gelecek başka bir orduyla takviye edilecekti. Bu son bahsedilen ordu, feci bir şekilde Cannae'dan kaçan fakat hâlen seçimlerde pleblerin nezdinde popüler olan Gaius Terentius Varro ile kısa süre önce büyük bir utanca uğramıştı. İşte bu şekilde birbirinden ayrı olan Roma

427 Garland, *Hannibal*, 105.

428 Austin ve Rankin, *Exploration*, 90-91'e göre Romalılar Hannibal'in askerî istihbarat toplama yöntemini kopyalamayı öğreniyordu.

orduları, Apeninlerin bir veya diğer tarafında Hasdrubal'i sıkıştırmayı ve onu bir rota seçmeye mecbur bırakmayı -dağların batısından veya Adriyatik kıyısı boyunca- ve bu iki seçeneği de muhafaza etmeyi umuyordu.[429] Şimdi sayısı otuz bin dolaylarında bir ordusu bulunan Hasdrubal, muhtemelen Via Aemilia üzerinde doğuya doğru Po Nehri Vadisi'ni takip etti ve bu yol onu Adriyatik kıyı şeridi boyunca güneye, Ariminum civarına götürdü.[430] Burada, konsül Livius Salinator ile *praetor* Licinius'un birleşmiş olan Roma orduları onu durdurmak için bir araya geldi. Senato Hasdrubal'in, bir isyan için "hazır" olan Etruria'daki isyankâr Etrüskleri kışkırtacağını da biliyordu.[431]

Daha dramatik ve sonuca bağlı olan şuydu ki 207 yılının ilkbaharının sonlarında Hannibal'i güneydeki Grumentum'a kadar takip ettikten sonra diğer konsül Gaius Claudius Nero, Hasdrubal'in Mayıs'ın ortalarındaki hareketi hakkındaki ele geçirilen haberi aldığında ordusunu yaklaşık yüz altmış kilometre kuzeye, Canusium'a (bugünkü Canosa di Puglia) götürmüştü -Hannibal'in Cannae'daki büyük zaferinin olduğu yerin çok yakını. İşte, Romalılarla Hannibal arasındaki inişli çıkışlı kedi-fare oyunundaki hareketler öyle bir noktadaydı ki Grumentum'dan sonra Hannibal de Romalıları Canusium'a doğru takibe geçmek amacıyla kuzeye doğru geri dönmüştü. Claudius Nero, mayıs ayının sonlarında, Hasdrubal ile karşılaşıp Hannibal'i tamamen karanlıkta bırakmak amacıyla -onun ve ordusunun hâlen yakınlarda olduğunu düşünüyordu- hızlı bir şekilde gizli bir ordu almasına izin vermesi için fikir ayrılığı yaşayan senatoyu çabucak ikna etti. Romalıların bu aldatmacası 218 ile 216 yılları arasında işe yaramamıştı, fakat Hannibal'in taktiklerinden bir sayfa almışlar gibi görünüyordu.

GAIUS CLAUDIUS NERO

Gaius Claudius Nero, en eski ve en saygın *patricius* ailelerinden biri olan Claudia ailesine mensuptu ve Livius'un düşüncesi haricinde uyuşmanın nadiren bir arada olduğu II. Kartaca Savaşı uzadıkça

429 Goldsworthy, *Punic Wars*, 239.

430 Bagnall, *Punic Wars*, 263.

431 Livy, *History of Rome*, 27, 38

Roma'nın gittikçe artan nitelikli generallerinden biri olmuştu. Claudius Nero, kahraman konsül ve akrabası Claudius Marcellus'un komutasında, 214 yılında Hannibal, Campania'yı güvence altına almaya çalıştığı esnada bir kurmay heyeti mensubuydu ve bu, yükselen bir görevli için fevkalade iyi bir eğitimdi. Daha sonraları, Roma'nın elit vatandaşları için devlet görevlerindeki kariyer basamakları olan *cursus honorum*daki askerî bir görev olan *praetor*luğu ve sivil bir görev olan *propratorluğu*[432] icra eden Nero, 212 ve 211 yıllarındaki Capua kuşatmasında yer aldı.[433] Belki de Nero, daha önceki bölümde tartışıldığı üzere Romalılar 214 yılında Hannibal'in ordularından birini Nola'da püskürttüğünde Marcellus'un komutasında mevcut bulunan ve Hannibal'in ne kadar muhteşem olsa da yenilmez olmadığını bilen Romalı görevlilerden biriydi.[434] Kendisinin bir şeyler öğrenebilen bir Romalı askerî lider olduğunu gösteren Claudius Nero hatta Hannibal'in kendi taktiklerini Grumentum'da, askerlerinden bazılarını gizleyerek ve iki taraftan da üzerine gelerek -Livius'un "düşmanının kitabından bir sayfa aldığını" söylediği başarılı bir strateji- ona karşı kullanıyordu. Bu, tam olarak Romalıların yapacağı bir şey olmasa da Hannibal'in askerleri için zor bir yıpranmayla sonuçlanmıştı.[435]

Hırsları ne olursa olsun Claudius Nero senatonun, Hannibal'i bırakıp kuzeydeki Hasdrubal'e yönelmenin, eğer Hannibal bunu bilir ve takibe geçerse felaket olacağı yönündeki korkularını alt etmeyi başarmıştı. Ordusundan en iyi askerlerden altı bin adam -büyük bir dayanıklılığı ve gücü olan Romalı askerlerin en iyileri- ve

432 *Propraetor*, genelde askerî bir kumandan ya da seçilmiş kamu görevlisi olan *praetor*luk görevini tamamladıktan sonra bir eyaletin baş yöneticisi olarak atanan görevli. Ayrıca bkz. Pat Southern, *The Roman Army: A Social and Institutional History* (New York: Oxford University Press, 2007), 331, 339.

433 Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, vol. 4, ed. G. Wissowa et al. (Stuttgart, Ger., n.d.), 7, 246.

434 Plutarch, *Life of Marcellus*, 11.3–12.3

435 Livy, *History of Rome*, 27, 41'de Hannibal'in sekiz bin adam ile altı fil kaybettiğini iddia eder. Bu askerleri Kartacalı olarak verse de bunların Bruttialı veya bunun gibi başka kökenli olması daha muhtemeldir.

aynı kalibreden bin süvari seçti. Sessizliğin en derin olduğu gece vakti gizlice fakat büyük bir acele içinde yola çıkarak diğerlerini Hannibal'i gözetlemeleri için geride bıraktı.

VENUSIA'DAN METAURUS'A

Venusia (Venosa) ile Metaurus Nehri arasındaki 480 kilometreden fazla mesafeyi neredeyse duyulmamış bir tempoda kat etmek için Claudius Nero'nun küçük ordusu, kuvvetle muhtemel Adriyatik kıyısı boyunca çok fazla iç taraftan değil de şüphesiz Apeninlerin doğusundan yolculuk ederek gece gündüz yürüdü.[436] Askerler, hızlı olmak için aşırı derecede hafif tertibatlı olduğundan erzaklarının çoğu, görünüşe göre koruma karşılığında zengin tarım alanlarının yanından geçişlerini izleyen yerel halktan geliyordu. Erzakın bir kısmı, Adriyatik kıyılarının yerli bir halkı olan ve hiçbir zaman Hannibal'in tarafında yer almamış Piceni kavminden geliyordu.[437] Romalı askerler silahlarından başka çok az şey taşıyordu ve yalnızca ihtiyaç duydukları kadar yol üzerinde yemek yiyordu. Yürüyüş temposu o boyuttaydı ki, yürüyüşün ne kadar sürdüğünü bilmesek de en azından yedi veya biraz daha fazla gün sürmüştü. Apulia'dan, Picenum'un ana şehri, esasında IV. yüzyılın erken dönemlerinde Siracusae'dan gelen bir Yunan kolonisi olan kuzeydeki Ancona boyunca bir günde oldukça açık olan tarlalarla dolu bir bölgede kırk sekiz kilometreden fazla yayan şekilde yürüyüş yapmak inanılmaz ölçüde zor olmalıydı. Apulia ile Ancona arasındaki kırsal kesim, sığ bir kıyı ovasının üzerindeki çok sayıda inişli çıkışlı tepeden müteşekkildir ve Claudius Nero'nun ordusu çoğunlukla tepelerin sırtlarında yola devam etmiş ya da kıyı şeridindeki ovada yürümüş olsun yürüyüşü

436 Ibid. 46. Livius, Piceni (*Picenum*) ve *Praetuti* toprakları (*Aprutium* yakınları veya *Praetutium* bölgesi? kabaca bugünkü Abruzzo) sonrasındaki rotayı tam olarak vermez. Ayrıca bkz. Colin Adams and Ray Laurence, eds, *Travel and Geography in the Roman Empire* (London: Routledge, 2001), 74, çok daha sonra olsa da bkz. Sonia Antonelli, *Il Territorio di Aprutium, Aspetti e forme delle dinamiche insediative tra Ve XI seculo* ( ): Palombi Editore, 2010.

437 Strabo, *Geography*, 5, 4.2.

o kadar hızlıydı ki Hannibal'in gözcüleri muhtemelen Nero'nun geceleyin ortaya çıkışından bihaberdi. Hannibal, yedi bin askerin uzun süredir ortalıkta olmayışını fark etmiş olsa bile muhtemelen alt edilmişti, zira Venusia'da *legatus -patricius* veya senatör sınıfından gelen Roma ordusunda üst düzey görevli- Quintus Catius'un komutasında ve muhtemelen prokonsül Fulvius Flaccus'un komutasında Canusium bölgesinde kamp atmış önemli bir Roma ordusu vardı. Hannibal belki de, haberi olsa bile takip etmeye muktedir değildi, zira Roma birliklerinin oluşturduğu "asma duvar" Venusia ile Canusium arasında yaklaşık otuz bin kişilik askerden müteşekkildi.[438]

Başlangıcından itibaren Claudius Nero ilk başta, şimdi Hasdrubal'e yakın bir yerde ordugâh kurmuş olan üst konsül mevkidaşı Livius Salinator'a at üstünde bir elçi heyeti gönderdi. Hasdrubal ise, Metaurus Nehri civarındaki ve Flaminius Yolu'ndan çok uzakta olmayan Sena bölgesinin yakınında, Ariminum'un güneyine gelmişti.[439] Sena veya Senagallia (diğer ismi de Sena Gallica)[440] Ancona yakınlarındaki Misa Nehri boyunca eski Senones kabilesinin yaşadığı kıyı bölgesindeki bir Roma kolonisiydi. Bugünkü Senigallia, Metaurus Nehri'nin Adriyatik'e döküldüğü bölgenin yaklaşık on altı kilometre güneyindedir. Hiç şüphesiz Hasdrubal, Livius Salinator ile Licinius'un komutasında bir araya gelmiş Roma ordusunun varlığından fazlasıyla haberdardı.

Claudius Nero'nun ordusu gece vakti mümkün olduğunca sessiz bir şekilde bölgeye ulaştığında, rotaları güneyden geliyor olmasına rağmen gözcüleri hiç şüphesiz onu, aynı şekilde kendileri de şimdi doğrudan kıyıya doğru gelen ve doğudan içeri giren Kartacalıların fark etmesi ihtimalinin en düşük olduğu yaklaşma açısından haberdar etmişti. Romalıların uyguladığı aldatmacayı tamamlamak için Livius Salinator'un ordusu çadırlarını yeni askerlerle paylaştı, böylece Roma ordusunun kampı tam olarak eskisi gibi gözükecekti: Yeni çadırlar olmayacak, görünürde alana yayılma veya Kartacalı

438 Lancel, *Hannibal*, 147.

439 Potter, *Roman Italy*, 135–37

440 N. Alfieri, "Sena Gallica," *Princeton Encyclopedia of Classical Sites* içinde.

casusların gün ışığıyla beraber fark edeceği bölgede dağılma söz konusu olmayacaktı.[441] Romalılar sıkış tıkıştı ve rahatsız bir durumdaydı, fakat bu Hannibalvari oyun neredeyse kusursuz işliyordu. Günü büyük ihtimalle zamanı ve savaş alanını paylaşmalı bir liderlik yöntemiyle düzenlemekle geçen Livius Salinator'a yapılan protestolara karşı Claudius Nero, adamlarının ne kadar yorgun olduğuna bakmadan ertesi gün derhal muharebeye girilmesini savunmuştur.

Şaşırtma faktörünü kaybetmek istemeyen Claudius Nero, Hasdrubal'in, elindeki şansları fevkalade kötüleştirecek şekilde artık daha büyük bir orduyla karşı karşıya olduğunu fark etmeden üst mevkidaşına karşı tartışmayı kazandı. Claudius Nero'nun muharebeden önceki konuşması ve *oratio recta*sı (doğrudan anlatım) Livius'un bir kumandanın muharebe öncesi çektiği nutuk anlatımında, Thukydides'inkine benzer bir retorikle, örneklerini takip edip kasıtlı bir edebî anlatım formunda kaydedilmiştir.[442] Claudius Nero askerlerine, kendilerini zafere doğru eğilen bir tartara eklenen küçük bir ağırlık olarak düşünmeleri için Venusia'yı terk etmeden önce cesaret vermişti; tıpkı kendilerinde olduğu gibi artan bir şans oranı belirleyici olabilirdi. Öncelikli olan şaşırtma faktörüne ek olarak yalnızca askerlerinin varlığı Hannibal'i altüst ederdi. Muharebeden önceki gece Nero, seri bir yürüyüş temposu korumanın -İtalya'nın yarısından fazlası kadar mesafe sürerse diye- stratejilerini başarılı kılacağının altını çizdi; herhangi bir gecikme ise bunu dikkatsiz bir maceraya dönüştürürdü. Güneydeki Hannibal hiçbir şeyin eksik olmadığını düşünmediği sürece bilgi eksikliği onların çıkarına işliyordu. Hasdrubal'e karşı savaşı geciktirmek ise, çifte şanslarını elimine ederek iki Barca kardeşe de daha fazla zaman vermek demekti: Bu, hazırda bulunan daha az sayıda askere sahip olarak Roma ordugâhını güneydeki Hannibal'e teslim etmek ve burada Hasdrubal'e karşı toplanmış olan daha çok sayıdaki askerin şaşırtma yapma şansını da elinden almak demekti.

441 Warry, *Warfare in the Classical World*, 128.

442 Elizabeth Keitel, "The Influence of Thucydides 7.61–71 on Sallust Cat. 20–21," *Classical Journal* 82, no. 4 (1987): 293–300, özellikle 295n8. Beş önemli retorik unsura dikkat çeker: kınama, nutuk, yüreklendirme, özet ve tekrar.

Yaklaşık bir kilometrelik kısa bir mesafe ötesinde hareketlenmekte olan Roma ordusuyla dün doğdu. Hasdrubal'in ordugâhı muhtemelen Roma ordugâhından yalnızca yedi yüz metre uzaklıktaydı. Livius tarafından aktarılan ünlü bir hikâyeye göre[443] Hasdrubal, küçük bir süvari muhafız birliğiyle kurnaz bir şekilde, bazı zayıf düşmüş atlarla beraber karşısında eski kalkanların olduğunu gözlemledi. Her ikisi de ona alışılmadık bir şey olarak gözüktü, böyle bir şeyi daha önce görmemişti. Karşısındaki ordunun gerçekten de takviye edilip edilmediğini merak ederken, sessizce bir çıkarım yaparak Roma ordugâhının etrafındaki geniş alanı taramaları için gözcülerini gönderdi. Fakat bunlar ordugâhın, hiçbir yeni çadır içermediğini ve aynı boyutta olduğunu rapor verdiler. Muhtemelen çelişkili görünen raporlardan tedirgin olan deneyimli general, adamlarını Romalıların ordugâhından geri getirterek ve derhal muharebeye girilmesi için işaret vererek başka kanıtlar aradı. Hasdrubal, bir raporda Romalıların savaş trompetlerinin bangır bangır çaldığı şeyi söyleyince kısa süre içinde aradığı cevabı buldu: Bir trompet *praetor* Licinius'un ordugâhında çaldı, öte yandan iki trompet de, yalnızca konsül Livius Salinator'un olması beklenen ordugâhta çalındı. Trompetlerin çıkardığı gürültünün *praetor*dan mu yoksa konsülden mi geldiğini ayırt etmek zordu ve Hasdrubal aradaki farkı bilme konusunda yeterince deneyimliydi. Bu, muhtemelen şüphelendiği şeyi ortaya çıkarmıştı: Şimdi iki konsül birden vardı, konsüllerden biri yalnızca bir günlük mesafe gerideydi. Birçok kişi bu türden bir detayın çok açık bir şekilde kurmaca olduğunu söylemiştir, fakat Hasdrubal'in şimdi, kötü açıdan çok sayıda olası sonucu olan, çözmesi gereken bir muamma vardı. Artık birleşmiş, sayısal olarak da kendisinden fazlasıyla üstün bir Roma ordusuna karşı muharebeye girebilir miydi? Karşısındaki yeni konsül ordusu, kardeşi Hannibal'e karşı zafer kazanmış mıydı? Bu yüzden mi Romalılar kendisiyle karşılaşmak için hareket hâlindeydi? Hasdrubal İtalya'ya çok mu geç gelmişti? Kardeşine gönderdiği haberde araya birileri mi girmişti? Cevap her ne olursa olsun durum iyi değildi ve kendi faydasına da görünmüyordu. Hasdrubal o gün

443 Livy, *History of Rome*, 27, 47.

muharebeye girmekten kaçındı ve en iyi strateji ile gelene kadar Sena'dan uzun bir mesafe boyunca hızla ayrılarak güneybatıya doğru geri çekilmeye başladı. Bazı yorumcular Hasdrubal'in Metaurus'a doğru hızlı bir şekilde geri çekilmesinin ordusunu paniğe uğrattığını ve askerlerin savaş azmini korkuya çevirdiğini düşünür, ki bu bir muharebe planlamasındaki olabilecek en kötü senaryodur.[444] O noktadan sonra her şey paramparça olmuştu.

Hasdrubal şimdi, Sema'ya doğru giderken kullandığı kıyı şeridi yolundan kaçınmasına yardım etmesi için yerel rehberler kiraladı veya ele geçirdi ve o gün büyük oranda batıya doğru yürümeye başladı. Uydu haritaları da dahil olmak üzere bölgedeki haritalar Metaurus Nehri'nin kıyıdan yaklaşık olarak akıntıya karşı on altı kilometre ötesinde çok sayıda menderesli nehir kolunu gösterir. Bölge o zamanlar birçok yerinde yoğun şekilde ormanlıktı. Metaurus'un kuzey kıyısındaki bugünkü Calcinelli'nin yukarısından başlayarak bu eski nehir kollarının birçoğu dik bir şekilde kenarlıdır ve bunlara her iki taraftan da, etraftaki platodan gelen çok sayıda dere katılır.[445] Öte yandan bu rehberler tam olarak güvenilir değildi, Hasdrubal'e kendisini güvenli bölgeye veya büyük bir sığlık alanındaki nehrin bulunduğu alana götüreceklerine söz verdilerse de sözlerini tutmadılar. Bunların, Roma ile müttefik olması ve Hasdrubal'i ortadan kaybolmadan önce dar bir alana götürmeyi ummuş olmaları bile muhtemeldir.

Romalılar sıcak takipteydi, gece karanlık çökünce Hasdrubal, bir sonraki hamlesini gizli tutmayı ummuştu. Bu karanlık ona, saklanabileceği ormanlık tepelere kaçabilme şansı vermiş olabilirdi veya Metaurus Nehri'nin her zamanki yolunu takip ederek dağları geçebileceği Apeninlerdeki kaynağına gitmeye yeltenmiş de olabilirdi, fakat onun gerekçelerini kolay bir şekilde yeniden canlandıramıyoruz.[446] Her halükârda Romalılar, fark edilmeden kaçması için Hannibal'in kardeşine çok fazla yakındı.

444 Bradford, *Hannibal*, 192.

445 Caven, *Punic Wars*, 214'de muharebenin Sant-Angelo yakınlarında veya üstünde olduğunu iddia eder.

446 Lazenby, *Hannibal's War*, 188.

Hasdrubal muhtemelen, kendisiyle buluşamadığı kardeşi Hannibal'in -bunun yerine bir düşman ordusuyla karşılaşmıştı- başına bir şey gelmiş olması olasılıkları yüzünden cesareti kırılmıştı. Ordusu kaçış hâlindeydi ve bu Kelt müttefiklerine ve rehberlerine kötü bir belirti veriyordu. İki rehberi gece esnasında, muhtemelen Hasdrubal'in ordusuyla beraber yakalanmayı istemedikleri için gözden kaybolduğunda geri çekilme ters gitmeye başladı. Hasdrubal şimdi, kanalları platoya doğru karışan nehir yolunu takip etmek zorunda kalmıştı; bu, karanlıktaki tek coğrafî işaretiydi. Nehir vadisinin bentlerinde sıkışıp kaldığı için, ordusuyla birlikte nispeten de olsa güvenli bir yer için karşıya geçebileceği sığlık bir alan arıyor olabilirdi,[447] fakat rehberler olmadan ordusu dik bentlerde kaybolmuştu ve bu Romalılara sabah olunca kolayca yetişme şansı veriyordu. Livius, Hasdrubal'in geri çekilişinin şimdi, Metaurus'un eski nehir kollarının derinlerine doğru olduğunu iddia ederek "kıvrımlı nehrin menderesleri̇nden ve dönemeçlerinden" bahseder.[448] Hasdrubal'in Keltlerinin çoğu da ya yürüyüş hâlinde olan orduyu yol boyunca bir yerde terk ederek dağılmıştı ya da Hasdrubal'in ordusunun çok yakın bir mesafeden takip edildiğini fark ettiği vakte kadar dinlenmeyi planladığı yerde kamp atmıştı. Her ne kadar sarhoş olacak kadar yeterli şarap tüketmiş olsa da, kabile gruplarında hizaya giren Keltler -Hasdrubal'in alt yapısı çökmeye başlayınca eski sadakatlerine geri dönüyorlardı- uyumak için durmuş olabilirdi.[449] Keltlerin çok sayıda kafilesi muhtemelen yüksek derelerin etrafında veya takip ettikleri akıntılarda uyumuştu. Hasdrubal gece karanlığında ordusunun kalan kısmıyla demir dövdü. Romalılar, gözcüleri nehirden ziyade bir orduyu takip ettiği için Hasdrubal'i engellemişti ve bentlerden uzak bir şekilde plato boyunca yukarıda yolculuk yaparak nehir kollarından kaçınmış olabilirdi, zira eğer düzgün rehberlere sahip olurlarsa nehir kollarının nerede geri geleceğini biliyorlardı. Romalı askerlerin çoğu, güvenli mesafelerden gözetleme yaparak

447 Peddie, *Hannibal's War*, 179

448 Livy, *History of Rome*, 27, 47.

449 Polybius, *Histories*, 11, 3.1.

Hasdrubal'in askerlerinin ne yöne doğru hareket ettiğini işaret veren gözcülerle aralarında yarı yarıya mesafe bırakarak, doğrudan Sena'dan gelmiş olabilirdi.

Ertesi sabah -ironik olarak, muhtemelen Hannibal'in bir on yıl önce Trasimene'de galip geldiği aynı günün yaz ortası gün dönümüne tekabül eden gün- yorgun hâldeki Hasdrubal, kapana kısıldığını duydu ve gördü. Tıklım tıklım dolu ve savaşa hazır bir Roma ordusunun karşısına çıkmak zorundaydı. Bütün nehir kollarından çıkmış veya çıkmamış olabilir, fakat Hasdrubal'in arkası Metaurus Nehri Vadisi'ndeki dik yamaçlara bakıyordu. İspanyalı kuvvetlerini, en uç kısımdaki on beş filinin arkasında sağ tarafa, diğer Kelt birliklerini de solda fakat yokuşta yerleştirerek ordusunu dar bir alanda nizami şekilde toplamaya çalıştı.

Hasdrubal, Romalıların yokuş yukarı savaşmayı zor bulacağını ve alçak konumdaki korkusuz İspanyalı birliklerinin de muharebenin en şiddetli kısmına göğüs gereceğini biliyordu. Livius Salinator'un ordusu, her ne kadar sayısal olarak dezavantajlı olsalar da cesurca ve boşluk bırakmadan savaşan Hasdrubal'in İspanyalı birlikleriyle karşılaştı. Porcius Licinius ise ordusuyla beraber Hasdrubal'in merkez hattının karşısına geldi. İlk başta muharebe oldukça dengeliydi, zira Hasdrubal, sayısal farklılığı dengelemeyi denemek amacıyla kendisinin faydasına olacak şekilde dik arazide Keltlerini kullanmıştı -bu, kardeşinin taktiklerinin bir yansımasıydı. Fakat kaçmaya vakit olmadığından Romalılar için, Hannibal'in sık sık kurduğu gizli pusuları yoktu.

Kartacalı savaş filleri büyük oranda işlevsizdi ve zapt edilemiyordu, paldır küldür dar alana hücum ediyor fakat Romalılar kadar Kartacalılar için de büyük bir tahribata yol açıyorlardı. Kesin olarak altı fil öldürüldü -bazıları muharebede sürücüleriyle birlikte veya filler kendi askerlerine saldırınca tokmaklarla birlikte kafatasları-nın ortasına doğru sivri uçlu mızraklar sokan sürücüleri tarafından acınası bir şekilde katledildi- ve en azından dört fil de, daha sonra yakalanana kadar amaçsız bir şekilde kırsal alanda başıboş gezinerek, bütün Roma hatlarını ezip geçmişti. Filleri ya sürücüleri terk

etmişti ya da bazı sürücüleri Roma hatlarından geçerken yol boyunca hayvanların üzerinden indirilerek öldürülmüştü.[450] Savaş filleri, hücuma kalkmada hız yakalayabilmek için açık araziye ihtiyaç duyuyordu ve dik bir nehir vadisinde hiç de etkili değildi.

Claudius Nero kısa süre içinde Keltlere karşı yokuş yukarı şekilde üstün gelemeyeceğini ve dik arazi dolayısıyla sağ kanatlarına ulaşamayacağını fark etti, bu yüzden parlak bir doğaçlama hamleyle taktiklerini değiştirdi. Artçı askerlerinin büyük bir kısmını geri çekti, diğerlerini Keltlere karşı mücadele hâlinde bıraktı ve Livius Salinator'un arkasında çatışma hâlindeki daha küçük birliği, zeminin daha düz ve daha açık olduğu en sola doğru götürdü. Şimdi Hasdrubal'in kıdemli İspanyol askerleri, hâlen önlerinde Livius Salinator'un ordusuyla savaşıyorken arkadan da Claudius Nero ile çifte saldırıya karşı açık hâle gelmişti. Polybios'un aktardığı üzere[451] bizzat Hasdrubal ile birlikte İspanyalı birlikler ne kadar azimli olsalar da her iki taraftan da "paramparça olana dek" biçildiği için Claudius Nero'nun manevrasının Metaurus'taki belirleyici faktör olduğu doğrulanmıştı. İspanyalı birliklerin büyük kısmı yok edilince veya daha da öncesinde muharebenin yönünü değiştirdiğini görerek bazıları kaçmaya başladığında acımasız bir katliam yaşanmasına olanak verdiler. Hasdrubal artık savaşın kaybedildiğini biliyordu ve cesurca ve bir bakıma intihar edercesine çarpışmanın en şiddetli olduğu yere kendisini atıp öldü. Esir alınıp Roma'da prangaya vurulmuş şekilde sergilenmektense onurlu bir şekilde ölmeyi tercih etti.

Romalılar Kartaca ordugâhını etraflıca yağmaladı, zar zor hareket edebilen uyuyan Keltleri de öldürdüler. Ganimeti ve hayatta kalan veya esir alınan düşmanlardan birçok kişiyi toplayarak bu başarılarıyla göklere çıktılar -belki de bu, İtalya'daki ilk büyük zaferdi. Bir zamanlar görkemli fakat şimdi katledilmiş bir Barca olarak Hasdrubal'in kellesi, yıllardan gelen Roma öfkesini dindirmek için muhtemelen kısa süre içinde kesilmişti. Zaferin haberi, dinlenmekte olan Romalı askerlerin zihinlerine ve duygularına süzülünce

450 Ibid., 1.12; Livy, *History of Rome*, 27, 49.

451 Polybius, *Histories*, 11, 1.11.

Flaminius Yolu boyunca Roma'ya yıldırım hızıyla ulaştı. Her ne kadar muhtemelen önden bazı dedikodular gitmiş olsa da şehir, apaçık ortada olan keyiflerden, yüzlerdeki özgüvenden ve yıldırım hızıyla şehre ve doğrudan senatoya at süren atlı görevlilerden müteşekkil zafer elçilerinin tavırlarından durumu fark etmişti. Roma, Metaurus zaferini geçici bir milli bayram ilan etti; omuzlar üzerine çıkarak ve bu gölgelerden kendilerini kurtararak kutlama yapmak için sokaklardan şehrin merkezine doğru gürül gürül giden hayrete düşmüş insanlar sayesinde kutlamalar her yerde duyulmuştu. Bu uzun savaş bitmekten çok uzak olsa da güneş, birçok kişinin Roma'da hatırlayabildiğinden çok daha parlak şekilde ışıldamış gibi görünüyor.

Claudius Nero kendi açısından, yorgun ordusuyla derhal, Hannibal bu yenilginin ve kardeşinin ölümünün haberini almadan evvel mümkün olduğunca hızlı bir şekilde yürüyüş yaparak -hepsi iki hafta civarında olmuştu- Venusia'ya doğru güneye döndü. Antik dünyada askerî istihbarat muhteşem bir insan ve at üstündeki casus ağına sahip olmadıkça bir haberin, özellikle de Romalılar haberleri Hannibal'den uzak tutmaya çalışıyorsa iki haftaya yayılan bir şekilde yol alması anlaşılabilir bir zamandı. Roma'daki *patriciusl*arın politikası göz önünde bulundurulduğunda gözüpek konsül Claudius Nero'nun, büyük oranda hak etmiş olduğu zaferin kendisine verilmemesi tuhaf değildi; bunun yerine zaferin şöhreti, çok daha büyük bir kuvvete komuta etmiş olan konsül mevkidaşı Livius Salinator'a gitmişti. O zamanlar Claudiuslar büyük oranda Aemiliuslar, Fabiuslar, Corneliuslar ve diğer ailelerin gölgesinde kalmıştı. Her ne kadar savaşta onurlu bir şekilde hizmet etmiş fakat çoğunlukla sessizce geri dursa da Claudius Nero'nun hakkının elinden çalındığını hissedip hissetmediğini muhtemelen asla bilemeyeceğiz.[452] Öte yandan, hızlı bir şekilde Lucania'da sahalara geri dönerek görevini yerine getirdiği için açık şekilde Livius Salinator'a Roma'ya kadar eşlik etmemişti ve üst seviyedeki konsül de kahramanca karşılandı.

Daha da dramatiği Metaurus'taki Kartaca ölü sayısını muhtemelen Polybios en iyi şekilde, her ne kadar "Kartacalılar" içinde

452 Bagnall, *Punic Wars*, 263–67.

İspanyalı ve Afrikalı askerler de olsa da,[453] Kartacalı ve Keltlerden on bin kişi olarak vermiştir.[454] Hayatta kalmış ve esir alınmış bazı Kartacalı görevliler fidye için alıkonuluyordu. Romalılar muharebede yalnızca iki bin zayiat vermişti ve Metaurus, Cannae'dan beri kaderin dramatik bir şekilde tersine dönmesiyle en orantısız muharebeydi. Hem savaş konusunda sertleşmiş Roma'nın özgüveninde hem de Hannibal'in inanılmaz zaferlerinin silsilesinde elde ettiği başarılarda Metaurus dönüm noktası olmuştur. Bu Hannibal'in, korkunç bir inanç olarak biriktirmiş olduğu sermayenin heba oluşuydu. Uzun bir süre boyunca korkulan İtalya'yı iki Barca'nın işgal etmesi tehdidi artık en sonunda cevaplanmıştı.

Hannibal, hem hâlen Roma orduları tarafından kuşatıldığı hem de kendi istihbarat ağı kaynakları ve iyice azalan gelir konusunda başarısız olduğu için sonra Hannibal de Roma'dan sonra Metaurus'taki Kartaca felaketinden haberdar oldu. Claudius Nero, her ne kadar zaferi elde eden kişi mevkidaşı olsa da Livius Salinator'un sahip olmadığı bir ganimete sahip oldu. Eğer hikâye doğruysa Hannibal, seri bir şekilde at süren Romalı atlı elçi heyeti diplomatik bir mütakere esnasında ordugâha kabul edildiğinde ordugâhındaki çadırındaydı ve muhtemelen kardeşinin nerede olduğunu merak ediyordu. Romalı atlılar Hannibal'in çadırına bir torba attı ve kardeşinin kan dondurucu kellesini görmek için içeride dikkatle izleyen Hannibal'i şu şekilde ürküttü: "İşte Kartaca'nın kaderi burada yatıyor."

453 Lazenby, *Hannibal's War*, 190.

454 Her ne kadar Polybios Hasdrubal'in orijinal birlikleri için istatistik vermese de Metaurus'ta on bin zayiat olduğunu hesaplar (*Histories*, 11, 3.2-3.). Öte yandan Livius (*History of Rome*, 27, 49) elli yedi bin Kartacalının burada öldüğünü iddia eder. Bu fazlasıyla şüphelidir, çünkü özellikle daha önceden (25, 6) Cannae'ın (burada da elli bin Romalının öldüğünü iddia etmişti) bu şekilde intikamı alındığını söylemişti. Görünüşe göre Livius Metaurus'taki komutanlarıyla beraber (Hasdrubal) yedi binden fazla ölü sayısını Cannae'da komutanlarıyla (Aemilius Paullus) ölen Romalılarla telafi etmeye çalışıyor. Roma için Cannae'ın utancını, şeytani bir bilanço defteri gibi azaltmak istemiş olabilirdi, fakat İtalya'da tam olarak öyle olmamıştı ki bu da Livius'un sinirlerini bozmuş olabilir.

21

ROMA ZAFERİ, İTALYA'DAN İSPANYA'YA

Metaurus'tan sonra Roma derin bir nefes almış oldu, senato da üç günlük dua yapılmasını karar verdi. Venusia'da belli bir mesafeden Claudius Nero, Hannibal'e, esir alınan bazı Afrikalı askerlerinin şimdi zincirlere vurulduğunu göstermişti. Eğer bu görüntü onu şoke etmişse Hannibal Romalıları hiçbir şekilde tatmin etmemiş olmalıydı. Hannibal kısa süre sonra, kendisinden sonra hiçbir Roma ordusunun gitmediği ve çoğu zaman birçok taraftan gelen ordunun kendisini kıstırdığı Bruttium'a ayrıldı. Hannibal'in elinde o anda yalnızca iki küçük liman kalmıştı: İtalya'nın "topuğunun üst kısmındaki topta" bulunan Taranto Körfezi'nin batı tarafındaki Croton (Metapontum'daki garnizonunu tahliye etmişti- Rhegium'un karşı tarafındaki dağların ötesinde, İyonya kıyısının en güney kısmında ya da pratik olarak İtalya'nın "topuk ucunda" bulunan Locri. Ne var ki Locri'yi de 205 yılında Rhegium şehrinden gelecek yardımla Scipio Sicilya'dan buraya geçtiğinde ona karşı kaybedecekti. Böylece, Romalıların talihleri büyüdükçe Hannibal'in elindeki bölgeler ve etkisi de solmaya devam etti. Bir araştırmacı şu gözlemde bulunmuştur: "En sonunda Romalılar savaş alanında üstünlüğü ele geçirdi, zira liderlik her ne kadar zaman zaman beceriksiz ve bölünmüş olsa da askerî hizmet, hevesli her vatandaşın bir açıdan yetiştirilme tarzını oluşturuyordu."[455]

455 Bagnall, *Punic Wars*, 89.

HANNIBAL LACINIUM'DA; BRONZ LEVHASI

Roma'nın Hannibal'i 206 ile 205 yılları esnasında İtalya'nın topuğunda bıraktığı ve hiçbir yerde savaşmadan uyuşukluğa geçtiği sırada -yine de savunacak biraz bölge ve müttefik vardı- Hannibal'in biraz düşüncelere dalmak için elinde yeteri kadar vakti vardı. Peşinden hiçbir ordu gelmediği için -aradaki mesafeyi koruyorlardı- Hannibal acaba şimdi Roma'nın kendisini küçük bir tehdit olarak düşünmeyi seçip seçmediğini mi düşünüyordu?

Öyle görünüyor ki Hannibal ilk defa, taktik veya stratejik değeri açısından analiz etmesi zor bir şey yapmıştı. Bugünkü adı Capo delle Colonna olan Cape Lacinium'daki, günümüzde büyük kısmı uzun süre önce yok olmuş fakat Polybios ve diğerlerinin gördüğü Iuno Tapınağı'nda bronz bir levha diktirdi. Daha önceki çağlarda Pyrgi'de bulunan melez Fenike-Etrüsk altın tabletlerinin gösterdiği gibi[456] Hannibal'in Fenikeli ataları Iuno'yu (ya da Uni) kendi tanrıçaları Astarte'nin İtalyan sürümü olarak düşünüyordu - Romalı şair Vergilius'un *Aeneis* eserindeki Iuno ile Kraliçe Dido arasındaki karşılıklı ilişki için mitoloji sembolizminin bir kısmı buradan gelir- bu yüzden bu, bir Kartacalı tarafından Iuno Tapınağı'nda yapılmış yerinde bir adaktı.[457] Hannibal'in levhasının Kartaca ve Yunan dilindeki çift dilli tam metni bugün bilinmiyor, fakat eğer Livius doğruysa Hannibal'in, kendisini yansıtan bir *res gestae* yani "yapılan işler" tutanağı olarak başarılarının bir kısmını barındırıyordu.[458] Bu levhayı görmüş olan Polybios yalnızca Hannibal'in, 218'deki uzun

456 Philip C. Schmitz, "The Phoenician Text from the Etruscan Sanctuary at Pyrgi," *Journal of the American Oriental Society* 115, no. 4 (1995): 559–75.

457 Vergilius, *Aeneis*, 4. kitapta Tanrıça Iuno ile Kartaca Kraliçesi Dido arasındaki yakın ilişkiyi vurgular ve Dido'yu, kendisini tanrıçasına kurban edebilecek Iuno'nun bir rahibesi olarak sunar. Ardından Iuno'nun tanrısal hiddeti, ölen kraliçenin lanetiyle Aeneas'ı takip eder. Vergilius'un, Kartaca ile Roma arasındaki düşmanlık için taraflı açıklaması, Aeneas'ın Dido'yu terk etmiş olmasıdır. Henry Purcell'in *Dido and Aeneas* operasındaki ünlü hüzünlü şarkısı "Dido's Lament" kraliçenin intihar edişini anlatır.

458 Livy, *History of Rome, 28, Final Conquest in Spain*, 46.16.

yürüyüşü de dahil olmak üzere askerî kuvvetlerinin sayısal bilgisini yazdığını söyler.[459]

Birçok kişi bu bronz tableti, geriye dönüp bakıldığında çoğunlukla yerine getirilmemiş devasa bir isteğin abidesi olarak tanımlamıştır.[460] Başkaları da akıllı bir şekilde, Livius'un 28. Kitabının "Hannibal'in İtalya'daki başarılarının sonunu belirten, Hannibal'e ait olan geçmişi, Scipio'nun olacak olan gelecekten ayıran" edebî bir köprü olarak kasıtlı bir şekilde bu bronz tablet hakkındaki anlatımla son bulduğunu belirtmiştir.[461] Livius'un anlatımındaki retorik amacı dikkate alınmaksızın, eğer Hannibal büyük çoğunluğu düşman toprakları olan ve kendisine ait bütün izleri seve seve silecek olan bölgedeki büyük etkisine dair bir belge bırakmak isteyerek, İtalya'da on beş yıllık geçici kalışı konusunda yeteri kadar derin düşünceye dalmışsa çok uzaklarda olmalıydı. Eğer bu Hannibal'in doğru bir değerlendirmesiyse, Kartaca'nın kendisine artık önemli bir yardım göndermesinin imkânsız ve ihtimal dışında olduğunu bildiği için, Hasdrubal'in kısa süre önceki yenilgisi ve ölümünden ve kendisinin Bruttium'a hapsedilmesinden sonra kaygılı bir hâlde olmalıydı.

ILIPA MUHAREBESİ; KARTACA, İSPANYA'YI TERK EDER

Kartaca, Hannibal'in en küçük kardeşi General Mago Barca'ya yetki verdiği ve Hasdrubal Gisco da güneyde, Cartagena'nın batısında savaşacağı için İspanya 206 yılına kadar bir savaş tiyatrosu olarak kalmıştı. Bugünkü Sevilla yakınlarında Gaudalquivir Nehri'nde,

459 Polybius, *Histories*, çev. Paton, 3, 33.18. "Lacinium'daki tepede, Hannibal'in İtalya'da olduğu süre boyunca yapmış olduğu şeyleri listelediği bronz bir tablet buldum ve bunun birinci elden bir kaynak olduğunu düşünerek belgeyi takip etmeye karar verdim."

460 Lancel, *Hannibal*, 157.

461 Mary K. Jaeger, "Livy, Hannibal's Monument and the Temple of Juno Lacinia at Croton," *Transactions of the American Philological Association* (TAPA) 136 (2006): 389–414, özellikle 390; diğerleri Livius'un buradaki metnine "caesura" (durgu) der. (390n3).

Güney İspanya'daki Cartagena'nın yaklaşık 440 kilometre batısında ve İspanya'nın güney kıyısından yalnızca 96 kilometre uzaklıkta Roma kasabası Ilipa bulunur. Burası, yalnızca kısa bir süre önce boydan boya Kartaca İspanya'sındaki bir müstahkem mevkiye kadar Romalıların ne kadar içeri girmiş olduğunu gösterir.

Scipio yalnızca Mago ve Numidia prensi Massinissa'nın komuta edeceği çifte süvari birliğinin saldırısına uğrayabilecek bir ordugâh kurdu. Buna karşı hazırlıklıydı ve baskın yapıp Kartacalı süvarileri kaçırtacakları bir tepenin ardında kendi süvarilerini yığmıştı. Roma ve Kartaca orduları -eğer Livius doğruysa Kartacalılarda yaklaşık 50,000 piyade ve 4,500 süvari, Polybios'a göre ise 45,000 piyade ve eşit miktarda süvari-[462] kısa sürede bir araya geldi ve topyekûn hücuma girmeden yalnızca muharebe dizilimi alarak, hafif silahlı piyade ve süvarileriyle birçok gün boyunca birbirlerinin güçlerini ve zayıflıklarını sınamak ve keşif yapmak için birkaç öncül çatışmaya girdiler. Hasdrubal Gisco Kartacalılara komuta ediyordu, Scipio ise onun dizilim taktiklerini gözlemlemişti; mesela Kartacalılar sabahları potansiyel bir muharebe için toplanma konusunda yavaştı. Ayrıca Hasdrubal'in ağır silahlı Libyalı piyadelerini savaş hattının merkezine ve fillerini de kanatlarına yerleştirdiğini gözlemledi. Scipio şimdi, artık Hannibal'i bile hayran bırakmış olabilecek hileli bir plan devreye sokmuştu.[463]

Scipio savaş öncesi hattını Kartacalıları taklit eden bir şekilde oluşturdu, Hasdrubal'in ordusundan daha geç bölgeye gelerek miskinlik hilesi yaptı. Ağır silahlı Romalı piyadelerini ise merkeze, İspanyalı askerlerini de kanatlara yerleştirdi. Düşmanın aklında bu şekilde savaş dizilimi oluşturulacağı yerleşmesi için bu şekilde birçok gün geçti.[464] Scipio, muhtemelen kendilerine rüşvet verildikten sonra onları terk eden İberyalılara atfedilen babası ve amcasının ölümünden İberyalılara çok fazla güvenmemesi gerektiği sonucunu çıkarmış olabilir,[465] fakat yine de Kartacalıların, gerçek niyetlerini tahmin etmelerini istemiyordu.

462 Livy, *History of Rome*, 27, 12; Polybius, *Histories*, 11, 21.2.

463 Lancel, *Hannibal*, 150.

464 Liddell Hart, *Scipio Africanus*, 58.

465 Livy, *History of Rome*, 27, 13.

Scipio tuzağını kurdu. Muharebe için en iyisi olacağını hesapladığı gün, ordusunun erken kalktığından ve yemeğini yediğinden emin olduktan sonra şafak vakti gelmeden işe koyuldu. Ardından, hafif silahlı piyadeleri *velites*i -hafif piyadeler ve avcı erleri- Kartacalıların konumlarına zarar vermesi için gönderdi ve muharebeye hazır şekilde alana geldi. Bu erken başlangıç, herhangi bir şey yemeden kalkan ve düzensizlik içinde muharebe için aceleyle toplanan Kartacalıları şaşkına çevirdi; o gün gerçekleşecek herhangi bir muharebenin geç vakte kalmasına yol açacak Scipio'nun önceki zamanlardaki yavaş temposundan rehavete kapılmışlardı. Ne var ki Scipio, Polybios'un söylediği üzere "tam olarak zıt yönünde" savaş hattını değiştirmişti -şafak karanlığı değişikliklerini gizlediği için bunlar çoğunlukla gözden kaçmıştı ve ilk hatlarını ters yüz etmişti.[466] Polybios, bu noktada Scipio'nun taktiklerine dair güvenilir bir kaynaktır, çünkü askerî strateji konusuna büyük bir şevkle ilgiliydi ve görünüşe göre taktikler üzerine bugün kayıp olan bir eser yazmıştı.[467] Kartacalıları şaşkınlığa uğratan Scipio'nun İberyalı askerleri şimdi, Hasdrubal'in Afrikalı piyadelerinin ana hattıyla karşılaşmak üzere ağır Roma piyadelerinden ziyade merkezdeydi ve Kartacalı kumandanın bu konuda yapabileceği bir şey yoktu, zira Scipio muharebede oldukça erken bir şekilde yer alarak ilk başta hazırlıksız yakalanmıştı ve savaş hattını değiştirmek için de vakti yoktu. Scipio'nun ilerlemekte olan ordusu Kartaca hattından yalnızca 150 metre civarında uzaklıktayken Romalı kumandan yalnızca en iyi ağır silahlı piyadelerini, arkalarında süvari ve hafif silahlı birliklerle kanatlara yerleştirmekle kalmamış, ayrıca askerlerinin büyük disiplin göstermesini gerektiren alışılmışın dışında bir manevra uygulamıştı.

Scipio'nun bir sonraki buyruğu da kusursuz bir şekilde uygulandı. Roma ağır silahlı piyadeleri, muhtemelen ilk baştaki genişliklerini iki katına çıkaracak ve şüphesiz karşılaştıkları zaman Kartaca

466 Polybius, *Histories*, 11, 22.3.

467 Polybius, *Histories*, çev. Robin Waterfield, notlar Brian McGing (New York: Oxford University Press, 2010), xiv.

hattından daha da geniş şekilde İberyalı askerlerin arkasına yayıldığında Scipio'nun hattı birdenbire oldukça genişledi. Kusursuz bir zamanlama gerektiren bir emirle Roma piyadelerinin her iki kanadına da aynı anda doksan derece açıyla iç tarafa dönmeleri emredildi. Scipio'nun yönettiği sol taraftaki piyade hattı sağa döndü ve Iunius Silanus ve Marcus Septimus'un yönettiği sağ piyade hattı da sola döndü. Kartacalılar bu şekilde, Cannae'ı andıran -hiçbiri buna şahitlik etmese de- fakat bu sefer Romalılar tarafından başlatılan bir kıskaç hareketinin içine düşmüştü.

Her iki kanatta da Roma'nın disiplinli lejyonlarıyla karşı karşıya gelen Hasdrubal'in İberyalı askerleri, ağır silahlı Romalı piyadelerin uyguladığı çifte pençe hareketiyle hızla altüst oldu ve püskürtüldü. Hasdrubal'in merkez hattı neredeyse tamamen işlevsiz kalmıştı, zira Scipio'nun İberyalı askerleri deneyimli Afrikalı piyadelerinin önünü kesmişti. Bu İberyalı müttefik askerlerin gidecek yeri yoktu ve daha da önemlisi, yalnızca kalkanları ardına gizlenerek savaşmayı geri çevirdiler.[468] Muharebedeki varlıkları şimdi daha çok, Kartaca savaş hattının merkezini işgal eden bir vitrin dekoru gibiydi. Aynı sırada bu Kartaca ana hattı da yanlarından savaşmaya başladı. Diğer tükenmiş Kartaca birlikleri -kumandanları Hasdrubal ve Mago, belki de Massinissa da dahil- yavaşça geri çekilmeye başladı, fakat düzensizlik ve çöküş arka tarafları hariç her taraflarını kapladığı için, askerleri bu felaketten mümkün olduğunca hızlı bir şekilde kurtarmak için tempoları hızla arttı.

Ilipa Muharebesi, kovalamaya geçen Romalıları derhal durduramayan şiddetli bir fırtınaya kapıldığı için çok daha feci olmuştu. Hayatta kalan Kartaca müttefiki İberyalılar, Hasdrubal'in ordusundan geriye kalanlar Guadalquivir Nehri'nin yukarısındaki tepelere doğru geri çekilince kaçmaya başladı. Kartacalılar yeni ordugâhlarını kayalıklarla tahkim etse de İberyalı müttefikleri gece vakti kendilerini terk ettikten sonra Hasdrubal Gisco ve Mago güneye, büyük bir liman şehri ve İspanya'daki Kartaca üslerinden en sonuncusu

468 Polybius, *Histories*, 11, 24.3.

olan Gades'in kıyılarına ayrı yollardan gittiler. Gisco ve filosu Afrika'ya doğru yelken açtı, Mago ise bölgede kaldı. Bir tarihçinin belirttiği üzere Scipio Hannibal'i gözlemleyerek aldatıcı görünüşlerin nasıl olabileceğini ve kendi gücünü düşmanın gücüne değil de kendi gücünü düşmanın *zayıflığına* nasıl eşleyebileceğini öğrenmişti.[469] Scipio, diplomatik bir gezintiyle Tarraco'ya birkaç ay içinde yavaşça gitti; İberyalı müttefiklerini ziyaret ediyor ve onları, Kartaca'dan Roma'ya geçen güç değişimi konusunda bir nebze de olsa müttefiklik oluşturma yoluyla ödül yağmuruna tutuyordu.

Yoğun dikkat verilen Ilipa Muharebesi İspanya'da Roma ile Kartaca'nın girdiği son büyük savaştı ve Scipio'nun korkutucu bir stratejist olduğunu kanıtlamıştı. Livius'un sürekli olarak Hannibal'i strateji uygulama hususunda hile ve dalavere ile kınıyorken Scipio'yu aynı pratikleri kullanmada deha olduğu yönünde övmesi tarihî olarak ironik bir şeydir. Fakat toplamda Livius savaş hileleri konusunda dikkatlidir, bunların bir şekilde "Romalı olmayan" şeyler olduğunu ima eder. Romalılar sözüm ona savaşta açıkça ve erkekçe dosdoğruydu. Doğal olarak Livius'un konumu esasen Hannibal'e ve Kartacaya ait olan neredeyse her şeye karşı önyargısını yansıtır.

Mago Barca, Gades'te Kartaca'nın ayak basacağı bir yeri yeniden kurmaya çalıştı fakat Ilipa Muharebesi Gadeslileri Kartaca'nın İspanya'da işinin bittiği yönünde ikna etmişti. Mago'ya artık gitmesinin vakti geldiğini söylediler. Castulo gibi birkaç direniş gösteren kasaba kuşatma altında teslim oldu, fakat bu, Kartaca'nın yüzyıllar süren etkisinden ve mutlak hâkimiyetinden sonra İspanya'daki Kartaca mevcudiyetinin sonuydu. Scipio, İspanya'daki kilit kasabaları elinde tutması için Silanus gibi teğmenlerini geride bıraktı. İspanya'da birkaç ayaklanma ve isyan olacaktı,[470] ayrıca Scipio, Afrika için yapmakta olduğu büyük planını işlemek amacıyla da Afrika'ya diplomatik bir yan gezi yapacaktı. Roma'ya zafer alayı içinde dönmek için gittikçe artan şekilde ümit verici planlar yapmıştı.

469 Lancel, *Hannibal*, 150.

470 Polybius, *Histories*, 11, 25–33.

AFRİKA'YA BİR CASUS GÖREVİ VE NUMIDIA'DA YER KAPMA OYUNU

Scipio'nun açık planı savaşı İtalya'nın ötesinden Kartaca'ya taşımaktı, fakat bu konuda özellikle, bölgesel olarak miyop ve İtalya merkezli olduklarını bildiği senatodaki muhafazakâr Fabius ailesinden gelebilecek muhalefetten ötürü adımlarını dikkatli atması gerektiğini biliyordu. İlk başta Scipio'nun büyük projesinin yalnızca parıltılarının dış yüzeyi ortaya çıkmıştı, zira şimdi çok sayıda tehdit etkisiz hâle getirilmişken Roma çok daha açık bir şekilde Kuzey Afrika'ya merak salabilirdi. Roma apaçık bir şekilde Hannibal'i Bruttium'a kıstırmıştı ve başka hiçbir Kartaca ordusu, Metaurus'taki Hasdrubal Barca'dan sonra İtalya'ya yürümeye cüret edemezdi. Dahası İspanya da şimdi kontrol altındaydı ve aylar geçtikçe daha da güçleniyordu.

Daha öncesinde, doğudan Hannibal'e gelen yeni müttefikleri engellemek için Roma, Makedon Kralı Philippos'un Yunanistan'daki Aetolialılarla birlikte dikkatini dağıtma konusunda başarılı olmuştu. Aynı şekilde Kuzey Afrika'da da, batı Numidialıları Massaesyli kabilesinin Kralı Syphax'ı kullanarak Hasdrubal Barca kralı geri püskürttüğü zamana dek Kartaca için sorunlar çıkarmışlardı. Livius'a göre Scipio, her ne kadar eğer kendi çıkarları kesişmiyorsa Kartaca üzerinde gerçek anlamda hiçbir kalıcı yatırımlarının olmaması daha muhtemel olsa da Numidialıların güvenilmez olduğunu anlamıştı. Tipik bir edebî yetenekle Livius, Scipio gibi Romalıların, Numidialılar gibi "barbarların" hercai olacağını beklediğini neredeyse iğneleyici bir şekilde yazar: "Barbarlarla yapılacak antlaşmaların, mutabakatlardan ziyade hiçbir ağırlığı veya kutsallığı olmayacağını düşünüyordu."[471]

İspanya artık bir savaş tiyatrosu olmadığı için, eğer ki Roma'nın yayılan çeperi Akdeniz'in ötesinde Afrika'da Roma'nın yeni gücünü sergileyecek ve savaşı o sahaya kadar genişletecekse, Roma bu kıtada ciddi müttefiklere sahip olmadıkça bu muhtemelen intihar olurdu. Scipio gibi bazı Romalılar Numidialıların, kendilerine Afrika'da ayak basacak bir yer sağlayacak ve ayrıca Kartaca'ya zarar verecek müttefiklikleri işleme konusunda en iyi aday olduğunu düşünüyordu.

471 Livy, *History of Rome*, 28, 16.

O sırada Syphax Numidia'da tekrardan nabız yoklamaya karar verdi. Hasdrubal Barca'nın kendisini Numidia'nın doğusuna kadar kovalamasından sonra doğru vakit için beklemişti. Dahası, Numidia'da tereddüt içinde olan tek kişi o değildi. Massinissa da Ilipa Muharebesi'nden sonra İspanya'daki Kartaca kaderini görmüştü ve İspanya'da rüzgârın hangi yöne doğru estiğini gözlemleyerek, bizzat Scipio ile 206 yılında Gades'te gizli kapaklı görüşmeler düzenlemek suretiyle el altından karar değiştirmeye karar vermişti.[472]

Kuzey Afrika'da Syphax, geçici bir durgunluktan sonra tekrardan Roma'nın dikkatini çekti. Romalıların kulaklarına teklifler sunmuş ya da Roma inisiyatifi almış olsun, her şeyi Kuzey Afrika'ya göre ince şekilde uyarlayan kişi Scipio idi. Scipio ilk olarak arkadaşı Laelius'u Syphax'a gönderdi, kral Romalıyı nezaket göstererek fakat ihtiyatlı bir şekilde karşıladı. Syphax, yalnızca komutada olan bir kumandan ile müzakerede bulunacağı konusunda inatçıydı -bir kral olarak ciddiye alınmak suretiyle kendisine hürmet gösterilmesini istediği için belki de bu konuda haklıydı.

Bu yüzden Scipio neredeyse bizzat -bir Roma casususun muadili olarak- hızlı fakat riskli bir görevle Kuzey Afrika'ya gitmek zorundaydı: Mutlak bir diplomatik dokunulmazlığı olmadan düşman topraklarına gidecek bir elçiydi. Her iki tarafa da bağlı olmayan düşmanlar veya sürüler büyük oranda kendisinden sayısal olarak üstündü. Hiç şüphesiz bu tehlikeli görevde heyecanla karışık bir miktar korku içinde olan Scipio, yalnızca iki tane beş sıralı kadırgadan müteşekkil oldukça küçük ve neredeyse görünmez olan bir refakat ekibiyle Afrika'ya geldi. Bu gemileri kısa sürede, bugünkü Cezayir'de bir yerde bulunan limana doğru giderken yolda engin Kuzey Afrika ufkunda deniz yuttu. Scipio'nun ilk defa Kuzey Afrika'yı gözleriyle görmesine karşı duyduğu düşünceleri ve duyguları çalkantılı olmalıydı -özellikle de kendisi ve diğerlerinin de şaşkınlığı içinde hemen arkalarında küçük bir Kartaca filosunun yelkenlerini gördüğünde. Scipio, Hasdrubal Gisco da bölgeye neredeyse aynı vakitte geldiği için bunun bir hile ve tuzak olup olmadığını merak

472 Lancel, *Hannibal*, 159.

etmiş olmalıydı, fakat bağırışlara ve silah başına çağrılarına rağmen gemiler rıhtıma yaklaştığı sırada bir çarpışma olmadı. Scipio'nun ve Gisco'nun birbirlerini beklemediği ortaya çıktı, her ikisi de Syphax'ı ve onun çok sayıda Numidialısını tarafına çekmek için geliyordu. Toplantılarında Hasdrubal'in Syphax'a, geçmişteki Numidia-Kartaca yoldaşlığını anımsattığını düşünebiliriz, fakat Livius, Scipio'nun getirdiği ve Numidialı kralı fazlasıyla memnun eden pahalı hediyeler hakkında çok konuşmak istemez.

Scipio, zorlu diplomatik görevinde düşman toprağından parlak bir başarıyla ayrılmış gibi görünüyordu. Syphax'ın masasında öylesine zorlayıcı bir karizması vardı ki Hasdrubal Gisco bile şaşırtıcı bir şekilde ondan etkilenmişti. Bu, ailesini İspanya'da Hasdrubal Barca'nın katlettiği ve daha sonra kendisini Ilipa Muharebesi'nde alt etmiş olan sert fakat zeki Romalı olan Scipio'ydu. Eğer Livius abartmıyorsa, aralarındaki Roma ve Kartaca ordularının büyük bir kısmını yok etmiş olan baş düşmanlar şimdi yalnızca aynı masayı değil ayrıca belki de en yakın arkadaşlar gibi aynı sedirleri de paylaşıyordu.[473] Scipio'nun kişisel yetenekleri içtenlik, doğal nezaket ve hem düşmanını hem de konuğunu sakinleştirme yönündeki belirgin becerisiyle beraber inceliği içeriyordu. Syphax fazlasıyla memnun olmuştu ve şahsi Numidia kraliyet şanı, iki güçlü ülkenin kumandanlarının masasında kendisinin müttefikliği için rekabet etmesinden okşanmıştı. Livius, Scipio'nun cazibesi üzerinde durarak varsayılana göre Scipio'nun söylemi olarak Hasdrubal'den şu alıntıyı yapar: "Kartaca, İspanya'yı nasıl kaybettik diye anlamak için çok çabalamamalı, fakat Afrika'yı şimdi nasıl elimizde tutacağız diye düşünmelidir."[474] Her ne kadar bu konuda saf olmak için fazlasıyla deneyimli bir Kartacalı lider olsa da Hasdrubal Gisco yine de Syphax'ı, savaştan ziyade dostluk için Scipio'yu daha iyi bir seçenek olarak görür şekilde bıraktı, fakat Kartacalı muhtemelen bu konuda birkaç aldanma yaşamıştı. Öte yandan Scipio Syphax'ın, kısa süre

473 Livy, *History of Rome*, 28, 18'de iki kumandanın da bunu Syphax'ı memnun etmek için yaptığını söyler.

474 Ibid. 18.9.

içinde gerçekte olacağından çok daha esnek olduğunu düşünmüş olabilir. Syphax Kartaca ile olan eski bağlarını koparmayacaktı.

Hasdrubal Gisco'nun da işi bitmemişti; kısa süre sonra Scipio'nun kolayca kozunu çıkaramayacağı bir kart oynadı. Hasdrubal, Syphax'ın ilgisinin çoktan oluşmaya başladığını bildiği için ona, evlenilecek yaştaki kusursuz kızı Sophonisba'yı, halkının Kartaca'ya karşı eski inancını korumasında ona sürekli sadakat göstereceği beyanıyla da teklif ederek için için yanan közü körüklemiş oldu. Sophonisba neredeyse bir piyondu fakat entelektüel bir enerjisi ve kendi sebepleri olan güzel bir kadındı, elde edebileceği her şey için Syphax üzerine oynuyordu -ayrıca bunu ille de tanrılar ve ülke için değil kendisinin yeni kraliçeliği için de yapıyordu. Sophonisba söz konusu olduğu için Hasdrubal Syphax'ı, Scipio'yu Afrika'ya gelmesi konusunda uyarmaya zorladı. Kartaca başlangıcından beri bütün bu projenin arkasında olsun olmasın, sınırlarında büyük bir kabileye hükmedecek olan dost bir kralla Sophonisba'nın evlenmesinin iyi bir anlaşma olduğunu fark etmişti. Ne var ki Sophonisba hikâyesi, Massinissa'nın daha sonra Roma'nın yardımıyla Sophonisba'yı isteyerek resme yeniden girmesiyle başka bir hâl alacaktı. Massinissa'nın babası Kral Gala ölmüştü ve kendisi de kral olmak için İspanya'yı terk ettikten sonra, Roma yardımı için beklediği sırada hükümdarlığı biraz ertelenmişti, zira Syphax Kartaca'nın lehine ülkesine saldırmıştı. Şimdilik, yaşlı Kral Syphax'ın hem hevesini hem de Kartaca'yla olan müttefikliğini körükleyecek genç bir ganimet karısı vardı.

SCIPIO, ZAFER ALAYI İLE İSPANYA'DAN AYRILIR

Scipio'nun bugün için yaptığı uzun planlama karşılığını veriyordu, eğer İspanya'dan ayrılma konusunda sabırsız ise de bunu göstermemeye çalışıyordu. Bütün Roma'da onun İspanya'daki başarıları konuşuluyordu ve Scipio da bunu biliyordu, çünkü halka duyurulduğundan emindi. Kartaca yenilmişti ve orduları kovalanmıştı, çoğu askeri ya eve gitmeye ya da operasyon üssü olarak nereyi bulursa oraya gitmeye mecbur bırakılmıştı. Kartaca İspanya'yı teslim ettikten sonra Mago

Barca'ya İtalya'daki Hannibal'in yardımına gitmesi emredildi. Gades'ten Minorca Adası için ayrıldı ve sonra da Genoa'daki Liguria topraklarına yelken açtı; burada yıllarca yeni asker toplamaya çalışacaktı.

206 yılında Scipio, Roma'ya geri dönmek için en sonunda on gemilik bir filoyla Tarraco'dan ayrıldığında kendisiyle beraber İspanya'dan şaşırtıcı miktarda gümüş hazine getirmişti. Bunların çoğu Cartagena'da bulunan veya terk edilmiş ordugâhlardaki gibi Kartaca hazinelerinden el koyulan veya şimdi Roma kontrolünde olan İspanya'daki madencilik operasyonlarından gelen gümüşlerdi.

Senato Scipio ile Roma surlarının dışında, Mars Alanı'ndaki Bellona Tapınağı'nda buluştu, zira daha önce belirtildiği gibi komutadaki bir kumandanın silahları ve askerleriyle şehre girmesine izin verilmiyordu ve kumandan *imperium* yetkisini bırakmalıydı.[475] Senato ona, hiçbir etkisi kalmayana dek Kartaca'nın gücünü kesip attığı beş yıl boyunca İspanya seferinin tamamını şahsi olarak anlatması için saygın bir dinleyici kitlesi verdi. Livius'a göre Scipio senatoya, İspanya'ya vardığı zaman dört tane başarılı Kartacalı kumandan ve dört muzaffer Kartaca ordusuyla karşılaştığını ve orada tek bir Kartacalı asker bile bırakmadığını hatırlattı.[476] Hizmet kaydı tam anlamıyla muhteşemdi -birçok nesildir herhangi bir Romalı komutanın başardığından daha iyiydi- ve senato, Scipio'nun bahsettiği hiçbir şeyi kusurlu bulamıyor veya inkâr edemiyordu. Scipio muhtemelen dümdüz fakat konumunu aştığı yönünde gelişecek kıskançlık veya korkuları azaltmak amacıyla mümkün olduğu kadar da mütevazı konuşmuştu. Ganimetleriyle beraber Roma sokaklarından zafer alayıyla yürümeyi umuyor fakat bunu isteyemiyordu, yine de herhangi bir hayal kırıklığını gizlemek zorundaydı.

Kendisi komutada olan bir kumandan olduğu fakat konsül olmadığı için gelenek uyarınca Scipio'ya zafer alayı bahşedilmemesi gerekiyordu. Atını surların dışında bırakan Scipio Roma sokaklarından yürüdü. Kendisinin önünde, İspanya'dan savaş ganimeti olarak devlet hazinesine hibe ettiği devasa hediyesini taşıyan açık, yavaş

475 Richard A. Gabriel, *Scipio Africanus: Rome's Greatest General* (Washington, DC: Potomac Books, 2008), 139.

476 Livy, *History of Rome*, 28, 38.

yavaş giden yük arabaları gidiyordu: Bu, Livius'un belirttiğine göre yaklaşık 6,5 ton gümüş külçe ve büyük miktarda gümüş sikkeydi. Bunun da yaklaşık olarak 1 milyon *denarius*a (58 milyon dolar) karşılık geldiği tahmin edilmektedir.[477] Kesin meblağı nasıl bilecekti? Eğer Scipio sayımın başında durmuşsa, tek bir gramın bile sayılmaması gibi bir şeye izin vermemiş olmalıydı, zira bu yalnızca kayıtta yer alacak olması dolayısıyla değil ayrıca Roma'da hakkında konuşulacak olması dolayısıyla da önemliydi. Her ne kadar bu para katiyen kamunun dalkavukluğu karşılığında verilmiş bir rüşvet olmasa ve Scipio da bunun fedakârlık yapmış gibi görünmesi için çalışsa da hiç kimse, böylesine bir kamu bağışının altında hiçbir sebep yatmadığını düşünecek kadar da saf değildi. Polybios, Scipio'nun daha önce İspanya'dayken *megalodoros*unun -eli açıklık- bir amaç doğrultusunda olduğunu fark etmişti.[478] Bu konuda hiçbir koşul belirtilmemişken Scipio, Livius'un Roma halkından gelen resmî olmayan bir kamu onayının ardından resmî olarak yaşanan şeyleri tarif ettiği üzere ne yaptığını biliyordu ve bunun karşılığında da bir şey bekliyordu.

Scipio kısa süre içinde değişik bir zafer alayı elde etti, 205 yılında konsül seçildiğinde yalnızca kendisini baş üstünde tutan değil ayrıca şimdi Roma'nın sokaklarını doldurarak tanrıların daha önceden seçmiş olduğu bu adamı görmek için haykıran binlerce kişilik halkın bütün hayranlığını da kazanmış oldu. İspanya'da söz vermiş olduğu gibi Iuppiter'e yüz tane öküz kurban kesti ve kalabalıklar onu görmek için bir araya yığıldı. Scipio, her ne kadar hâlen senatodan ve Scipio'ya karşı kıskançlık ve şüphe duyuyor olması muhtemel Fabius Maximus'un partisinden korkunç derecede muhalefet görmesine rağmen Afrika'ya sıçrama tahtası olan Sicilya'ya konsül olarak gitmeden önce bundan daha iyi bir halkla ilişkiler kampanyası isteyemezdi. Belki de Roma seçimlerde rüşvete (*ambitus*) izin vermemişti fakat bu kelimeden gelen *ambitio* (hırs) bu konuyla mı bağlantılıydı?[479]

477 Lancel, *Hannibal*, 161.

478 Polybius, *Histories*, 10, 5.6.

479 Andrew W. Lintott, "Electoral Bribery in the Roman Republic," *Journal of Roman Studies* 80 (1990): 1–16, özellikle 4'de Scipio'nun eli açıklığını belirtirken

Hiç şüphesiz senato ve özellikle de Fabius, Scipio'nun doğrudan halka başvurmak suretiyle -çünkü bu konuda tehlike belirtisi saçıyor gibi görünüyordu- kendilerinin güçlerini alt edip etmeyeceğini merak etmişti. Böyle olursa, kontrolü tutanın kendileriymiş gibi gözükmesi amacıyla ona Kartaca için açık çek vererek Scipio karşısında üstünlük kurmaları gerekebilirdi. Scipio şimdi haklı bir şekilde meşhur olmuştu ve Roma'nın güçleri de bunu biliyordu.

SİBİL KİTAPLARI VE BİR DOĞU TANRISINI ROMA'YA ÇAĞIRAN KEHANETLER

Genel itibarıyla Livius, MÖ 204 yılının normalden çok daha sık bir şekilde taş yağmuruna maruz kalmasından ve Roma'yı sarmalayan bir batıl inanç silsilesinden başka kehanetleri tekrar tekrar anlatmayı sever. Fakat öte yandan, antik Yunan krallığı Pergamon yakınlarındaki Anadolu'da bulunan Pessinus'taki tapınağından Kibele tanrıçasının kültünü Roma'ya getirmelerini isteyen Sibil kitaplarından gelecek kehanetler ve manâlar konusunda ise fazlasıyla ihtiyatlıdır.[480] Sibil kitapları, belirsiz bir düşman işgalciyi İtalya'dan atmak için Kibele'nin varlığının gerekli olduğunu söylemişti. Şüphesiz burada kast edilen kişi Hannibal idi.[481]

Livius garip bir şekilde, her ne kadar gerçekte Roma'ya aşırı derecede uygun olsa da, bunların Roma'ya uymayacak şekilde yüzeysel gelişmesi konusunda da ketumdur. Kibele'ye Asya'da, Kaz Dağları'ndaki Tanrıların Anası, Magna Mater (veya Mater Deum Magna Idaea) olarak tapınıldığı için bu olay, Lacinium'daki Iuno Tapınağı'nda adanan Hannibal'in levha konusuna neredeyse bir örtü gibidir. Daha

---

Roma'da yasal olmayan seçimlerde rüşvet kullanımıyla alâkalı olarak *ambitus* (hırs) kelimesini kullanır; Lintott'un etimolojisi ile ilgili ayrıca şunlar vardır: *Ambitus*, "etrafında gezinmek" ve "destek toplamak" anlamlarındaki *ambire* fiilinden, böylece *ambitio* anlamı da "bir görev ve politik şan peşinde koşmak (belki de şana erişmek)," oluyor. 1.

480 Helmut Berneder, *Magna Mater-Kult und Sibyllinen* (Innsbruck, Aus.: Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck?, 2004).

481 Livy, *History of Rome*, 29, 10, 14.

da önemlisi Kibele, Roma'nın mitolojiye dayanan Truva'daki kökenlerinde tarihsel bir öneme de sahipti. Kâhinin başarı getireceğini tahmin ettiği Delphi'de durduktan sonra Roma heyetine, Roma'ya karşı dost olan Pergamon'daki Attalosların beş tane beş kürekli kadırgası eşlik etti. Livius'a göre Pergamon'un yanaşma kralı Attalos'un kraliyet partisi Romalılara Pessinus'a kadar dahi eşlik etmişti; Roma heyeti burada, muhtemelen bir meteor taşı olan Kibele'nin kutsal taşını "göklerden gelen" bir taş olarak aldı. Bu kutsal taş, Roma'daki en saygın kişi, yani *optimus vir* tarafından kabul edilecekti.

Livius'un yanı sıra Ovidius ve Appianos gibi birçok kaynaktan[482] Sibil-Kibele hikâyesi oldukça meşhurdur. Livius ayrıca senatonun, İspanya'da ölmüş olan Gnaeus Scipio Calvus'un oğlunu seçtiğini belirtir, Iuvenalis de Kibele'nin heykelini, "kendisinden şüphe duyulamayan konuğu" Ostia'da alan bu adamı Roma'nın en saygın vatandaşı olarak kabul eder. Bu kişi Scipio'nun kuzeniydi[483] ve bu, Scipio ailesi için de büyük bir şerefti. Rönesans dönemi sanatçısı Andrea Mantegna, 1505-1506'da yaptığı gölge resmi *The Introduction of the Cult of Cybele into Rome*'da bu hikâyeyi işler. Tabloda, bir *patricius* ev kadını Claudia maiyete önderlik eder, zira Appianos'un anlatımına göre bu kadın, kült heykelini taşıyan gemiyi, gemi bir çamura saplandığına kuşağını güverteye bağlayarak neredeyse tek başına çeken erdemli bir kadındı.

204 yılında Kibele'nin Roma ile tanıştırılması konusundaki tarihî ve edebî anlatımların çoğunun aktardığı başka bir şey de Scipio'nun ailesinin, Kibele'nin Truva ile olan Kaz Dağları Ana Tanrıçası bağını Roma için kabul etme ve canlandırma konusunda en saygın aile olarak seçilmesidir. Dikkatli bir şekilde oluşturduğu dinî takva ve tanrılarla bağlantı konusundaki kamu imajıyla uyumlu olarak Scipio kendi ailesinin, Kibele kültünün Roma'ya gelişi hususunda kurtuluş için tanrısal bir temsilciyle bağlantılıymış gibi anlaşılmasını inkâr etmeyecekti. Bu tanrısal birleşim, İtalya'yı Hannibal'den kurtarma amacı güden bu kehanetin bir parçası olarak

482 Mesela bkz. Juvenal, *Satires*, 3, 126ff; Appian, *Hannibalic War*, 56 (nehirde kalmış olan kayığı çeken Claudia hikâyesi için kaynak).

483 Livy, *History of Rome*, 29, 14.9; Lancel, *Hannibal*, 163.

işleyebileceği savaşı Afrika'ya yayma konusunu başarmak için kendi kişisel ününü de genişletecekti.

Hannibal gibi -gittikçe ona daha fazla imreniyormuş gibi görünüyordu- Scipio'nun insanları okuma becerisinde gençliğinden itibaren alışık olmadık şekilde iyiydi. Fakat Hannibal, savaşacak hiçbir muharebe olmadığından Bruttium'da kara kara düşünmekteyken savaştaki etkisi iyice sönüyor, Scipio'nun etkisi ise aynı derecede fazlasıyla artıyordu. Bu olaydan sonra Polybios, detayları hafifçe uyarlasa da -Livius da bunu fazlasıyla yapar- Ilipa Muharebesi'ndeki taktik zekâsı, İspanya'daki Massinissa ve Kuzey Afrika'daki Syphax gibi Kartaca'nın eski müttefikleriyle rahatça diplomasi kurması gibi Scipio'nun zekâsının birkaç belirtisi onun bu kurgu şahsiyetine saygı duymayı garantilemeye yeter. Kendi halkının algısını ve batıl inançlarını kurnaz bir şekilde manipüle edip etmediği önemsizdir; dışarıdan gelen koşulların genelde kontrolünün ötesinde olduğu karmaşık manevralarla yıllar boyunca entelektüel plan yapmaya uygun oluşu büyük zekâsının ve son derece mahir bir siyasî zekâyla birleşen olağanüstü derin özgüveninin kanıtlarıdır. Bir askerî tarihçinin öne sürdüğü üzere, farklı muhalifleri her karşısında buluşunda "Scipio'nun askerî mottosu, 'her zaman yeni bir taktik'" olarak bir savaş sanatçısı gibi görünüyordu,[484] bu konuda kendisinden önceki birçok örneği, bir savaş ustası olan Hannibal'den gelmesine rağmen. Scipio bütün odağını Kartaca'ya yoğunlaştırmıştı ve Afrika'dan uzun bir süre boyunca da dönmeyecekti. İtalya'yı Hannibal'den kurtarmanın en garanti yolunun savaşı Kartaca'ya taşımak olduğuna dair son derece kuvvetli bir kanısı vardı. Hannibal, kafese kapatılmış, yalnızca uzak mesafeden güvenli bir aslan olabilirdi, yine de ne olursa olsun bir aslandı.

484 Liddell Hart, *Scipio Africanus*, 83.

22

ZAMA

İspanya artık, resimden büyük oranda ayrıldığı ve savaş gayretleri için de hiçbir gümüş sağlamadığından Kartaca için savaş tiyatrosunda önemli olmadığı ve İtalya'nın da o zamana kadar Hamilcar'ın oğullarının gerçekleştirdiği iki akından sağlam çıkması dolayısıyla Roma, 205 ve 204 yılları esnasında Hannibal'i Bruttium'da tek başına tutmaya odaklandı. Roma'nın Kartaca tehdidinden kurtulduğu ve gözlerini Kartaca'nın asıl Numidialı müttefiklerinin aksi ve eski efendilerine destek vermesinin daha az muhtemel Afrika'ya dikmesi gerektiği yönünde hiç şüphesiz Scipio'nun da artırdığı gittikçe büyüyen bir algı vardı.

Gittikçe artan Roma başarılarıyla savaş sahnesinde çok şey değişmişti, Romalılar hâlen, eğer Numidialılar ve paralı askerler gibi müttefiklerine çok bel bağlarsa Kartaca'nın savaşı yürütme konusundaki mevcut yeteneğini sorgulayarak Numidialıları daha da bölmek için zorda bırakan bazı argümanlar öne sürebilirdi. İtalya'nın kuzeyindeki Keltler de -bolca ganimet geliyorken ve Roma geri duruyorken Hannibal'in müttefikiydiler- şimdi temkinliydi, zira Hannibal'in eskiden elde ettiği şeyler yalnızca İtalya'da ayak basacak bir yer seviyesine kadar düşmüştü ve onlara, hegemonyalarını geri kazandıracağına dair sözleri de artık kesilmişti.

SCIPIO, SENATOYU SAVAŞI KARTACA'YA YAYMA KONUSUNA ZORLAR

Kartaca ordularından veya müttefik kuvvetlerinden savaşta artık eskisinden çok daha az bir tehdit olduğu için Scipio en sonunda 205 yılında, savaşın Afrika'ya yayılabileceği ve böylece Kartaca'nın Hannibal'i geri çağırmaya zorlanabileceği konusunda senatoya yaptığı diretmede ikna edici oldu. Bu, çok sayıda Romalıya mantıklı gözüküyordu, fakat Scipio'nun tekliflerine bazıları karşı koymamış ve karşı argüman sunmamış da değildi. Bunların arasında Fabius Maximus'un hizbinden olanlar da vardı ve Scipio'nun başarılarına karşı duydukları gizli kıskançlıktan ya da Hannibal'in Bruttium'da tek başına bırakmaya karşı duyulan sağduyulu korkudan ya da her iki sebepten ötürü böyle yapıyorlardı. Scipio, tıpkı Hannibal'in yıllardır agresif bir şekilde yaptığı gibi düşman topraklarını mahvetmekle birinin kendi topraklarının kılıç ve ateşle harap oluşunu görmesinin arasında devasa bir tezat olduğu argümanını sunuyordu. İtalya neredeyse yirmi yıldır perişan olmuştu. Ona göre İtalya'ya biraz istirahat vermek ve artık Afrika'nın savaş tiyatrosu olmasına izin vermek gerekiyordu; Romalıların çok uzun süredir şahitlik ettiği şeyleri Kartaca şehir kapılarından kendi görmeliydi.[485]

Quintus Fulvius Flaccus gibi senatodaki bazıları Scipio'nun yalnızca planlarıyla alâkalı kendilerinin ağzını aradığını ve bunun faturasını da, kuvvetli bir şekilde onun büyüsü altında olduğu düşünülen halka çıkaracağını öne sürdü. Senato, otoritesinin engellenmemesi ve zayıf olarak da gözükmemek adına yalnızca Sicilya üzerindeki yetkisiyle konsüllüğü konusunda değil ayrıca eğer gerekirse Afrika'ya da gidebileceği hükmüyle onayladı. Scipio her zaman yeteri kadar ahlaklı ve namuslu yaşıyor gibi görünüyordu -kanaatkâr bir tutumla halkın arasında yaşıyor ve kişisel hazlarının çoğunu da erteliyordu-[486] bu yüzden senato, muayyen niyetlerini rezil etmek veya zayıflatmak için çok az koz olduğunu fark etti.

485 Livy, *History of Rome*, 28, 44.

486 F. W. Walbank, *Selected Papers: Studies in Greek and Roman History and Historiography* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 328.

SİCİLYA'DA SAVAŞ HAZIRLIKLARI

Locri, İtalya'da Hannibal'e bırakılan son şehirlerden birisiydi fakat 205 yılının sonlarına doğru bu şehir de Romalılara teslim edildi. Hannibal, değerli bir ileri karakol ve İyonya limanı kaybetmişti -şehir ayrıca Proserpina Tapınağı ve meltemleriyle de ünlüydü- fakat bu şehir, Polybios'un daha sonra neredeyse öğrendiği gelenekleriyle Kartacalıların yönetme konusunda da kolay bulmadığı bir yerdi.[487] Scipio, *tribunus*ları ve *legatus*u Pleminius'un -bu adam o kadar zalimdi ki, bazılarını *quaestor* Marcus Porcius Cato'nun da onayladığı birçok kötü muamele yönündeki şikâyet 205 yılında senatoya gitmişti- bu şehri alması için üç bin kişilik bir Roma birliği göndermişti. Bu sırada Fabius Maximus hâlen Scipio'yu bastırmaya çalışıyordu ve onun yetkisini de kısıtlamak için bir koz arıyordu. Senato'nun müfettişleri Sicilya'ya geldiğinde Scipio, Afrika'yı istila etmek için hazırlık yapmakla meşguldü. Ordugâhları, askerî eğitim ve talim tatbikatları o kadar etkileyiciydi ki tenkitten kaçması mümkün oldu.

Scipio'nun Afrika için ikmal hazırlıkları iyi planlanmış, düzgün bir şekilde çizelgeye kaydedilmişti ve iki yıl sürmesi beklenen bir sefere göre, her ne kadar gerçek sayı tartışma konusu olsa da yirmi beş bin ila otuz bin arasında bir orduyla görevlendirilmişti.[488] Scipio'nun Romalı birliklerinin merkezinde, söz konusu yenilginin utancını silip atarak değerlerini kanıtlamaya can atan Cannae'dan kurtulmuş, yeniden talim görmüş askerler vardı. Afrika seferi askerleri, silahları, kuşatma aletlerini ve erzakı taşıyan kırk nakliye gemisiyle yapılacaktı.[489] Neredeyse iki aylık taze su ve yiyecek paketlenmişti, hatta bazı ekmekler pişirilmişti bile. Bizzat kumandan, Sicilya'dan Afrika'ya olan güvenli geçişler için denizde zorunlu kurbanlarla dua etmişti, her ne kadar yaklaşık 200 kilometre ötesine akın düzenlemek bir açıdan riskli olsa da, gerçekten de yolculuğa

487 Polybius, *Histories*, 12, 56.

488 Goldsworthy, *Punic Wars*, 287–88. Scipio'nun Zama'daki birliklerinin sayısı, Massinissa'nın Numidialı süvari ve askerlerini sayacak olursak otuz dört bine yakın gibi görünüyor.

489 Bradford, *Hannibal*, 206.

çıkıldığında, ya Kartaca'nın deniz gücünü tüketen kaynakların ve hazırlık eksikliğinden ya da bilinmeyen başka bir sebepten ötürü direniş gösterecek bir Kartaca deniz gücü yoktu.

SCIPIO AFRİKA'YA ÇIKAR

Her ne kadar Roma filosu muhtemelen, Tunus Körfezi'nin doğu kanadındaki Cape Bon üzerine çıkmayı amaçlamış olsa da batıya doğru yön değiştirmiş ve bunun yerine, ya mevsimsel sisten ya da Kartaca'yı şaşkınlığa uğratmaya çalışmaktan ötürü gecikerek Utica şehrinden çok uzakta olmayan Cape Farina'ya çıkmıştır. Fazlasıyla saygın bir Romalı senatör ve MS I. yüzyılda savaş stratejileri üzerine bir kitabın yazarı olan Sextus Iulius Frontinus, doğru ya da yanlış olsun, Scipio'nun kehanetleri ustaca kullanışı ve olumsuzu olumluya dönüştürüşü hakkında şu anekdotu anlatır: "Ordusunu İtalya'dan Afrika'ya taşıyan Scipio, askerleri karaya çıkarken bir anlığına afalladı. Askerlerinin bu duruma karşı korku duyduğunu gördüğünde metaneti ve azameti sayesinde askerlerinin endişe duymasının sebebini, şunu söyleyerek bir tür cesaretlendirmeye çevirdi: "Tebrik edin beni, adamlarım! Afrika'ya şiddetle çarptım."[490] Frontinus'un bu hikâyesi neredeyse bir uydurma olsa da yine de Scipio'nun algıları manipüle etme konusunda o kayıtlara geçen keskin yetenekleriyle uyumludur.

SCIPIO, UTICA'YI KUŞATIR

Roma ordusunun karaya çıkmasından kısa süre sonra, yerel halk yakınlardaki Utica'ya veya daha da güneydeki Kartaca'ya kaçtığı için ilk kıyı şeridi temizlenmiş oldu. Utica şehir devleti, olayların bu şekilde muazzam değişimini savaşta ilk defa anlaşılır şekilde bir tehdit olarak değerlendirerek, belki de on yıllardır ilk defa olacak şekilde kapılarını mühürlemişti. Scipio, Utica'dan kısa bir mesafe ötede karada ordugâhını kurmuşken Roma filosu, demir attığı bölgeden Utica'yı denizden kuşatmak için kısa süre sonra harekete geçti.

490 Frontinus, *Strategemata*, 1, 12.1.

Utica'nın iyi tahkim edilmiş olması -burası aslında Kartaca'dan bile daha eski bir Fenike kolonisidir-[491] Scipio'nun, günler yavaşça ilerledikçe Afrika'da daha güvenli bir üs tesis etmek amacıyla hızlı bir zafer elde etme umudunu zayıflattı. Kuşatma kulelerinden -şehir surlarına saldırmak için düşman askerleriyle dolu olan zırhlı ahşap kuleler- gelen yoğun yaylım ateşleri karadan yol açmayı pek mümkün kılmıyordu, deniz tarafından gelen saldırıların ise Utica'ya karşı etkisiz olduğu ortaya çıkmıştı. Kırk beş gün sonra başka bir durum Scipio'nun dikkatini başka bir yere çekti. Hasdrubal Gisgo ve Numidialı Syphax, piyade ve süvarilerden oluşan birleşik bir Kartaca ordusu topladı -istilacı Roma ordusundan daha büyük bir ordu- ve bu ordu Utica'yı kurtarmak için bölgeye geldi, Scipio da burun tarafında kışlamak için ordusunu yakınlardaki etrafı duvarla çevrili ordugâhına geri çekmek zorunda kaldı.

Scipio şimdi başka bir yaklaşım üzerinde duruyordu: Kralın, Kartacalı karısı Sophonisba ile evliliğine rağmen Syphax'ı Kartaca'dan nasıl uzaklaştıracaktı? Scipio, özel görüşmelere yemlendi. Kral kendi açısından, Hannibal'in İtalya'dan çıkışıyla aynı ana denk gelecek şekilde Roma'nın da Afrika'dan çıkmasını talep etti. Hararetli Numidia rekabeti için tipik olarak Syphax görünüşe göre bunu, rakibi Massinissa'dan kurtulmayı denemek ve Roma'yı da Afrika'dan uzak tutmak için istemişti -bu, Numidialı halkı için akın akın gelen Roma'dan ziyade zayıf düşmüş bir Kartaca ile daha iyiydi. Scipio bunu biliyordu.

Scipio, Syphax'ı bu şekilde oyalamaktan memnundu, bekleme oyununu oynarken kralı elçilerin tarafsız bir şekilde değişimiyle uyuşturuyordu. Uşakları veya köleleri kılığında eğitimli subaylarını askerî casuslar olarak Numidia ve bitişiğindeki Kartaca ordugâhını dikkatli bir şekilde gözlemlemeleri için gönderdi. Scipio'nun biriktirdiği istihbarat serveti, hoşnutsuz yerliler ve Keltler arasında İtalya'daki Roma ordusunun ordugâhlarından bu tür kaynaklar alan Hannibal'in yıllar öncesinde başardığı şeye benziyordu.

Scipio'nun bu yöntemle öğrendiği istihbarat sonuçları 203 yılının erken dönemlerinde faydalı oldu: Düşman orduları aşırı derecede

491 Hunt, "Locus of Carthage," 137–38.

rahat bir tavır takınmıştı ve moraller düşüktü, Kartaca da Numidialılar da bir anlaşma istiyordu. Scipio, düşmanın savaş için pek de hazır olmadığına dair doğru bir çıkarım yaptı. Dahası, Kartaca ordusu ahşap kulübelerde barınıyordu ve sazdan yapılmış barınaklarda bulunan Numidialılar da daima ordugâhın çit sınırları içerisinde olmayabiliyordu. Şimdi Scipio, sistemli bir Romalıdan çok daha ziyade hilekâr bir Hannibal gibi hareket ederek, Utica'yı yeniden savaş makineleriyle kuşatma altına alacağı numarası yapmak suretiyle zekice gerçeği gizledi. Düşman ordugâhları, yüksek oranda alev alabilecek kuru ahşap ve sazla yapılmış olduğu için Scipio'nun planı, eğer gerekirse aynı anda iki düşman ordugâhını aleve vermek ve yanmakta olan barınaklarından kaçan uykulu askerleri topluca katletmek için bu kargaşadan faydalanmaktı. 11 kilometre ötedeki düşman askerleri, gece vakti Roma trompetleri her düşmanın duyabilme ihtimaline karşı göstermelik bir şekilde çaldıktan sonra Scipio aşağıdaki düşman ordugâhlarına gizli bir gece birliği gönderdiğinde, kendilerinin güvenli bir mesafede olduğunu düşünerek yatağa gitmişti.[492]

Karanlıkla gizlenerek gece yarısı bölgeye gelen Scipio sessizce birliklerini böldü, emir eri Laelius'u Massinissa ile beraber Syphax'ın Numidia ordugâhına gönderirken kendisi de Hasdrubal Gisgo'nun ordugahına gitti. Süvarilerle birlikte olan Laelius ve Massinissa Syphax'ın ve uyumakta olan Numidialı askerlerinin ordugâhına kolayca girebildi, çünkü ordugâhın büyük kısmı çitlerin dışındaydı. Romalılar ordugâhı ateşe verdiler, Romalı ve müttefiklerinin birlikleri yakınlarda hareket ederek afallamış hâlde birdenbire uyanmış olanları biçerken ordugâh da alevlere teslim oldu. Scipio da aynı şekilde, hemen yakınlarındaki yangından zor duruma düşünce Kartacalıların ordugâhını ele geçirdi. Her ne kadar liderleri Syphax ve Gisco zamanında kaçmış olsa da neticede, Numidialılar ve Kartacalılar olmak üzere her iki düşmanın da feci kayıpları, binlerce ölü veya tutsakla neredeyse eksiksizdi. Syphax ve Gisgo üstü kapalı ima edildiği gibi barış bekliyorken eğer bu eylem, Scipio'nun tarafından haince gözüküyorsa -sürekli bir şekilde "*Punica fides*"i güvenilmez

492 Polybius, *Histories*, 14, 3.

Kartacalılar için en uygun ifade olarak kullanan Livius'un aksine-[493] aynı şekilde parlak şekilde gaddarcaydı da. İnsafsız Scipio, dikkatsizliklerinin bedelini ağır ödeyen düşmanlarını kovaladı ve silahlarına sarılma fırsatı bulamadan katliama sürükledi. Zaferinden sonra Scipio, en sonunda kuşatmasını tekrarlamak üzere Utica'ya dönmeden evvel Kuzey Afrika'daki kasabaları silip süpürerek bölgenin üzerinden geçti. Fakat bu durgunluk geçiciydi, zira ne Scipio ne de Kartaca bu istilanın ağır ateşte kaynamasına izin veremezdi.

KARTACA'NIN BÜYÜK OVA MUHAREBESİ'NDE UĞRADIĞI BAŞKA BİR FELAKET

Parası hâlen fazla olan Kartaca hızlı bir şekilde birkaç ay içinde otuz bin kişilik başka bir paralı asker ordusu topladı. Bu askerlerin bir kısmı, güney İspanya'dan gelen -hâlen Roma'ya karşı koymuş olanların hayatta kalanlarının bir kısmı- dört bin kişilik son Keltiber paralı askerlerini içeriyordu. Bu sefer yeni Kartaca ordusu Utica'nın güneybatısındaki Bagradas (Medjerda)[494] Nehri civarında, Büyük Ova denilen düz bir arazide toplandı. Yine Kral Syphax ve Hasdrubal'in toplayabildiği bütün Numdiyalılar vardı.

En hızlı kanadı Massinissa'nın süvarileri olan Scipio üç başka Roma savaş hattı daha kurdu: En hızlı hafif silahlı piyadeler (*hastati*) en öndeki hattı; ortadaki, daha iyi korunan piyadeler ise (*principes*) ikinci hattı oluşturuyordu; ağır silahlı piyadeleri (*triarii*) de artçı hattıydı. Scipio, Massinissa ve süvarilerini Kartaca hattının içine doğru şiddetli bir hücuma gönderdi -neredeyse tıpkı İskender'in Pers Kralı III. Darius'a karşı başarılı bir şekilde kullandığı süper hızlı kama hattı gibi- ve bunlar Kartaca hattını çökertti. Kartaca piyadelerinin büyük kısmı, bir miktar Kartaca süvarisiyle birlikte

493 Livy, *History of Rome*, 21, 4.9; 22, 6.12; 28, 44.4; ayrıca bkz. Erich S. Gruen, *Rethinking the Other in Antiquity*, Martin Classical Lectures (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2012), 13ff.

494 Azedine Beschaouch, "De l'Africa latino-chrétienne à l'Ifriqiya arabo-musulmane: questions de toponymie," *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* (CRAI) 130, no. 3 (1986): 530–49.

dağınık hâlde geri çekilerek kaçtı, Scipio'nun Numidialı askerleri ise Kartacalıların büyük kısmını muharebeden başlayarak kovaladı. Bu, kendi sayılarıyla eş oldukları Scipio'nun hafif silahlı piyade hattı *hastati*'ye karşı saflarını korumak için şiddetli bir şekilde çarpışan İspanyalı kıdemli paralı piyadeleri ortada bırakmıştı. Bunun üzerine Scipio arkadan ikinci ve üçüncü hatlardaki ağır silahlı piyadelerini her iki kanat boyunca sağa ve sola hareket etmeleri için gönderdi -bu Hannibal'e özgü eski bir çevreleme taktiğiydi- böylece Keltiberler üç taraftan da çatışma içinde kuşatılarak büyük kayıplar verdiler. Yalnızca, yine kaçmayı başaran Hasdrubal ve Syphax'ın komuta ettiği etrafa saçılan birliklerle beraber az sayıda Keltiber paralı askeri kurtulmuştu. Kartaca bunun Scipio için açık bir zafer olduğunu fark eder etmez Kartacalı yaşlılar, en güvenli kurtuluş planına karar vermek üzere mecliste toplandı.

SOPHONISBA TRAJEDİSİ

Massinissa ve Laelius güneybatıdaki Numidia'ya döndü. Burada Massinissa, Syphax gasp etmeden önce bir zamanlar kabilesine ait olan Cirta'yı yeniden ele geçirmeyi hedefliyordu. Ayrıca kralın güzel karısını da almak istiyordu, çünkü Sophonisba bir zamanlar kendisine söz verilmişti. Romalıların gözünde her ne kadar barbarca olsalar da tarihin Numidialıları nasıl tasvir ettiği göz önünde bulundurulduğunda, fevri Numdiyalıların aşk maceralarını yönettiği şekilde bu türden "karı çalma" örnekleri emsalsiz değildi.[495] Syphax'ın mutlak yenilgisi -atından atılmıştı- kendisini canlı ele geçiren Massinissa ve Laelius için yapılan bir komployduydu. Massinissa, Laelius'tan yanında hiçbir Romalı refakatçi olmadan Cirta'ya gitmesine

495 P. G. Walsh, "Massinissa," *Journal of Roman Studies* 55, nos. 1/2 (1965): 149–60; Haley. "Livy, Passion and Cultural Stereotypes," 375–81. Görünüşe göre başkasının karısını çalmak, Romalılar tarafından bir *ulus* olmaktan ziyade *kabile* olarak değerlendirilen Numidialılar için olağandışı bir şey değildi. Söylenene göre bu barbarlar tarafından uygulanırken (Romalılar Numidialıları böyle görüyordu) Livius gibi Romalı yazarlar Numidialıların tabiatları itibarıyla, kabul gören gelenekleriyle *yasalara uygun* olan Romalılardan oldukça farklıydı.

izin vermesini istedi. Cirta'da kadını Romalıların ellerinden uzak tutmak için aceleyle bir seremoni düzenleyip karısı yaparak geçici olarak Sophonisba üzerinde hak iddia etmekte başarılı oldu.

Fakat bu gururlu Kartacalı kadın, Scipio kendisi için değil de Roma için kadını bir savaş ganimeti olarak istediğinde yazgısında ne olduğunu biliyordu -Scipio'nun ayaklarına kapandığında onu öldürmesi için dahi yalvarmıştı. Massinissa'nın, kadının hem evliliği hem de esareti kabul edeceğine yönelik umutlarını dikkate almaksızın Sophonisba bir zafer gösterisiymiş gibi bir Kartacalı olarak Roma'ya gitmeyi reddetti ve zehir içerek canına kıydı. Görünen o ki Appianos'a göre[496] zehri ona Massinissa vermişti (eğer kendisi ona sahip olamıyorsa hiç kimsenin sahip olamayacağı fikrine dair başka bir hikâye). Tarihî bir trajedi olarak, Petrarca ve Voltaire gibi hümanist ustalar tarafından birkaç defadan fazla olarak destan şiiri veya dramasına, Mantegna ve Rembrandt tarafından tabloya ve Henry Purcell ve Christoph Gluck tarafından da operaya uyarlanmıştır. Sophonisba'yı yitirmesine rağmen Massinissa, yitirdiği karısının aksine kısa süre içinde tutsak olarak Roma'ya gidecek olan aşağılanmış Syphax'ın Numidia krallığını derhal ele geçirdi. Serseme dönmüş Numidialı muzafferin Sophonisba'yı kurtarmaya çalıştığı fakat kendisini zehirlenmesine izin verdiği kurnazca yönteme karşın Scipio, Massinissa'yı Numidia kraliyet asasıyla selamladı ve Kartaca'nın da neredeyse hiçbir Numidialı müttefiki kalmadı.

Scipio'nun ve yurtlarına yakın olan Numidialı müttefiklerinin elleriyle mağlup edilen iki Kartaca birliğinin yaşadığı felaketten sonra endişeye kapılan Kartaca barış koşullarını talep etti. Bu, kuvvetle muhtemel geciktirme taktiğinin bir parçasıyken ayrıca Kartaca elinde kalan son kozunu oynuyordu: Afrika'yı kurtarması için Hannibal'i İtalya'dan çağırmak. Askerî istihbarat kaynakları şimdi çok daha az bir şekilde Bruttium'da kısılmış olmasına rağmen Hannibal, eğer Afrika'da yaşanmakta olan gelişmeleri takip ediyorsa bu son anda yapılan hamleyi dahi tahmin etmiş olabilirdi. Şüphesiz, Hannibal'in asıl stratejisinin istilası ve kaynaklarının iyiliği için kısa

496 Appian, *Punic Wars*, 28.

sürmesini[497] düşündüğü ve umduğu bu savaş, sonu gelmez bir şekilde sürmüş ve her ne kadar eli sıkı olsa da Kartaca'nın sabrıyla beraber kendisinin de askerî seferi için bütçesini kurutmuştu.

HANNIBAL'İN KARTACA'YA GERİ ÇAĞRILMASI

Hannibal şimdi, çok sayıda zafer elde ettiği -ilk başta neredeyse canı her istediğinde dolandığı yeri- fakat artık İtalya'nın güneybatı ucundaki vahşi yarımadaya küçülen büyük alanı terk etmek zorunda kalacaktı. İlk önce bütün faydasız İtalyan müttefik birliklerini eve gönderdiğinden emin olmalıydı; bunlar, İtalya'dan ve evlerinden uzaktayken kendilerine güvenilmesi mümkün olmayan kişilerdi. Hannibal daha sonra, muhtemelen çok daha zor olan başka bir şey daha yapmak zorundaydı: Romalılar bunları ele geçirip Kartaca'ya karşı kullanamasın diye, Afrika'ya götüremeyeceği bütün atları katletmek zorundaydı.[498] Böylesine değerli varlıkları yok etmek bir kumandan için korkunç olmalıydı, eğer savaşta değil de boşu boşuna ölen atların çığlıkları, bunları duymuş olanlar için tümüyle yürek parçalayan bir şey değildiyse -Diodoros Siculus ve Appianos'un iddialarına karşın Hannibal kadar katı olan biri dahi muhtemelen bu yıkımı hiç istememişti bile- bu katliamın aktarımı savaşın vahşetini ve Hannibal gibi katılaşmış bir kumandanın nasıl acımasız olabileceğini vurgular.

MAGO'NUN ÖLÜMÜ

Bruttium'da Hannibal, kardeşi Mago'nun birçok sebepten ötürü Genoa'dan Liguria'ya kendisine ulaşabileceğine şüphe duyuyordu. Bu sebeplerden biri kendisinin tek başına kalışı ve diğeri de Roma'nın asker toplama konusundaki artan gücüydü. Hannibal'in şüphelerinin doğru olduğu kısa sürede ortaya çıkacaktı. Scipio, savaş tiyatrosunu çoktan Afrika'ya taşıdıktan sonra Romalılar, Ariminum'dan Arezzo'ya kadar dağıtılmış olan dört lejyonla Mago Barca'yı İtalya'da

497 Fronda, *Between Rome and Carthage*, 36–37.

498 Diodorus, *Library of History*, 27, 9'da Hannibal'in üç bin atı katlettiğini söyler; ayrıca bkz. Garland, *Hannibal*, 108.

engelledi. 203 yılında Mago, Ligurialı ve kalan Kartacalı askerleriyle Milan yakınlarında bu dört lejyonluk birleşik Roma ordusuyla savaşmaya çalıştı. Sahaya savaş fillerini dahi sürmüştü, fakat muharebenin başında ayağından yaralandı ve atından düştü, sonrasında da muhtemelen daha ağır bir yara aldı. Muharebe hızla tersine döndü ve liderliği olmadan ordusu yenildi. Mago, Genoa'daki gemilerine kaçsa da yaralarından ötürü denizde can verdi. Hannibal daha sonra bunu öğrendiğinde, ikinci kardeşinin de ölmesine yas tuttu. İki Barca aslanı şimdi ölmüştü ve yalnızca bir tek -üçü arasından en şiddetlisi- aslan hayatta kalmıştı.

HANNIBAL İTALYA'YI TERK EDİYOR

Kartaca, İtalya'da yeteri kadar nakliye gemisi korumayı ve Hannibal'i yuvaya getirmeyi başardı. İyonya kıyılarından gemiye binen Hannibal'in, gözden kaybolmakta olan İtalya kıyısına ve on yılına doğru geriye bakarken hissetmiş ve düşünmüş olması gereken şeyler, tarihçilerin için daima iştah kabartan bir ihtimaller bütünü olacaktır. Livius, Hannibal'in acı ve pişmanlık içinde İtalya'yı terk ettiği sonucunu çıkarır, bu doğru olabilir fakat öte yandan da mümkün olduğu her anda Hannibal'i olumsuzlayan Livius'un tipik bir özelliğidir.[499] Bununla birlikte Hannibal, tam da Livius'un yazdığı gibi hissetmiş olabilir: Kendisini zayıflatan veya mağlup eden şey Roma değil, kendi halkı ve Kartaca'daki hasımlarıydı, Kartacalı hasmı Hanno, Barcaları yalnızca Kartaca'yı mahvederek alaşağı edebilirdi.

Öyle görünüyor ki Hannibal'in hayatının üçte birinden fazlası İtalya topraklarında geçmişti. Yıldırım hızında başarı getiren ilk üç yıl, Roma'ya diz çöktürdüğü dolayısıyla oldukça ödüllendirici ve umut vericiydi. Fakat sonu gelmeyen, hayal kırıklıklarıyla geçen son on üç yıl zaman zaman bir adım öne, bazen de belki de çok daha fazla olmak üzere bir adım geriye gidiyordu. Hannibal, Roma topraklarında ve sularında iki kardeşini kaybetmiş, Roma'yı Kartaca'nın bağımsızlığına yol vermesi için zorlamak olan nihai amacını

499 Livy, *History of Rome*, 30, 20.

ise gerçekleştirememişti. Roma'ya karşı ebedî bir nefret besleyeceğine dair babasına etmiş olduğu yeminden hiçbir zaman vazgeçmemiş olsa da şimdi daha büyük bir engelle karşı karşıyaydı. Roma masayı ondan çevirmişti, ayrıca ilk başta yavaşça olsa da artık apaçık bir şekilde Scipio ile Afrika'da Kartaca'nın mevcudiyetini tehdit ediyordu.

Filosu Afrika'ya yaklaşırken Hannibal'in, hayatının büyük bir bölümünde memleketinden ve çocukluğunun geçtiği Kartaca şehrinden bir süredir uzakta olduğu için ne hissettiğini düşünmek de eşit oranda etkileyicidir. Onlarca yıldır görmemiş olduğu bir yere derin, fıtrî bir sadakat mi hissetmişti? Kartaca'daki zayıf liderliğin yol açtığı sebeplerden ötürü tıpkı babasının yaşadığı gibi ihanete uğramış mı hissediyordu? Hannibal şüphesiz Kartaca'nın münasip ve muhafazakâr, belki de askerî bir güçten ziyade ticari bir güçten beklenebilecek oldukça cüretkâr bir politika izlediği bütün koşulları özetleyebilirdi. Kartaca, büyük oranda kardeşlerinin kuvvetleriyle seferlerine asker sağlamaya çalışırken Hannibal eğer Scipio durdurulamazsa Kartaca'nın kendisini sorumlulukta en büyük pay sahibi olarak suçlayabileceğini ve suçlayacağını biliyordu, fakat birlikleri karaya çıktığı ve kendisi de bir kez daha Afrika topraklarına geldiği için Hannibal'in en büyük sorumluluğu omuzlarına yükleme konusunda zorunlu bir şekilde paylaşmamış olması muhtemeldir.

203 yılının sonbaharında Hannibal büyük oranda Kartaca'nın güneyinde -bu, dikkatli olduğu için yüz altmış kilometrelik uzaklıkta bir yerdi- Tunus'ta Leptis Minor'a (bugünkü Lemta)[500] çıktı. Muhtemelen kendisiyle beraber hayatta kalan kıdemli askerlerinden on beş bin ila yirmi bin arasında asker getirmişti. Bunlar Balear Adalı, Libyalı, Kartacalı, İspanyalı, Kelt ve Bruttialı askerlerdi. Alpleri geçmesinden sonra asıl kıdemli askerlerinin ne kadar azının kaldığı bilinmiyor -şüphesiz çok değillerdi- fakat eğer biraz kalmışsa bile çoğu otuzlarında[501] veya tıpkı Hannibal gibi kırklarındaydı. Bu, söz konusu askerleri genel olarak ortalama asker yaşından en azından

500 D. L. Stone, D. J. Mattingly, and N. Ben Lazreg, eds., *Leptiminus (Lamta): The Field Survey, Report No. 3, supp. 87, Journal of Roman Archaeology* (2011).

501 Paul Davis, *100 Decisive Battles: From Ancient Times to the Present* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 51.

on yaş daha yaşlı yapıyordu. Bu gedikliler deneyimli olabilirdi fakat muhtemelen artık bir tam muharebe günü boyunca dayanacak kadar güçlü değillerdi. Livius'un söylediği gibi eğer Hannibal tanrılara ve insanlara lanet okumuşsa, kaderinin değiştirilemez şekilde değişimine karşı maneviyatının ne kadar düşük olduğunu adamlarının bilmesine izin verecek kadar zekiydi.

HANNIBAL, SCIPIO İLE KARŞILAŞMAK ÜZERE BİR ORDU TOPLAR

Hannibal, Scipio kendisiyle karşılaşmak için yürüyüşe geçmeden veya kendisi Scipio'nun karşısına çıkmadan evvel sonbahar ve kış mevsiminin ilk günlerinde, Kartaca'nın topraklarını korumak için kullandığı dua kitaplarına rağmen biraz zaman kazanmayı başardı. İtalya'dan gelen kıdemli askerlerine ek olarak başka bir yirmi beş bin kişilik asker toplayabildi -bunların arasında Balear Adalılar, kardeşinin topladığı Ligurialılar ve diğer Afrikalı paralı askerler vardı- fakat çoğu yeni Numidialı müttefiklerden oluşan yalnızca üç bin ila dört bin arasında bir süvari toplayabildi. Hannibal şimdi, muhtemelen Afrika'ya gitmeyi reddeden, deneyimli gözünün artık çok yaşlı olduklarından ötürü uzun sürecek bir muharebede çatışamayacağını gördüğü, İtalya'yı bırakması mümkün olmayan veya kararsız öncelikleri olup da bu yüzden savaş gayreti için bağları zayıf olanlara ek olarak (Livius'a göre sadakatten ziyade korku)[502] İtalya'daki birliklerinden işlevsiz adamlarını ayırıp çıkardı. Böylece Hannibal muhtemelen mevcut ordusunun yarısını azalttı. Süvari konusunda eksik olduğunu biliyordu, seksen tane savaş gemisi toplarken bunlar genç ve savaş için eğitilmemiş hayvanlardı; en iyi muharebelerinde son derece belirleyici olan seri Numidialı süvarilerinin yerini çok zor alırlardı. Sonuçta, üçte biri kıdemli askerler olması ile alâkalı olarak muhtemelen yarısı deneyimsiz olan kırk bin piyade topladı.[503]

502 Livy, *History of Rome*, 30, 20.

503 Davis, *100 Decisive Battles*, 47'de Hannibal'in Zama'da kırk beş bin piyadesi ve üç bin süvarisi olduğunu belirtir. Lancel gibi diğerleri de (*Hannibal*, 175) Appianos'a dayanarak rakamı elli bine kadar hesaplayan G. C. Picard ile

Kartaca kendisini şehri koruması için çağırdığında Hannibal, hazır olmadıklarını ve Scipio'nun talimli ordusunun üstün olduğunu bildiği için birliklerini savaşa getirmeyi geciktirdi. Fakat en sonunda, Scipio'nun birliklerine katılan Massinissa'nın Numidialı süvarilerinin tehlikesini anladığında hızla yürüyüşe geçti ve Massinissa ona ulaşmadan evvel Scipio'yu engellemeye çalıştı. Hannibal, Scipio'ya vaktinde ulaşmayı başaramadı, zira Scipio çoktan Numidia'nın ucunda batı noktasındaydı ve Hannibal de çabucak Sidra Körfezi'nden Kartaca'nın güneydoğusuna, muhtemelen birkaç kilometrelik bir mesafede yürümek zorundaydı.

Scipio'nun zaten yirmi sekiz bin civarında iyi talimli piyadesi vardı, bunların arasında Cannae'daki muharebeden gelip Sicilya'ya sürgün edilen fakat şimdi, Scipio kendilerini kurtardığı için bu işten yüzlerinin akıyla onurlu bir şekilde çıkmak adına yeni heveslerinde ve güçlerinde gayretli olan bazı kıdemli askerler vardı.[504] Scipio ayrıca, Massinissa'nın takviye kuvvetlerinin önünde savaşa hazır iki bin süvariye sahipti. Hannibal, Scipio'nun süvarilerinin tam durumunu bilmiyor olabilirdi, fakat Numidialıların savaşta nelere kadir olduğunun gayet farkındaydı. Massinissa, altı bin Numidialı piyade ve dört bin süvariyle Scipio ile buluştu. Hannibal, Roma ordusunun sayısını belirlemek için casuslar gönderdi fakat Scipio bunları engelledi. Romalı kumandan, bu casusları öldürmek veya işkenceye tabi tutmak yerine, bütün hazırlıklarını gezip görmeleri ve gücünü ölçmeleri, böylece Hannibal'e tam raporla geri dönebilmeleri için bir Roma *tribunus*u ile ordugâhının etrafına gönderdi. Belki de bu Massinissa'nın gelişinden sonra gerçekleşmişti, ki bu da Hannibal'e çok daha cesaret verici bir değerlendirme sunmuş olabilirdi.[505] Scipio'nun açısından gerçekleşen bu ustaca fakat cüretkâr hamle Hannibal'in ordusunda istenilen etkiyi yaratmıştı: Scipio, ordusunun

uyumlu olarak (*Hannibal* Paris: Hachette, 1967, 206) muhtemelen süvarilerini de saymak suretiyle elli bin kişilik ordusu olduğunu öne sürer. Goldsworthy tarafından öne sürüldüğü üzere (*Punic Wars*, 307) Polybios'a güvenebilirsek en iyi tahmin kırk bin kişi gibi görünüyor.

504 En iyi anlatım için O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 13, 245-52.

505 Polybius, *Histories*,15, 5.

gücüne karşı o kadar korkusuzdu ki apaçık şekilde sonuçtan daha şimdiden emindi. Bu, Hannibal'in taktiklerinden ustanın en iyi öğrencisi tarafından kopya edilen bir sayfaydı: Düşmanın zihnine nüfuz etmek. Hannibal de muharebe başlamadan evvel sonucu sezme konusunda yeterince hünerliydi.

MUHAREBE ÖNCESİ HANNIBAL VE SCIPIO BULUŞUR

Her iki parlak kumandanın da olaylar başlamadan önce sonuca dair kuvvetli bir sezgisi vardı. Bu, tarihte nadir karşılaşılan bir şeydir. Savaşın vahşi psikolojisi çok sık bir şekilde basit istatistiklere indirgenir. Bir taraftan fiziksel korkuları ve zihinsel çöküşleri diğer taraftan da tükenmiş hazları devre dışı bırakmak savaşı, içinde yalnızca galibiyet ve mağlubiyet tarafı olan bir spor müsabakası gibi gösterir. Fakat ikmal hatları için yapılan hesaplamaları ve planlamaları ve rakibi yıldırmak ve kurnazlıkla alt etmek için yapılan hileleri göz ardı etmek de aynı derecede safça olur.

Bazıları Polybios'tan, Roma'nın evrensel hâkimiyet fikrinin, Zama Muharebesi'ndeki zaferinden hemen önce Scipio vasıtasıyla geldiği sonucuna varır.[506] Belki de tarihteki en iyi savaş planlayıcılarından biri olan Scipio, Zama'da sahaya çıkmadan önce kendi avantajına olacak bilinen bütün ihtimalleri iyice düşünmüştü ve Hannibal bundan Scipio'nun olduğundan daha az haberdar değildi. Daha öncesinde Hannibal'in en iyi hileleri, elindeki seçenekleri ve düşmanının zayıflıklarını hızlı bir şekilde analiz etmek ve ardından savaş planının bir parçası olarak şaşırtma ilkesine sıçrayarak ve düşmanının güvenini zayıflatarak günü başarılı geçirmekti.[507] Hannibal, düşmanlarına korku yaymak için genelde savaş hileleri ve pusulardan faydalanmayı başarmıştı fakat artık en sonunda Scipio özelinde, aklını çelmesi daha zor olan -uyguladığı ustaca bir manipülasyon- korkutucu bir düşmanı vardı.

506 P. S. Derow, "Polybius, Rome and the East," *Journal of Roman Studies* 69 (1979): 1–15, özellikle 3–4.

507 Davidson, "Gaze in Polybius' Histories," 10–24, özellikle 12.

Hannibal, Zama'da, şapkadan çıkaracağı tavşan olmadığını biliyordu. Kartaca, kazanan el olarak oynayabilmesi için ona çok az şey vermişti. Geniş ovadaki çevre ve arazi ona hiçbir avantaj sağlamıyordu, Roma süvarileri ise bundan istifade edebilirdi. Daha önceki Roma hatalarını hızlandıran şey olan zayıflıklar -yetersiz talim, büyük bir çoğunluğu çaylak olan askerler ve süvarideki hareket eksikliği- şimdi Hannibal'deydi. Rüşvet sayesinde olsun olmasın Scipio'nun diplomasisiyle, Hannibal'in önceden güçlerinin ve başarılarının büyük bir kısmında yer alan Numidialılar şimdi çoğunlukla Roma'nın tarafındaydı. Hannibal endişe duymuyor olabilirdi, fakat şurası kesin ki Zama'da bir araya gelmiş olan yeni ordusu endişe içindeydi. "Savaşın en büyük doğrusu, savaş meselesine genelde adamlarının bedenlerinde değil de karşı karşıya gelen kumandanların zihinlerinde karar verilmesidir."[508] Livius, askerî tarihçi B. H. Lidell Hart'ın düşüncesini, Lucius Caecilius Metellus ve hayatta kalan Romalı adamlarını kaçtıkları ve muhtemelen ihanet ettikleri gerekçesiyle azarladığında Cannae Muharebesi'nden hemen sonra Scipio'ya atfettiği bir konuşmayla vurgular. Cannae'dan kaçıp kurtulan Romalıların korkularına ve yenilgiyi kabul eden düşüncelerine gönderme yaparak Scipio, söylenene göre şöyle konuşmuş: "Gerçekte düşmanın ordugâhı, bu tür düşüncelerin çıkabileceği bir yer değildir."[509] Umutsuzluk algısı savaşçıların aklından muharebede hiç çıkmazdı; bu ilk önce 218 ile 216 yılları arasında Romalıların, şimdi de özellikle 205 ile 202 yılları arasında Kartaca'nın başına geliyordu. Polybios'un isabetli bir şekilde iddia ettiği üzere, Utica'daki yenilgiden sonra Zama'ya giden zamanda Kartaca'nın orduları çoktan "ruhen mağlup olmuştu".[510]

Casusları -merhametli bir şekilde- Romalıların hazır oluşuna dair tam raporla geri gönderildikten sonra Hannibal uzaktan Scipio'nun özgüvenini ölçtü ve bunun, daha önceki Romalı kumandanların sergilediği kendine aşırı güven olmadığını fark etti. Scipio'nun casuslara karşı şaşırtıcı muamelesiyle gelen rapor, kontrol edilemeyen yangın gibi Kartaca ordugâhında yayılmış ve ordugâhın duyduğu

508 Liddell Hart, *Scipio Africanus*.

509 Livy, *History of Rome*, 22, 53

510 Polybius, *Histories*, 14, 9.6; Davidson, "Gaze in Polybius' Histories," 20.

korkuyu artırmış olmalıydı. Scipio'nun ordusu üzerindeki etkisini bilen Hannibal, Romalının cesaretine ve apaçık yüceliğine hayran kaldı. Felaketin önüne geçebilmeyi uman fakat ayrıca son derece değerli yeni düşmanını yüz yüze görmeyi ve kendi kanısını oluşturmayı ümit eden Hannibal, Scipio ile yüz yüze görüşmek istedi. Ayrıca kısa süre sonra -Scipio'nun da muhtemelen istediği gibi- Massinissa'nın Numidialı süvari birliğinin Romalılara katıldığını öğrendi.

Muharebeden önce Hannibal'ın ve Scipio'nun birkaç yaveriyle beraber önemli buluşmasına dair ünlü hikâye, her iki kumandan hakkında da çok şey ortaya koyar. Her ne kadar ikisi de muhtemelen birbirinin dilinden konuşmuş olsa da görünüşe göre etki yapmak için tercümanlar kullanmışlardı: Her ikisi de en az anlaşılan kişi olarak görülmeyi veya aksanlarıyla yargılanmayı istemiyordu. Livius, Hannibal ve Scipio'nun ilk başta birbirlerinin huzurunda saygıdan ötürü donakaldığını, fakat sessizliği Hannibal'in bozduğunu söyler. Söylendiğine göre Hannibal şöyle demiş: "Trasimene ve Cannae'da ben neysem, sen bugün osun".[511] Fakat Polybios her zamanki gibi talihin dönekliğini, şanssızlıkları konusunda Hannibal'in Scipio'ya yakındığını vurgular.[512] Hannibal, Scipio'dan on iki yaş büyük olmalıydı ve muhtemelen, karşısındaki genç adamdan ününe saygı duyacağını bekleyerek yaş ve deneyim farkından istifade etmeye çalışmıştı; psikolojik bir avantaj arıyordu.

Ne var ki, özellikle Roma süvarilerinin Numidialı müttefikleriyle üstünlüğü göz önünde bulundurulduğunda bu sefer Kartaca için zaferin ne kadar zor olacağını bilen Hannibal, Kartaca mütarekeyi bozmadan önceki önerilen eski barış koşullarını istedi. Kartaca'nın özgürlüğünü devam ettirmek için de Kartaca'nın İspanya, Sicilya, Sardinya ve İtalya ile Afrika arasındaki bütün adalardaki iddialarından vazgeçeceğini -bu içi boş bir imtiyazdı, zira Roma zaten söz konusu bölgeleri kontrol ediyordu- ve Scipio'nun bu anlaşmayı hiçbir savaş riski olmadan elde edebileceği teklifini sundu. Bu koşullar,

511 Livy, *History of Rome*, 30, 30.

512 Polybius, *Histories*, 15, 7.

Kartaca elçi heyetine saldırdıktan sonra Roma'nın taleplerinden daha az zahmetliydi. Scipio aslında, Hannibal'in Romalıların avantajlı olduğunu anladığını fark ettiği için "Anlaşma yok" demişti. Romalı bunun yerine, çiğnenen mütarekeyle bağlantılı olarak Kartaca'nın kendisini Roma'nın otoritesi altına koymasını ya da askerî bir sonuçla anlaşmayı belirlemek için bu belirleyici muharebede savaşmayı istedi. Livius'un kurgulanmış uzun konuşmasında Scipio Hannibal'e karşı sözlerini şu şekilde sonlandırır: "Savaşmaya hazırlan, zira belli ki barışı kabul edilemez buldun."[513] Elbette ki barış, Hannibal'in istediği şeydi; Hannibal'in kabul edilemez bulduğu şey Romalıların barış koşullarıydı. Eğer Kartaca, ele geçirilen yükler ve elçilerin maruz kaldığı şiddet karşılığında tazminat öderse yeniden müzakereye girmeyi teklif etti, fakat ne Hannibal ne de Scipio herhangi bir şeyi kabul etmeyecekti.[514] Her ikisi de, savaşın yakın olduğunu bilerek ordugâhlarına geri döndü -muhtemelen her ikisi de buluşma yerinde görülebiliyordu.

ZAMA MUHAREBESİ

Muharebe öncesi Polybios'un kaydettiği üzere iki kumandanın da adamlarına yaptığı konuşmalar farklı psikolojik taktikler içerir. Scipio, geçmişteki yenilgilerinden ziyade yakın zamanda elde ettikleri zaferleri hatırlamaları için adamlarını cesaretlendirdi. Onlara, muzaffer olmak veya ölmekten başka bir seçenek bırakmadı, zafer veya ölüm dışında herhangi bir neticenin, hayatta kalan Romalılar için korkunç bir esaretle sonuçlanacağı uyarısını yaptı, zira yenilmişken Afrika'da saklanacak güvenli bir yer olamazdı ve eğer kaybederlerse uzaktaki Akdeniz'den kendilerine çok az yardım geleceği Kartaca topraklarının çok içlerindeydiler.[515] Scipio, muzaffer olmak ya da ölmek için sağlam bir azimle sahaya giren adamların, yaşamaktan başka bir seçeneği olmaması yönünde avantajlı olduğunu söyledi. Öte yandan Hannibal adamlarına, İspanya'daki, Güney İtalya'daki

513 Livy, *History of Rome*, 30, 31.

514 Ibid. 31-32.

515 Hoyos, *Hannibal's Dynasty*, 177.

ve Afrika'daki son imtihanlarını değil de geçmişte İtalya'daki zaferlerini hatırlattı ve karşılarındaki Romalıların, zayıflatan bir etken olarak kusurlu yenilgilerinin anısını taşıdığını iddia etti. Hannibal ek olarak, bölüklerdeki komutanlarının farklı etnik kökenlerden gelen birliklere kendi dillerinde konuşma yapmalarını sağladı. Korkuyu bir motivasyon öğesi olarak kullanan bu komutanlar, eğer savaşı kaybederlerse karılarına ve çocuklarına ne olacağını düşünmeleri için adamlarını tek tek seçti. Dahası bütün orduya, Hannibal'in komutasında Trebia, Trasimene ve Cannae'daki yenilmezlik ününü devam ettirmeleri için cesaret verildi.[516]

II. Kartaca Savaşı'na son verecek olan muharebe, iki büyük kumandanın buluştuğu günden sonraki gün başladı. Muhtemelen ekim ayının çorak geçen bir dönemiydi ve bu, asker ve hayvan hareketleri için en iyi koşullardı. Muharebe, Kartaca'nın güneybatısına yaklaşık olarak 136 kilometre uzaklığında ve beş günlük yürüyüş mesafesindeki Zama'da bir yerde, Kartaca ile bugünkü Tunus olan Numidia'nın arasında belirsiz bir cephede gerçekleşti. Burası, bugün iki *wadis* (çoğu zaman kuru olan nehir yatakları) Tessa ve Siliana'nın arasında ve bugünkü Maktar, Sebaa Biar ve Lemsa kasabalarının civarında bir yerde, bugün genel hatlarıyla Zama Regia (Djama) denilen bir ova üzerindeki geniş arazideydi.[517] Scipio'nun konumu akıntıya Hannibal'den daha yakınmış gibi görünüyor. Suya daha iyi erişim kaynağı muharebe sonuçlarını daha kolay etkiler.

Hannibal'in ordusunda bulunan kırk bin civarındaki piyadeyle belki de sayısal olarak bir avantajı vardı, fakat Kartaca için savaşan askerlerin çoğu çaylak erler veya kısa süre önce toplanmış paralı askerler olmalıydı. Hannibal'in toplam süvarisi, Tychaeus adlı küçük bir Numidia prensi kendisine katılmadan evvel daha önce ikiye katlandıktan sonra yalnızca dört bin civarında olmalıydı. Hannibal'in ayrıca seksen savaş fili vardı, fakat bunların çoğu genç ve eğitimsiz hayvanlardı. Kartaca ordusunun yapısı aşırı derecede

516 Polybius, *Histories*, 15, 10–11.

517 F. M. Russell, "The Battlefield of Zama," *Archaeology* 23, no. 2 (1970): 120–29; "Zama ('Aelia Hadriana Augusta') Tunisia," *Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, 1976 içinde.

çeşitliydi. Kartacalılarla beraber Libyalılar, Balear Adalılar, Keltler, Ligurialılar (Mago'dan) ve İspanyalı askerler Hannibal'in İtalya'dan gelen askerlerine eklenmişti ve bunların arasında eski gediklileriyle beraber Bruttialı ve Lucanialı askerler de vardı.[518] Hannibal şimdi Scipio'nun, kendisinin Kartaca için toplayabileceğinden %50 daha fazla süvari avantajına sahip olduğunu ve deneyimlerinden süvarilerin yetenekli olduğunu biliyordu.

Karşı karşıya olduğu dezavantajlar düşünüldüğünde dahi muharebenin sonucu kaçınılmaz değildi. Hannibal, sahip olduğu güçlere göre savaş dizilimini oluşturmayı başarmıştı. Günün ilk ışıklarıyla birlikte muharebe Kartaca'nın avantajına gidiyordu, zira Romalılar savaş fillerinin hücuma kalktığı vakit doğudaki güneşe doğru yüzlerini dönmüş olmalıydı. Fakat eğer muharebe, yükselen sıcaklıkla birlikte günün ilerleyen saatlerine kadar sürerse Kartacalılar bu sefer kendilerinin gözüne batan güneşle savaşacaktı.

Konumu ve muhtemel sonuçları enlemesine düşünen Hannibal seksen savaş filini, bu hayvanların korkuya ve karışıklığa yol açacağını ve hücumlarıyla Roma hattının merkezini dağıtacağını umarak, hafif silahlı avcı birlikleriyle beraber ön cepheye konuşlandırdı. Ardından, muhtemelen pek azı bir savaş için talim görmüş olan on iki bin kişilik paralı askerlerinin oluşturduğu ilk hattını yerleştirdi. Bunların arkasına en azından sayısı sekiz bin ila on bin arasında olan Libyalı ve Kartacalı askerlerini ve erlerini topladı. Bunların çoğu muhtemelen genç ve talimsiz olmasına rağmen, birincil bir güdü olarak ülkeleri için savaşıyor olacaklardı. Bu, paralı askerlerden farklı bir zihniyetti. Hannibal son olarak İtalya'dan gelen eski kıdemlilerini diğer hatların birkaç yüz metre gerisinde konuşlandırdı. Muhtemelen on beş bin kadar sayısı olan Hannibal'in İtalya'dan gelen gediklileri, bir ihtimal aralarındaki Bruttialılar hariç sahadaki en yaşlı adamlar olmaları sebebiyle en az hareketli olan ve güçlerini koruması gereken askerlerdi. Hannibal, kanatlarına dört bin

518 T. A. Dorey, "Macedonians at the Battle of Zama," *American Journal of Philology* 78, no. 2 (1957): 185–87; resmi bir Makedonya onayı olmadan orada bulunmadıkça.

süvarisini yerleştirdi, Numidialı müttefikleri sol kanadı alarak bir yarıyı, Kartacalı atlıları da sağ kanadı alarak ikinci yarıyı oluşturdu.

Hannibal, askerlerini konuşlandırma yöntemiyle Scipio'nun üstün süvarileriyle çevreleme taktiği uygulayacağını isabetli şekilde tahmin etmişti, fakat kendi süvarilerinin de Scipio'nun süvarilerini oyun alanından çıkaracağını umuyordu.[519] Hannibal süvarilerinden büyük bir yük üstlenmelerini istiyordu, eğer süvarilerin küçük sayısı, daha çok sayıdaki Romalı süvarileri Hannibal'in piyade bakımından sayısal üstünlüğünün meyve vermesi için yeteri kadar meşgul ederse bu işe yarayabilirdi. Daha çok süvari ya da file sahip olma seçeneği düşünüldüğünde Hannibal şüphesiz süvariyi seçerdi, fakat elinde böyle bir seçme hakkı yoktu. Hannibal de Scipio da fillerin korkutulabileceğini biliyordu.

Scipio da muhtemel sonuçları iyi planlamış ve özellikle de savaş fillerini saf dışı bırakmak için bir yol düşünmüştü.[520] O da, 206 yılında İspanya'daki Ilipa Muharebesi'nde ve 203 yılında Utica'nın batısındaki Büyük Ova Muharebesi'ndeki gibi Roma ordusunu benzer şekilde üç hatta ayırmıştı. *Hastati* veya en hafif silahlı piyadeleri en ön hattaydı, bunlardan daha ağır silahlı olan *principes* ilk hattın hemen ardındaki ikinci hat, en ağır silahlı askerler olan *triarii* ise üçüncü hattı, savaş fillerinin bu hatların içine girmesini engellemek için *principes* hattının hemen yakınında yerleştirilmişti. Massinissa'nın Numidialı süvarileri sağ tarafta piyadelerin kanadındaydı, sol kanatta ise Laelius, İtalyalı süvarilerine komuta ediyordu. Scipio, Laelius'un neredeyse kendisiyle paralel şekilde savaşmasını bekliyordu. İki büyük kumandan Hannibal ve Scipio şu noktada birbirlerinin konuşlanmasını büyük ölçüde taklit ediyor gibi görünüyordu, tarihçiler tarafından kaydedildiği üzere muharebe taktiklerine dair yanıltıcı veya cüretkâr bir şey yoktu.[521]

Ne var ki Scipio, fileri hedef alan eşsiz bir strateji benimsedi. İspanya'da Kartacalılarla savaşmasından gelen deneyimden bu

519 Gabriel, *Scipio Africanus*, 187–88.

520 Peddie, *Hannibal's War*, 212.

521 Hoyos, *Hannibal's Dynasty*, 177–78.

hayvanların sık sık zapt edilemez olduğunu biliyordu.[522] Bu sefer, Ilipa'da Hasdrubal'in filleri için söz konusu olduğundan daha büyük bir ihtiyatla Hannibal'in fillerini dikkate aldı.[523] Şimdi, Romalı askerlerini küçük hareketli *manipulus*lardan oluşan -altmış ila yüz askerden oluşan birim, tabur- farklı gruplara ayırdı. Savaş filleri ileri hücuma kalktığında bunlar, boş koridorlardan hayvanları kendilerine çekerek her tarafa dağılacaktı.[524] Bu, neredeyse tek bir vücut hâlinde kalkanlarıyla blok yapacak kadar yüksek derecede talimli olmadıkça askerler için korkunç bir şey olmalıydı. Scipio eğer meraklı gözler olmadan bunu yapabilmişse bu taktikler için pratik yaptırmış olmalıydı. Filler eğer, kendileri için oluşturulmuş koridorlardan ileri hücum ederse ordu hatlarının gerisinde imha edilebilirdi. Scipio, en hareketli hafif silahlıları olan *velites*i, safları arasındaki ya da önde ve taburların arasında olan küçük gruplardaki hafif boşlukları gizlemek amacıyla taburların arasında konumlandırdı. Filler geldiği zaman bu hafif silahlı birlikler mümkün olduğunca hızlı bir şekilde boşlukların arasından koşacaktı.

Bu kurnaz manevra büyük oranda, talimli taburlara ve ne zaman, nasıl ve ne kadar yana doğru gideceğini bilen komutanlarına bağlıydı. Bu taktik, Romalı taburların askerlerin arasında normalden çok daha fazla yer bıraktığını ve filleri hatların arasındaki boşluklardan sola veya sağa doğru engellemek için üç savaş hattının da birbirlerinin oldukça yakınında olduğunu ileri sürebilir. Alandaki ordunun yerleşimi aşırı derecede iyi uygulanmalıydı, ne var ki bu manevrayı mümkün kılan şey, Roma birliklerinin sıkışıp kalmasının ölümcül sonuçlara yol açtığı Cannae'daki çok daha dar alanın tersine, geniş Zama Ovası'ydı.[525] Hiç şüphesiz Scipio, öncesinden ne

522 Gabriel, *Scipio Africanus*, 188.

523 Caven, *Punic Wars*, 251.

524 Livy, *History of Rome*, 30, 33.

525 Polybius, *Histories*, 3, 112–13, 115–16. Polybios, Aemilius Paullus'un Cannae'daki potansiyel muharebe alanıyla mutlu olmadığını (112.2); Romalıların Aufidus Nehri'ne ne kadar yakın olduğunu (113.3); Roma taburlarının ne kadar kalabalık olduğunu (115.6) ve en sonunda dört bir yandan baskıya uğratılan Romalılar için hareket etmenin ne kadar imkânsız olduğunu detaylıca anlatır.

kadar hazırlık yaparsa yapsın, muharebenin en önemli anında doğaçlama bir taktik uygulayabilecek parlak bir rakibe karşı mücadele ettiğinin farkındaydı.

Savaş boruları çaldı ve muharebenin ilk safhası başladı. Romalılar kalkanlarına vurdu ve savaş naralarını attı, öte yandan bir araya gelmiş Kartaca ordusunun naralarında farklı dillerin ahenksizliği söz konusu olmalıydı. Livius, Romalıların daha çok gürültü çıkardığını söyler fakat, çok sayıda dilde söylenen birbirinden farklı kelimeler yalnızca karışıklığı artırmış olmasına karşın daha az sayıda oldukları için bu beyanı şüphelidir. Öte yandan Livius, savaş naralarının askerlerin ruhunda az bir farka yol açtığı yönünde aksini ima eder: Hannibal'in birlikleri uyumsuz bir gürültü çıkarmıştı, bu şüphesiz yüksekti fakat, fark edilebilir bir anlam olmadığından muhtemelen istenilen etkiyi yaratmıyordu; öte yandan Romalıların savaş narası ahenk içindeydi ve bu yüzden fazlasıyla korkutucuydu.[526]

Hannibal'in filleri ve avcı birlikleri toz bulutları kaldırarak ileri hücum etti ve Roma hattında gedikler açmak için öne doğru hedef aldı. Fakat, görüş açıları oldukça zayıf olduğunda daima zapt edilmesi güç olan fillerin çoğu sağa doğru yön değiştirdi, hücuma kalkmış olanların çoğu, Roma taburları planlandığı gibi açıldığında ileri doğru yöneldi. Bazı filler Romalıların ön hatlarına hasar verdi. Eğer Roma ordusu doğudaki güneşe yüzünü dönseydi metal eşyalardan yansıyan düşük sabah ışığı, Polybios'un belirttiği üzere savaş borularının ve trompetlerinin gürültüsüne karşı da alışkın olmayan bazı genç filleri sinirlendirebilirdi.[527] Sağa doğru yönelmiş atların bazıları hiçbir zaman Romalılarla karşılaşmadı ve bunun yerine çıldırmış şekilde Kartaca hatlarına koştu. Kendi birliklerini ürküterek kaçırdıklarından büyük hasara ve karışıklığa yol açtılar. Hannibal'in savaş fillerinin çoğu etkisiz kalmıştı, Roma saflarında büyük karmaşaya yol açacaklarına dair Hannibal'in çok istediği hedefini mahvettiler. Böylece, muharebenin ilk safhası Hannibal'in istediği şekilde gitmedi.

526 Livy, *History of Rome*, 30, 34.

527 Polybius, *Histories*, 15, 12.

Neredeyse aynı sırada, Massinissa ve Laelius'un komutasındaki üstün süvari birlikleri Kartacalıları ve müttefikleri tarumar etti ve özellikle Laelius ve Romalı atlıların, filler piyadelerin o kısmını çökerttikten sonra saldırdığı Kartacalıların sağ süvari kanadını geri püskürttü. Livius, azgın fillerin Roma süvarilerine hücum etmekten ziyade Kartacalı süvarilerin muharebe alanından kaçmasına yol açtığını söyler.[528] Hannibal, eğer zayıf süvarileri kanatlara geri çekilirse ve Romalılar onları kovalarsa o zaman Romalı süvarilerin savaş alanından çekilebileceğini ve Hannibal'in piyadelerine üstünlük sağlayamayacaklarını ummuştu. Bu, Kartacalı süvarilerin düşman süvarileriyle çatışmaya girdiği müddetçe işe yarayabilirdi, fakat kısa süre içinde süvari çatışması sona erdi.

Muharebedeki ilk piyade çatışması safhası da Hannibal'i hayal kırıklığına uğrattı. Romalılara sayısal üstünlük kurulmuş olmasına rağmen Hannibal'in müttefik paralı askerlerden müteşekkil ön hattındaki dev dalga, disiplinli Roma hattını yaramadı. Bunun yerine Scipio'nun *hastati*, *principes* ve *triarii*'den müteşekkil derin bir şekilde yığılmış talimli ön hattına boyun eğdi. Sonrasında, Hannibal'in paralı askerlerden müteşekkil ilk hattı, Kartacalı ve Libyalı acemi erlerden oluşan deneyimsiz ikinci hatta doğru geri çekildi ve kendi ordularının arkasına sarktıkları için de bir düzensizliğe yol açtı. Şimdi, Hannibal'in komutasında hiç savaşmamış olan paralı askerler, Sicilya'dan bu yana uyum sağlamış bir ordu oluşturmuş ve Scipio'nun cüretkâr liderliği altında henüz mağlubiyet yüzü görmemiş ilerleyen Romalıların rakibi olamadı. Paralı askerler Romalılardan yönünü değiştirmeye çalışsa da kaçacak bir yer bulamadılar, zira Kartacalı acemi erlerden ve askerlerden müteşekkil müttefik ikinci hatlarıyla arkaları kapanmıştı. Bu beceriksiz paralı askerler hayatlarını kurtarmak için kargaşa içinde, Romalılardan kurtulmak amacıyla Kartacalı müttefiklerinin oluşturduğu ikinci hatta saldırmaya başladı.

Romalı piyadelerin sayısı şimdi Hannibal'in komutasındaki birinci ve ikinci hatta neredeyse eşit olduğundan, daha iyi talim görmüş kuvvet olması dolayısıyla Roma avantajı kendisini göstermeye

528 Livy, *History of Rome*, 30, 33.

başladı. İkinci hattaki talimsiz ve kafası karışmış Kartacalıların birlik ruhu, birinci ve ikinci hatlarıyla arada sıkıştıkları için artık paniğe döndü. Paralı askerler bunları, geri çekilmeyi reddeden İtalya'dan gelen kıdemli askerlerden müteşekkil üçüncü hatta doğru zorluyordu. Hannibal, yedek birlik olarak eski kıdemli askerlerini arka kısımda tuttuğundan, ilk iki hattı ve üçüncü hattı arasında bırakmış olduğu boş alan, artık filler hiçbir tehdit olmadığından ve Romalılar sıkı dokunmuş bir yapı gibi savaşarak ilerlemeye devam ettiğinden hızla yok oldu.

Umutsuz Kartacalıların ve paralı askerlerin büyük kısmı kendi ordularına kurban gitmişti. Bu adamların çoğu birbirini tanımıyordu ve kumandanlarının idaresine karşı sadakatleri yoktu. Hem daha disiplinli Romalılara karşı can veriyor hem de büyük bir kargaşa içinde kendi içlerinde savaşıyorlardı. Geri çekilmeyi önlemek adına Hannibal'in üçüncü hattaki İtalya'dan gelen kıdemlileri mızraklarından oluşan duvarı ileri doğru yöneltti ve Kartaca ve paralı asker hatlarının daha fazla geri çekilmesine izin vermedi. Bu gedikliler en sonunda müttefiklerini sağa sola kaçınmaya mecbur bıraktı; ilk başta savaş alanından çıkarılan süvarilerin terk ettiği kanatları doldurdu, sonrasında ise birçoğu topluca muharebe alanını terk etti. Ne var ki Hannibal bir şekilde, kaçışındaki kan kaybını büyük ölçüde durdurarak düzeni altüst olmuş ordusunu ustaca geri çekmeyi başardı.

Muharebenin ikinci safhasında Hannibal'in ordusu tek vücut olurken Scipio, *hastati* hattını merkezde tutarak ve Hannibal kendisine kanatlardan üstünlük kuramasın diye *principes* ve *triarii*'den oluşan diğer iki hattını da bir başka hat oluşturmak için sağa ve sola doğru kanatlarında yayarak ordusunu ilerletti. Şöyle bir fark olmuştu; Scipio'nun piyade gücü iki tarafındayken Hannibal'in İtalya'dan gelen kıdemli askerleri, savaş hattının güçlü merkezini oluşturuyordu. Her iki ordu da şimdi topyekûn savaşa girmişti, Hannibal'in ortada bulunan hilekâr kıdemlileri -esasen üçüncü hattı- muharebeyi onun lehine çevirebilirdi, zira bunların büyük kısmı diri birliklerdi ve hafif silahlı piyadelerden müteşekkil Roma hattının daha zayıf olan merkeziyle karşı karşıyaydılar. Hannibal'in İtalya'dan gelen kıdemlilerin cesareti, bunlar, kanatlarda savaşan Romalı ağır

silahlı piyadelerin ağır baskısı altında olmasına karşın diğer paralı piyadelerin ve Kartacalı silah arkadaşlarının cesaretini geçici de olsa artırabilirdi. Her iki usta stratejist Scipio ve Hannibal de güçlerini düşmanının zayıflıklarına göre oluşturmuştu. Bir ara muharebe çıkmaza girmiş gibi göründü.

Fakat muharebenin üçüncü safhasında rüzgâr, üstün Romalı ve Numidialı süvarilerin daha küçük olan Kartacalı ve müttefik süvarilerini püskürtmesinden sonra tersine döndü. At üstündeki Romalılar ve Numidialılar şimdi arka kısımdan muharebeye katıldılar ve at üstünde çok daha hareketli oldukları ve çok az zayiat verdikleri için sistematik olarak Hannibal'in ordusunu arka kısımdan katletmeye başladılar. Bir kez daha, üstün süvarilerin zaferde en büyük rolü varmış gibi göründüğü bir muharebe oluyordu. Cannae Muharebesi'ne ilginç bir şekilde benzeyen, fakat bu sefer kurbanın öğretmeni, muzafferin de öğrencisi olduğu bir sonuç çıkmıştı.

Zama'da Hannibal'in ordusunun verdiği zayiat, Polybios'un bahsettiği üzere[529] yirmi bin ölüye, yirmi bin de esire kadar çıkmışken, Scipio'nun kayıpları muhtemelen yalnızca iki bin askerdi.[530] Batıdan parlayıp Kartacalıların gözlerini kamaştıran güneşin ve kaynaklardaki temiz suya erişim imkânının -Zama'ya ilk ulaşan Scipio bu konuda kontrole sahipti- muharebedeki etkenler olup olmadığını muhtemelen asla bilemeyeceğiz, fakat bunlar her halükârda Kartaca'nın yenilgisi için en az etkide bulunan hususlardı. Zama, Hannibal'in Waterloo'suydu, ve tıpkı Napoléon gibi baş düşmanına karşı yürüttüğü son muharebesiydi.

Zama felaketinden sonra Hannibal, kendisiyle kalmış veya nihai sonuçtan önce dönmüş olan küçük bir süvari taburuyla birlikte kaçtı. Kartaca'nın doğusuna doğru gitti, burada karşılaştığı kişiler yalnızca kendi ülkesinden düşmanlar olacaktı. Ne var ki bugünkü Tunus, Sousse olan Hadrumentum'daki ailesinin eski malikânesi

529 Polybius, *Histories*, 15, 14.

530 Howard Hayes Scullard, *Scipio Africanus: Soldier and Politician* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1970), 154'te Zama'da yalnızca 1,500 Romalının öldüğünü iddia eder.

yaklaşık 193 kilometre doğudaydı.[531] Scipio ise Kartaca ordugâhını yağmaladı ve kısa süre sonra savaş esirleri ve büyük ganimetle, Roma'nın taleplerini iletmesi için Kartaca'ya filosunu göndermeden evvel bir Romalı muzaffer olarak Utica'ya döndü.

Hannibal raporunu sunmak için -otuz altı yıldır ilk ziyareti- en sonunda haftalar sonra Kartaca'ya döndüğünde Kartaca mahkemesine hem muharebeyi hem de savaşı kaybettiğini söyledi. Yaşlılara tek kurtuluşlarının Roma'dan barış istemek ve ne kadar olursa olsun savaş tazminatı ödemek olduğunu belirtti. Böylece Scipio'nun gemilerini Kartaca'dan gelen, zeytin dalları ve teşrifatçı aletleriyle yüklü –işgalcileri asker olarak değil de haberciler olarak koruyan- barış talep eden bir tekne karşıladı. Teknedeki aşağılanmış elçiler ilk önce Scipio'nun zaferinin ne anlama geldiğini görecekti. Bir elli yıl önce gerçekleşmiş I. Kartaca Savaşı'nda olduğu gibi, tek bir belirleyici muharebe Kartaca'nın kaderini tayin etmişti. Fakat önceki seferlerin tersine bu yenilgi, denizden ziyade kendi ülkelerinde gerçekleşmişti. Bu, çok daha feci bir şey olarak algılanmış olmalıydı. Hamilcar ilk savaşa ve 241 yılındaki savaş tazminatına karşı çıkmıştı fakat oğlu Zama'dan sonra böyle bir itirazda bulunmadı.

Zama'da Scipio, askerî istihbarattan veya Numidialıların yardakçılığından, bu hayvanların Kartaca'nın ilk saldırı gücü olduğunu gözlemleyerek, savaş fillerini nasıl etkisiz veya kendi safları için tehlikeli hâle getirebileceğini bulmuştu. Süvari bakımından eşitsizlik de büyük bir etkendi ve bu, Numidialılara rüşvet vermek demek olsun ya da Massinissa'nın Sophonisba'ya karşı duyduğu tutku ve Syphax'a karşı duyduğu intikam gibi zorlayıcı koşullar yaratması anlamına gelsin, muhtemelen Scipio'nun zihninde bir süreliğine en başta gelen şeylerden biriydi.

Diğer taraftan Hannibal, İtalya'dan henüz dönmüş olduğu için Zama Muharebesi'ne giden 203 yılı sonbaharı ile 202 sonbaharı arasında, yeteri kadar Numidialı süvari toplayabilecek ya da ordusunu bir birim olarak eğitecek fırsatı bulamamıştır. Scipio'nun daha iyi talimli olması da büyük bir etkendir, zira adamlarını neredeyse iki

531 Hoyos, *Hannibal's Dynasty*, 178.

yıldır planlıyor ve talim ediyordu ve en azından bazılarıyla beraber İspanya'dan beri aynı saflarda savaşıyordu. Hannibal'in ordusundaki zayıf sayı üstünlüğü, birliklerinin çoğu tıpkı Scipio'nun ordusunun yaptığı gibi bir arada savaşmadığı zaman bir etken değildi.

Polybios, Hannibal'in iyi ve deneyimli bir kumandan olarak Zama'da yapabileceği her şeyi yaptığını söyler. İhtimallerin kendi aleyhine olduğunu bildiği için diplomatik bir karar elde edebilmek amacıyla muharebeden önce Scipio ile görüşme yapmaya çalışmıştı. Her ne kadar zaferle dolu uzun bir tarihi olsa da savaşın çok sayıdaki ihtimalini ve beklenmedik olasılıklarını anlamıştı. Bu yüzden, başka seçeneği olmadığı zaman muharebeye girmeyi kabul etmiş ve hem muharebe öncesi hem de esnasında elinden geldiğinin en iyisi için plan yapmıştı. Hannibal muhtemelen bu muharebenin sonucunun Roma için evrensel bir hâkimiyet demek olduğunu anlamıştı.[532] Zama, Roma'nın Cannae'dan sonra düştüğü gibi Kartaca'yı da benzer şekilde umutsuz duruma düşürdü, ne var ki Cannae, Roma için yalnızca bir terslikken Zama, Kartaca için sonun başlangıcıydı.[533] Çok az kişi son derece açık şekilde dürüst olan Hannibal'in bu yenilgisinin tarihin gidişatını belirlediğini kabul etmez. Bir tarihçinin söylediği üzere Zama, "Avrupa tarihindeki en kritik muharebelerinden biriydi."[534]

ZAMA'NIN SONRASI

202 yılının sonbaharının sonlarına doğru Kartaca'dan gelen gururu incinmiş on elçiyle karşılaştığı Tunus'ta Scipio, otoritesini kullanarak 241 yılındakinden çok daha ağır bir ceza belirledi. Kartaca, Roma'nın askerî istilası olmadan şimdilik bağımsız bir devlet olarak devam edebilirdi fakat ciddi derecede sınırlı bir faaliyet alanıyla var olacaktı. İspanya, Sicilya ve adalar üzerindeki bütün iddialarını çoktan kaybetmişti zaten, fakat şimdi de filosunun on kadırgaya düşürülmesini, fillerinin Roma'ya teslim edilmesini kabul etmek zorundaydı, ayrıca

532 Polybius, *Histories*, 15, 15.

533 Picard, *Hannibal*, 208.

534 Lazenby, *Hannibal's War*, 225.

Afrika dışında savaşması açık bir şekilde yasaklanmıştı ve Afrika'da da yapacağı herhangi bir savaş için Roma'nın iznini almalıydı.

241 yılındaki Lutatius Antlaşması 2,200 *talentum* gümüşlük bir tazminat dayatmışken, yenilgi için biçilen yeni savaş tazminatına göre elli yılda taksitlerle 10,000 *talentum* gümüş ödenecekti. Dahası Kartaca, Roma'nın seçtiği on dört ila otuz yaş arasında,[535] yani en iyi dönemlerinde olan ve başka bir iş için kullanılması ve yerine başkasının getirilmesi mümkün olan 100 tane rehine vermek zorundaydı. Ayrıca, bütün Roma tutsaklarını bırakmak zorundaydı -bunlar Kartaca esaretinden kurtarılan 4,000 Romalı köleydi- ki bunların arasında bazıları, Roma'ya muzaffer şekilde dönen Scipio'nun arkasında yürümüş Terentius Culleo gibi *patricius*lardı. Bazıları savaş tazminatının değerini hesaplamıştır; en son tahmine göre 260.000 kilogramlık gümüş yaklaşık 183 milyon dolara tekabül eder.[536] Bu, bir devlet olarak Kartaca'yı iflasa sürükleyecek bir rakam değildi, fakat bu ücret, daha sonra Hannibal'in Yaşlılar Meclisi'nde protesto ettiği üzere devlet hazinesinden gelmiyordu, ek vergiler olarak halkı cezalandırıyordu.[537] İlginç bir şekilde, bir tarafa savaştaki sorumluluğu yükleyen çok sayıda modern savaş tazminatı, hepsi harfiyen olmasa da en azından bir kısmı bu Kartaca örneğinden gelir.[538]

Kartacalıların çoğu, şehrin görüş açısında bulunan körfezde gemilerinin yakılmasına gözyaşı döktü. Bütün halk muhtemelen Scipio ve ordusunun huzurunda, ticaretten gelen zenginliklerinin esas vasıtalarının alevlere teslim olmasını izliyordu. Hannibal de orada

535 Jakob Seibert, 474.

536 O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 252n93 ve 286'da 2009 tahminlerine göre ons başına (28,5 gr.) 13.25 dolar spot fiyatını verir; 2016 yılında ons başına spot fiyatı 16.62 dolardı.

537 Lancel, *Hannibal*, 182.

538 1919'da imzalanan Versay Antlaşması I. Dünya Savaşı'nın sorumluluk suçunu Almanya'ya yüklemişti. İki yıl sonra müzakereler sonucunda Londra Ödeme Programı, Almanya'ya savaş tazminatı olarak 132 milyar altın mark (33 milyar dolara eşit) taksitler hâlinde ödenecek ceza verse de sonunda asıl ödemeler daha hafifti. Bkz. William N. Goetzmann and K. Geert Rouwenhorst, eds., *The Origins of Value: The Financial Innovations That Created Modern Capital* (New York: Oxford University Press, 2005), 329.

yangına şahitlik etmişse, Roma'yı yıllardır titreten muzaffer bir kumandan olmaktan ziyade ülkesinde yenilgiye uğramış bir kumandan olarak acı çekmişti şüphesiz. Yetişkinlik hayatında ilk kez olmak üzere Hannibal'in elinde hiçbir ordu yoktu.[539]

Scipio'nun Zama'daki zaferi, senatodaki bazı kişileri eski tarz bir *rex* (kral) olarak tiranlığa tamah edebileceği yönünde uyarmıştı.[540] Livius, *regius* (kraliyete ait/krala ait) ve *regnum* (hükümdarlık/krallık) kelimelerini dahi, Scipio'ya eleştirmenlerinin iddiaları olarak ileri sürer.[541] Fakat Scipio, Kartaca'yı ve hâkimiyet bölgesini yenilgiye uğratmaktan tatmin olmuştu.

Senato, Scipio'nun görev süresini 201 yılıyla onayladı. Afrika'daki prokonsüllüğü onaylanan Scipio, Sicilya'daki Lilybaeum'a gelerek, oradan da Afrika fatihi olarak at arabasında zafer alayıyla İtalya'dan Roma'ya yürüyene kadar 201 yılına kadar bölgede kaldı. Daha sonra, Afrika fatihi olarak Scipio Africanus olarak tanınacaktı.[542]

Hannibal, yenilgiye uğramış düşmanı olarak Scipio ile birlikte yürümeye zorlanmadı. Belki de Scipio Hannibal'in Roma'da görülmesinin Romalıların sinirlerini bozabileceğini ve hatta Scipio'nun muzaffer kişiliğinin değerini düşürebileceğini anlamıştı. Dahası, Hannibal gibi tehlikeli bir kişiyi Roma'ya götürmenin akıllıca olmadığı kararını çıkarmış olabilirdi, zira Scipio Hannibal'in kendisi kadar kurnaz olduğunu düşünüyordu. Muhtemelen düşmanının ününe saygıdan dolayı Scipio Hannibal'e memleketinde kalmasına izin vermişti. Hannibal'i, vadesi geldiği zaman Kartaca'yı finansal olarak ödemelerine saygı gösterme konusunda kararlı tutması için tek güçlü şahsiyet olarak düşünmüş olabilirdi.

539 O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 252'de ordusu olmayan bir Hannibal'e "askerî bir oksimoron" der.

540 J. Roger Dunkle, "The Greek Tyrant and Roman Political Invective of the Late Republic," *Transactions of the American Philological Association* (TAPA) 98 (1967): 151–71, özellikle 156–57.

541 Livy, *History of Rome*, 28, 42. Burada Fabius, Scipio'nun bir konsülden ziyade kendisini bir kral olarak düşündüğünü ima etmektedir. Eğer Scipio'nun karakteri farklıysa bu mümkün olabilirdi, hele hele Zama'dan sonra.

542 Lancel, *Hannibal*, 179.

Zama Muharebesi'nden hemen sonra 202 yılında, Roma ile anlaşma yapmak konusunda müzakereler için aracılık yapıldı. Oylama esnasında Kartaca'daki Yaşlılar Meclisi'nde anlaşmaya itiraz eden tek bir yaşlı vardı -muhtemelen adı Gisco idi- ve sinirlenen Hannibal'in bu muhalifi alıp konuşmacı kürsüsünden attığı aktarılır. Hannibal'in içerleyen Kartacalı dostları bu fiziksel saldırganlığa itiraz ettiğinde Hannibal'in sözlü karşılığı, hem onca yıldır uzaklarda olduğu hem de bir meclis üyesinden ziyade meclisin önünde askerî bir lider olarak davrandığı için özürdü. Fakat, Roma'nın Kartaca'ya karşı çok daha acımasız davranabileceği yönünde zorlayıcı bir argüman da sundu. Livius bu olayı kaydetmiştir, böylece Scipio'ya ve Roma'ya haber gitti.[543]

Kartaca'nın tazminat uyarınca ilk gümüş taksidini Roma'ya gönderme vakti geldiğinde, Livius'un tek bir anekdotta söylediğine göre[544] çok sayıda Kartacalı utanç içinde gözyaşı dökmüş, fakat Hannibal muhtemelen, kendisini hiçbir zaman tam olarak desteklememiş ve bunun sonucunda şimdi ödeme yapması gereken Kartaca'nın ticari gücünü hor gördüğünü ortaya koyarak acı şekilde kahkaha atmış. Bu uzun süren mücadele "Hannibal'in Savaşı" olarak adlandırılmıştı, zira Kartaca onu birden fazla kez onaylamamıştı.[545] Hannibal, bunun kendisinin savaşı olmasının suçunun birçok yoldan doğru bir değerlendirme olduğunu biliyordu.

Livius, öngörülü görünen sert bir yanıtı Hannibal'e atfeder: Talihsizlik olmadığı sürece Hannibal gülmüyordu. Polybios'un aktardığı gibi uzun süredir Fortuna'ya -Roma şans tanrıçası- tapan kişi şimdi ona güvenmiyordu.[546] Hannibal şimdi Kartaca'yı, bu savaş tazminatının yüzleşeceği tehlikelerin arasında en iyisi olduğu yönünde yakında her şeyi öğreneceği konusunda uyarmıştı.

543 Livy, *History of Rome*, 30, 37.7.

544 Ibid. 30, 44.4-11.

545 Polybius, *Histories*, 3, 8.6–10. Bu kitabın başında belirtildiği gibi Polybios bile, 3. Kitabının ilk paragrafında (1.1) buna "Hannibal'in Savaşı" (*ton 'Annibiakon*) demiştir. Ne var ki o da bu konuda ilk değildi.

546 Ibid. 15, 15.

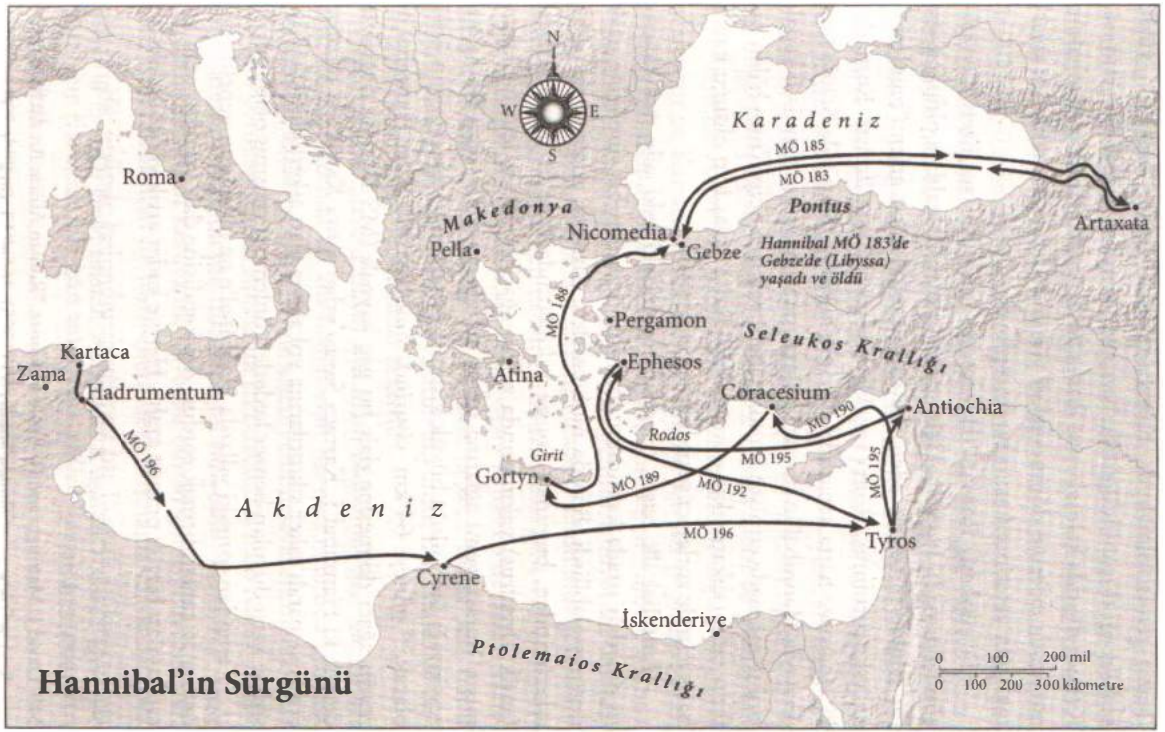
23

SÜRGÜN

Zama, Hannibal'in Roma'yı İtalya ana kıtasındaki bölgesine geri koyacağı ve Kartaca'nın Akdeniz'deki gücünü yeniden tesis edeceği yönündeki uzun vadeli hayallerini paramparça etmişti. Bir daha Roma'ya karşı asla doğrudan çarpışmaya girmeyecekti; başka büyük bir muharebe kazanmayacak ve asla başka bir orduya komuta etmeyecekti. İşin aslı, hayatının kalan üçte birindeki en büyük muharebeleri Kartaca'nın mevcudiyetini sürdürmesi ve yalnızca kendisini hayatta tutması durumuna düşmüştü. Şimdi, kırklı yaşlarının ortasında olan Hannibal'in artık enerjisi, gücü ve gençlik dönemindeki dayanıklılığı veya Alplerin zirvesinde İtalya'ya ve önündeki yıllarına bakan genç bir adam olarak özlemini çektiği umudu ve pozitivizmi yoktu. Kartaca'daki geleceği bile umutsuz görünüyordu.

Zama Muharebesi'nin sonucu, mutlak üstünlüğü artık Akdeniz'e hükmetme konusunda bir sıçrama tahtası olan Roma'yı zamanının tartışmasız dünyanın en güçlü ulusu yaptıysa, 202 yılı ayrıca Antik dünya tarihinde bir dönüm noktası olarak doğal bir sonuçtu da.[547] Aslına bakılırsa Kartaca, savaş tazminatı ve 201'den sonra çoğunluğu yok olan filolarına rağmen zenginliğinin büyük bir kısmını kaybetmedi. Uzun süre önce kurulmuş ticaret ağları, Kuzey Afrika ile Akdeniz'in doğu kıyısı ve Roma'nın ayak basacak çok az yeri olan Levant arasında mal taşımaya devam etti. Kartaca filosunun büyük bir kısmının yakılması kesinlikle sembolik cezalandırmanın ötesinde bir şeydi, fakat bu cezalandırma uygulaması yapıldığında

547 Liddell Hart, *Strategy*, 33.

N
W
E
S
Karadeniz
MÖ 185
MÖ 183
Pontus
Artaxata
Roma
Makedonya
Pella
Nicomedia
Gebze
Hannibal MÖ 183'de Gebze'de (Libyssa) yaşadı ve öldü
MÖ 188
Pergamon
Seleukos Krallığı
Kartaca
Zama
Hadrumentum
Atina
Ephesos
Coracesium
Antiochia
MÖ 190
Rodos
MÖ 195
Girit
Gortyn
MÖ 189
MÖ 192
MÖ 195
MÖ 196
Akdeniz
MÖ 196
Tyros
Cyrene
İskenderiye
Ptolemaios Krallığı
0 100 200 mil
0 100 200 300 kilometre
Hannibal'in Sürgünü

Kartaca'ya ait olan ve Kartaca limanında bulunmayan çok sayıda ticaret gemisi olmalıydı. Kartaca'da liderliğin ne kadar iki yüzlü olabileceği düşünüldüğünde bazı gemilerin bu şekilde esirgenmesi, Kartaca dışında kalmaları ve Roma fatihi tarafından dayatılan yıkım esnasında evlerine dönmemeleri yönünde deniz kaptanlarını uyarmak için yeterince kasıtlı bir komployduy.

Hiç şüphesiz Roma, 201 yılından sonra Kartaca üzerinden gözünü ayırmadı. Hannibal için savaşmış olan İtalyalılara oldukça sert bir şekilde muamele eden -Latin müttefiklerden gelen "hainlerin" kellesi uçurulmuş, Roma kaçakları ise çarmıha gerilmişti- Roma'daki senato ve hatta senatodaki Scipio'nun hasımları bile Scipio'nun onayıyla Hannibal'in hayatta kalmasına ve muhtemelen üstü kapalı iznine müsaade etmişti; bunun sebebi yalnızca Scipio'nun hâlen zaferin tadını çıkarmakta olması değil ayrıca savaş için olduğu kadar barış için de zorlayıcı şekilde itiraz etmesiydi.

Hannibal ilk başta, Hadrumentum'daki eski aile malikânesini onardığı sırada kamunun gözünün önünden bir süreliğine uzak durmuş olabilirdi. Burada muhtemelen, bazı eski askerleri ve paralı askerlerinden, bugünkü Sousse yakınlarında[548] ve El Djem bölgesi (antik Thysdrus) yakınlarında zeytin ağaçları ekmek için faydalanmıştı. Burası, gemi ağlarına yakın olduğu ve daha sonra Roma'nın zeytinyağı üretiminin büyük kısmına ev sahipliği yapacağı için ünlü olacak,[549] güneye 64 km. civarında bulunuyordu. Eğer Hannibal'in zeytin ağacı dikmesine dair bu geç kaynak (MS IV. yy.) doğruysa demek ki Hannibal I. Kartaca Savaşı'ndan sonra Kartaca'yı rahatsız etmiş ve paralı asker sıkıntılarına yol açmış olan askerlikle alâkalı işsizliğe karşı duyulan benzer kederleri önlemeye çalışmış olabilirdi.[550]

Zama'dan sonraki yıllarda Hannibal'e ne olduğunu genelde detaylarıyla canlandırmak zordur, zira kendisine dair yazılmış olan kitap sayıları büyük oranda azalır. Her ne kadar artık görünürdeki bir

548 Serge Lancel, Carthage: *A History*, çev. Antonia Nevill (Oxford: Blackwell, 1995), 118–19.

549 David J. Mattingly and R. Bruce Hitchner, "Roman Africa: An Archaeological Review," *Journal of Roman Studies* 85 (1995): 165–213, özellikle 200 ve 204.

550 Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 37.2–3.

askerî düşman olmasa da Roma casusları onu memleketinde hâlen oldukça dikkatli bir şekilde izliyor olmalıydı, fakat Romalı tarihçiler 201'den sonra ona en az tehdit olarak yaklaştıkları için bu her zaman aşikâr bir şey değildi. Belki de bir yaşayan efsaneydi, fakat Hannibal hâlen Roma için sorun çıkarma kapasitesi olan biriydi, özellikle de üzerindeki denetlemeden kaçmışsa. Kendisine biraz daha fazla rol yapmak için izin verildiğinde, Kartaca'daki liderler Hannibal hakkında fazlasıyla endişeliydi, bilhassa dürüstlüğü ve rüşvet yememesi Kartaca'nın çıkarlarını tehdit ediyor gibi görünmüşse.

Zama'dan sonraki ilk birkaç yıl için Hannibal'in Kartaca'daki rolü ilginç şekilde çelişkilidir. Denizde bir kol boyundan uzun olmayacak şekilde memleketindeki halk için tanıdık bir figür olmuştu, oligarşiden ziyade halkı ilgilendiren devlet işlerinde muhakkak görülüyordu. Roma'nın ekonomik yaptırımları ile alâkalı kurallara uyuyor ve Kartaca'da reform yapmak isteyen bir popülist olarak savaş tazminatının ödendiğinden emin oluyorken yüzeyin altında Hannibal muhtemelen babasına ettiği yemini tutuyordu. Vergilius'un destan şiiri *Aeneas*'ta anlatıldığı üzere[551] Dido'nun göğsünün altındaki ruhunu için için yakan görülmez yarası gibi -bu, onun intihar ettikten sonra yakılacağı odun yığını kehaneti demekti- Hannibal'in Roma'ya karşı gizli ve ölümsüz nefreti, birkaç kişi bunu görür gibi olsa bile yeteri kadar yakıtını alıyordu, zira Hannibal bunu gizli tutmak için yeteri kadar zekiydi.

Hannibal'in artık damgalı bir adam olduğuna dair küçük bir soru vardır: Ardında bir tür hedefi olan Kartaca etrafında gezinen destansı bir karakterdi. Bu her ne kadar yenilmesiyle etkisi yok edilmiş gibi görünse de eğer Roma'nın en büyük düşmanı olarak algılanırsa şansının er ya da geç tükeneceğini biliyordu. Hannibal, artık etrafında kendisini koruyacak bir ordu olmadığının bilincindeydi; hem Roma'daki hem de memleketindeki düşmanlarına karşı kötü şöhreti göz önünde bulundurulduğunda bir Romalı suikastçı veya sinirli bir Kartacalı bile gün vakti veya gizlice hızlı bir şekilde işini bitirebilirdi.

551 Virgil, *Aeneid*, 4, 60ff.

KARTACA *SUFFETE*Sİ HANNIBAL

Her ne kadar Zama'dan sonraki dürtülerini anlamak neredeyse imkânsız olsa da Hannibal'in, Roma'nın yaşayan en büyük düşmanı olarak yakın geçmişindeki korkutucu karakterini dönüştürmek için çok sayıda yöntemi vardı. Diplomatik dokunulmazlığı elde etme yolunda bir umut olarak Kartaca için ve Romalıların gözünde çeşitli kabiliyetlerle değerli bir devlet adamı olmayı mı planlamıştı? Şüphesiz bu, ip üzerinde yürümekti. Bunu yapmanın en iyi yolu, en büyük düşmanı Yaşlılar Meclisi'nden geçmiyor, bunun yerine bir tür yargıç olarak görev yapan, hakemlik yetkileriyle bir Fenike ve Kartaca üst düzey kamu yöneticisi olan *suffete* gibi halk için bir makam elde etmekten geçiyordu.[552] *Suffete*, İncil'deki Hâkimler Kitabı'nda yer alan, İncil'deki yargıcın erişim ve gücünü anımsatan Sami *shophet* kelimesiyle aynı kökenden gelir.[553] *Yargıç* kelimesi ise monarşiden önce İsrail halkını yönlendiren Musa, Samuel ve Samson için kullanılmıştır.[554] Akdeniz'de *suffete* makamı düşüncesi, Sparta'da olduğu gibi Yunan kamu görevlileri için de ödünç alınmıştır.[555]

196 yılında kendisini kanıtlamış biri olarak Hannibal, halk meclisinin seçimiyle,[556] tekrar seçilme söz konusu olmadıkça genelde bir yıl süren[557] makama gelerek bu yola girdi. Öyle görünüyor ki Hannibal'in halk tarafından seçilmiş olması aristokratların, tüccarların ve toprak sahiplerinin hâkim olduğu ve Hamilcar'dan

552 Walter Ameling, *Karthago: Studien zu Militär, Staat und Gesellschaft. Vestigia: Beiträge zur Alten Geschichte* 45. Munich: C. H. Beck Verlag, 1993, 82.

553 E. Lipinski, ed. (dir.), "Suffète," *Dictionnaire de la civilisation phénicienne et punique* (Paris: Brepols, [Turnhout] 1992), 429. Lipinski ayrıca Akadcadan daha erken bir Sami kelimesi olan *shapitum*'dan bahseder.

554 F. Brown, S. R. Driver, and C. A. Briggs, *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament* (Oxford: Clarendon Press, 1951), 1047: Kartaca dilindeki aynı kökten gelen *sufet* ile "yargıç, kanun yapıcı" kelimeleri belirtilmiştir.

555 Robert Drews, "Phoenicians, Carthage and the Spartan Eunomia," *American Journal of Philology* 100, no. 1 (Spring 1979): 45–58, özellikle 54.

556 G. C. Picard, "Hannibal," in *Dictionnaire de la civilisation phénicienne et punique*, ed. (dir.) E. Lipinski (Paris: Brepols, [Turnhout] 1992, 207.

557 Cornelius Nepos, *Life of Hannibal*, 7.4. Romalı biyografi yazarı ayrıca bu makamı Roma *praetor* makamı ile eşit tutar.

beri halkçı Barca önderliğine karşı uzun süredir öfke duyan Yaşlılar Meclisi'ne ters düşüyordu. Fakat, bir *suffete* olmanın ek faydalarından biri de Hannibal'in mantıklı konuşan birinin kamusal kişiliğini Kartaca siyasetine ve Roma'nın menfaatlerinin tersine davranmayan devlet kayıtlarına geçirmesiydi. Kartaca'ya savaş tazminatı ödemelerini devam ettirmesini sağlayan bozguna uğramış fakat onurlu bir savaş lideri olarak rolünü oynamaya devam ettikçe görünür yüzeyde Hannibal, eğer 'Roma'ya karşı bir tehdit olarak değerlendirildiği durumundan daha ziyade, zarar görmekten güvende olabilirdi.

Bazılarının iddia ettiği gibi Hannibal'in yeni rolünün ne kadarının bir duman perdesi olduğunu tahmin etmek güçtür, fakat görünüşe göre bu makamı çalışkanlık, dürüstlük ve ciddiyet içinde ifa etmişti. Romalılar tam anlamıyla rehavete kapılış sayılmazdı -pragmatik Scipio bile- fakat birisi artık kükremeyen bir aslandan ne kadar çekinmeliydi ki? Hannibal üzerine en açık analizlerden birini kayda geçen modern askerî tarihçisi Dexter B. Hoyos'tan alışıldığı üzere Roma, hem korkutucu bir düşman hem de takdir edilmesi gereken becerikli bir lider olarak bu adam hakkında genelde kararsızdı.[558] Ne var ki, 199 yılında *censor* ve 198 yılında da *princeps senatus* (Senato lideri) görevlerinde bulunan Scipio, Kartaca'yı yerinde tutmaya çalışma konusundaki anlayışın senato önündeki sesiydi.

Çok sayıda kaydedilen olay Hannibal'in yeni stratejisini, Kartaca'nın deniz ve ticaret tekelleri üzerindeki bölgesel ve kadim iddialarını Roma'nın tanımasını isteyen askerî bir lider olarak değil de Kartaca'nın bağımsızlığı için elde ne kaldıysa onun için bıkmadan çalışan bir devlet adamı olarak tasvir eder.

Hannibal *suffete* olduğu sırada, halk meclisi önünde görülme emrini görmezden gelen başka bir Kartacalı görevliyi -kalıcı olarak seçilmiş despotik bir yargıç- çağırdı. Bu yargıç anti Barca hizbine mensup olduğu ve daha önce finansal meselelerde halka karşı laubali bir tutum takındığı için Hannibal bu adamı tutuklattı. Bu görevli, kendisini muhtemelen aklayacak olan Yaşlılar Meclisi'ne değil, halk meclisine getirildi. Hannibal halkın önünde bu adamı

558 Hoyos, *Hannibal's Dynasty*, 210.

kınadı ve hızlı bir şekilde halk meclisinde, bir kişinin art arda iki yıl boyunca yargıç makamına sahip olmasını yasaklayan yeni bir yasaya destek çıktı.[559]

Roma'nın topyekûn fetihten ziyade, Kartaca egemenliğini bir süreliğine devam ettirme yönünde Scipio vasıtasıyla benimsediği bir nevi ılımlı tavrı kısmen, plebler arasında çok sayıda Romalının barış istemesi ve Scipio'nun kararına saygı duymasından ötürüydü.[560] Biraz ekonomik rahatlama ve Kuzey Afrika'daki askerî istilayı düşürme sözü verecek bir karar bekliyorlardı. Yeni lejyonlar ve vergiler toplandığı sırada kendileri on yıllardır büyük yoksulluk içinde yaşıyorken sürekli devam eden kemer sıkma durumundansa Kartaca'yı ağır savaş tazminatı ödemesine mecbur bırakmak daha iyiydi.

196-195 yıllarında gerçekleşen bir olay, anti Barcacı hizbin artık nihai öfkesini çekmiştir. Bu olay, Yaşlılar Meclisi'ndeki güçlü oligarkların devlet üzerinden zimmete geçirme konusunda yaşandı. Bir *suffete* olarak Hannibal, toprak ve deniz vergileri de dahil olmak üzere ekonomik hesapları gözetiyordu. Bir keresinde meclisin yönetimde söz sahibi olan varlıklı üyelerinden bazılarının vergi ödemekten kaçındığını veya yasa dışı boşluklara sahip olduğunu, bu sırada ayrıca kendilerine tevdi edilen kamu kaynaklarını haksız yere zimmetlerine geçirdiğini ve bu şekilde kendileri vurgunculuk yaparken vergi ve Roma'ya ödenen tazminat yükünü halka yüklediklerini fark etti. Hannibal, halk meclisinde eğer devlete bu paralar aynen iade edilirse, sivil vatandaşlara daha ağır vergi yükleri bindirmeden Roma'ya ödenen tazminat için yeterince bütçe oluşacağını açıkça belirtti. Adalet sözü veren Hannibal sözünü tuttu ve halk meclisinde çok sayıda varlıklı suçluya dava açtı.

Yaşlılar Meclisi'ndeki suçlu olan bazı yöneticiler yalnızca, yaptıkları araklamaların keşfedilmesi ve bu zararın karışlanması talebine değil ayrıca bir Barca'nın da oligarşi düzenlerine meydan okumasına öfkelilerdi. Roma Senatosu'na birçok mektup yazarak Hannibal'i ihbar ettiler; iddialarına göre Roma'nın çıkarlarına karşı çıkan Seleukos

559 Livy, *History of Rome*, 33, 46.
560 Bradley, 228.

Kralı III. Antiokhos'la gizli görüşmeler yaparak Roma'ya karşı direniş örgütlüyordu. Yaşlılar Meclisi ayrıca Hannibal'i, Roma'ya karşı bir savaş komplosu kurmada Antiokhos ile işbirliği yapmakla suçladı. Scipio Africanus şüphesiz, bu suçlamalara inanmayan azınlığın içindeydi, fakat en sonunda Roma'da Scipio karşıtları galip geldi ve Kartaca'ya bir delege göndererek Hannibal ile alâkalı bir rapor ve Hannibal'i kınamak ya da daha kötü bir muameleye tabi tutmak için Yaşlılar Meclisi'ne getirmelerini istedi. Kartaca'daki Yaşlılar Meclisi'nin, Hannibal'in tekrar ülkeyi savaşa sokacağından ciddi manada endişe duyması daha az ihtimalken, meclis üyelerinin Hannibal'in gücünden ve liderliğinden endişe duyuyor olması daha büyük bir ihtimaldir. Romalı biyografi yazarı Cornelius Nepos da Hannibal'in, muhtemel olmayan bir endişe olarak bu Romalı delegenin kendisini yakalayıp Roma'ya geri götüreceğini beklediğini belirtir.[561]

Kartaca'daki yöneticilerin kendi hemşerilerine karşı yaptıkları bu kınanası eylem -Hannibal on yıllardır onların koruyucusu olmuştu- Hannibal'in, İtalya'da ihtiyaç duyulduğunda kendisini kaynaklardan mahrum bırakan ülkesindeki yöneticilere karşı savaş boyunca benimsediği fikirlerin ne kadar isabetli olduğunu gösterir. Bu ayrıca, Zama'dan hemen önce Hannibal'e destek vermelerinin de şüpheli olduğunu hissettirir ve II. Kartaca Savaşı boyunca Kartaca eğer Hannibal'e tam destek vermiş olsaydı ne yapabileceği sorularını da artırır. Kartaca, fetih vasıtasıyla Hannibal'in kendi kaynaklarını daha da artırmasını beklemiş olabilirdi,[562] fakat bu tür bir tutum hayali olmalıydı ve eğer gerçekse de nihai olarak ölümcül bir hataydı.

Hannibal'i soruşturmak için Kartaca'ya gönderilen senato delegesinde Hannibal'in çok sayıda düşmanı ve belki de Scipio ve özellikle de Gnaeus Servilius Caepio ve Hannibal'in 208 yılında İtalya'daki bir pusuda öldürmüş olduğu büyük Romalı kumandanın oğlu Marcus Claudius Marcellus da vardı. Livius -bir ihtimalle bir kez olsun Hannibal'e karşı sempati duyarak- şöyle der: "Öte yandan, Hannibal eylemleriyle halk arasında ne kadar popülarite kazandıysa

561 Nepos, *Life of Hannibal*, 7. 7.

562 Hoyos, *Hannibal's Dynasty*, 129ff.; Fronda, *Between Rome and Carthage*, 298.

da bu, sayıları daha çok olan aristokratlara karşı yapılan bu suçlamasıyla dengelenmişti." Yine de Livius tipik bir şekilde, Hannibal'in gizlice Roma'nın aleyhine çalışmakta olduğuna inanmak ister.[563] Daha muhtemel olan şey, artık Hannibal *suffete* olarak görev yaptığından Kartaca'da yeni kaynakları olduğu için, Akdeniz'deki diğer toplumların Roma'nın İtalya'nın ötesinde gittikçe artan kuvvet üssü hakkında ne düşündüğünü ölçecek istihbarat toplama yeteneklerine sahip olmasıdır. Hannibal'in eriştiği yeni bilgilerin bir entrika ağı olup olmadığı bilinmiyor. Fakat Hannibal şunu kesinlikle anlamıştı ki insafsız bir Roma Zama ile durmayacak ve Kartaca'yı Kuzey Afrika'da asla kendi başına bırakmayacaktı.

195 yılının yaz ayında Kartaca'ya gelen bu Roma heyeti, Massinissa'nın Numidialıları ile Kartaca arasındaki sorunları takip etmek amacıyla senato tarafından gönderildiği numarasını yapsa da Hannibal işin aslını biliyordu. Bir *suffete* olarak kulağının kirişte olmasını ve bu heyete önderlik edenlerin Scipio'nun destekçileri olmadığını tamamen fark etmesini sağlayan kamu kaynaklarıyla Hannibal, Kartaca'da hayatının tehlikede olduğunu biliyordu -hem kendi hemşerilerinden hem de bir ihtimalle ünlü babasının onur kırıcı şekilde pusuda öldürülüşünün intikamını alma hesapları yapan bir Roma aristokratı Marcellus'tan gelebilecek tehlikelere karşı. Hannibal'e dair sonradan yapılan suçlamalar için tek muhtemel gerçek, bir anda kaçmak için hazırlanmakta olduğuydu, fakat bu, suçlu bir kaçaktan daha ziyade uzun bir süredir kartların kendisine karşı toplandığını bilen birinin işaretidir.

HANNIBAL KARTACA'DAN KAÇAR

195 yılındaki bir yaz günü Hannibal gün içinde görüldüğünden emin oldu ve gece karanlığını bekledi. Her zamanki gibi evine gitmedi, bunun yerine ev hizmetkârlarının atlarla birlikte kendisini beklediği bir Kartaca şehir kapısına gitti. Sonsuza dek Kartaca'yı terk eden Hannibal, geceye doğru atını sürdü ve binek değiştirdikten sonra

563 Livy, *History of Rome*, 33, 47.

küçük dağlık burun Ras Kaboudia'daki bugünkü Chebba yakınlarında bulunan Sidra Körfezi'nin ucunda sahip olduğu deniz kıyısı malikanesine kadar bütün yolu gece yarısı kat etti -yaklaşık 160 km. Burada, yelken açmayı bekleyen bir gemi gizlice bekliyordu; şüphesiz bu önceden yaptığı planın bir parçasıydı. Bu gemi Hannibal'i, Safakes açıklarındaki Cercina Adası'na götürdü. Burada Fenikeli tüccarların gemileri Hannibal'i tanıdı ve orada bulunmalarına karşı makul bir sebep belirtmek zorunda kaldılar. Hannibal sözlü bir bildiriyle Tyros'a bir elçilik ziyaretinde olduğunu söyledi ki bu yarı yarıya doğruydu, zira gerçekten de oraya güvenlik için gidiyordu. Kartaca'da ise evi arandı, ne var ki Hannibal hiçbir yerde bulunamadı.

Cercina limanında Hannibal tüccarları ve ekiplerini, bir kurban töreni ve kaçtığı sırrını bilen herkesin kendi cebinden ödeyerek akıttığı fazlaca şarapla sarhoş olduğu mükellef bir ziyafet düzenleyerek kandırdı. Yaz ayının ortası olduğundan Hannibal, diğer deniz tüccarlarından yelkenlerini, ziyafetteki bütün ekibi ve reisleri güneşten koruması amacıyla kaplamaları için ödünç vermelerini istedi. Geceye kadar rıhtım rahatsız edici kutlama gürültüleriyle dolduğunda ve diğer herkes durumun farkına varamayacak kadar sarhoşluktan kendinden geçtiğinde Hannibal, karanlık sayesinde gizlenerek yelken takımı tam bir gemiyi hazırlattı ve geceleyin gizlice yelken açarak birkaç hafta içinde direkt Tyros'a yol aldı ve hazırda yelken bulunmadığı için de kendisinin takip edilme şansını ortadan kaldırdı. Bir tarihçi ironik bir şekilde Hannibal hakkında: "Kartaca'nın en büyük evladı"nın Dido'nun Fenike'nin ana şehrine sığındığını söyler.[564] Efsaneye göre Dido burayı altı asırdan daha fazla bir süre önce terk etmiş.

TYROS'DA SÜRGÜN

Bu detayda Cornelius Nepos'a güvenilebilirse, Kartaca'daki Yaşlılar Meclisi, Tyros'a kaçmasından hemen sonra Hannibal'e karşı şeytanî bir eylem harekete geçirmiş. Hannibal'in mülkiyetine el konmakla kalmamış ayrıca evi de yerle bir edilmiş ve kendisi de kanun kaçağı

564 Lancel, *Hannibal*, 192.

ilan edilmiş. Kartaca muhtemelen, onu yakalayıp gözaltına alması için Hannibal'in peşinden iki gemi göndermişti.[565] Nepos burada tam anlamıyla gerçekleri anlatmıyor olsa bile cezalandırıcı bir önlem alınmış olması akla yatkın görünüyor. Hannibal, Kartaca'dan gidip ortadan kaybolacak kadar bilge biriydi. Kuvvetle muhtemel uzun bir süredir sessizce şahsi servetinin büyük kısmını Kartaca dışında, bir ihtimalle Hadrumentum'un da ötesinde ve kısmen deniz aşırı yerlerde güvenli bir bölgeye erişmek için seferber etmekteydi. Servetinin bir bölümü -bunun bir kısmı muhtemelen, Hannibal'in şahsi savaş hazinesi ve Kuzey Afrika'daki ailesinin çiftliklerinden gelen döner sermaye olarak elinde tuttuğu İspanya gümüşünden geriye kalanlarla beraber yıllar boyunca ganimetlerden geliyordu- her an gitmeye hazır şekilde Tyros'a giden gemiye yüklenmiş olmalıydı. Ailesiyle alâkalı olarak Hannibal ile kaçan bir aile üyesi olup olmadığını bilmiyoruz.

Hannibal, Makedon Kralı V. Philippos'un sebep olduğu mevcut sorunlarla derinden ilgilendiğini biliyordu. Roma'nın, Yunan şehir devletlerinin oluşturduğu gevşek bir konfederasyon olan Aetolia Birliği ile olan müttefikliği 211 yılında Philippos'u, Roma'nın elleriyle 197 yılında Titus Quinctius Flamininus vasıtasıyla Cynoscephalae Muharebesi'nde nihai bozguna uğradığı ana kadar zora sokmuştu. Roma ayrıca Antiokhos'un Suriye'deki kuşkulu hedeflerini biliyordu ve bunlara aşinaydı. Antiokhos, kendi müttefikliklerini belirtmiyorken kendi düşmanlarını Roma'ya karşı kışkırtıyordu. Ayrıca, Philippos'un yenilgisinden sonra Trakya'daki topraklarını Yunanistan'ın içine doğru genişletmeye çalışmıştı. Memleketine daha yakın olan Asia Minor'un eski şehirleri, özellikle de Ionia'daki Smyrna ve Troad'daki (Truva merkezli bölge) Lampascus kendilerini koruması için Roma'ya başvurmuştu. Antiokhos, Asia'ya Roma'nın zorla girmesine karşı diplomatik olarak karşı çıkmıştı ve 196 yılında şaşkına dönmüş Romalı elçilere kendisinin Mısır'daki Ptolemaioslarla (Büyük İskender'in haleflerinden sonra İskenderiye merkezli

565 Nepos, *Life of Hannibal*, 7.10ff. Nepos'un güvenilirliğini zedeleyen şeylerden biri, üç yıllık kaçış süresi içinde beş gemiyle birlikte Cyrene'ye dönen Hannibal'e dair verdiği bu detaylardır (8.1-3).

Yunan krallığı) kendi kızını genç V. Ptolemaios ile -Rosetta Stone kralı-[566] evlendirmek suretiyle bir olduğunu söyledi ve kendisinin politik ve askerî seçeneklerini değerlendirirken Roma'yı da öncelikli olarak oyalıyordu.

Kartaca'dan ayrılışının tersine Hannibal görünüşe göre Tyros'ta soğuk bir karşılamaya maruz kalmadı veya devlet düşmanı olarak algılanmadı; bunun Antiokhos ile ne kadar alâkası olduğu bilinmiyor.[567] Hannibal'in Tyros'ta ne yaptığı büyük ölçüde varsayımlara dayanıyor. Bir Fenike şehri olan Tyros, en erken kolonilerinden olan Kartaca'nın ana şehriydi. Tyros'un ticaret zenginliği Ezekiel 27'deki İncil pasajında uzun süredir ölümsüzleştirilmişti, 9 ve 33. ayetlerde de özetlenmişti: "Denizdeki bütün gemiler ve gemicileri, mallarınızın ticaretini yapmak için karaya yanaştı... Mallarınız denizlere açıldığında çok sayıda milleti tatmin ettiniz; büyük zenginliğinizle ve mallarınızla dünyadaki kralları zenginleştirdiniz."[568] Hiç şüphesiz Hannibal, Kartaca'nın da umutsuz olup olmadığını ve Tyros'un da yakın zamanda Ezekiel 26:5'teki ayette kaydedildiği gibi "milletlerin kurbanı" olup olmayacağını merak ediyordu. Artık her ne kadar zayıflamış olsa da Tyros uzun bir süredir iskerlet kabuklarından çıkan erguvan rengi endüstrisiyle meşhurdu ve bundan ve aşırı yaygın ticaretinden gelen efsanevi zenginliği şehrin Kartaca'yı kolonileştirmesine vesile olmuştu. Bu, kabul edilen bir gerçek olarak şiirsel aktarımda da ünlüdür.[569] Tyros her ne kadar Seleukos hakimiyeti altında, Suriye'deki Seleukos krallığının hükümdarı olan Antiokhos'a

566 John Ray, *The Rosetta Stone and the Rebirth of Ancient Egypt* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007), 133–34; Patrick Hunt, *Ten Discoveries That Rewrote History* (New York: Penguin/Plume, 2007), 4–5.

567 Gabriel, *Hannibal*, 221.

568 *Qinah* (ağıt) şiir formu gelecekteki yıkımı üzerine olsa da *Ezekiel* 27, Tyros'un MÖ VI. yüzyılın erken dönemlerinde en iyi dönemini inceler. Bkz. I. M. Diakonoff. "The Naval Power and Trade of Tyre." *Israel Exploration Journal* 42, nos. 3/4 (1992) 168–93; erguvan renkli iskerlet ticareti ve Kartaca ile olan bağlantıları da 176'da belirtilmiştir.

569 Roger Batty, "Mela's Phoenician Geography," *Journal of Roman Studies* 90 (2000): 70–94, özellikle 79–83.

bağlı bir şehir olsa da bir ölçüde efsanevi ticaret şöhretini devam ettiriyordu; şehrin bir kısmı yavru şehri Kartaca'ya bağlıydı, başka bir kısmı da Levant'taki ticaret yollarına dönüktü.[570]

Görünüşe göre Tyros ile Kartaca arasındaki bu uzun zamandır süregelen ticaretin, *suffete* olarak kamu görevlisi olduğu sırada doğrudan Hannibal'in odak noktası olduğu büyük oranda göz ardı edilmiştir. Hannibal bu sırada Kartaca'nın ekonomik durumunu korumaya çalışıyordu, bu yüzden Yaşlılar Meclisi, Antiokhos ile beraber sorun çıkardığı bahanesiyle Roma'ya karşı onun aleyhinde konuştuğunda Hannibal için bir müzakere yapmak gerekli olabilirdi. Tyros'ta iken Hannibal mümkün olduğunca çabuk şekilde Antiokhos'u ziyaret etmeyi planlamış olmalıydı, fakat Suriye'de kralın oğluyla buluşmak üzere kısa bir ziyaretten sonra sonunda Tyros'tan ayrıldı ve Antiokhos ile resmî olarak 195 yılında Ephesos'ta buluştu. Bu şehir, bugün Türkiye, Selçuk yakınlarında bulunan Ege kıyısındaki ünlü bir yerdi.

SELEUKOS ASYA'SINDA PARALI ASKER AYAKLANMASI

195 yılının başından itibaren Antiokhos, Hannibal ile alâkalı bir tür ikilem yaşıyordu. Bir yandan, doğuya doğru yayılmakta olan Roma'nın bütün gücüyle karşılaşmaya hazır değildi ve bir savaşa neden olmayı ve kendisine mirasla geçen veya üzerinde hak iddia ettiği topraklarına Roma'yı getirmeyi istemiyordu. Fakat öte yandan Antiokhos, eğer Hannibal'in askerî danışmanı olduğunu bilirse Roma'yı uzak tutabileceğini biliyordu -bu, kendi tarafından eşsiz bir kozdu.[571] Fakat Hannibal'in emelleri, Roma'nın Doğu Akdeniz'deki yayılmasını engellemekti. Bu yüzden kralın Hannibal ile yıllardır süregelen ilişkisinin zirvesi büyük oranda bir kol boyu uzaklığındaydı

570 Fergus Millar, "The Phoenician Cities: A Case-Study of Hellenization," *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 209 (1983): 55–71; Andrea J. Berlin, "From Monarchy to Markets: The Phoenicians to Hellenistic Palestine," *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 306 (Mayıs 1997): 75–88, özellikle 76–77.

571 Lancel, *Hannibal*, 193.

ve şahsi askerî hiyerarşisi şüphesiz Hannibal'in namından ve tavsiyesinden hem bir yabancı hem de on yıllardır çok kültürlü geniş ordulara komuta etmiş olan ürkütücü, askerî bir kahramanlık figürü olarak nefret ediyordu. Antiokhos, kısıtlı bir danışman pozisyonunda Hannibal'in ne kadar memnun olacağını merak etmiş olmalıydı. Muhtemelen Antiokhos böylesine deneyimli bir kumandanın tehdidi altındaydı.

Hannibal, Antiokhos kendisine Seleukos ordusunun büyüklüğü ve pahalı teçhizatlarla parlayan, Roma'dan bile sayısal olarak üstün olan gururlu ve donanımlı askerleri hakkında sorular sorduğunda görünüşe göre kinayeli bir şekilde "Evet, açgözlü olduklarından Romalılar için yeterli olacaklardır" demişti.[572] Zira Hannibal bu orduyu değersiz ve işlevsiz, ayrıca göz korkutucu bir kuvvetten ziyade Romalılar için daha fazla ganimet olarak görmüştü. Eğer hikâye doğruysa bunun Hannibal'i Antiokhos için çekici kılması pek muhtemel değildir. Antiokhos'un kısa süreli ordu önderliği genelde, deniz konusunda aşırı derecede deneyimli olan Rodos Adası'nın çok daha tecrübeli donanmasına karşı yapılmış deniz muharebeleriyle sınırlıydı. Hannibal, bir kara kumandanı olarak karakteristik özelliğinden uzak olduğu için sık sık yenilgiye uğramıştı. Ayrıca, en deneyimli askerleri emekli olunan veya mümkünse barış ve sükûnet içinde yaralarını iyileştirmek için evlerine gittiği bir yaş olan altmışlı yaşlarında olduğu için, çok daha stresli muharebe koşullarında kolayca bitap düşüyordu.[573] Hannibal'in görkemli zamanları çoktan geçmişti ve Roma'nın bu eski düşmanını sahneden ne kadar çıkarmak istediğini sık sık merak ediyor olmalıydı.

192 yılında Antiokhos kendisini "Yunan özgürlüğünün gerçek koruyucusu" ve Roma ile Aetolia Birliği arasında en iyi ara bulucu olarak ilan ettiğinde Roma, devlet arasındaki ihtilaflarda "hiçbir zaman dışarıdan bir hakem kabul etmediği" için öfkeye kapılmıştı.[574]

572 Aulus Gellius, *Noctes Atticae* (*Attic Nights*), V.v.5: *Satis, plane satis esse credo Romanis haec omnia, etiamsi avarissimi sunt.*

573 Lancel, *Hannibal*, 203.

574 Diğerleri arasından bkz. Livy, *History of Rome*, 35, 14; Plutarch, *Flamininus*, 21.3–4; Appian, *The Syrian Wars*, 11, *Roman History*.

Roma'nın, Yunanistan'da toplanmakta olan Antiokhos'un birliklerine ve emellerine karşı yorumu savaşın kaçınılmaz olduğu yönündeydi. 190-189 yıllarında denizde -Hannibal de denizde, geri püskürtülmüş olan küçük bir filoya komuta etmiş olabilirdi- ve karada gerçekleşen belirleyici muharebeler ezici Roma üstünlüğüyle sonuçlanmıştır. Antiokhos'a karşı yenilgi maddeleri oldukça ağırdı: Yunanistan üzerindeki değil ayrıca Toros Dağları'nın kuzeyindeki ve batısındaki Asia Minor'daki bütün iddialarından vazgeçmek zorunda kalmıştı. Dahası, savaş tazminatı on beş bin *Euboea* gümüş *talentum*uydu ve savaş masraflarını da karşılamak zorundaydı, fakat burada konuyla en alâkalı şey bir devlet düşmanı olarak Hannibal'i Roma'ya teslim etmeliydi. Antiokhos, bu cezalandırıcı koşulları kabul etmeye mecbur bırakıldı.[575]

Hannibal ve Scipio, zamanı ve mekânı tartışma konusu olsa da genelde Ephesos olarak verilen Doğu Akdeniz'de bir yerde kısa süreliğine tekrar buluştu. Scipio, 190 yılında Antiokhos'a karşı yürütülen Roma savaşı uyarınca kardeşi Lucius ile beraber İyonya'daki (bugün Türkiye'de) Ephesos yakınlarında bulunan Büyük Menderes Nehri'ndeki bir şehir olan Magnesia'daydı. İki büyük savaşçı general arasındaki buluşmanın zamanının genelde daha önce olduğu düşünülür -en azından 192 yılı civarında. İkilinin birbirine karşı duyduğu saygı Hannibal'i, farklı antik kaynaklarda tekrar edilen bir muhabbet olarak tüm zamanların en büyük kumandanlarını tartıştıkları esnada Scipio'nun başardıklarını inkâr etmekten alıkoymadı.[576]

Her ikisi de edebiyatla ilgilenen insanlar olduğu için Hannibal ve Scipio, daha önceki savaş yıllıklarından muharebe raporlarını gayet iyi biliyordu. Dalgın Scipio kendisine bunu iyice düşünmesini sorduğunda Hannibal İskender'in en büyük kumandan olduğunu, Pyrrhos'un da ondan sonra geldiğini söyledi, üçüncü yerin

575 Arthur M. Eckstein, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean 230–170 BC* (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012).

576 R. M. Errington, "Rome Against Philip and Antiochus," *Cambridge Ancient History*, 2. ed., vol. 8, *Rome and the Mediterranean to 133 BC*, ed. A. E Astin et al. (Cambridge: Cambridge University Press, 1990) içinde 8. bölüm, 285–86.

de kendisinde olduğunu iddia etti. Scipio, görünüşe göre nazik bir şekilde "Eğer ben seni yenilgiye uğratmasaydım kim bilir ne derdin?" diye sorunca Hannibal "O durumda kendimi üçüncü değil birinci sıraya koyardım" dedi. O zaman bile Hannibal, bu konuda Scipio'nun konumunu inkâr etti, fakat bu görkemli bir cevapken aynı anda bir tür jest de olabilirdi. İkili arasında o zaman veya daha sonraki herhangi bir zaman nefret olduğunu duymayız.

Hannibal, Roma'nın uzanabildiği alandan tekrar kaçması gerektiğini biliyordu.

GİRİT'TE HANNIBAL'İN DÜZENBAZLIĞINA DAİR BİR ANEKDOT

Roma, Hannibal'i Antiokhos'tan istedikten sonra Hannibal'in Suriye'den Girit'e kaçtığına dair bir miktar güvenilirliği olan, antik metinlerde yeteri kadar tekrarlanan bir hikâye vardır. Birçok antik kaynak bu olayı kaydetmiştir[577] ve bazı tarihçiler de hikâyenin büyük kısmını doğru olarak kabul eder.[578] Eğer öyleyse, Hannibal kanunları olmayan, korsanlarla ve haydutlarla dolu bir ada olan ve o zaman Roma'nın büyük oranda erişim dışında bulunan Girit'te gerçek ismini saklayarak ikamet etmiştir. Girit'in merkezindeki Gortyna Vadisi'nde yaşayan fakat yerlilerin gevşek karakterlerine güvenmeyen Hannibal, korunma amaçlı Artemis Tapınağı'nda kilden yapılmış büyük kavanozlar adamış. Bu, alışılmadık bir uygulama değildi, zira birçok Helenistik tapınağın, rahipleri ve ekipleri tarafından korunan ve tanrısal gazaba ve intikama duyulan büyük saygıdan ötürü de tevazuyla muhafaza edilen bir *thesaurus*u (hazine) vardı. Bu tür bağışlar, söz konusu tanrıyı göklere çıkarmak için yapılan, genelde çok uzun süre kalmayan adaklar olarak işlev görüyordu fakat başka

577 Nepos, *Life of Hannibal*, 9; Justin (Marcus Iunianus Iustinus), *Epitome of Pompeius Trogus*, 32, 4.3–5; Horace (Quintus Horatius Flaccus), *Epode* 9. Öte yandan Lancel, *Hannibal*, 205'de hikâyenin biraz temkinli olarak düşünülmesi gerektiğini önerir.

578 Francis Cairns, "Horace Epode 9: Some New Interpretations, *Illinois Classical Studies* 8, no. 1 (1983): 80–93; Bradley, 235.

amaçlarla da yapılabiliyordu; bunların arasında muhtemelen tapınakla kişisel anlaşmalarda verilen bir tür karşı teminat da vardı.[579]

Fakat Hannibal, eğer hikâye doğruysa burada kendisine özgü kurnazlığını sergilemiştir. Büyük kil kavanozları -muhtemelen Girit'te fazlasıyla bulunan *pithos*lardı; bunlar içinde yetişkin bir insanı barındırabilecek kadar büyük, fırınlanmış kilden yapılan geniş saklama kaplarıydı fakat katı hacimde sıvı barındırıyordu- aslında, muhtemelen çoğunluğu kurşun olan metal parçalarıyla doluydu, fakat olur da birisi içeriyi ararsa diye yalnızca birkaç ellik derinlikte en üst tabakada altın, gümüş, mücevher, külçe veya sikkelerle ve buna benzer şeylerle doluydu. Hannibal bunun yerine, kiraladığı evinde gümüşlerini bronz heykellere koymuş. Antik Çağ'daki döküm metoduna göre kafaları boyunlarına dikilmiş ve kolları da kurşun bağlantı yerlerinin siyah bakır sülfitiyle boyanmış olan omuzlara bağlı olan bu bronz heykellerin içi boş olduğundan[580] görünüşe göre hiçbir Giritli bu hileyi tahmin etmemişti. Zenginliği Giritlilere karşı kendisini tehlikeye atabileceğinden, Yunan kültüründe deneyimli

579 Tullia Linders, *Studies in the Treasure Records of the Temple of Artemis Brauronia Found in Athens* (Stockholm: Svenska Institutet i Athen, 1972); Linders. "The Treasures of Other Gods in Athens and Their Functions," *Beiträge zur klassischen Philologie* 62 (1975); Meisenheim; Georges Roux, "Trésors, Temples, Tholos," in *Temples et Sanctuaires*, ed. Roux (Lyon, Fr.: Travaux de la Maison de l'Orient 7, 1984), 153–72; Josephine Shaya, "The Greek Temple as Museum: The Case of the Legendary Treasure of Athena from Lindos," *American Journal of Archaeology* 109, no. 3 (2005): 423–42, esp. 425–27ff. Tapınak hazineleri ve sonrasında adak hediyelerindeki kayıt listeleri üzerine. "Hellenistik" kelimesi, Büyük İskender'in hükümdarlığından sonra Yunan şehirlerinde Yunan ve doğu kültürel etkilerinin kaynaşması anlamındadır.

580 Joan R. Mertens, "Greek Bronzes in the Metropolitan Museum of Art," *Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 43, no. 2 (1985): 5–66, özellikle 13; Bruce Christman, "The Emperor as Philosopher," *Bulletin of the Cleveland Museum of Art* 74, no. 3 (1987): 100–13; Carol Mattusch, *Greek Bronze Statuary: From the Beginnings Through Fifth Century B.C.*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1989, 15–17ff.; Alessandra Giumlia-Mair, "Techniques and Composition of Equestrian Statues in Raetia," in *From the Parts to the Whole*, vol. 2, *Acta of the 13th International Bronze Congress at Cambridge, Massachusetts, 1996*, supp. 39, *Journal of Roman Archaeology* (2002): 93–97, özellikle 95.

olan Hannibal'in, Odysseus'un Yunanların hediye, hediyelerin de Yunanları taşıdığı aldatıcı antik Truva Atı taktiğini bilip bilmediği merak konusudur.

189 yılında Quintus Fabius Labeo komutasında en sonunda bir Roma filosu, Girit için bir kanun koymak ya da kendisini aramak amacıyla bölgeye geldiğinde Hannibal tekrardan gözden kayboldu ve gizli hazinesini taşıyan bronz heykellerini kendisiyle birlikte götürdü. Muhtemelen birçoğu güvenilmez kişiler olan Giritliler Hannibal'in, servetini çok da güvenli olmayan bir tapınak hazinesinde bırakarak bölgeden ayrıldığını duymuşsa ve bu servetin bir kısmını aşırmayı ummuşsa, bu ağır kil kavanozlar kendilerini hayal kırıklığına uğratan içerideki kurşunları döktüğünde hiç şüphesiz şaşkınlığa uğramışlardı. Bu hikâye uydurma olsa bile büyük oranda Hannibal'in kurnazlığıyla uymaktadır.

BITHYNIA KRALINA ASKERİ DANIŞMAN

Her ne kadar Girit'ten sonra ne zaman ve nereye gittiği tam olarak belli olmasa da Hannibal kısa süre içinde muhtemelen yine Tyros'tan geçerek tekrardan doğuya gitti. Artık Antiokhos'un etkisi zayıfladığı ve Pergamonlular da Roma'nın müttefiki olduğu için Hannibal doğuda oldukça uzağa gitti ve Roma'nın hâkimiyetinin neredeyse hiç tanınmadığı uzaktaki Armenia'yı ziyaret etti. Yunan tarihçi ve coğrafyacı Plutarkhos ile Yunan tarihçi Strabo doğruysa -Strabo, şiddetli bir karın derinliklerinde dağlık bir ülke betimler; öyle ki insanlar, çığlara karşı hazırlıklı olarak solunum tüpleri olan uzun direklere sahipti- Hannibal, Armenia Kralı Artaxias'ın sarayına girmiş gibi görünüyor. Burada, nehri şehri çevreleyen ve koruyan bir ovada bulunan çok daha sıhhatli Artaxaa'daki bir kraliyet başkentini planlamada yardımcı olmuş olabilir.[581] Şüphesiz Hannibal, tahkimat ve doğal savunma sistemleri konusunda bir uzmandı.

Kral Artaxias hikâyesi doğru olsun olmasın, 186 yılı itibarıyla Hannibal'in, Roma'nın müttefiki Pergamon Kralı II. Eumenes'e

581 Strabo, *Geography*, 11, 14.6; Plutarch, *Life of Lucullus*, 31.4–5.

karşı sonunda başarısızlıkla sonuçlanan direniş teşebbüsünde Bithynia Kralı Prusias'a askerî danışman olduğunu biliyoruz. Roma, Prusias'ı bile ayartmaya çalışmıştı, fakat bu anlaşmazlığa yol açan konu hem Pergamon'un hem de Bithynia'nın Mysia bölgesinde bir hak iddia etmesiydi. Hannibal, Bithynia'nın Roma'ya karşı direnmesi için cesaret verdi ve söylendiğine göre Prusias'a, Marmara Denizi'nde bulunan dağlık Prusa'da (Roma döneminde Brusa, bugünkü Bursa) yeni bir başkent inşa etmesine ve planlamasına dahi yardım etti. Plinius'un iddiasına göre Hannibal inşa faaliyetlerini yönetiyordu -bu, savunma tahkimatları inşasını gözetleme ve organize etmede uzmanlığına dair daha fazla kanıttır.[582]

HANNIBAL'İN UYGULADIĞI BİYOLOJİK SAVAŞ

Birkaç Geç Antik Dönem yazarı tarafından tekrar edilen[583] başka bir Hannibal anekdotu da doğru ya da yanlış olsa da anlatılmaya değerdir. Hannibal, savunma düzenine geçmiş Prusias lehine çalışmakta iken Pergamon'daki II. Eumenes denize bir filo indirdi ve bu yüzden Hannibal, Pergamon filosu kendisininkinden büyük olmasına karşın Marmara Denizi'nde savaşmak zorunda kaldı. Bu hikâye, Hannibal gemi bakımından sayısal dezavantaja sahip olduğu için kusursuz -ayrıca şeytani- şekilde işleyen bir strateji planladığını aktarır ve bu, doğru olsun olmasın, modern düşüncede biyolojik savaş türüne dair kaydedilen ilk örneklerden biri olarak sıklıkla alıntılanır.[584] Deniz muharebesinden önce Hannibal birliklerine

582 Pliny the Elder, *Natural History*, 5, 148.

583 Nepos, *Life of Hannibal*, 10; Justin, *Epitome*, 32, 4.6.

584 Gavin de Beer, *Hannibal: The Struggle for Power in the Mediterranean* (London: Thames and Hudson, 1969), 299; James W. Martin, George W. Christopher, and Edward M. Eitzen, "History of Biological Weapons: From Poisoned Darts to Intentional Epidemics," in *Medical Aspects of Biological Warfare*, ed. Z. F. Dembek (Washington DC: Borden Institute, Walter Reed Army Medical Center, 2007), 1–20, esp. 2; ayrıca bkz. Adrienne Mayor, *Greek Fire, Poison Arrows, and Scorpion Bombs: Biological Warfare in the Ancient World* (London: Duckworth, 2009), 188: "Kartacalı kumandanda çok sayıda doğaçlama hayvan hileleri de vardı."

bulabildiği kadar engerek yılanı bulup toplamalarını buyurdu ve bu yılanları, eğer atılırsa içindekileri bırakacak gevşek kordonlarla sepetlere doldurttu. Elçinin birini bir mesajla Eumenes'e gönderdi ki adamları, filosu arasında kralın gemisinin bir hedef olarak tam anlamıyla nerede olduğunu fark edebilsin. Ardından, Eumenes'in bu üstün filosu çatışmaya girmek üzere Hannibal'in gemilerinin yanına geldiğinde bütün sepetler, özellikle de kürekçilerin olduğu yere olmak üzere Pergamon gemilerine fırlatıldı.

İlk başta bu tür sepetten bir silahla alay etseler de Pergamonlular kısa süre içinde gemilerine neyin kaçtığını ve güvertede sürünmekte olduğunu dehşet içinde fark ettiler. Bir savaş planı uygulamaktan vazgeçen bazı Pergamonlular denize daldı, diğerleri de gemilerini boşaltmak için mümkün olduğunca hızlı bir şekilde kıyıya ulaşmaya çabaladı. Paniğe kapılan Pergamon filosu kaos ve korku içinde kaçtığı ve bu sırada Hannibal'in zehirli yılanlarıyla "çifte tehlike" yaratarak (Iustinus'un sözleriyle) takipte olan filosu düşmanlarını denizde silahlandırdığı için bu Hannibal'e bir deniz zaferi kazanacağı kısa bir an verdi; burası muhtemelen tarihte biyolojik savaş türüne dair en erken örneklerden biridir. Her şeye karşın eğer faili Hannibal olan bu olay anlatıldığı gibi yaşanmamış olsa bile, antik kaynakların tanıklığı bu yılanların gemilere atılma hadisesinin yalnızca makul olduğunu değil ayrıca uzak geçmişte bir yerde yaşanmış olması gerektiğini onaylar; bu yüzden, Hannibal'in askerî stratejilerdeki pratik zekâsı düşünüldüğünde bu neden mümkün olmasın?

BITHYNIA'DA SON İHANET

Hannibal, Bithynia kralı için çalıştığı sırada hiç şüphesiz Roma'nın her zamanki gibi doğuyu istila ve yönetme planlarından haberdardı. Bu, Antiokhos Küçük Asya'daki topraklarından vazgeçmek zorunda bırakıldıktan sonra iyice ortaya çıkmıştı. Hannibal ayrıca, Kral Prusias Pergamon'a karşı kendisi karşı koyabiliyorken Bithynia'nın Roma ile birlikte olan Pergamon'a karşı bir hiç olduğunu da biliyordu. Her ne kadar yeni başkent Prusa'yı bir istilaya karşı daha güvenli tutmak olan bir rolü olsa da Hannibal, ne kadar kabiliyetli olursa

olsun Prusias'ın bir sürgün olarak kendisine karşı gerçek bir sadakati olmadığını anlamıştı.

183 yılı itibarıyla Roma, Kral Prusias'ı Pergamon'a karşı olan savaşından vazgeçmesi ve Roma hegemonyasını kabul etmesi için ikna etti. Senato, elçisi olarak Titus Quinctius Flamininus'u gönderdi. Bu adam, Makedon Kralı V. Philippos'u yenmiş olan kumandandı: Yunanları idare etme ve doğuda entrikalar düzenleme konusunda işinin ehliydi; *cursus honorum*u tırmanma konusunda hem hırslı hem de hızlı olan yükselen bir yıldızdı.[585] Fakat bu elçi gerçekten de Hannibal'i yakalamak için mi yola çıkmıştı? Kral Prusias, Roma'nın gözünde üç misli derecede şüpheli biriydi, çünkü Makedon Kralı V. Philippos'un ailesinden biriyle evliydi,[586] Roma'nın müttefiki Pergamon ile savaşmıştı ve Hannibal'e de sığınma şansı vermişti.

Hannibal, hangi şeytanî diplomatik kisve altında olursa olsun Romalının bu ziyaretinden kaynaklanan büyük riske karşı tetikteydi. 20 yıldır bir sürgün olmak duyularını bu türden bir tehdide karşı yükseltmiş ve ayarlamıştı. Prusias, ya Flamininus kendisini -Plutarkhos'a göre öfke içinde- Hannibal'in "yaşayan insanlar arasında Roma için en tehlikeli insan" olması dolayısıyla ikna ettiğinden ya da Hannibal'i önceden yaptığı bir saldırıyla gözaltına alarak Roma'nın gözüne girmeye çalıştığından, Hannibal'e ihanet etti.[587] Hangi dürtünün doğru olduğu veya hatta her ikisinin de mümkün olduğu önemli olmaksızın Prusias, Hannibal'i Roma'ya teslim etmeye karar verdi.

HANNIBAL'İN ÖLÜMÜ

Hannibal'in hizmetkârı, Bithynia askerlerinin, Bithyina yarımadasındaki Libyssa kasabasında[588] Hannibal'in bulunduğu kalenin ana girişlerinde konuşlandığını haber verdi. Hannibal, bütün gizli çıkışları ve kaçış yerlerini kontrol ettirdi: Gerçekten de silahlı bir

585 Plutarch, *Flamininus*, 2.1–2.

586 Eckstein, 89; Prusias'ın karısı Apama, Makedon Kralı V. Philippos'un yarı kız kardeşiydi.

587 Livy, *History of Rome*, 39, 51.2.

588 Bugünkü Gebze (ç.n.).

asker her çıkışta bekliyordu. Hannibal, diri şekilde ele geçirilmeyi reddetti. Her zamanki gibi hazırlıklı olduğundan, daima yanında taşıdığı ölümcül zehri kullandı ve Scipio'nun bile talep etmediği şeyi Flamininus'tan mahrum ederek, canına kıydı. En azından bir tane geç dönem Romalı yazarı Hannibal'in her zaman taktığı bir yüzüğünün olduğunu ve bunun değerli taşının altında, uzun süredir beklediği üzere ölüm en sonunda kendisine geldiğinde kullanmak için zehri bulundurduğunu iddia etmiştir.[589] Birkaç yüzyıl sonra Plinius kendi döneminde Hannibal'in mezarı[590] haricinde Libyssa'dan hiçbir şey kalmadığını öne sürmüştür, fakat burada gerçekten de bir kabristan olup olmadığı tahminidir.

Livius, tek bir seferliğine -Plutarhkos ile uyum içinde- Hannibal'in son dakikalarında üzücü bir izzet görünümü sunar; buna göre Hannibal, son nefesini verirken Kral Prusias'ın, Roma'ya karşı ironik "*fides Punica*" "Kartaca güveni, yani ihanet" ifadesinin tersi olacak şekilde sadakatini ihlal ettiğini söylemiş.[591] Romalı yazarların çoğu, hırslı Flamininus'da olmayan kendine hakim olma konusunda Scipio'yu över; Scipio'nun merhameti ve yüce gönüllülüğü Flamininus'un kindarlığıyla ters düşüyordu. Cornelius Nepos ise Hannibal'in ölümünün, insanların en cesuru olan adamın sonu olduğunu söylemiştir.[592] Hannibal, zehri aldığı 183 yılında yaklaşık olarak altmış dört yaşındaydı. Roma'nın en büyük düşmanı ve en büyük korkusu artık yoktu.

589 Flavius Eutropius (ya da Victor), *De Viris Illustribus*, 4.42.

590 Pliny the Elder, *Natural History*, 5, 43.

591 Lancel, *Hannibal*, 210.

592 Livy, *History of Rome*, 39, 51.9–11; Plutarch, *Flamininus*, 20.5, 21.1–3; Appian, *Syrian Wars*, 11; Nepos, *Life of Hannibal*, 13.

24

HANNIBAL'İN MİRASI

Bütün Romalılar Livius gibi, Hannibal'in başarılarını hakir görmeye çabalamıyordu; özellikle de toprakları iyice daraldığı zaman Roma'nın solmakta olan şanının son günlerini görmüş olanlar. Muhtemelen Roma'nın zayıflamasından ötürü geç dönem yazarı P. Flavius Vegetius (yaklaşık olarak MS 400 – 450) Roma'nın askerî tarihine bir miktar tevazu ile bakmıştır. Erken dönemlerde komşularıyla olan mücadelelerinde garanti olmayan bir netice olan askerî disiplini Roma'nın en nihaî büyüklüğü olarak vurgular:

> Tüm savaşlarda zaferi getiren şey sayı üstünlüğü ve cahil cesareti değil, yetenek ve disiplin olmuştur. Zira Roma halkının bütün dünyaya boyun eğdirmesini mümkün kılan şeyin silah taliminden, kışla disiplininden ve askerî sistemden başka bir şey olduğunu düşünmüyorum. Yoksa nasıl bir avuç Romalı kalabalık Galyalılara karşı durabilirdi ki? Nasıl kısa boyuyla Cermenlerin heybetine kafa tutmaya cesaret edebilirdi? İspanyolların yalnız sayı bakımından değil, ayrıca fiziksel kuvvet bakımından da bizimkilerden üstün olduğu malumdur. Kurnazlık ve servet bakımından Afrikalılarla eşit değildik.[593]

Ondan bahsetmeme konusunda dikkatli olan Vegetius, Afrikalıların aldatmacaları ve hileleri -savaşta her iki yöntem de tarih

593 Bkz. Vegetius, *Roma Savaş Sanatı,* Kronik Yayınları, 2019, s. 29-30. Yazarın kullandığı kaynak için bkz. Vegetius (Publius Flavius Vegetius Renatus), *De Re Militari (The Military Institutions of the Romans)*, 1, 1.

metinlerinde (özellikle Livius), erkekliğe yakışmayan veya Romalı olmayan şeyler olduğu için belirtmekten kaçınılır- açıklamasında açıkça Hannibal'e gönderme yapıyor. Bu inkâr etme durumu, her ikisi de bugün ordularımızın zaruri psikolojik operasyonlar olarak benimsediği bu tür taktiklerin ustası olan Hannibal'i örnek olarak takip eden Scipio ve Caesar gibi parlak kumandanlar hile ve tuzaklar konusunda uzmanlaştığında bile devam etmiştir.

SCIPIO'NUN AYNI DÖNEME DENK GELEN SÜRGÜNÜ

Hannibal'in son yıllarını ve artan mirasını kuşatan en büyük ironilerden bazıları, özellikle de liderliğinin kendi hakimiyetlerine karşı koyabileceğini ve çıkarlarına hizmet etmeyecek değişikliklere sebep olabileceğini bilen kendi memleketindeki düşmanları tarafından nasıl korku duyulan biri olduğu, çağdaşlarında kaybolmamıştır. Scipio bile Roma'nın tam olarak takdirini almadığı için sürgün deneyimi yaşamıştır. Zimmete geçirme dedikoduları ve doğuda gerçek olmayan rüşvet suçlamalarının ardından Scipio, senatodaki güçlü sınıflar sayesinde Roma'dan sürülmesi gerekenden çok uzun süre önce Campania'daki Cumae yakınlarında bulunan, Napoli'nin yukarısındaki Liternum'daki malikanesine çekildi. Scipio, Hannibal'in öldüğü aynı yıl olan 183'de bir sürgün olarak öldü, sonraki dönemlerde yazan Valerius Maximus, varsayıldığına göre Scipio'nun acı mezar yazıtının şu olduğunu söyler: "Nankör memleketim, sen kemiklerime bile sahip olmayacaksın."[594] Roma'da en iyi kumandanlarına karşı gösterilen küstah muamelenin Hannibal ile olan çarpıcı benzerliği, tehdit altındaki küçük zihinlerin de sık sık, kolayca kontrol veya altüst edilemeyen özgünlük ve dehayla uğraştığını hatırlatır.

594 Valerius, *Factorum ac dictorum memorabilium*, V.3.2b: "Ingrata patria, ne ossa quidem habebis." Şöyle devam eder: "Cineres ei suos negavit quam in cinerem collabi passus non fuerat. ("Nankör memleketim, sen kemiklerime bile sahip olmayacaksın." "Scipio, kendisinin küle dönmesine izin vermediği şehrin kendisinin küllerini almasını istemedi.")

HANNIBAL'E DAİR DİĞER ROMA ANLATILARI

Hannibal'e karşı en düşmanca anlatım Livius'unkidir, özellikle de diğer kötülükleri arasında onu neredeyse cani zalimliğiyle suçlar. Ne var ki Hannibal'i şeytan gibi gösterme konusunda Livius yalnız değildir. Seneca da Hannibal'i, zalimliğin ve acımasızlığın (Latincesi *crudelitas*) kusursuz örneği olarak sunar.[595] Kendisine göre Hannibal kanla kaplı devasa bir hendek gördüğünde "Ne kadar güzel bir manzara" diye haykırdığı için kan deryasından haz duyarmış. Romalı şairlerden, bazı belgelere dayanan Horatius ve Iuvenalis de Hannibal'i tanımlamak için "korkutucu, dehşet verici, menfur" anlamlarına gelen "uğursuz" sıfatını (Latincesi *dirus*) kullanır.[596] Ovidius da Roma'nın sık sık tekrarlanan, Hannibal'in anlaşmalardaki "güvenilmezliğine" taş atma konusunda kendisini tutmasına ve ayrıca taktiklerinde ne kadar çok hile kullandığına dair bir yargı sunmaya ilişkin birçok "Kalleş Fenike" örneği verir.[597] Bir araştırmacının ifade ettiğine göre "bütün *fides* (güvenilmezlik) mevzusu, Kartacalılara yüklenmiş bir Roma saplantısıydı."[598]

Plutarkhos, Flamininus'un biyografisinde Hannibal'i betimlemek için, büyük korkuya yol açan kişi (Eski Yunancası *phoberon*) anlamına gelen "korkutucu" sıfatını kullanır ve Hannibal'i Fabius'un biyografisinde kolayca kandırılamayan ve Marcellus'un biyografisinde de tersine kendisinin tuzaklar ve savaş hileleriyle dolu olan biri olarak tanımlar.[599] Diodoros Siculus, tek seferlik yüz yüze ve ölümüne kavgada aile üyelerini kazdırdığı bir çukurda nasıl birbirlerine kırdırdığını ve kendisine Afrika'ya dönüşünde eşlik etmek istememiş olan yirmi bin kişiyi nasıl küstahça katlettiğini, bunun yanında Romalıların ellerine düşmesini istemediği üç bin atı ve sayısız yük hayvanını nasıl öldürdüğünü ve firar etmiş olan dört bin Numidialı süvariyi "ölçüsüz bir hiddetle" nasıl infaz ettiğini

595 Seneca, *De Ira* (*Öfke Üzerine*), 2, 5.4.
596 Horace, *Ode* 3, 6.36; Juvenal, *Satires*, 7, 161.
597 Ovid, *Fasti*, 3, 148, 6, 242.
598 Miles, *Carthage Must Be Destroyed*, 375n2.
599 Plutarch, *Life of Flamininus*, 21.2, *Life of Fabius*, 5.3, *Life of Marcellus*, 24.6.

anlatarak Hannibal'in "vahşi zalimliğini" tasvir eder.[600] Cassius Dio, rüzgâr Romalıların yüzüne doğru essin diye Cannae'da kasten kum kaldıracak şekilde toprakta nasıl saban sürdürdüğünü ve öldürülen Romalı gözcülerin cesetlerini, Romalıların içme suyunu kirletmek amacıyla nasıl Aufidus Nehri'ne attığını detaylıca anlatır.[601] Polybios bile Hannibal'in çevresinde bulunan aynı isimde bir rehberin (H. Monomachos), Alpleri geçiş kısmında anlatıldığı gibi açlıktan kurtulmak için ölmüş olan silah arkadaşlarını yiyerek nasıl yamyamlık yapacaklarını askerlerine öğrettiğine dair korkunç tavsiyesinden bahseder; üstelik Polybios, Hannibal'in böyle bir vahşeti kötü bir tavsiye olarak reddettiğini iddia etmesine rağmen.[602] Sonuçta, bu birikmiş hikâyelerin ne kadarının doğru olduğunu veya Polybios gibi birincil kaynaklardan alınarak abartıldığını ölçmek çok zordur, fakat tarihçi Firstname Brizzi, ateş olmayan yerden duman çıkmazmış misali, Hannibal'in vahşetine dair birbirini destekleyen çok sayıda Roma anlatısının yeterli ölçüde gerçeği yansıttığını iddia eder.[603]

Vergilius, *Aeneis* eserinde Dido'nun Aeneas ve onun soyundan gelecek Romalılara karşı ettiği lanetten bahseder. Söz konusu kaynakta Dido, Hamilcar'ın oğlundan etmesini istediği yemini yansıtırcasına kahince, Tyroslu ailesinin "bu nesle zulmetmesini ve gelecekteki ırktan nefret etmesini" ister. *Aeneis*'te Dido, "bilinmeyen bir intikamcıyı" "küllerinden" çağırır. Küllerinden veya kemiklerinden doğma düşüncesi mitolojik olarak *Phoenix* ya da kelime oyunuyla *Fenikeli* isminden gelir. Herkes II. Kartaca Savaşı başladığında Hannibal'i bu isimsiz intikamcı, "Roma'ya ateş ve silahla zarar verecek" olan zürriyet olarak tanımıştı.[604]

600 Diodorus, *Library of History*, 36, 14.2; 27, 9.1–10.1.

601 Cassius, fragman, 15.57.25.

602 Polybius, *Histories*, 9, 24.4–8; Rawlings, "Hannibal the Cannibal?," 1–30.

603 Brizzi, "Carthage and Hannibal in Roman and Greek Memory," 483–98, özellikle 484.

604 Garland, *Hannibal*, 136–37; Virgil, *Aeneid*, 4, 622–26. Burada Vergilius'un bazı çevirileri Fairclough'ın çevirileridir, diğerleri de benim çevirilerimdir. (1982 yazında Berkeley'deki California Üniversitesi'nde bu bölümü Latince ödevim için çevirmek durumundaydım.) Küller ve kemikler arasındaki *phoenix* kinayesi ve ad aktarımı, ince veya gizli paronomasia olarak adlandırılan

Valerius Maximus, her ne kadar onu "Roma'nın en azılı düşmanı" olarak tanımlasa da Hannibal'in onurlu merhamet eylemlerini över. Valerius Maximus'un anekdotlarında Hannibal, Aemilius Paullus'un cesedini aramış ve Cannae'daki muharebe alanında gömülmeden kaybolmasına izin vermemiştir. Aynı şekilde, Lucanialılar tarafından katledilen yaşlı Tiberius Gracchus'un cesedini ve kemiklerini Roma'ya teslim etmiş ve Marcus Marcellus'u bir odun yığını, Kartaca pelerini ve altın taçla görkemli bir şekilde Bruttia'da gömdürmüştür.[605]

Savaş hileleri ve numaraları artık Romalı olmadığı yönünde hor görülmediği zamanlar Sextus Iulius Frontinus, askerî stratejiler üzerine olan kitabı *Strategemata*'da Hannibal'in eylemlerini birçok kez iyi savaş taktikleri olarak kaydetmiştir.[606] Valerius Maximus da,

bir kelime oyunu yöntemidir. Bkz. Patrick Hunt, "Subtle Paronomasia in the *Canticum Canticorum*: Hidden Treasures of the Superlative Poet," *Goldene Äpfel in silbernen Schalen. Beiträge zur Erforschung des Alten Testaments und des Antiken Judentums* 20 (1992): 147–54. Phoenix, Hesiodos (fragman, 171.4) ve Herodotos (2.73) gibilerinin de dahil olduğu Yunan yazarlar tarafından biliniliyordu. Bir cenaze odunu yapan -tıpkı Dido gibi- bir *phoenix* de I. yüzyılda Statius'un bildiği bir şeydi (*Silvae* II. 4.22 *ducite flammis?funera*). *Phoenix* soyunun her yüzyılda bir kemiklerden doğduğuna dair bkz. Ovid, *Metamorphoses*, 15, 393; Pliny the Elder, *Natural History*, 10, 2.4; ayrıca "*phoenix*" başlığı, Charlton T. Lewis and Charles Short, *A Latin Dictionary* içinde, 1372. Hem *phoenix*in hem de Hannibal'in isminden bahsedilmemesi bu muhteşem kelime oyununu iyice kuvvetlendirir, çünkü Vergilius, Hannibal'den bahsetmenin Dido için anakronistik olacağını biliyordu.

605 Valerius, *Factorum ac dictorum memorabilium*, 5, 1.6, bu onurlu eylemleri Livius'tan daha farklı bir pencerede ele alır (*History of* Rome, 22, 52.6) (Aemilius Paullus), 35, 17.4–7 (Tiberius Gracchus) ve 27, 28.2ff. (M. Marcellus).

606 Frontinus, *Strategemata*, 1, 5.28 (Volturnus), 1 7.2 (Rhône?), bk. 1, 8.2 (Fabius'a karşı iftira), 2, 2.6 (Marcellus'a karşı Numistro'da arazi seçimi), 2, 3.7 (Cannae), 2, 3.9 (Marcellus'a karşı topoğrafya), 2, 3.16 (Zama), 2, 5.13 (Romalıların tıka basa yemek yemesine karşı), 2, 5.21 (Fulvius'a karşı), 2, 5.22 (Minucius'a karşı), 2, 5.23 (Trebia), 2, 5.24 (Trasimene), 2, 5.25 (Iunius'a karşı), 2, 5.27 (Cannae'da Numidialılar), 2, 6.4 (Trasimene), 2, 7.7 (İtalya'da Carpetani), 3, 2.3 (Hannibal casusları), 3, 3.6 (Tarentum), 3, 9.1 (Cartagena), 3, 10.3 (Himera), 3, 10.4 (Saguntum), 3, 16.4 (firariler), 4, 3.7 (Hannibal'in kişisel disiplini), 4, 3.8 (Hannibal'in kişisel disiplini), 4, 7.10 (deniz muharebesinde engerekler), 4, 7.25 (Hannibal Trasimene'de), gibi.

Hannibal'in tavsiyelerindense iç organlardan gelecek kehanetlere uymayı tercih eden Bithynia Kralı Prusias'ın hikâyesini ve şu anlatıyı aktarır:[607] "(Hannibal'in ağzından) Kıdemli bir kumandandan ziyade dana vücudundaki bir yumruya mı güveneceksin?... Hannibal, uzun bir imtihandan geçmiş olan şanının yerini tek bir kurbanın ciğerinin almasına sakinlik göstererek tahammül etmedi." Yazar bu anekdota bir de şunu ekler:

> "Gerçekten de, mesele savaş stratejilerini keşfetmeye ve askerî liderliği tahmin etmeye geldiğinde Hannibal'in beyni, Mars şahit olsun, Bithynia'daki bütün mangallardan ve sunaklardan çok daha ağır basardı."[608]

Hannibal'in Roma üzerinde kısa süre içinde bıraktığı mirası -Roma'nın kendi tarihçileri tarafından sayısız kez incelenmiştir- 218 ile 202 yılları arasında ve bundan sonrasında Roma'nın savaş tutumunda ve operasyonlarında ne kadar çok şeyin değişmiş olmasıyla bir dereceye kadar ölçülebilir. Belki de Hannibal'in "Roma'nın en iyi askerî eğitmenlerinden biri" olarak tanımlanmasını kabul etmek kolaydır.[609] Şaşırtmaya dayalı genel stratejisi yüzyıllardır tartışılmıştır, fakat bu belki de hiçbir zaman abartılamaz. Bir tarihçinin söylediği üzere "Savaşta kimin muzaffer olacağı beklenmedik bir şeydir. Savaşa hazırlıkta ise beklenmeyen şeye asla gereken önem verilmez."[610]

Halkın oyuyla seçilen pleb kökenli konsüllerin ordulara komuta edebilme gücü, Trebia'da Sempronius, Trasimene'de Flaminus ve Cannae'da Varro, bunların temel zayıflıklarını anlamış olan Hannibal'in kışkırtmalarına kandıktan sonra zayıflamıştır. İkincisi ve birincisiyle de alâkalı olarak, askerî ve politik liderlik arasında temelde bulunan denetim ve denge hedefleri aslında iyi bir fikir olabilirse de,

607 Valerius, *Factorum ac dictorum memorabilium*, 7, 4.2.

608 Ibid. 3, 7.6.

609 Colonel John R. Elting, *The Super-Strategists: Great Captains, Theorists and Fighting Men Who Have Shaped the History of Warfare* (New York: Charles Scribner's Sons, 1985), 17.

610 Albert Merglen, *Surprise Warfare: Subversive, Airborne and Amphibious Operations*, çev. K. Morgan (London: George Allen and Unwin, 1968) 11.

Hannibal bir günde bir kumandandan savaş otoritesini ertesi gün başka bir kumandana aktarmanın bu üç ikonik muharebede felaket bir şey olduğunu kanıtlamıştır.

Hannibal, bunları faydalı savaş taktikleri olarak gösterdikten sonra onun çağdaşı olan Claudius Nero ve Scipio gibi Romalılar İtalya, İspanya ve Kuzey Afrika'da hile ve aldatmacaları başarılı bir şekilde uygulamıştır. Frontinus'un belirttiği üzere Claudius Nero muhtemelen hem Hannibal'i hem de Hasdrubal'i kandırmıştı: İlkinde Hannibal, kendisinin binlerce adamıyla birlikte bölgeden ayrıldığını bilemesin diye Güney İtalya'daki ordugâhında yeteri kadar gece ateşi yakmıştı, ikincisinde de ilk başta Hasdrubal'i harekete geçirmeden evvel Metaurus yakınlarındaki Livius Salinator'un Roma ordugâhına geceleyin gizlice ulaşmıştı.[611] Scipio da, özellikle düşman başka bir şey bekliyorken, psikolojik savaşlardaki büyük potansiyeli kabul etmiştir ve Livius'un savaş hilelerini hor görmesi, Scipio'yu övmesini hiçbir şekilde zehirlemez. Bir tür yanlış bilgilendirme yoluyla Hannibal, Roma Senatosu'nu ele geçirmiş olduğu fakat yağma konusunda muaf tuttuğu Campania'daki malikanesi üzerinden Fabius Maximus'un dürüstlüğünden şüphelenmesini sağlamaya çabalayarak düşmanını alt etmeye çalışmıştı.[612]

Profesyonel Roma orduları -bir açıdan Hannibal'in talimli ve savaşlarla sertleşmiş olan paralı askerlerine benzer- daha önceleri, her ne kadar memleketlerine olan sadakatleri şüphesiz olsa da askerî disiplinleri ve talimleri genelde şüpheli olan Romalı milis kuvvetlerden toplanan lejyonları en sonunda iyice dolup taşacaktı. Roma savaş yönteminin bütün değişiminde, Hannibal'den ilham alan en dramatik ve önemli değişimlerden biri, yalnızca vatandaş ve çiftçi olan milislerden ve Latin müttefiklerden alınan erlerden müteşekkil basit celplerden ziyade daha profesyonel bir orduya kademe kademe evrilmesidir. Roma'yı asker bulma konusunda çuvalla para harcamaya zorlayan Hannibal -Romalılar lejyonları doldurmak için oğlanları ve borçluları bile askere yazıyor ve suçluları da

611 Frontinus, *Strategemata*, 1, 1.9.

612 Valerius, *Factorum ac dictorum memorabilium*, 7, 3.8.

temize çıkarıyordu-[613] sonraki dönemlerde Romalı kumandan Gaius Marius'un yönetiminde, askerlik hizmeti için gereken mal mülk anlayışını "ve sahip olduğu mallarının bir adamın devletine olan sadakatinin teminatı olduğu düşüncesini" bile terk ederek yapılan değişimin önünü açmıştır.[614]

Polybios, Numidialı süvarilerin Hannibal'e vermiş olduğu muharebe avantajlarını Cannae'dan sonra şöyle kaydetmiştir: "Bu, gelecek nesillere gösterdi ki savaş zamanında düşmanıyla her koşulda eşit olmaktan ziyade düşmanının yarısı kadar piyadeye ve ondan ezici bir üstünlükle fazla süvariye sahip olarak muharebeye girmek daha iyidir."[615] 218 yılında Hannibal İspanya'daki Cartagena'dan, Roma standartlarına göre devasa bir süvari avantajıyla yola çıkmıştı. Rhône Nehri'ni geçtiği sırada, büyük çoğunluğu Numidialı olan dokuz bin atlıya sahipti. Bu, diğer süvarilere göre daha önce duyulmamış bir sayıydı.[616]

Hannibal'den ders alan Scipio, özellikle de Hannibal'in süvarilerinden en çok korktuğu kesim olan Numidialılar olmak üzere hareketli süvarilere daha fazla önem vermiştir. Scipio, süvari bakımından ilk defa sayısal olarak Hannibal'e üstünlük kurduğu Zama'da bu atlıları kullanarak muharebede avantajı ele geçirmiştir: Hyland'ın belirttiği gibi "Scipio Africanus, Zama'da durumu Hannibal'in tersine çevirdiğinde Numidialı süvarilerin avantajını kullanma konusunda hızlı davranmıştı."[617] Bu dönemden sonraki

613 Valerius, *Factorum ac dictorum memorabilium*, 6.1b.

614 Michael Grant, *The Army of the Caesars* (New York: Evans Books, 1974), 4.

615 Polybius, *Histories*, 3, 117.4–5.

616 Leslie J. Worley, Hippeis: *The Cavalry of Ancient Greece* (Oxford: Westview Press, 1994), 59.

617 A. Hyland, Equus: *The Horse in the Roman World* (New Haven, CT: Yale University Press, 1990), 74, 123, 129, 174–75. Hyland ayrıca "Numidialıların en işlevsel olduğu zaman Romalıların Galyalı kanatlarını ezip geçtiği Ticinus'du" sözünü sıkça tekrarlar, 175; ayrıca Hannibal'in, Romalılara zarar vermek ve onları kışkırtmak amacıyla buzla kaplı nehri geçmek için Trebia'da Numidialıları nasıl kullandığını 129, 175'de; Trasimene'de süvarileri nasıl kullandığını 123, 175'de ve Hannibal'in Cannae'daki çevreleme harekâtının nasıl arkadaki Numidialı ve diğer süvarileri başarılı şekilde tamamladığını 166, 175, 189'da

Roma orduları, Hannibal'e dayanan Scipio'nun süvari örneğini benimsemiştir.[618]

Hannibal'in coğrafyayı kullanmak, kışın ve geceleyin savaşmak, düşmanı su kaynaklarından mahrum bırakmak ve gizli bir silah olarak diğer çevresel faktörler gibi emsalsiz taktikleri, Scipio örneğindeki gibi II. Kartaca Savaşı'nda da kısmen başlayarak en sonunda Roma cephaneliğinin bir parçası olmuştur. Hannibal, şiddetli bir kış günü Romalıları buzla kaplı Trebia Nehri'nden geçmek durumunda bırakmıştı ve nehir, özellikle de sabah yemeklerini yemedikleri için lejyonerleri dondurmuş ve güçlerini tüketmişti. Trasimene'de sisi bir silah olarak kullanmıştı.[619] Volturnus'da gece karanlığıyla gizlenmekle beraber bataklık zeminden de istifade etmiş, Romalıların kafasını karıştırmak için boynuzlarında yanan ateşlerle birlikte sığırları kullanmış ve Cannae'da Romalıların güneşe ve toza maruz kalmalarını sağlamıştır.[620] Romalıları, Aufidus Nehri'nden su tedarik etmekten alıkoymuş, hatta belki de Romalıların suyunu kirletmişti.[621] Scipio da, Cartagena'daki gelgitten dolayı sığ olan suyun geçilebilir olduğunu bildiği vakit benzer taktikleri kullanmış, fakat bu geçişi tanrısal yardıma atfetmiştir.[622] Utica yakınlarında Syphax'ın ve Hasdrubal Gisco'nun ordugâhlarını yakarak gece karanlığından ve gece saldırılarındaki kaostan istifade etmişti. Muharebeden önce Zama civarındaki su kaynaklarına el koymuştu. Hannibal'in taktiklerine ayna tutma konusunda Romalıların isteğini gösterircesine Güney İtalya'da Cornelius Nero, Hannibal'in gece manevraları kitabından bir sayfa kullanarak ordugâhını gece karanlığında gizlenerek[623] sessizce terk etmişti.[624]

---

anlatır. Hyland ayrıca Numidialı hücum ve etrafa yayılma taktiklerinin küçük, çevik atlar üzerindeki uygulamasını ve dizgin olmadan uzun, esnek bir söğüt veya ahşap fidanla nasıl at sürdüğünü 174-75'de açıklar.

618 Liddell Hart, *Strategy*, 40.

619 Harold Winters, *Battling the Elements: Weather and Terrain in the Conduct of War* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998), 47, 164.

620 Valerius, *Factorum ac dictorum memorabilium*, bk. 7, 4.2.

621 Cassius, fragman, 15, 57.25

622 Frontinus, *Strategemata*, 3, 9.1.

623 Valerius, *Factorum ac dictorum memorabilium*, 7, 4.4.

624 O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 212.

Hannibal, İtalya'dan Keltleri gözcü ve muhbirler olarak kullanmak, Romalılar gibi giyinen, Roma bölgesinde ve Roma cephelerinin ardında Latince konuşan casuslarıyla devam etmek suretiyle sahada fazlasıyla bilgi toplayarak askerî istihbarattan bol bol faydalanmıştır.[625] Çok az kişi, İspanya gümüşlerini elde etmek amacıyla parasal kaynaklara sahip olduğunda güvenilir bilgiye ihtiyaç olduğunu Hannibal'den daha iyi anlamıştır.[626] Askerî istihbarat toplama konusunda Hannibal'in örnekleri, Scipio'dan önce Romalılar tarafından takip edilmiş gibi görünmüyor.

MÖ III. yüzyıldaki ve sonrasındaki Roma idaresinde bütün değişiklikler de Hannibal sayesinde olmamıştır, hatta Roma'daki bazı değişimler, Zama'dan sonraki döneme kadar anlayamayacağı şekilde Hannibal'i birçok açıdan fazlasıyla etkilemiştir. Roma'nın I. ve II. Kartaca Savaşı'nda takip etmiş olduğu çatışmaya girecek liderlerin arasındaki devasa fark evrim geçiren bir neticenin belirtisiydi: Roma, kayıplar verdiği için vazgeçmeyecekti. Hannibal, Roma'nın kendisini yenilmiş olarak asla kabul etmeyeceğini fark edecek ilk düşmanlarından biri olmak zorunda kalmıştı. Ayrıca, Roma'nın İtalya topraklarının ötesindeki bölgeleri de fethetme planlarına şahitlik edecek ilk kumandanlardan biri olacaktı: İspanya, Kuzey Afrika, Kelt toprakları, Yunanistan ve Asya; bütün bunlar, Roma'nın gittikçe artan yayılma politikasındaki vizyonun bir parçasıydı. Roma, fetihten sonra Kartaca'yı bir yiyecek (ve köle) kaynağı ve bilinen dünyanın sınırları içerisinde yer alan Kuzey Afrika'daki kale sınırı olarak kullanmıştır.[627]

Hannibal'in, İtalya istilasına dair amaçlanmadığı hâlde ortaya çıkan sonuçlardan biri de -İtalya'ya geldiğinde bozmayı umduğu iki yönlü müttefiklik altında "Roma hegemonyasına bağlı, şiddetli bir şekilde bağımsız ve rekabetçi yönetimler topluluğu bulmuştu- II.

625 Frontinus, *Strategemata*, 3, 2.3.

626 R. M. Sheldon, "Hannibal's Spies," Espionage 2, no. 3 (August 1986): 149–52; Sheldon, "Hannibal's Spies," *International Journal of Intelligence and Counterintelligence (IJIC)* 1, no. 3 (1987): 53–70.

627 Paul Kennedy, *Grand Strategies in War and Peace* (New Haven, CT: Yale University Press, 1991), 79.

Kartaca Savaşı sonu itibarıyla söz konusu toplulukların, en sonunda kendilerini Romalı yapan ve artık bağımsız yapmayan koşullar altında Roma'nın yeniden fetihleriyle karşı karşıya kalmış olmasıydı.[628] Hannibal'in Güney İtalya'daki Attikalıları, Roma kendilerini vahşice cezalandırdığında ve daha sonra da sindirdiğinde bedelini ödemişti.

Son olarak, Hannibal bu konuda gönülsüz olan Roma'ya bir savaşı nasıl idare edeceğini öğretmiştir. Satir yazarı Iuvenalis'in Hannibal'i onaylayan muğlak şiiri şöyle söyler: "Hannibal'i tartara koyun, bu emsalsiz komutanın değeri bugün ne kadar artmış olacaktır? Hiçbir kılıç, taş veya mızrak, bir zamanlar insanlığın başına bela olmuş bir hayatın sonunu asla getirmez."[629] Ne var ki Hannibal de kusursuz biri değildi. D. B. Hoyos Hannibal'in, her ne kadar genel olarak İskender ve Iulius Caesar ile birlikte Antik Çağ tarihinin en büyük kumandanları arasında değerlendirilse de "çok sık şekilde hafife alınan jeostratejik, diplomatik ve askerî hesaplama yanlışları" yaptığını söylemekte haklıdır.[630] Kaynaklara eksiksiz erişimi olan modern araştırmalar Hannibal'i geçmiştekinden daha derin bir tetkikle değerlendirdiği için, taktiksel zekâsı ve tarihî etkisi ne kadar kabul edilen şeyler olsa da insan onu bir stratejist olarak her açıdan büyüklüğüyle kolayca yargılayamaz.

Belki de Hannibal'e dair en önde gelen otoritelerden biri olan Dexter B. Hoyos, Hannibal'in İtalya seferinin ne kadar riskli olduğuna, belirleyici zaferlerinden sonra Romalıların vazgeçeceğini ne kadar yanlış bir şekilde düşündüğüne ve düşmanca bir Kartaca'nın Hannibal'in bu girişimini sabote ettiğine dair hiçbir gerçek kanıtın günümüze kalmadığına dikkat çeker. Hoyos, Capua ve Siracusae'ın düşüşünden sonra

628 Fronda, *Between Rome and Carthage*, 330.

629 Juvenal, *Satires*, 10, 147–48, 161–62.

630 Dexter Hoyos, "Hannibal," in *Encyclopedia of Ancient History*, ed. Roger S. Bagnall et al. (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012), 3057. Hoyos, Jakob Seibert, Hannibal (Darmstadt, Ger.: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1993) gibi diğer eleştirel *değerlendirmeleri* belirtir ve genelde hayranlık duyduklarını olarak şunları listeler: Lazenby, *Hannibal's War*; Lancel, Hannibal; Goldsworthy, *The Fall of Carthage* (Phoenix, 2003); ve Barceló, *Hannibal*—with Picard's 1967 Hannibal'i yalaka olarak görür.

Hannibal'in kurdu kulaklarından tuttuğunu gözlemlemiştir. Ne vazgeçebilmiş ne de daha fazla şey elde edebilmişti. Kısacası Hoyos, Hannibal'in dahi ve büyük bir adam olduğunu kabul eder, fakat ona göre yeterince büyük bir adam da değildi. Hoyos, Hannibal'in en önemli kararının, Trasimene'deki zaferinden sonra Roma'ya yürümemek olduğunu belirtir. Bu kanıyı diğer araştırmacılar da paylaşır.

Hannibal Roma'yı ele geçirebilir miydi? Zama'da galip gelebilir miydi ya da II. Kartaca Savaşı'nı muzaffer bir şekilde sonlandırabilir miydi?[631] Üstün yetenekli askerî bir deha olup olmadığı, genelde sürekli sorulan sorulardan biri değildir. Eğer fazla hırs Caesar'ın sonunu getirmişse, belki de yeteri kadar hırslı olmaması Hannibal'i durdurmuştu.

Zama'da Kartaca'nın çöküşünü ve en sonunda 146 yılındaki şiddetli sonunu -buna ne vesile olmuştu ne de süreci hızlandırmıştı- alıntılayarak Hannibal'in dehasını çürütmek genelde popüler bir girişim olsa da, Hannibal'in mirası hiç bozulmadan aynı şekilde kalmıştır: İki bin yüzyıl sonrasında bile hâlen muazzam bir meraka sebep olmakta ve gözü pek karakteriyle dikkatlice araştırma yapılmasını gerektirmektedir ve hep de gerektirecektir. Hannibal, bir adamın tek başına Roma'yı yenemeyeceğini biliyordu, fakat belki de tarih, kendisine mantıksız gözüktüğünde bile bunu yapmaya güveni olmaması veya Trasimene ve Cannae'dan sonra bir deneme yapmak için iradesinin eksik olmasından onu haksız şekilde sorumlu tutmuştur. Hannibal'in merhameti daima ortada olan bir şey değildir ve ona dair çoğu şey bir bilmece olarak kalmıştır. Adamlarına gözü kara şekilde komuta ediyorken düşmanlarına karşı korkutucu ve merhametsiz olarak görülmesini zaman zaman dikkatli şekilde devam ettirmiştir. İşte bu, tarihin muhafaza ettiği Hannibal'dir.

631 Gianni Granzotto, Annibale (Milan, It.: Arnoldo Mondadori Editore, 1980), 310: "*Annibale, tutto sommato, non poteva vincere. Di questo occorre rendersi* conto, *pur considerando che egli era indubbiamente un uomo di genio superior . . . Se Annibale fu grande, Roman fu ancora piu grande di lui.*" ("Tüm olup bitenlerden sonra Hannibal, kazanamamıştır. Onu şüphesiz üstün bir dehası olan bir adam olarak değerlendirseniz bile bunu fark etmelisiniz... Eğer Hannibal büyükse, Roma çok daha büyüktü.")

TEŞEKKÜRLER

Bu kitabın araştırmasında ve yazımında o kadar çok kişi ve kurum etkili olmuştur ki hepsinin adını anmam mümkün değildir. National Geographic Keşif Kurulu ve Stanford Üniversistesi'nin de dahil olduğu, liderliği eserimin büyük bir kısmına olanak tanıyan saha çalışmamı teşvik eden öngörülü kurumlara da borçluyum. Bu kurumlar, gerekli bölümlerdeki öğrencilere ve yıllar boyunca diğer araştırmalara ödenek sağlayarak, resmî olarak 1994 ile 2012 yılları arasında ve gayri resmî olarak da günümüze dek, muhteşem takımları toplamama ve onları yönetmeme yardım etti. Amerika Arkeoloji Enstitüsü (AIA), ulusal bir AIA üyesi olarak 2009'dan beri birçok akademik kuruma verdiğim derslerde bana sponsor oldu; üniversitelerde ve müzelerde üniversite düzeyinde söyleşilerle çok şey öğrenme fırsatım oldu. Ayrıca, Liechtensteinisches Landesmuseum'a da (Liechtenstein Ulusal Müzesi) araştırmamı konferanslarımla paylaşmama fırsat verdikleri için, ayrıca Valais, St. Gallen ve Graubunden gibi çok sayıda İsviçreli kantona ve ayrıca İtalya'daki Soprintendenza Archeologica del Piemonte ve Soprintendenza per i Beni e le Attivita Culturali del Valle d'Aosta'ya ve Savoie, Fransa'daki Bramans Komünü'ne de minnettarım. National Geographic Learning ve onun partneri Cengage de, saha çalışmamızın boyutlarını yayınlama konusunda ve araştırmayı paylaşmak için konferans imkânları sağlamada cömert davrandı. Newport, Rhode Adası'ndaki Birleşik Devletler Deniz Harp Okulu (U.S. Naval War College) da askerî tarihçi meslektaşlarıma ve oradaki öğrencilere birçok konuda

konferans vermem için beni davet ederek cömertçe davranmıştır. Bu okulun *Naval War College Review* dergisi ayrıca benim bazı inceleme yazılarımı da yayınlamıştır. Hem, üyesi olduğum ve dergisinde zaman zaman yayın incelemeleri yaptığım Askerî Tarih Topluluğu (Society of Military History) ve üye olarak seçildiğim Kraliyet Coğrafya Topluluğu (Royal Geographical Society) coğrafya ve savaşla alâkalı coğrafî çalışmalara teşvik verdi. Wiley'in *Encyclopaedia of Ancient History* ve *Encyclopaedia Britannica* eserleri de, özellikle Hannibal ile alâkalı maddelerde olmak üzere bana Antik Çağ üzerine kısa ve öz araştırma hakkında bir alan sağladı.

Hannibal araştırmamda bana muazzam kişisel kaynaklar olan Stanford Üniversitesi üyeleri arasında Müdür Vekili Dr. Charles Junkerman ve Öğretim Üyesi Dean Dr. Dan Colman (her ikisi de lisansüstü eğitim imkânlarıyla) Profesör Susan Treggiari (Klasik Diller, Roma hayatı üzerine) Emeritus Profesör Antony Raubitschek (Klasik Diller, Yunan Epigrafisi üzerine) Profesör Josh Ober (Klasik Diller, Siyaset Teorisi ve Hannibal üzerine) Profesör Michael Wigodsky (Klasikler, Polybios Yunancası üzerine) Profesör Richard Martin (Klasik Diller, Yunanlar üzerine) Profesör Walter Scheidel (Klasik Diller, Antik Çağ ekonomisi ve kölelik üzerine) Profesör Ian Morris (Klasik Diller, harp üzerine) Dr. Adrienne Mayor (Klasik Diller) Dean ve Profesör Richard Saller (Klasik Diller, Roma üzerine) vardır. Bunların hepsi bana ilham kaynağı oldu. Profesör Victor Davis Hanson (Stanford Hoover Enstitüsü) da Antik Çağ'da savaş konusunda büyük yardım sağladı. Bundan başka, British Columbia Üniversitesi'nden Profesör Roger Wilson'a (Roma tarihi üzerine) Katholieke Universiteit, Leuven'den Profesör Edward Lipinski'ye (Fenike çalışmaları üzerine) Liverpool Üniversitesi'nden emekli öğretim üyesi ve Peterhouse, Cambridge üyesi Profesör Frank W. Walbank'e (Polybios çalışmaları üzerine) ve Oxford Üniversitesi'nden Profesör Andrew Wilson'a (arkeoloji bilimi üzerine) de ayrıca borçluyum. Birleşik Devletler Deniz Harp Okulu'nda profesör olan Timothy Demy, Michael Pavkovic, Yvonne Masakowski ve Jeffrey Shaw bana askerî alanda değerli bilgiler sağladıkları için son derece

yardımcı oldular. Kendi öğretmenlerim arasında Camdridge Üniversitesi'nden Profesör Anthony Snodgrass'a da teşekkür etmeliyim; kendisi Sather Profesörü iken ve Berkeley, California Üniversitesi'nde Sather Üniversitesi Seminerini kısa süreliğine öğretmekteyken Yunan harbi üzerine olan bilgisi benim Antik Çağ harbi üzerine olan düşüncelerimi derinden etkiledi. Bu dönem boyunca daha önce bahsettiğim gibi 1996'da bir konferans vermek üzere davet edildiğim British Museum'daki bir seminerde Profesör Frank Walbank ile tanıştım ve sohbet ettim, Londra Üniversitesi'nde Arkeoloji bölümünde doktora öğrencisiyken Glasgow Üniversitesi'nden Profesör Lawrence Keppie ile tanıştım ve onun Roma askerî sistemi üzerine olan derin bilgilerinden istifade ettim. Sir John Boardman'ın Stanford'daki ünlü Eitner Konferansı'na katılma, onu akşam yemeğinde ağırlama ve konuyla alâkalı sohbetler etme konusunda da şanslıydım.

Geçirdiğim yıllara son derece katkıda bulunan diğer meslektaşlarım ve çalışma arkadaşlarım arasında İsviçre'deki Martigny, Valais Kantonundan Arkeoloji Araştırması bölümünden Dr. François Wiblé, dostlarım, yazar arkadaşlarım ve 1959 yılında Alp geçitlerine bir fil getirmiş, dağ yürüyüşümüz esnasında konuyla bağlantılı fazlaca muhabbette bulunduğum dağcılar John Hoyte ve Sir Richard Jolly, arkeolog dostlarım Dr. Irving Finkel (Orta Doğu Bölümü) Dr. Ian Jenkins (Yunan ve Roma Klasikleri Bölümü) ve Londra'daki British Museum'dan Dr. Jonathan Tubb (Orta Doğu Bölümü, müze müdürü) da vardır. Bunun haricinde, Allobroges Keltleri üzerine olan çalışması oldukça faydalı olan du Musée archéologique de Groneble yönetmeni Dr. Jean-Pascal Jospin'e, Kartaca sikkeleri üzerine çalışan arkeolog Dr. Paolo Visona'ya, Roma tarihi üzerine çalışan, yukarıda bahsedilen Oxford'dan Sir John Boardman'a, gemi yolculuğu üzerine New York Üniversitesi'nden Profesör Lionel Casson'a, Liechtenstein Ulusal Müzesi yönetmeni Profesör Dr. Rainer Vollkommer'a, İsviçre'deki Graubunden Kantonunundan Archaologischer Deinst Graubünden Dr. Thomas Reitmaier'e, St. Gallen Kantonundan Archaologischer Deinst Dr. Martin Schindler'a,

Piemontese arkeolojisi üzerine çalışan arkeolog Vercelli'den Davide Casagrande'ye, Valle d'Aosta'daki Soprintendenza'dan arkeolog Dr. Lorenzo Appolonia'ya, Hannibal üzerine kitapları ve hipotezleri önemli kaynaklar olan tarihçi Geoffroy de Galbert'a, Fransa'daki Voreppe Tarih Topluluğu görevlilerine, Harvard Sami Müzesi ve Kartaca Tophet kazıları üyeleri Dr. Samuel Wolff ve Profesör Lawrence Stager'a minnettarım. Tanıdığım ve saygı duyduğum diğer Hannibal yazarları arasında bilgili Andreas Kluth, harika bir yazar ve dost olan John Prevas, yorulmak bilmeyen bilim insanı Emeritus Profesör William Mahaney vardır. Ufak ayrıntılarda anlaşamamış olabiliriz fakat bu bireyler Hannibal çalışmaları için müşterek bir tutkuya sahiptir. Adrian Goldsworthy ile muhabbetlerim de her zaman faydalı olmuştur.

Kendilerini şahsi olarak tanımasam da Hannibal üzerine olan çalışmalarını bildiğim ve saygı duyduğum araştırmacılar fazlasıyla kıymetli olmuştur. Bunların arasında Dexter Hoyos, Nigel Bagnall, Giovanni Brizzi, Barry Strauss, Richard Miles, Robert Garland, Richard Gabriel, Robert O'Connell, Michael Fronda, Everett Wheeler, Paul Erdcamp, Nic Fiedls, Eve MacDonald, Peter van Dommelen ve Mark Healy vardır. Ayrıca, John Lazenby, H. H. Scullard, Basil Liddell Hart ve Serge Lancel gibi askerî tarihçilerden bazı şeyler öğrendim. Bütün bu yazarlar, farklı bakış açılarına sahip olsalar da değerli ve kalıcı katkılar sağlamıştır. Eğer teşekkür ettiklerim arasında atladığım veya unuttuğum kişiler varsa biliniz ki bu kasti olmamıştır. Kendileri pek çağdaşımız olmasa da Napoléon ve Carl von Clausewitz de Hannibal araştırmalarımda etkili olmuştur. Her ikisi de Hannibal'in taktiklerine ilgi duyuyordu, hatta Napoléon Hannbail'i birçok Alp geçişiyle takip etmiş ve ayrıca yürüyüşlerinin ve manevralarının da bazı yönlerini kopyalamıştır.

Son olarak fakat en önemlisi, Simon&Schuster'daki son derece sabırlı editörüm, genel müdür yardımcısı ve yayın yönetmeni Bob Bender'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Bu kitabın ortaya çıktığı dönem boyunca on yıldan fazla arkeolojik saha mevsimlerinde yokluklarıma katlanmış ve teşvikleri yıllarca süren araştırma ve yazımı

da sürdürmüştür. Ayrıca, daima faydalı fakat bilhassa ince noktalarda muhteşem derecede hassas olan yardımcı editör Johanna Li'ye, metin kopyası alanında yardımcı yönetmen ve son derece dikkatli bir editör olan Phil Metcalf'a ve bu kişilerin yayın ekibine de teşekkür ederim. Bu kitapta dikkatten kaçan bütün yanlışlar şahsıma aittir; eğer bu yanlışlar yorumla alâkalıysa belki de zaman, diğerlerini çözülmemiş hâlde bırakabilirken bazı tartışmalara yol açacaktır. Saha çalışmalarındaki yokluğumda dahi ailem ve özellikle de nazik cesaretlendirmelerinin hakkı asla ödenmeyecek ve unutulmayacak olan karım Pamela, en çok destek veren kişiler oldu. Sayısız yönden hayatımı zenginleştirirken bütün bunlara olan çok sayıda borcum da apaçık ortadadır.

Stanford, 2017

BİBLİYOGRAFYA

ANTİK KAYNAKLAR İÇİN METİNLER

Ammianus Marcellinus. *Res Gestae (History of Rome) vols. 1–3.* Translated by J. C. Rolfe. Cambridge, MA: Harvard Loeb Classical Library, 1939–50.

Appian of Alexandria (Appianus Alexandreus, Appianus Alexandrinus). *Roman History I. Bk. 6, The Wars in Spain; bk. 7, The Hannibalic War, 52–58; bk. 8, The Punic Wars,* 28, 70–136; bk. 11, *The Syrian Wars*, 9–11. Translated by Horace White. Cambridge, MA: Loeb Classical Library„ Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1912 edition.

Augustine of Hippo (Aurelius Augustinus Hipponensis), *De Civitate Dei*, bk. 3, 20. Translated by Henry Bettenson, 1972. New York, New York: Penguin Books, 1984 edition.

Aulus Gellius. *Noctes Atticae* (Attic Nights). 5.v.5. Translated by J. C. Rolfe. Cambridge, MA: Loeb Classical Library„ Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1927 edition.

Sextus Aurelius Victor. *De Caesaribus* 37.2–3. Translated by H. W. Bird. Liverpool University Press, 1994.

Caesar, Julius. *The Gallic Wars*. Bk. 4, 35. Translated by H. J. Edwards. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, 1966, 224–5, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1946 edition.

Cato (Marcus Porcius Cato). *Origines.* Translated by M. Chassignet. Caton: Les Origines. Fragments. Paris: Collection Budé, les Belles Lettres, 1986.

Cicero (Marcus Tullius Cicero). *De Divinatione* (On Divination). Translated by W. A. Falconer. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, 1996), 277–78. Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1923 edition.

———*De Oratore (On the Orator).* 2.18.74–75. Translated by J. S. Watson. Published by George Bell, London, 1896, text in Perseus Digital Library, Tufts University.

Lucius Coelius Antipater. *Second Punic War* (fragmentary, mainly lost), referenced at times by Cicero, among others. Hans Beck. "Lucius Coleus Antipater" in *Wiley-Blackwell Encyclopaedia of Ancient History*, 2012.

Dio Cassius (Cassius Dio). Fragments, Book 11. 10–13, 15 Translated by Earnest Cary. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914 edition.

Diodorus Siculus. *Bibliotheca Historia (Library of History).* 12 vols. Translated by C. H. Oldfather, Charles Sherman, Russell Geer, C. Bradford Welles, Frances Walton. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1933–1963.

Frontinus, Sextus Julius. *Strategems, Aqueducts of Rome*. Translated by C. E. Bennett. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1925.

———. *Stratagemata.* Bks. 1–4. Translated by Charles E. Bennett. New York, New York: Palatine Press, 2015.

Horace (Quintus Horatius Flaccus). Epode 9, Ode 3. Translated by C. E. Bennett. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, 1995). Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1968.

Justin (Marcus Junianus Justinus). *Epitome of Pompeius Trogus.* 29.3.7, 30.3.2, 4.14, 31.1–7.9, 32.4.1–12. Translation by J. C. Yardley. American Philological Association Classical Resources 1st Edition, Book 3. Atlanta: Scholars Press and Oxford University Press, 1994.

Juvenal. Satires. Bk. 3, 126ff.; bk. 7, 161; bk. 10, 147–188. Juvenal, *The Sixteen Satires*. Translated by Peter Green, 1982 reprinting. New York, New York: Penguin Books, 1967 edition.

Livy (Titus Livius). Ab Urbe Condita (The History of Rome). Bks. 21–22, edited by T. A. Dorey. Leipzig, Ger.: Teubner, 1971.

———. *Ab Urbe Condita.* Bks. 23–25, edited by T. A. Dorey. Leipzig, Ger.: Teubner, 1976.

———. *Ab Urbe Condita.* Bks. 26–27, edited by P. G. Walsh. Leipzig, Ger.: Teubner, 1989.

———. *Ab Urbe Condita.* Bks. 27–30, edited by P. G. Walsh. Leipzig, Ger.: Teubner, 1986.

———. *Hannibal's War*. Bks. 21–30. Translated by J. C. Yardley. Introduction and notes by Dexter Hoyos. Oxford: Oxford University Press, 2009.

———. Livy. *The War with Hannibal*. Translated by Aubrey de Selincourt. Middlesex, UK: Penguin Books, 1983. Reprint of Baltimore: Penguin Books, 1965 edition.

Lucan (*Marcus Annaeus Lucanus*), *Pharsalia.* Bk. 1, line 38. Translation by Jane Wilson Joyce. Ithaca: Cornell University Press, 1993, 4.

Nepos, Cornelius (Cornelius Nepos). Vitae (*Life of Hannibal* 1–13). Albert Fleckeisen, ed. Leipzig, Ger.: Teubner, 1886.

Ovid (P. Ovidius Naso). *Fasti*. Translated by Sir James G. Frazer. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, 1987). Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931 edition.

———. *Metamorphoses*, 1983 reprinting. Translation by Mary Innes. New York, New York: Penguin Books, 1955 edition.

Plato (Platon). *Laws* I.625e. Translated by Thomas Pangle. Chicago: University of Chicago Press, 1988.

Pliny the Elder (Gaius Plinius Secundus). *Naturalis Historia (The Natural History)*. Natural History: A Selection. Translated by John F. Healy. New York: Penguin Classics, 1991 reprint.

———. Translated by H. Rackham, vols, 1–5, 9; W. H. S. Jones, vols. 6–8; D. E. Eichholz, vol 10. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1938–62

Plutarch (Plutarchos, later Lucius Mestrius Plutarchus). Plutarch, Lives, *vol. 6. Life of Aemilius Paullus*. Translated by Bernadotte Perrin. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1918.

———. *Life of Fabius Maximus*. Plutarch, Lives, vol. 3. Translated by Bernadotte Perrin. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1916.

———. *Life of Flamininus*. Maximus. Plutarch, Lives, vol. 10. Translated by Bernadotte Perrin. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1921.

———. *Life of Lucullus*. Plutarch, Lives, vol. 2. Translated by Bernadotte Perrin. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914.

———. *Life of Marcellus*. Plutarch, Lives, vol. 5. Translated by Bernadotte Perrin. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1917.

———. *Plutarch's Lives*. Vol. 1. Edited by Arthur Hugh Clough. New York: Modern Library, 1992.

Polybius (Polybios). *The Histories*. Bks. 3–12. Translated by W. R. Paton. Revised by F. W. Walbank and Christian Habicht. Cambridge, MA: Harvard Loeb Classical Library, 2010.

———. *The Histories*. Translated by Robin Waterfield. Notes by Brian McGing. New York: Oxford University Press, 2010.

Seneca. *De Ira (On Anger)*. Seneca: Moral and Political Essays. Translated by John M. Cooper. Cambridge Texts in the History of Political Thought. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Silenus Calatinus (of Caelacte). *Frag.Gr.H.175* (preserved mostly via Cicero). Felix Jacoby. Die Fragmente der greichischen Historiker, 1923–59 (also on http://www.attalus.org/translate/fgh.html#175.0).

Silius Italicus. *Punica*. Bks. 1–17. vols. 1–2. Translated by J. D. Duff. Cambridge, MA: Harvard Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press,1934.

Sosylus of Lacedaemon. *Frag.Gr.H* 176. Felix Jacoby. Die Fragmente der greichischen Historiker, 1923–59 (also on http://www.attalus.org/translate/fgh.html#176.0).

Stesichorus. Frag. 4. *Greek Lyric*, vol. 3. Translated by David A. Campbell. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991 edition.

Strabo (Strabon). *Geography*. Bks. 5 and 11. The Geography of Strabo. Translated by Duane Roller. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

Thucydides (Thoukudides). *History of the Peloponnesian War*. Bks. 3, 7, and 8. Translated by Rex Warner. London: Penguin Classics, 1954.

Valerius Antias. Fragments. T. J. Cornell ed. *The Fragments of the Roman Historians*. Oxford: Oxford University Press, 2014.

Valerius (Valerius Maximus). *Factorum ac dictorum memorabilium*. (Memorable Doings and Sayings) Bks. 1–9. (vols, 1–2). Translated D. R. Shackleton Baily. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000.

Vegetius (Publius Flavius Vegetius Renaus. *De Re Militari (The Military Institutions of the Romans)*, 1. John Clarke, tr. 1767. M. Brevik update, 2001 (http://www.digitalattic.org/home/war/vegetius/).

Marcus Velleius Paterculus. *History of Rome* (Res Gestae Divi Augusti) 1.2.3. Translated by Frederick W. Shipley. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1924.

Virgil (Publius Vergilius Maro). *Eclogues, Georgics, Aeneid* 1–6. Aeneid. Bk. 4. Translated by H. R. Fairclough. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1916.

Xenophon. *Hipparchikos.(The Art of Horsemanship)*. Translated by Morris H. Morgan. Mineola, New York: Dover Publications 2006 revised edition (originally Boston: Little Brown and Company 1893)

MODERN KAYNAKLAR

Abelli, Leonardo, ed. "... *de Cossurensibus et Poenis navalem egit* ..." Archeologia subaquea a Pantelleria, Ricerca series maijor 3. Ante Quem, Sicilia, 2012.

Adams, Colin, and Ray Laurence, eds. *Travel and Geography in the Roman Empire*. London: Routledge, 2001.

Adkins, Roy, and Leslie Adkins. *Dictionary of Roman Religion*. New York: Oxford University Press, 2001.

Adcock, F. E. *The Greek and Macedonian Art of War*. Sather Classical Lectures. Berkeley: University of California Press, 1957. See esp. chap. 4, "Cavalry, Elephants, and Siegecraft."

Ager, Derek. "From Where Did Hannibal's Elephants Come?" *New Scientist* 103, no. 1420 (September 6, 1984): 37.

Alfieri, N. "Sena Gallica." In *Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, edited by Richard Stillwell, William L. MacDonald, and Marian Holland McAlister. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976.

Africa, Thomas W. "The One-Eyed Man Against Rome: An Exercise in Euhemerism." *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 19, no. 5 (1970): 528–38.

Allan, Nigel J. R. "Accessibility and Altitudinal Zonation Models of Mountains." *Mountain Research and Development* 6, no. 3 (1986): 185–94.

Allen, Stephen. *Celtic Warrior 300 BC–AD 100*. Oxford: Osprey, 2001.

Ameling, Walter. *Karthago: Studien zu Militär, Staat und Gesellschaft. Vestigia: Beiträge zur Alten Geschichte* 45. Munich: C. H. Beck Verlag, 1993.

Amoros, J. L., R. Lunar, and P. Tavira. "Jarosite: A Silver-Bearing Mineral of the Gossan of Rio Tínto (Huelva) and La Unión (Cartagena)." *Mineralium Deposita* 16 (1981): 205–13.

Annequin, C., and G. Barruol. "Les grandes traversées des Alpes: l'itinéraire d'Hannibal." In *Atlas Culturel des Alpes Occidentales: de la Préhistoire à la fin du Moyen Age*, edited by C. Annequin and M. Le Berre. Paris: Picard, 2004.

Arnold, M. "The Radiative Effects of Clouds and Their Impact on Climate." *Bulletin of the American Meteorological Society* 72 (June 1991): 795–813.

Arnold, Thomas. *The Second Punic War Being Chapters of the History of Rome*. Edited by William T. Arnold. London: Macmillan, 1886.

Ascoli, Albert R. "Pyrrhus' Rules: Playing with Power from Boccaccio to Machiavelli." *Modern Language Notes* 114, no. 1 (1999): 14–57.

Astin, A. E. "Saguntum and the Origins of the Second Punic War." *Latomus* 26, no. 3 (July–September 1967): 577–96.

Aubet, M. E. *The Phoenicians and the West: Politics, Colonies and Trade*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Austin, N. J. E., and N. B. Rankov. *Exploration: Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianopole*. London: Routledge, 1998.

Azan, Paul. *Hannibal dans les Alpes*. Paris, 1902.

Bagnall, Nigel. *The Punic Wars: Rome, Carthage, and the Struggle for the Mediterranean*, London: Macmillan, 2005.

Baker, G. P. *Hannibal*. New York: Cooper Square Press, 1999.

Bamford, Andrew. *Sickness, Suffering, and the Sword: The British Regiment on Campaign, 1808–1815.* Norman: University of Oklahoma Press, 2013.

Barceló, Pedro. *Hannibal: Stratege und Staatsman.* Stuttgart, Ger.: Klett-Cotta, 2004.

Baronowski, D. W. "Roman Military Forces in 225 BC (Polybius 2.23–24)." *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 42 (1993): 183–202.

Bath, Tony. *Hannibal's Campaigns.* Cambridge: Patrick Stephens, 1981.

Batty, Roger. "Mela's Phoenician Geography." *Journal of Roman Studies* 90 (2000): 70–94.

Beck, Hans. "The Reasons for the [Second Punic] War." Chap. 13 in *A Companion to the Punic Wars,* edited by Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

Bell, M. J. V. "Tactical Reform in the Roman Republican Army." *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 14, no. 4 (October 1965): 404–22.

Ben Khader, Aicha Ben Abed, and David Soren. *Carthage: A Mosaic of Ancient Tunisia.* New York: American Museum of Natural History in association with W. W. Norton, 1987.

Benz, Franz. *Personal Names in the Phoenician and Punic Inscriptions.* Rome: Pontifical Institute, 1982.

Berlin, Andrea J. "From Monarchy to Markets: The Phoenicians to Hellenistic Palestine." *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 306 (May 1997): 75–88.

Berneder, Helmut. *Magna Mater-Kult und Sibyllinen* (Innsbruck, Aus.: Berrocal Caparros, María del Carmen. "Poblamiento romano en la Sierra Minera de Cartagena," *Pallas* 50 (1999): 183–93.

Beschaouch, Azedine. "De l'Africa latino-chrétienne à l'Ifriqiya arabo-musulmane: questions de toponymie." *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (CRAI)* 130, no. 3 (1986): 530–49.

Bickerman, Elias J. "An Oath of Hannibal." *Transactions and Proceedings of the American Philological Association (TAPA)* 75 (1944): 87–102.

Billot, Frances. "Representations of Hannibal: A Comparison of Iconic Themes and Events from the Life and Times of Hannibal." PhD diss., University of Auckland, 2009.

Blanco, A., and J. M. Luzón. "Pre-Roman Silver-Miners at Riotinto." *Archaeology* 43 (1969): 124–31.

Boardman, John, Jasper Griffin, and Oswyn Murray, eds. *The Oxford History of the Roman World.* Oxford: Oxford University Press, 2001. Reprint of New York: Oxford University Press, 1986 edition.

Boccaccio, Giovanni. *De Casibus Virorum Illustrium.* Vol. 9. *Tutte le opere di Giovanni Boccaccio* under guidance of Pier Giorgio Ricci and Vittorio Zaccaria, ed. Vittore Branca, 12 vols. I Classici Mondadori. Milan, It.: Arnoldo Mondadori, 1983.

———. "Hannibal." *The Fates of Illustrious Men*. Bk. 5. Translated by Lewis Brewer Hall. New York: Frederick Ungar, 1965.

Bocquet, Aimé. *Hannibal chez les Allobroges* (*Le grand traversée des Alpes, deuxième partie*). Montmélian, Fr.: La Fontaine de Siloé, 2009.

Bonnet, Corinne. "On Gods and Earth: The Tophet and the Construction of a New Identity in Punic Carthage." In *Cultural Identity in the Peoples of the Ancient Mediterranean*, edited by Erich Gruen. Los Angeles: Getty Research Institute, 2011.

Booms, Dirk, Belinda Crerar, and Susan Raikes. *Roman Empire: Power and People*. London: British Museum Press, 2013.

Boularès, Habib. *Hannibal*. Paris: Librairie Académique Perrin, 2000.

Bradford, Ernle. *Hannibal*. London: Folio Society, 1998. Reprint of New York: McGraw-Hill, 1981 edition.

Brizzi, Giovanni. "Carthage and Hannibal in Roman and Greek Memory." Chap. 27 in *A Companion to the Punic Wars*, edited by Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

———. *I sistemi informativi dei Romani*. Historia Einzelschriften 39. Wiesbaden, Ger., 1982.

———. "L'armée et la guerre." In *La civilization phénicienne et punique: Manuel de recherche*. Handbuch der Orientalistik, sec. 1: Near and Middle East. Vol. 20. Edited by V. Krings. Leiden, Neth.: E. J. Brill, 1995.

———. *Scipione e Annibale*. Rome: Editori Laterza, 2007.

Brody, Aaron. "From the Hills of Adonis Through the Pillars of Hercules: Recent Advances in the Archaeology of Canaan and Phoenicia." *Near Eastern Archaeology* 65, no. 1 (2002): 69–80.

Brown, F., S. R. Driver, and C. A. Briggs. *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*. Oxford: Clarendon Press, 1951.

Brown, S. *Late Carthaginian Child Sacrifice and Sacrificial Monuments in Their Mediterranean Context*. Sheffield: JSOT Press, 1981.

Bruscino, Thomas. "Naturally Clausewitzian: U.S. Army Theory and Education from Reconstruction to the Interwar Years." *Journal of Military History* 77, no. 4 (2013): 1251–75, esp. 1252–53.

Cairns, Francis. "Horace Epode 9: Some New Interpretations." *Illinois Classical Studies* 8, no. 1 (1983): 80–93.

"Casilinum." In *Brill's Encyclopaedia of the Ancient World (Brill's New Pauly)*, edited by H. Cancik, H. Schneider, and M. Landfester. Leiden, Neth: E. J. Brill, 2012).

Casson, Lionel. *Travel in the Ancient World*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994.

Caven, Brian M. "Hannibal." In *The Oxford Companion to Classical Civilization*, edited by Simon Hornblower and Antony Spawforth. Oxford: Oxford University Press, 1998.

———. *The Punic Wars*. London: Weidenfeld and Nicholson, 1980.

Chamorro, Javier G. "Survey of Archaeological Research on Tartessos." *American Journal of Archaeology* 91, no. 2 (April 1987): 197–232.

Champion, Craige B. "Polybius and the Punic Wars." Chap. 6 in *A Companion to the Punic Wars*, edited by Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

Charles, Michael B., and Peter Rhodan. "*Magister Elephantorum*: A Reappraisal of Hannibal's Use of Elephants." *Classical World* 100, no. 4 (2007): 363–89.

Chevallier, Raymond. Review of *Hannibal*, by G. C. Picard. *L'Antiquité Classique* 36, no. 2 (1967): 730–33.

Christ, Karl, ed. *Hannibal*. Darmstadt, Ger.: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974.

———. "Probleme um Hannibal." In *Hannibal*, edited by Karl Christ. Darmstadt, Ger.: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974.

———. "Zur Beurteilung Hannibals." *Historia: Zeitschrift fur Alte Geschichte* 17 (1968): 463–65.

Christman, Bruce. "The Emperor as Philosopher." *Bulletin of the Cleveland Museum of Art* 74, no. 3 (1987): 100–13.

Claerhout, Inge, and John Devreker. *Pessinous: Sacred City of the Anatolian Mother Goddess—An Archaeological Guide*. Istanbul: Homer Kitabevi, 2008.

Clifford, Richard, "Phoenician Religion," *Bulletin of the American Society of Oriental Religion* 279 (1990).

Colin, Jean Lambert Alphonse. *Annibal en Gaule*. Charleston, SC: Nabu Press, 2010. Reprint of Paris: Librairie Militaire R. Chapelot et cie, 1904 edition.

Collins, Roger. *Spain: An Oxford Archaeological Guide*. Oxford: Oxford University Press, 1998.

Connolly, Peter. *Greece and Rome at War*. London: Greenhill Books, 2006. Reprint of Greenhill Books, 1998 edition.

Cooke, George Albert. *A Textbook of North Semitic Inscriptions: Moabite, Hebrew, Phoenician, Aramaic, Nabataean, Palmyrene, Jewish*. "Suffete." Oxford: Clarendon Press, 1903.

Cooper, Emmanuel. *Ten Thousand Years of Pottery*. 45th ed. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2000.

Cornell, T., B. Rankov, and P. A. G. Sabin, eds. "The Second Punic War: A Reappraisal." Special issue, *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 41, no. S67 (February 1996): *vii–xv*, 1–117.

Coss, Edward J. "Review of A. Bamford. *Sickness, Suffering and the Sword*, Oklahoma, 2013." *Journal of Military History* 78. no. 1 (2014): 366–67.

Cramer, J. A. *A Dissertation on the Passage of Hannibal over the Alps*. London: J. W. Parker and G. and W. B. Whittaker, 1820, *xix*.

Crocq, Marc-Antoine, and Louis Crocq. "From Shell Shock and War Neuroses to Posttraumatic Stress Disorder: A History of Psychotraumology." *Dialogues in Clinical Neuroscience* 2, no. 1 (2000): 47–55.

Cunliffe, Barry. *The Ancient Celts.* Oxford: Oxford University Press, 1997.

———, ed. *The Oxford Illustrated Prehistory of Europe.* Oxford: Oxford University Press, 1994.

D'Amico, Robert, Dennis Lynn, and Eric S. Wexler. "Munitions of the Mind: Strategic Information Operations." *Strategic Review* 29, no. 1 (2001): 49–57.

Dalaine, Laura, and Jean-Pascal Jospin. *Hannibal et les Alpes: une traversée, un mythe.* Grenoble, Fr.: Musée Dauphinois, 2011. (Also see Jospin.)

———. "Mais par où est donc passé Hannibal?" *L'Alpe* 54 (Autumn 2011): 70– 76.

Daly, Gregory. *Cannae: The Experience of Battle in the Second Punic War.* London: Routledge, 2002.

Dangréaux, Bernard. "Irréductibles Gaulois des Alpes." *L'Alpe* 54 (Autumn 2011): 18–21.

David, Jean-Michel. *The Roman Conquest of Italy.* Translated by Antonia Nevill. Oxford: Blackwell, 1996. First published 1994 by Paris: Aubier.

Davidson, James. "The Gaze in Polybius' Histories." *Journal of Roman Studies* 81 (1991): 10–24.

Davies, Penelope J. E. "Pollution Propriety and Urbanism in Republican Rome." In *Rome, Pollution and Propiety: Dirt, Disease and Hygiene in the Eternal City from Antiquity to Modernity*, edited by M. Bradley. Cambridge: Cambridge University Press for the British School at Rome, 2012.

Davis, Paul K. *100 Decisive Battles: From Ancient Times to the Present.* Oxford: Oxford University Press, 2001.

———. *Masters of the Battlefield: Great Commanders from the Classical Age to the Napoleonic Era.* Oxford: Oxford University Press, 2013.

Dawson, A. "Hannibal and Chemical Warfare." *Classical Journal* 63, no. 3 (1967): 117–25.

de Beer, Gavin. *Alps and Elephants: Hannibal's March* (London: Bles, 1955).

———. *Hannibal: The Struggle for Power in the Mediterranean.* London: Thames and Hudson, 1969.

Delbruck, Hans. *Warfare in Antiquity.* Vol. 1. Lincoln: University of Nebraska Press, 1990.

Denholm, Justin, and Patrick Hunt. "Hannibal's Ophthalmia." Unsubmitted article under peer review by various medical journals, 2014.

Derow, P. S. "Polybius, Rome and the East." *Journal of Roman Studies* 69 (1979): 1–15.

Desmond, William. "Lessons of Fear: A Reading of Thucydides." *Classical Philology* 101, no. 4 (2006): 359–79.

Diakonoff, I. M. "The Naval Power and Trade of Tyre." *Israel Exploration Journal* 42, nos. 3/4 (1992): 168–93.

Diana, Bettina. "Annibale e il Passagio degli Apennini." *Aevum* 61 (1987): 108–12.

Dietler, Michael, and Carolina López-Ruiz. *Colonial Encounters in Ancient Iberia: Phoenician, Greek and Indigenous Relations.* Chicago: University of Chicago Press, 2009. See esp. chaps 7–9 on Phoenicians.

Dixon, K. R., and Pat Southern. *The Roman Cavalry: From the First to the Third Century AD.* London: Batsford, 1992.

Dodge, Theodore Ayrault. *Hannibal.* New introduction by Ian M. Cuthbertson. New York: Barnes & Noble Books, 2005. Reprint of Cambridge, MA: Riverside Press, 1891 edition.

Domergue, C. *Les mines de la Péninsule Ibérique dans l'antiquité romaine.* Collection de l'École française de Rome, 127, Rome, 1990.

Dommelen, Peter van. "Carthago Nova (Cartagena)." In *The Encyclopedia of Ancient History,* edited by Roger S. Bagnall, Kai Brodersen, Craige B. Champion, Andrew Erskine, and Sabine R. Huebner. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

Dorey, T. A. "Macedonians at the Battle of Zama." *American Journal of Philology* 78, no. 2 (1957): 185–87.

Drews, Robert. "Phoenicians, Carthage and the Spartan Eunomia." *American Journal of Philology* 100, no. 1 (Spring 1979): 45–58. Clausewitz, General Carl von. *On War.* Berlin, Ferdinand Dümmler, 1832.

Dunbabin, T. J. *The Western Greeks: The History of Sicily and South Italy from the Foundation of the Greek Colonies to 480 BC.* Oxford: Oxford University Press, 1999. Reprint of Oxford: Clarendon Press, 1948 edition.

Dunkle, J. Roger. "The Greek Tyrant and Roman Political Invective of the Late Republic." *Transactions of the American Philological Association* (*TAPA*) 98 (1967): 151–71, esp. 156–57.

Dvornik, Francis. *Origins of Intelligence Services: The Ancient Near East, Persia, Greece, Rome, Byzantium, the Arab Muslim Empires, the Mongol Empire, China, Muscovy.* New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1974.

Eckstein, A. M. Review of *Hannibal's Dynasty,* by B. D. Hoyos. *Classical Review* 55, no. 1, new series (2005): 263–66.

———. "Hannibal at New Carthage: Polybius 3.15 and the Power of Irrationality." *Classical Philology* 84, no. 1 (1989): 1–15.

———. *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean 230–170 BC* (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012).

———. "Rome, Saguntum and the Ebro Treaty." *Emerita* 55 (January 1, 1984): 51–68.

Edmonson, J. C. *Two Industries in Roman Lusitania: Mining and Garum Production.* International Series 362. Oxford: British Archaeological Reports (BAR), 1987.

Edwards, Jacob. "The Irony of Hannibal's Elephants." *Latomus* 60, no. 4 (2001): 900–905.

Elting, Colonel John R. *The Super-Strategists: Great Captains, Theorists and Fighting Men Who Have Shaped the History of Warfare*. New York: Charles Scribner's Sons, 1985.

Elton, Hugh. *Frontiers of the Roman Empire*. Bloomington: Indiana University Press; London: Batsford, 1996.

Engels, Donald. *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army*. Berkeley: University of California Press, 1978.

Ennabli, A. *Carthage: Le site archéologique*. Tunis: Cérès, 1993.

———, ed. *Pour Sauver Carthage: Exploration et conservation de la cité punique, romaine et byzantine*. Tunis: UNESCO, 1992.

Erdkamp, Paul, ed. *A Companion to the Roman Army*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. First published 2007 by Malden, MA: Blackwell.

———. *Hunger and the Sword: Warfare and Food Supply in the Roman Republican Wars 264–30 BC*. Dutch Monographs on Ancient History and Archaeology 20. Leiden, Neth.: E. J. Brill, 1998.

———. "Manpower and Food Supply in the First and Second Punic Wars." Chapter 4 in *A Companion to the Punic Wars*, edited by Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

———. "Polybius, the Ebro Treaty and the Gallic Invasion of 225 BCE." *Classical Philology* 104 (2009): 495–510.

Errington, R. M. "Rome Against Philip and Antiochus." Chap. 8 in *The Cambridge Ancient History*. 2nd ed. Vol. 8, *Rome and the Mediterranean to 133 BC*. Edited by A. E Astin, F. W. Walbank, M. W. Frederiksen, and R. M. Ogilvie. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Erskine, Andrew. "Hannibal and the Freedom of the Italians." *Hermes* 121, no. 1 (1993): 58–62.

Evans, Harry B. *Water Distribution in Ancient Rome: The Evidence of Frontinus*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1997.

Fagan, Garrett, and Matthew Trundle, eds. *New Perspectives on Ancient Warfare*. History of Warfare 59. Leiden, Neth.: E. J. Brill, 2010.

Fantar, M'hamed-Hassine. *Carthage: Approche d'une civilization*. Vols. 1 and 2. Tunis: ALIF, 1993.

———. *Carthage: La cité punique*. Túnez/ALIF: les Éditions de la Méditerranée, 1995.

———. "Death and Transfiguration: Punic Culture After 146." Chap. 25 in *A Companion to the Punic Wars*, edited by Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

Fields, Nic. *Carthaginian Warrior 264–146 BC*. Oxford: Osprey, 2010.

———. *Hannibal*. Oxford: Osprey, 2010.

———. *The Roman Army of the Punic Wars 264–146 BC*. Oxford: Osprey, 2007.

Finsinger, Walter, and Willy Tinner. "Holocene Vegetation and Land-Use Changes in Response to Climatic Changes in the Forelands of the Southwestern Alps, Italy." *Journal of Quaternary Science* 21, no. 3 (March 2003): 243–58.

Fliegel, Stephen. "A Little-Known Celtic Stone Head." *Bulletin of the Cleveland Museum of Art* 77, no. 3 (March 1990): 82–103.

Framarin, P. "La ripresa defli scavi e l'aggiornamento della topographia del sito di Plan de Jupiter. I sondaggi 2000 e 2007." In *Alpis Poenina, Grand Saint-Bernard: Une Voie À Travers l'Europe*, edited by L. Appolonia, F. Wiblé, and P. Framarin. Aosta, It.: Interreg IIIA, Italia-Svizzera, 2008.

Francese, Christopher. *Ancient Rome in So Many Words*. New York: Hippocrene Books, 2007.

Freedman, Lawrence. *Strategy: A History*. Oxford: Oxford University Press, 2013.

———, ed. *War*. Oxford Readers. Oxford: Oxford University Press, 1994.

Fronda, Michael P. *Between Rome and Carthage: Southern Italy During the Second Punic War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

———. "Hannibal: Tactics, Strategy, and Geostrategy." Chap. 14 in *A Companion to the Punic Wars*, edited by Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

———. "Hegemony and Rivalry: The Revolt of Capua Revisited." *Phoenix* 61, nos. 1/2 (Spring/Summer 2007): 83–108.

———. Review of *Hannibal*, by Robert Garland. *Mouseion: Journal of the Classical Association of Canada* 10, no. 3 (2010): 454–56.

Gabriel, Richard. *Hannibal: The Military Biography of Rome's Greatest Enemy*. Washington, DC: Potomac Books, 2011.

———. *Scipio Africanus: Rome's Greatest General*. Washington, DC: Potomac Books, 2008.

Galbert, Geoffroy de. *Hannibal en Gaul*. Grenoble, Fr.: Éditions de Belledonne, 2006.

———. *Hannibal et César dans les Alpes*. Grenoble, Fr.: Éditions de Belledonne, 2008.

———. *Hannibal, Scipion et les Guerres Puniques dans l'Art et L'Archéologie*. La Buisse, Fr.: Edition La Magnanerie, 2013.

Garland, Robert. *Hannibal*. Ancients in Action. London: Bristol Classical Press, 2010.

Gascó, C. A. "Saguntum [Sagunto]." In *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

Gastaldi, Enrica Culasso, and Giovanella Cresci Marrone. "I Taurini ai piedi delle Alpi." In *Storia di Torino dalla Preistoria al commune medievale*, vol. 1, ed, Giuseppe Sergi (Torino, It: Accademia della Scienze di Torino, 1997), 95–134, esp. Gastaldi, "Annibale e i Taurini," 116 21.

Gattinoni, F. Landucci. "Annibale sulle Alpi." *Aevum* 43 (1984): 38ff.

Gibbon, Edward. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire.* Vols. 1–4. New York: Harper & Brothers, 1836. First published 1776–1788 by London: Strahan & Cadell.

Gibbons, Wess, and Teresa Moreno. *Geology of Spain.* Bath, UK: Geological Society of London, 2002.

Giumlia-Mair, Alessandra. "Techniques and Composition of Equestrian Statues in Raetia." In *From the Parts to the Whole,* vol. 2, *Acta of the 13th International Bronze Congress at Cambridge, Massachusetts, 1996*, supplement 39, *Journal of Roman Archaeology* (2002): 93–97, esp. 95.

Glover, R. F. "The Tactical Handling of the Elephant." *Greece & Rome* 17 (1948): 1–11.

Golden, Gregory K. "Emergency Measures: Crisis and Response in the Roman Republic (From the Gallic Sack to the Tumultus of 43 BC)." PhD diss., Classics, Rutgers University, 2008.

Goetzmann, William N. and K. Geert Rouwenhorst, eds. *The Origins of Value: The Financial Innovations That Created Modern Capital.* New York: Oxford University Press, 2005.

Goldsworthy, Adrian. *Cannae: Hannibal's Greatest Victory.* London: Cassell, 2001.

———. *The Fall of Carthage.* Phoenix, 2003.

———. *The Punic Wars.* London: Cassell, 2000.

Goukowsky, P. *Appien, Livre Hannibal.* Paris: CUF (Collection des Universités de France), 1998.

Grant, Michael. *The Army of the Caesars.* New York: Evans, 1974.

Granzotto, Gianni. *Annibale.* Milan, It.: Arnoldo Mondadori Editore, 1980.

Gray, Colin S. *Modern Strategy.* Oxford: Oxford University Press, 1999.

Green, Miranda. "A Carved Stone Head from Steep Holm." *Britannia* 24 (1993): 241–42.

———. "The Religious Symbolism of Llyn Cerrig Bach and Other Early Sacred Water Sites." *Holy Wells Journal* 1 (1994).

Green, Peter. *Alexander of Macedon, 356–323 B.C.: A Historical Biography.* Berkeley: University of California Press, 1992. Reprint of Pelican Books, 1974 edition.

Grimal, Pierre. *Le siècle des Scipions: Rome et l'hellénisme au temps des guerres puniques.* 2nd ed. Paris: Aubier, 1975.

Grossman, Janet B. *Greek Funerary Sculpture: Catalogue of the Collections at the Getty Villa.* Los Angeles: J. Paul Getty Museum (Getty Trust), 2002.

Gruen, Erich S. "The Advent of the Magna Mater." Chap. 1 in *Studies in Greek Culture and Roman Policy.* Berkeley: University of California, 1996. First published 1990 by E. J. Brill.

———, ed. *Cultural Identity in the Peoples of the Ancient Mediterranean*, Los Angeles: Getty Research Institute, 2011.

———. *Rethinking the Other in Antiquity*. Martin Classical Lectures. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2012.

Haley, S. P. "Livy, Passion and Cultural Stereotypes." *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 39, no. 3 (1990): 375–81.

Handel, Michael I. *Masters of War: Classic Strategic Thought*. 3rd ed. London: Routledge, 2000.

Hanson, Victor Davis. *Carnage and Culture: Landmark Battles in the Rise of Western Power*. New York: Anchor Books, 2002. See esp. chap. 4 on Cannae.

Hardie, Colin. "The Origin and Plan of Modern Florence." *Journal of Roman Studies* 55, nos. 1/2 (1965): 122–40.

Hardie, Philip. *Ovid's Poetics of Illusion*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Healy, Mark. *Cannae 216 BC: Hannibal Smashes Rome's Army*. Oxford: Osprey, 1994.

Herm, Gerhard. *The Celts*. New York: St. Martin's Press, 1976.

Herschel, Clemens. *Frontinus and the Water Supply of Rome*. New York: Longmans, Green, 1913.

Hitchner, R. Bruce. "Review: Roman Republican Imperialism in Italy and the West." *American Journal of Archaeology* 113, no. 4 (2009): 651–55. See esp. 654.

Hoyos, Dexter. "The Age of Overseas Expansion." In *A Companion to the Roman Army*, edited by Paul Erdkamp. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. First published 2007 by Malden, MA: Blackwell.

———. "Cannae, Battle of." In *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

———. *The Carthaginians*. New York: Routledge, 2010.

———, ed. *A Companion to the Punic Wars*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

———. "Crossing the Durance with Hannibal and Livy: The Route to the Pass." *Klio: Zeitschrift für Alte Geschichte* 88 (2006): 408–65.

———. "Hannibal." In *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

———. *Hannibal: Rome's Greatest Enemy*. Liverpool: Liverpool University Press, 2008.

———. "Hannibal: What Kind of Genius?" *Greece & Rome* 30, no. 2 (1983): 171–80.

———. *Hannibal's Dynasty: Power and Politics in the Western Mediterranean, 247–183 BC*. London: Routledge, 2003.

———. *Mastering the West: Rome and Carthage at War*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

———. "Sluice-gates or Neptune at New Carthage, 209 BC?" *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 41 (1992): 124–28.

———. "Trasimene, Battle of." In *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

———. "Zama, Battle of." In *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

Hoyte, John. *Trunk Road for Hannibal: With an Elephant over the Alps*. London: Geoffroy Bles, 1960.

Hunt, Patrick. *Alpine Archaeology*. New York: Ariel Books, 2007.

———. "Alpine Archaeology: Some Effects of Climate and Altitude." Archaeolog, a website of Stanford University, last modified December 5, 2005, https://web.stanford.edu/dept/archaeology/cgi-bin/archaeolog/?p=17.

———. "Alps." In *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012, 340–41.

———. "Battle of Trasimene." In *Encyclopaedia Britannica*, 2014.

———. "Battle of the Trebbia River." In *Encyclopaedia Britannica*, 2014.

———. "Celtic Iron Age Sword Deposits and Arthur's Lady of the Lake." Archaeolog, a website of Stanford University, last modified February 26, 2008, https://web.stanford.edu/dept/archaeology/cgi-bin/archaeolog/?p=181.

———. "Ebro River." In *The Encyclopedia of Ancient History*, edited by Roger S. Bagnall. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

———. "Gaius Claudius Nero." In *Encyclopaedia Britannica*, 2014.

———. "Hannibal's Engineers and Livy (XXI.36–7) on Burned Rock–Truth or Legend?" Archaeolog, a website of Stanford University, last modified June 6, 2007, https://web.stanford.edu/dept/archaeology/cgi-bin/archaeolog/?p=127.

———. "Hannibal's Theophoric Destiny and the Alps." Archaeolog, a website of Stanford University, 2006.

———. "Lichenometry Dating in the Alps with Hannibal Route Implications." *Atti Accademia Roveretana degli Agiati, a 265*. Series 9. Vol. 5. B. Rovereto, Italy: 2015.

———. "The Locus of Carthage: Compounding Geographical Logic." *African Archaeology Review* 26, no. 2 (2009): 137–54.

———. "Maharbal." In *Encyclopaedia Britannica*, 2014.

———. "Mt. Saphon in Myth and Fact." In *Studia Phoenicia* XI: *Orientalia Lovaniensia Analacta* 44, edited by E. Lipinski. Leuven, Bel.: Peeters, 1991.

———. "Quintus Fabius Maximus Verrucosus." In *Encyclopaedia Britannica*, 2014.

———. "Rhône." In *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

———. "Rubicon." In *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

———. "Scipio Africanus the Elder." In *Encyclopaedia Britannica*, 2014.

———. "Subtle Paronomasia in the *Canticum Canticorum*: Hidden Treasures of the Superlative Poet." *Goldene Äpfel in silbernen Schalen. Beiträge zur Erforschung des Alten Testaments und des Antiken Judentums* 20 (1992): 147–54.

———. "Summus Poeninus on the Grand St. Bernard Pass." *Journal of Roman Archaeology* 11 (1998): 265–74.

———. *Ten Discoveries That Rewrote History*. New York: Penguin/Plume, 2007.

———. "Via Appia." In *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

———. *When Empires Clash: Twelve Great Battles in Antiquity*. Newport, RI: Stone Tower Books, 2015.

Hunt, Patrick, and Andreea Seicean. "Alpine Archaeology and Paleopathology: Was Hannibal's Army Also Decimated While Crossing the Alps?" Archaeolog, a website of Stanford University, 2007.

Hurst, Henry. "The Sanctuary of Tanit at Carthage in the Roman Period: A Reinterpretation," supplementary series 30, *Journal of Roman Archaeology* (1999).

Hyde, W. W. *Roman Alpine Roads*. Philadelphia: American Philosophical Society, 1935.

Hyland, A. *Equus: The Horse in the Roman World*. New Haven, CT: Yale University Press, 1990.

Isayev, Elena. "Identity and Culture." Chap. 2 in "Inside Ancient Lukania: Dialogues in History and Archaeology," supplement 90, *Bulletin of the Institute of Classical Studies* (2007).

Jaeger, Mary K. "Livy, Hannibal's Monument and the Temple of Juno Lacinia at Croton." *Transactions of the American Philological Association (TAPA)* 136 (2006): 389–414.

Jannelli, Lorena, and Fausto Longo, eds. *The Greeks in Sicily*. San Giovanni Lupatoto, It.: Arsenale Editrice, 2004.

Jiménez-Martínez, J., L. Candela, J. L. García-Aróstegui, and R. Aragón. "Campo de Cartagena, SE Spain 3D Hydro-geological Model: Hydrological Implications." *Geologica Acta* 10, no. 1 (2012): 49–62.

Jolly, A. Richard. "Hannibal's Pass: Results of an Empirical Test." *Alpine Journal* 67, nos. 304/305 (1962): 243–49.

Jospin, Jean-Pascal. *Allobroges, Gaulois et Romains des Alpes*. Grenoble, Fr.: Les Patrimoines, Dauphiné Libéré, 2009.

———. "Des Allobroges Alpins: Souverainetés, Résistances et Autonomies." *Rester Libres! Les expressions de la liberte des Allobroges a nos jours*. Grenoble, Fr.: Musee Dauphinois, 2006.

———. "Les Allobroges: des Gaulois d'Italie du Nord?" *Un air d'Italie: La presence italienne en Isère*. Grenoble, Fr.: Musée Dauphinois, 2011.

———. "Grenoble de Cularo à Gratianopolis." In *Atlas culturel des Alpes occidentales*, edited by C. Jourdain-Annequin. Paris: Picard, 2004.

Jospin, Jean-Pascal, and Laura Dalaine. *Hannibal et les Alpes: une traversée, un mythe.* Grenoble, Fr.: Musée Dauphinois, 2011. (Also see Dalaine.)

Keay, S. J. Review of *Roman Spain: Conquest and Assimilation*, by L. A. Curchin. *Britannia* 24 (1993): 332–33.

———. *Roman Spain: Exploring the Roman World.* Berkeley: University of California Press, 1988.

Keegan, John. *A History of Warfare.* London: Hutchinson, 1993.

Keitel, Elizabeth. "The Influence of Thucydides 7.61–71 on Sallust Cat. 20–21." *Classical Journal* 82, no. 4 (1987): 293–300.

Kennedy, Paul. *Grand Strategies in War and Peace.* New Haven, CT: Yale University Press, 1991.

Keppie, Lawrence. *The Making of the Roman Army: From Republic to Empire.* Norman: University of Oklahoma, 1998. First published 1984 by London: B. T. Batsford.

Kimyongür, A. "The Beast Never Dies: Maurice Gouiran and the Uses of War Memory." *Journal of War and Culture Studies* 4, no. 3 (2011): 372–81.

Kleu, Michael. "Prusias I of Bithynia." In *The Encyclopedia of Ancient History.* Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

Kluth, Andreas. *Hannibal and Me: What History's Greatest Military Strategist Can Teach Us About Success and Failure.* New York: Riverhead Books, 2011. Koch, John T. *Celtic Culture: A Historical Encyclopedia.* Santa Barbara, CA: ABC-Clio, 2006.

Koon, Sam. *Infantry Combat in Livy's Battle Narratives.* British Archaeological Reports (BAR) International Series 2071. Oxford: Archaeopress, 2010.

Koortbojian, Michael. "A Painted Exemplum at Rome's Temple of Liberty." *Journal of Roman Studies* 92 (2002): 33–48.

Kuhle, M., and S. Kuhle. "Hannibal Gone Astray? A Critical Comment on W. C. Mahaney Et Al: 'The Traversette (Italia) Rockfall: Geomorphological Indicator of the Hannibalic Invasion Route' (*Archaeometry* 52, 1 [2010]: 156–72)." *Archaeometry* 54, no. 3 (June 2012): 591–601.

———. "Lost in Translation *or* Can We Still Understand What Polybius Says About Hannibal's Crossing of the Alps?—A Reply to Mahaney (*Archaeometry* 55 [2013]: 1196–204)." *Archaeometry* 57, no. 4 (August 2015): 759–71.

Lancel, Serge. *Carthage: A History.* Translated by Antonia Nevill. Oxford: Blackwell, 1995.

———. *Hannibal.* Translated by Antonia Nevill. Oxford: Blackwell, 1998. First published 1995 by Paris: Librairie Arthème Fayard.

Laufer, Robert S., M. S. Gallops, and Ellen Frey-Wouters. "War Stress and Trauma: The Vietnam Vet Experience." *Journal of Health and Social Behavior* 25, no. 1 (1985): 65–85.

Laursen, Larry, and Marc Bekoff. "Loxodonta Africana." *Mammalian Species* 92 (January 6, 1978): 1–8.

Lavis-Trafford, M. A. de. *Le Col Alpin Franchi par Hannibal.* St. Jean-de-Maurienne, Fr.: ___, 1956.

Lazenby, John F. *Hannibal's War: A Military History of the Second Punic War.* Warminster, UK: Aris and Phillips, 1978.

———. "Was Maharbal Right?" In "The Second Punic War: A Reappraisal," edited by T. J. Cornell, B. Rankov, and P. Sabin. Special issue, *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 41, no. S67 (February 1996): 39–48.

Lendon, J. E. "The Rhetoric of Combat: Greek Military Theory and Roman Culture in Julius Caesar's Battle Descriptions." *Classical Antiquity* 18, no. 2 (1999): 273–329.

Lewis, Charlton T., and Charles Short. *A Latin Dictionary.* Libourel, Jan. "Galley Slaves in the Second Punic War." *Classical Philology* 68, no. 2 (April 1973): 116–19.

Liddell Hart, B. H. "Roman Wars, Hannibal, Scipio, and Caesar." Chap. 3 in *Strategy: The Classic Book on Military Strategy.* 2nd rev. ed. New York: Meridian, 1991. First published 1954 by London: Faber & Faber.

———. *Scipio Africanus: Greater Than Napoleon.* Cambridge, MA: Da Capo Press, 2004. Reprint of Edinburgh: W. Blackwood & Sons, 1926 edition.

Liddell, H. G., and R. Scott. *Greek-English Lexicon.* Oxford: Clarendon Press, 1996.

Lillo, A., and M. Lillo. "On Polybius X.10.12: The Capture of New Carthage." *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 37 (1988): 477–80.

Linders, Tullia. *Studies in the Treasure Records of the Temple of Artemis Brauronia Found in Athens.* Stockholm: Svenska Institutet i Athen, 1972.

———. "The Treasures of Other Gods in Athens and Their Functions." *Beiträge zur klassischen Philologie* 62 (1975).

Lintott, Andrew W. *The Constitution of the Roman Republic.* Oxford: Oxford University Press, 1999.

———. "Electoral Bribery in the Roman Republic." *Journal of Roman Studies* 80 (1990): 1–16.

———. "Novi Homines—dWisemanT. P.: New Men in the Roman Senate, 139 B.C.–A.D. 14. Pp. viii+325. London: Oxford University Press, 1971. Cloth, £5." *Classical Review,* 24, no. 2 (1974): 261–263.

Ligt, Luuk de. "Roman Manpower and Recruitment During the Middle Republic." In *A Companion to the Roman Army,* edited by P. Erdkamp. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. First published 2007 by Malden, MA: Blackwell.

Lipinski, E., ed. dir. *Dictionnaire de la civilisation phénicienne et punique*. Paris: Brepols (Turnhout), 1992.

———. *Itineraria Phoenicia*. Leuven, Bel.: Peeters, 2004.

———, ed. *Studia Phoenicia VI: Carthago*. Orientalia Lovaniensia Analecta 26. Leuven, Bel.: Peeters, 1988.

———, ed. *Studia Phoenicia XI: Phoenicians and the Bible*. Orientalia Lovaniensia Analecta 44. Leuven, Bel.: Peeters, 1991.

Lo Cascio, E. "Recruitment and the Size of the Roman Population from the Third to First Century BCE." In *Debating Roman Demography*, edited by Walter Scheidel. Leiden, Neth.: E. J. Brill, 2001.

Lowe, Benedict J. "Polybius 10.10.2 and the Existence of Salt Flats at Carthago Nova." *Phoenix* 54, nos. 1/2 (2000): 39–52.

Ludwig, Emil. *Napoléon*. Translated by Eden and Cedar Paul (New York: Boni and Liveright, 1926).

MacDonald, Eve. *Hannibal: A Hellenistic Life*. New Haven, CT.: Yale University Press, 2015.

Machiavelli, Niccolò. "Of Cruelty and Clemency, and Whether It Is Better to Be Feared Than Loved," chap. 17 in *The Prince*. Cambridge, MA: Harvard Classics, 1914.

Madden, Thomas F., *Empires of Trust: How Rome Built–and America Is Building– a New World*. New York: Penguin, 2008.

Mahaney, William. *Hannibal's Odyssey: Environmental Background to the Alpine Invasion of Italia*. Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2009.

Mahaney, William, Barbara Kapran, and Pierre Tricart. "Hannibal and the Alps: Unraveling the Invasion Route." *Geology Today* 24, no. 6 (2008): 223–30.

Mahaney, W., V. Kalm, R. W. Dirszowsky, M. W, Milner, R. Sodhi, R. Beukens, R, Dorn, P, Tricart, S. Schwartz, E. Chamorro-Perez, S. Boccia, R. W. Barendregt, D. H. Krinsley, E. R. Seaquist, D. Merrick, and B. Kapran. "Hannibal's Trek Across the Alps: Geomorphological Analysis of Sites of Geoarchaeological Interest." *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 8, no. 2 (2008): 39–54.

Mahaney, W. C., C. C. R. Allen, P. Pentlavalli, A. Kulakova, J. M. Young, R. W. Dirszowsky, A. West, B. Kelleher, S. Jordan, C. Pulleyblank, S. O'Reilly, B. T. Murphy, K. Lasberg, P. Somelar, M. Garneau, S. A. Finkelstein, M. K. Sobol, V. Kalm, P. J. M. Costa, R. G. V. Hancock, K. M. Hart, P. Tricart, R. W. Barendregt, T. E. Bunch, and M.W. Milner. "Biostratigraphic Evidence Relating to the Age-Old Question of Hannibal's Invasion of Italy, I: History and Geologic Reconstruction." *Archaeometry* (March 8, 2016): 1–15.

Marconi, Clemente. "Sicily and South Italy." In *A Companion to Greek Art*. Blackwell Companions to the Ancient World. Vol. 1. Edited by T. J. Smith and D. Plantzos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

Martin, James W., George W. Christopher, and Edward M. Eitzen. "History of Biological Weapons: From Poisoned Darts to Intentional Epidemics." In *Medical Aspects of Biological Warfare,* edited by Z. F. Dembek. Washington DC: Borden Institute, Walter Reed Army Medical Center, 2007.

Mattingly, David J., and R. Bruce Hitchner. "Roman Africa: An Archaeological Review." *Journal of Roman Studies* 85 (1995): 165–213. See esp. 200 and 204.

Mattusch, Carol. *Greek Bronze Statuary: From the Beginnings Through Fifth Century B.C.* Ithaca, NY: Cornell University Press, 1989.

Matusiak, Frederick Charles. *Polybius and Livy: The Causes of the Second Punic War.* PhD diss., University of Nebraska, 1992.

Mayor, Adrienne. *Greek Fire, Poison Arrows, and Scorpion Bombs: Biological Warfare in the Ancient World.* London: Duckworth, 2009.

———. *The Poison King: The Life and Legend of Mithradates, Rome's Deadliest Enemy.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 2011.

McCall, Jeremiah B. *The Cavalry of the Roman Republic: Cavalry Combat and Elite Reputations in the Middle and Late Republic.* London: Routledge, 2002.

McDonald, A. H. "Hannibal's Passage of the Alps." *Alpine Journal* 61 (1956): 93–101.

McGing, Brian. "Polybius and Herodotus." In *Imperialism, Cultural Politics and Polybius,* edited by Christopher Smith and Liv Mariah Yarrow. Oxford: Oxford University Press, 2012.

Meijer, F. J. "Cato's African Figs." *Mnemosyne: A Journal of Classical Studies* 37, nos. 1/2 (1984): 117–24.

Meister, K. "Annibale in Sileno." *Maia* 22 (1971): 3–9.

Meredith, Martin. *Elephant Destiny: Biography of an Endangered Species in Africa.* New York: Public Affairs, 2001.

Merglen, Albert. *Surprise Warfare: Subversive, Airborne and Amphibious Operations.* Translated by K. Morgan. London: George Allen and Unwin, 1968. First published as *La Guerre de l'Inattendu* 1966 by Paris: Arthaud.

Mertens, Joan R. "Greek Bronzes in the Metropolitan Museum of Art." *Metropolitan Museum of Art Bulletin,* 43, no. 2 (1985): 5–66, esp. 13.

Meyer, Ernst. "Hannibal and Propaganda." Chap. 15 in *A Companion to the Punic Wars,* edited by Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

———. "Hannibals Alpenübergang." In *Hannibal,* edited by Karl Christ. Darmstadt, Ger.: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974. Reprint of 1964 and 1958 editions. (Also see Christ.)

———. "Hasdrubal." In *The Encyclopedia of Ancient History.* Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012. "Hannibals Alpenübergang." *Museum Helveticum* 15 (1958): 227–41.

———. "Noch einmal Hannibals Alpenübergang." *Museum Helveticum* 21 (1964): 99–102.

Miles, Richard. *Carthage Must Be Destroyed: The Rise and Fall of an Ancient Civilization*. New York: Viking, 2011.

Millar, Fergus. *The Crowd in Rome in the Late Republic*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998.

———. "The Phoenician Cities: A Case-Study of Hellenization." *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 209 (1983): 55–71.

Mineo, Bernard. "Principal Literary Sources for the Punic Wars (Apart from Polybius)." Chap. 7 in *A Companion to the Punic Wars*, edited by Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

Minunno, G. "Sul passaggio del Rodano da parte degli elefanti di Annibale." *Révue des Études militaires anciennes (RÉMA)* 5 (2005–08).

Mommsen, Theodor. *History of Rome*. 5 vols. Translated by William Purdie Dickson. 1901. First published 1854–56 as *Römische Geschichte*.

Montgomery, Bernard (Field-Marshal Viscount Montgomery, Victor of El Alamein). *A History of Warfare*. Cleveland: World, 1968.

Mosca, P. G. *Child Sacrifice in Canaanite and Israelite Religion*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1975.

Moscati, Sabatino. *I Cartagi nesi in Italia*. Milan: A. Montadori, 1977.

———. "Il sacrificio punico dei fanciulli: realta o invenzione?" *Quaderni dell'Accademia Nazionale dei Lincei* 261 (1987): (Problemi attuali di scienza e di cultura) 4–15.

Müller, H. "Tombes gauloises de la Tène II, découvertes au pied des Balmes de Voreppe," *Bibliothèque municipal de Grenoble, Fonds Dauphinois*, 1909. Negbi, Ora. "Early Phoenician Presence in the Mediterranean Islands: A Reappraisal." *American Journal of Archaeology* 96, no. 4 (October 1992): 599–615.

Norman, Naomi. "Carthage." In *An Encyclopedia of the History of Classical Archaeology*, edited by Nancy Thomson de Grummond. Westport, CT: Greenwood Press, 1996.

Ober, Josh. "Hannibal: How to Win Battles and Lose Wars." *Military History Quarterly* 2, no. 4 (1990): 50–59.

O'Bryhim, S. "Hannibal's Elephants and the Crossing of the Rhone." *Classical Quarterly* 41, no. 1 (1991): 121–25.

O'Connell, Robert. *The Ghosts of Cannae: Hannibal and the Darkest Hour of the Roman Republic*. New York: Random House, 2011.

O'Connor Morris, William. *Hannibal: Soldier, Statesman, Patriot, and the Crisis of the Struggle Between Carthage and Rome*. 1937. Reprint of New York: G. P. Putnam's Sons, 1897 edition.

O'Gorman, Ellen. "Cato the Elder and the Destruction of Carthage." *Helios* 31 (2004): 97–122.

Orejas, A., and F. J. Sanchez-Palencia. "Mines, Territorial Organization and Social Structure in Roman Iberia: The Example of Carthago Nova and the Peninsular Northwest." *American Journal of Archaeology* 106, no. 4 (2002): 581–99.

Pauly-Wissowa. *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.* Vols. 4, 5. Edited by G. Wissowa, W. Kroll et al. Stuttgart, Ger. (n.d.).

Peddie, John. *Hannibal's War.* Thrupp, Stroud, Gloucestershire, UK: Sutton, 1997.

Pedley, John Griffiths, ed. *New Light on Ancient Carthage.* Ann Arbor: University of Michigan Press, 1980.

Perez-Juez, Amalia. "Gades/Gadir." In *The Encyclopedia of Ancient History.* Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

Perrin, M. *Marche d'Annibal des Pyrenees au Po.* Paris, 1887.

Picard, G. C. *Hannibal.* Paris: Hachette, 1967.

Plácido, Domingo, ed. *Historia de Espana, Hispania Antigua.* Vol. 1. Madrid: Critica / Marcial Pons, 2009.

Pollak, Martha D. "From Castrum to Capital: Autograph Plans and Planning Studies of Turin, 1615–1673." *Journal of the Society of Architectural Historians* 47, no. 3 (September 1988): 263–80.

Pollard, Nigel, and Joanne Berry. *The Complete Roman Legions.* London: Thames and Hudson, 2012.

———. "Hannibal." In *Dictionnaire de la civilisation phénicienne et punique,* edited by E. Lipinski. Paris: Brepols [Turnhout], 1992.

Pomeroy, Arthur J. "Hannibal at Nuceria." *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 38, no. 2 (1989): 162–76.

Potter, Timothy W. *Roman Italy: Exploring the Roman World.* Berkeley: University of California Press, 1987.

Powell, Thomas George Eyre. *The Celts.* London: Thames and Hudson, 1995). Reprint of London: Thames and Hudson, 1958 edition.

Prevas, John. *Hannibal Crosses the Alps: The Invasion of Italy and the Punic Wars.* Cambridge, MA: Da Capo Press, 2001. Reprint of Rockville Centre, NY: Sarpedon, 1998 edition.

Proctor, Dennis. *Hannibal's March in History.* Oxford: Clarendon Press, 1971.

Quinn, Josephine Crawley. "The Cultures of the Tophet: Identification and Identity in the Phoenician Diaspora." In *Cultural Identity in the Peoples of the Ancient Mediterranean,* edited by Erich Gruen. Los Angeles: Getty Research Institute, 2011.

Rawlings, Louis. "The Carthaginian Navy: Questions and Assumptions." Chap. 8 in *New Perspectives on Ancient Warfare.* History of Warfare. Vol. 59. Edited by Garrett Fagan and Matthew Trundle. Leiden, Neth.: E. J. Brill, 2010.

———. "Hannibal the Cannibal? Polybius on Barcid Atrocities." *Cardiff Historical Papers* 9 (2007): 1–30.

———. "The War in Italy, 218–203." Chap. 17 in *A Companion to the Punic Wars,* edited by Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

Ray, John. *The Rosetta Stone and the Rebirth of Ancient Egypt.* Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007.

Rey, Fernando Echeverría. "Weapons, Technological Determinism, and Ancient Warfare." Chap. 1 in *New Perspectives on Ancient Warfare.* History of Warfare. Vol. 59. Edited by Garrett Fagan and Matthew Trundle. Leiden, Neth.: E. J. Brill, 2010.

Richardson, J. S. *Hispaniae: Spain and the Development of Roman Imperialism, 218–82 BC.* Cambridge: Cambridge University Press, 2004. First published 1986 by Cambridge: Cambridge University Press.

———. Review of *Roman Spain: Conquest and Assimilation,* by L. A. Curchin. *Brittania* 24 (1993): 332–33.

———. "The Spanish Mines and the Development of Provincial Taxation in the Second Century BC." *Journal of Roman Studies* 66 (1976): 139–52.

Richmond, J. A. "Spies in Ancient Greece." *Greece & Rome* 45, no. 1 (April 1998): 1–18.

Ridley, R. T. "Was Scipio Africanus at Cannae?" *Latomus* 34, no. 1 (1975): 161–65.

Roberts, Paul. "Mass-Production of Roman Finewares." In *Pottery in the Making: World Ceramic Traditions,* edited by Ian Freestone and David Gaimster. London: British Museum Press, 1997.

Rosenstein, Nathan. "Italy: Economy and Demography After Hannibal's War." Chap. 23 in *A Companion to the Punic Wars,* edited by Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

———. *Rome at War: Farms, Families, and Death in the Middle Republic.* Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004.

Rossi, Andreola. "Parallel Lives: Hannibal and Scipio in Livy's Third Decade." *Transactions of the American Philological Association (TAPA)* 134, no. 2 (2004): 359–81.

Roux, Georges. *L'Amphictionie, Delphes et le temple d'Apollon au IVe siecle.* Collection de la Maison de l'Orient méditerranéen. Serie archéologique, vol. 8, 1979.

Russell, F. M. "The Battlefield of Zama." *Archaeology* 23, no. 2 (1970): 120–29.

Sabin, Philip. "The Face of Roman Battle." *Journal of Roman Studies* 90 (2000): 1–17.

Sanctis, Gaetano De. *Storia dei Romani.* Florence, It.: La Nuova Italia, 1964.

Sage, Michael M. "The De Viris Illustribus: Chronology and Structure." *Transactions of the American Philological Association (TAPA)* 108 (1978): 217–41, esp. 219, 222.

Sanz, Fernando Quesada. *Arma y Símbolo: la Falcata Iberica,* Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Diputación de Alicante, 1992.)

———. "Patterns of Interaction: 'Celtic' and 'Iberian' Weapons in Iron Age Spain." In *Celtic Connections. Papers from the Tenth International Congress of Celtic Studies, Edinburgh 1995.* Vol. 2: *Archaeology, Numismatics, Historical Linguistics*, edited by W. Gillies and D. W. Harding. Edinburgh, Scot.: International Congress of Celtic Studies, 2006.

Scarborough, John. *Arma y Símbolo: la Falcata Iberica.* Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Diputación de Alicante, 1992.

———. Review of *The Elephant in the Greek and Roman World*, by H. H. Scullard. *Classical Journal* 72, no. 2 (1976): 174–76.

Scheidel, Walter. "Human Mobility in Roman Italy I: The Free Population." *Journal of Roman Studies* 94 (2004): 1–26.

———. "Progress and Problems in Roman Demography." Chap. 1 in *Debating Roman Demography*, edited by Walter Scheidel. Leiden, Neth.: E. J. Brill, 2001.

Schmitz, Philip C. "The Phoenician Text from the Etruscan Sanctuary at Pyrgi." *Journal of the American Oriental Society* 115, no. 4 (1995): 559–75.

———. "A Research Manual of Phoenician and Punic Civilization." *Journal of the American Oriental Society* 121, no. 4 (2001): 623–36.

Schwartz, Jeffrey H., Frank Houghton, Roberto Machiarelli, and Luca Bondioli. "Skeletal Remains from Punic Carthage Do Not Support Systematic Sacrifice of Infants." *Public Library of Science* 5, no. 2 (February 17, 2010): e9177.

Scullard, Howard Hayes. "The Carthaginians in Spain." Chap. 2 in *The Cambridge Ancient History.* 2nd ed. Vol. 8, *Rome and the Mediterranean to 133 BC*, edited by A. E. Astin, J. Boardman, F. W. Walbank, M. W. Frederikson, and R. M. Ogilvie. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

———. *The Elephant in the Greek and Roman World.* Ithaca, NY: Cornell University Press, 1974.

———. "Hannibal's Elephants." *Numismatic Chronicle* 6, no. 8 (1948): 158–68.

———. *A History of the Roman World 753–146 BC.* London: Routledge, 2004. First published 1935 by London: Methuen.

———. *Scipio Africanus: Soldier and Politician.* Ithaca, NY: Cornell University Press, 1970.

Seibert, Jakob. *Hannibal.* Darmstadt, Ger.: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1993.

———. *Hannibal: Feldherr und Staatsman.* Mainz, Ger.: Philip von Zabern, 1997.

Servadio, Gaia. *Motya: Unearthing a Lost Civilization.* London: Weidenfeld and Nicolson, 2000.

Shaya, Josephine. "The Greek Temple as Museum: The Case of the Legendary Treasure of Athena from Lindos." *American Journal of Archaeology* 109, no. 3 (2005): 423–42.

Shean, John. "Hannibal's Mules: The Logistical Limitations of Hannibal's Army and the Battle of Cannae, 216 BC." *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 45, no. 2 (1996): 159–87.

Sheldon, R. M. "Hannibal's Spies." *Espionage* 2, no. 3 (August 1986): 149–52.

———. "Hannibal's Spies." *International Journal of Intelligence and Counterintelligence (IJIC)* 1, no. 3 (1987): 53–70.

———. *Intelligence Activities in Ancient Rome: Trust in the Gods but Verify*. New York: Routledge, 2005, esp. chap. 3, "Hannibal's Spies."

Shoshani, Jeheskal, and J. K. Eisenberg. "Elephas Maximus." *Mammalian Species* 182 (1982): 1–8.

Silver, Morris. "Antonine Plague and the Deactivation of Spanish Mines." *Arctos: Acta Filologica Fennica* 45 (2011): 133–42.

Smith, Christopher, and Liv Mariah Yarrow, eds. *Imperialism, Cultural Politics, & Polybius*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

Smith, Gene. *Mounted Warriors: From Alexander the Great and Cromwell to Stuart, Sheridan, and Custer*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2009.

Smith, Patricia and Gal Avishai. "The Use of Dental Criteria for Estimating Postnatal

Survival in Skeletal Remains of Infants." *Journal of Archaeological Science* 32, no. 1 (2005): 83–89.

Soren, David, Aicha Ben Abed Ben Khader, and Hedi Slim. *Carthage: Uncovering the Mysteries and Splendors of Ancient Tunisia*. New York: Simon & Schuster, 1990.

Southern, Pat. *The Roman Army: A Social and Institutional History*. New York: Oxford University Press, 2007.

Spaeth, John W. "Hannibal and Napoleon." *Classical Journal* 24, no. 4 (January 1929): 291–93.

Spence, I. G. *The Cavalry of Classical Greece*. Oxford: Clarendon Press, 1993. Stager, Lawrence. E. "Excavations at Carthage 1975. The Punic Project: First Interim Report." *Annual of the American Schools of Oriental Research* 43 (1978): 151–90.

———. "The Rite of Child Sacrifice at Carthage." In *New Light on Ancient Carthage*, edited by John Griffiths Pedley. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1980.

———. "A View from the Tophet." In *Phönizier im Westen*, edited by H. G. Niemeyer. Mainz, Ger.: Philip von Zabern, 1982.

Stager, Lawrence E., and Samuel R. Wolff. "Child Sacrifice at Carthage: Religious Rite or Population Control?" *Biblical Archaeology Review* 10 (1984): 30–51.

Starks, John H. "Fides Aeneia: The Transference of Punic Stereotypes in the Aeneid." *Classical Journal* 94 (1999): 255–83.

Starr, Chester G. *A History of the Ancient World*. 4th ed. New York: Oxford University Press, 1991. First published 1965 by New York: Oxford University Press.

———. "Political Intelligence in Classical Greece," supplement 31, *Mnemosyne: A Journal of Classical Studies* (1974).

Stephenson, Ian P. *Hannibal's Army*. Stroud, UK: Tempus, 2008.

Stevens, Susan T. "Carthage." In *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

Stillwell, Richard, William L. MacDonald, and Marian Holland McAlister, eds. *Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976.

Stoll, Oliver. "For the Glory of Athens: Xenophon's Hipparchikos 'Logos'—A Technical Treatise and Instruction Manual on Ideal Leadership." *Studies in History and Philosophy of Science* 43, no. 2 (2012): 250–57.

Strauss, Barry. *Masters of Command: Alexander, Hannibal, Caesar, and the Genius of Leadership*. New York: Simon & Schuster, 2012.

Strauss, Barry, and Josiah Ober. *The Anatomy of Error: Ancient Military Disasters and Their Lessons for Modern Strategists*. New York: St. Martin's Press, 1992.

Sumida, Jon. "A Concordance of Selected Subjects in Carl von Clausewitz's *On War*." *Journal of Military History* 78, no. 1 (2014): 271–331.

Sun Tzu. *The Art of War*. Translated by S. B. Griffith. New York: Oxford University Press, 1979.

Tarpin, M. "L'héroique et la quotidian. Hannibal et les autres dans les Alpes." Société d'Histoire du Valais Romand, Sion, Bibliotheque Cantonale: *Annales valaisannes* (2002): 7–19.

Taylor, Lili Ross. *Roman Voting Assemblies: From the Hannibalic War to the Dictatorship of Caesar*. Jerome Lectures, 8th series. Ann Arbor: University of Michigan, 1966.

Toynbee, Arnold J. *Hannibal's Legacy: The Hannibalic War's Effect on Roman Life*. 2 vols. Oxford: Oxford University Press, 1965.

Visona, Paolo. "A New Wrinkle in the Mid-Carthaginian Silver Series." *Numismatic Chronicle* 166 (2006): 15–23.

———. "The Punic Coins in the Collection of Florence's Museo Archeologico: Nonnulla Notanda." In *Rivista di Studi Fenici* 27 (1999): 147–49.

———. "The Serrated Silver Coinage of Carthage." *Schweizerische Numismatische Rundschau* 86 (2007): 31–62.

Walbank, F. W. *A Historical Commentary on Polybius*. Vol. 1 (1957), vol. 2 (1967), vol. 3 (1979). Oxford: Clarendon Press.

———. *Polybius, Rome and the Hellenistic World: Essays and Reflections*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

———. "The Scipionic Legend." *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 13 (1967): 54–69.

———. *Selected Papers: Studies in Greek and Roman History and Historiography*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

———. "Some Reflections on Hannibal's Pass." *Journal of Roman Studies* 46 (1956): 37–45.

Waldman, C., and C. Mason. "Allobroges," "Tricorii," "Voconti," and "Volcae." *Encyclopedia of European Peoples*. New York: Facts on File, 2006.

Walsh, P. G. "Massinissa." *Journal of Roman Studies* 55, nos. 1/2 (1965): 149–60.

Warmington, Brian H. *Carthage*. London: Penguin, 1960.

Warmington, Brian H., William Nassau Weech, and Roger J. A. Wilson. "Carthage." In *Oxford Companion to Classical Civilization*. Oxford: Oxford University Press, 1998, 141–44.

———. "Carthage." In *The Oxford Classical Dictionary*, 4th ed., edited by Simon Hornblower, Antony Spawforth, and Esther Edinow. Oxford: Oxford University Press, 2012.

Warry, John Gibson. *Warfare in the Classical World: An Illustrated Encyclopedia of Weapons, Warriors, and Warfare in the Ancient Civilisations of Greece and Rome*. London: Salamander Books, 1993.

Wayman, Erin. "On Hannibal's Trail: The Clues Are in the Geology." *Earth* (2010).

Wheeler, Everett L. "Methodological Limits and the Mirage of Roman Strategy, Part I." *Journal of Military History* 57, no. 1 (1993): 7–41.

———. "The Modern Legality of Frontinus' Stratagems." *Militärgeschichtliche Mitteilungen* 44, no. 1 (1988): 7–29.

———. "Ruses and Stratagems." In *International Military and Defense Encyclopedia*, vol. 5, edited by Trevor N. Dupuy. Washington, DC: Macmillan- Brassey's, 1993.

———. "Stratagem and the Vocabulary of Military Trickery," supplement 108, *Mnemosyne: A Journal of Classical Studies* (1988).

Wilkinson, Spencer. *Hannibal's March Through the Alps*. Oxford: Clarendon Press, 1911.

Williams, J. H. C. *Beyond the Rubicon: Romans and Gauls in Republican Italy*. New York: Oxford University Press, 2001.

Wilson, Andrew. "Water Supply in Ancient Carthage." In "Carthage Papers: The Early Colony's Economy, Water Supply, a Public Bath, and the Mobilization of the State Olive Oil," edited by J. T. Peña, J. J. Rossiter, A. I. Wilson, and C. Wells, M. Carroll, J. Freed, and D. Godden, supplement 28, *Journal of Roman Archaeology* (1998): 65–102.

Wilson, Roger J. A. "Carthage." In *The Oxford Companion to Archaeology*, edited by Brian Fagan. Oxford: Oxford University Press, 1996.

———. "Why Did the Carthaginians Sacrifice Children?" In *The Seventy Great Mysteries of the Ancient World*, edited by Brian Fagan. London: Thames and Hudson, 2001.

Winters, Harold. *Battling the Elements: Weather and Terrain in the Conduct of War*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998.

Wise, Terence. *Armies of the Carthaginian Wars 265–146 BC*. Oxford: Osprey Books, 1982.

Wiseman, Timothy P. *New Men in the Roman Senate, 139 B.C. to A.D. 14*. London: Oxford University Press, 1971.

———. "Roman Republican Road-Building." *Papers of the British School at Rome* 38 (1970): 122–52.

Woodward, Rachel. *Military Geographies*. Oxford: Blackwell / Royal Geographical Society (RGS-IBG), 2004.

Worley, Leslie J. *Hippeis: The Cavalry of Ancient Greece*. Oxford: Westview Press, 1994.

Zimmerman, Klaus. "Roman Strategy and Aims in the Second Punic War," Chap. 16 in *A Companion to the Punic Wars*, edited by Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

PATRICK N. HUNT

HANNIBAL

EFSANE VE GERÇEK ARASINDA TARİHİN EN GİZEMLİ KOMUTANI...

Hangi Hannibal efsane, hangisi gerçek? MÖ 208 yılında ünlü Alpleri geçişi nasıl gerçekleşti? Tarihin en dikkat çeken komutanlarından biri olmasının sebepleri nelerdi? Niçin kendisini alt edenlerden daha meşhurdu? Strateji ve taktik dehası mı yoksa kumarbaz ve şanslı mı? Dünya askerî tarihinde Hannibal ve icraatları nasıl yorumlanıyor?

Stanford Üniversitesi'nde beşerî bilimler, arkeoloji, mitoloji ve sanat dersleri veren Patrick Hunt, gençliğinden beri hayal gücünde geniş yer edinen Hannibal efsanesinin peşine düştüğü bu eserini, uzun yıllar boyunca üç kıtada onun ayak izlerini takip ederek oluşturdu. Antik kaynaklar ve arkeolojik saha araştırmaları eşliğinde ilerleyen sayfalarda Hannibal'ın olağanüstü zorluklara karşı verdiği taktiksel karşılıkların değişkenliği ortaya çıkıyor. Bu da binlerce yıllık dönemde Hannibal'in neden büyük bir muamma olduğunu ve hakikatle efsanenin nasıl birbirine karıştığını gözler önüne seriyor.

Kitap, Hannibal'in gençlik dönemiyle ve yemin töreniyle açılıyor. Hannibal'in adım adım geçtiği İspanya, Pireneler ve Alpler arasında yaşanan coğrafi ve iklimsel zorlukların yanı sıra pusular da kitabın heyecanını çok üst seviyede tutuyor. Alplerin zirvesinden Apeninler ve Arno bataklıklarına, Roma zaferinden Zama Muharebesi'ne doğru adeta bir roman gibi sürükleyici biçimde ilerleyen kitap, Hannibal'ın sürgünüyle ve mirasıyla son buluyor.

Dünya kitap eleştirmenleri tarafından hayranlıkla tarif edilen ***Hannibal***'in Samet Özgüler çevirisiyle tarih okurları için de unutulmaz olacağını düşünüyoruz...

Kronik
₺35,00
KDV'den muaftır.
kronikkitap.com kronikkitap
ISBN: 978-605-7635-27-3